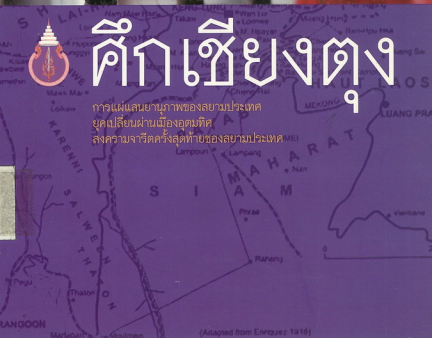

ศึกเชียงใหม่

การแผ่แสนยานุภาพของสยามประเทศ
ยุคเปลี่ยนผ่านเมืองอุตสาหกรรม
สงครามจารีตครั้งสุดท้ายของสยามประเทศ

หอสมุดแห่งชาติวังมณฑลพิษณุ
เชียงใหม่

ได้นำมาทางวิชาการ เรื่อง ตามรอยจดหมายเหตุทัพเชียงตุง (๒๓๔๕ - ๒๓๔๗)

เอกสารสัมมนาทางวิชาการ
เรื่อง **ตามรอยจดหมายเหตุทัพเชียงตุง**
พ.ศ. ๒๓๔๕ - ๒๓๔๗

๒๘ มีนาคม - ๒ เมษายน ๒๕๕๒
ณ จังหวัดเชียงรายและเมืองเชียงตุง สหภาพพม่า

เลขห้อง ๓๑

หอสมุดแห่งชาติ เชียงใหม่

LOC04222

เลขหมู่ ๙๕๙.๙๐๕๖

ปี ๖๒๕๐

กษัตริย์ไทย

NATIONAL LIBRARY OF THAILAND

๓ 31111010412847 ๗

พิมพ์ครั้งที่ ๑

กรกฎาคม ๒๕๕๒

จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

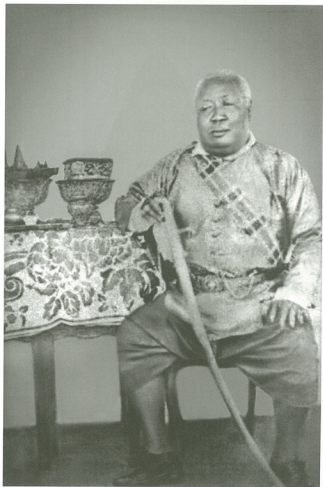
พิมพ์ที่ บริษัท ประชาชน จำกัด

35 ซอยพิพัฒน์ สีลม บางรัก กรุงเทพฯ 10500

โทรศัพท์ 0-2636-6550-8

โทรสาร 0-2238-1074

ISBN 978-974-10-8577-4

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

พระยอคงชัยเฉลิมพล ในการรบศึกเชียงตุง
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

คำนำ

ในโอกาสที่องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ถวายการยกย่องให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงเป็นบุคคลสำคัญของโลก สาขาปราชญ์และกวี (Scholar & Poet) เนื่องในวาระครบรอบ ๒๐๐ ปีวันคล้ายวันประสูติ ภายใต้โครงการเฉลิมฉลองบุคคลสำคัญและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (Celebrations of Anniversaries of Eminent Personalities and Historic Events) ประจำปี ๒๕๕๑ - ๒๕๕๒

คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือและของที่ระลึกจึงได้จัดการเสวนาถ้อยเรื่อง "ตามรอยจดหมายเหตุทัพเชียงตุง พ.ศ. ๒๓๙๕ - ๒๓๙๗" เมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม - วันที่ ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๒ ณ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย และได้จัดทำเอกสารสัมมนาทางวิชาการ "ศึกเชียงตุง: การแผ่แสนยานุภาพของสยามประเทศ ยุคเปลี่ยนผ่านเมืองอุตรดิตถ์ สงครามจารีตครั้งสุดท้ายของสยามประเทศ"

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยให้ดำรงตำแหน่งแม่ทัพหลวงในการศึกเชียงตุง พ.ศ. ๒๓๙๕ - พ.ศ. ๒๓๙๗ เพื่อแม่พระบรมเดชาานุภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในยามที่มีภัยคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกที่ล้อมรอบอยู่ในพม่า แต่ปัจจัยที่ส่งผล

ให้การศึกษาเชิงต่งในครั้งนี้ไม่เป็นไปตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แก่ การเมืองภายในประเทศ ความไม่ชำนาญเส้นทางการเดินทัพที่ทุรกันดารและห่างไกล การขาดแคลนเสบียงอาหาร อาวุธยุทโธปกรณ์ รวมทั้งการเข้าตีเมืองเชียงตุงซึ่งอยู่ในชัยภูมิที่มั่นคงบนภูเขาจึงไม่สำเร็จต้องถอยทัพเพราะสูญเสียไพร่พลจากการรบและโรคระบาดเป็นจำนวนมากทำให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงตัดสินใจถวายถอยทัพและทรงยอมรับโดยคุณกวีว่าไม่สามารถยึดเชียงตุงได้ตามพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คณะกรรมการจัดทำหนังสือและของที่ระลึกงาน ๒๐๐ ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท หวังเป็นอย่างยิ่งว่าท่านผู้สนใจที่ได้ศึกษาเอกสารเล่มนี้จะได้รับประโยชน์และเกิดความรู้ใหม่ ๆ ที่เกิดจากการจัดการเสวนาในครั้งนี้

Seigneur Schlegel

(ศาสตราจารย์กิตติคุณ นายแพทย์วงศ์กุลพัทธ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา)
ประธานคณะกรรมการจัดทำหนังสือและของที่ระลึก
งาน ๒๐๐ ปีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

สารบัญ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท: พระประวัติและพระกรณียกิจใน ๕ แผ่นดิน <i>อรรรรณ ทรัพย์พลอย</i>	๙
สงครามคราวตีเชียงใหม่ (พ.ศ.๒๓๙๒ - ๒๓๙๗) <i>รองศาสตราจารย์ วุฒิชัย มูลศิลป์</i>	๕๗
ศึกเชียงใหม่: ในวรรณกรรมของพม่า <i>ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์</i>	๗๕
เชียงใหม่ เชียงตุง เชียงรุ่ง กับพระราชอาณาจักรสยาม: ความพัวพันกันในประวัติศาสตร์ <i>รองศาสตราจารย์ สมโชติ อ๋องสกุล</i>	๘๙
ศึกเชียงใหม่: การเปิดแนวรบเหนือสุดแดนสยาม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว <i>รองศาสตราจารย์ ดร.รัตนาพร เศรษฐกุล</i>	๑๑๕
การสงครามครั้งตีเมืองเชียงตุง เมื่อต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว <i>พุทธศักราช ๒๓๙๕ - ๒๓๙๖</i> <i>นายจุลทรรศน์ พยฆะรานนท์</i>	๑๖๓
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กับพระกรณียกิจด้านการสงคราม <i>ทิพย์พาพร อินคุ้ม</i>	๒๐๕
คำสั่งกระทรวง รายชื่อคณะกรรมการฝ่ายจัดพิมพ์หนังสือและของที่ระลึก	๒๔๘

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท:
พระประวัติและพระกรณียกิจใน ๕ แผ่นดิน

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท: พระประวัติและพระกรณียกิจใน ๕ แผ่นดิน

อรวรรณ หวัorthyพลอย

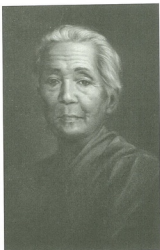
เนื่องในโอกาสที่องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ ยูเนสโก (UNESCO) ประกาศยกย่องพระเกียรติคุณ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เป็นบุคคลสำคัญของโลก สาขาปราชญ์และกวี (Scholar and Poet) ในโอกาสวันคล้ายวันประสูติ ครบ ๒๐๐ ปี ซึ่งเป็นผลมาจากการประชุมสมัยสามัญครั้งที่ ๓๔ เมื่อเดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ ณ กรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส ภายใต้โครงการเฉลิมฉลองบุคคลสำคัญและเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ (Celebrations of Anniversaries of Eminent Personalities and Historic Events) ประจำปี ๒๕๕๑ - ๒๕๕๒ นับเป็นคนไทยคนที่ ๑๙ ที่ได้รับการประกาศพระเกียรติคุณ ให้เป็นที่ประจักษ์แก่ชาวโลก ในการนี้ รัฐบาลโดยกระทรวงวัฒนธรรมเป็นหน่วยงานหลักในการดำเนินงานร่วมกับหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้ง ราชสกุลสนิทวงศ์ ร่วมกันจัดงานเฉลิมฉลองเป็นระยะเวลา ๑ ปี ระหว่างวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๑ ถึงวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๒

พระประวัติ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเป็นต้นราชสกุลสนิทวงศ์ พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้านวม เป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๔๙ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กับเจ้าจอมมารดาปรางใหญ่ (หรือเจ้าจอมมารดาปราง) แห่งราชินิกุลบางช้าง ประสูติเมื่อปลายรัชกาลที่ ๑ เมื่อวันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๗๐ ตรงกับวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ และสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อวันพุธ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะแม ศักราช ๑๒๓๓ ตรงกับวันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๔ รวมพระชันษา ๖๓ ปี นับเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีพระชนม์ชีพยืนนานถึง ๕ แผ่นดิน

นักอักษรศาสตร์ชำนาญการ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร

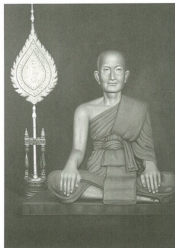

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เจ้าจอมมารดาปรังใหญ่

อนึ่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตั้งข้อสังเกตว่า ในปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๕๑ มีบุคคลสำคัญเกิดร่วมสหชาติกันรวม ๔ ท่าน คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชวังศรีสุริยางค์ (ช่วง บุนนาค) และเจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุญยรัตพันธุ์) ซึ่งในเวลาต่อมาทั้งสี่ท่านล้วนก้าวขึ้นมามีบทบาทสำคัญในการบริหารราชการแผ่นดินทั้งสิ้น

การศึกษาเบื้องต้นในขณะที่ยังทรงพระเยาว์นั้น ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดเท่าใดนักสันนิษฐานว่า ทรงได้รับการศึกษาอบรมเลี้ยงดูด้วยความเอาใจใส่เป็นพิเศษตามธรรมเนียมราชประเพณี โดยมีสถานศึกษาที่สำคัญทั้งจากราชสำนักและพระอารามหลวง ด้วยเหตุนี้ จึงอาจวิเคราะห์ได้ว่า พระองค์น่าจะทรงเริ่มการศึกษอักขรวิธีภาษาไทยตามตำหนักที่ประทับของเจ้านายสตรีฝ่ายในก่อน จากนั้นจึงทรงศึกษาต่อกับครูผู้ชายซึ่งเป็นผู้ถวายการสอนในราชสำนักตามลำดับ จนถึงเมื่อทรงเจริญพระชันษาครบกำหนดโสกัณฑ์และต่อ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

มาทรงบรรพชาเป็นสามเณรแล้ว สันนิษฐานว่า ช่วงเวลานี้เสด็จฯ เข้าศึกษาต่อในสำนักของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส รัตนกวีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติวงศ์ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งนับว่าเป็นสถานศึกษาที่สำคัญแห่งหนึ่งที่ได้รับคามนิยมอย่างยิ่งจากบรรดาเจ้านายชั้นสูงในขณะนั้น ดังปรากฏหลักฐานจาก พระราชประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่กล่าวถึงพระเกียรติคุณและพระปรีชาสามารถของ “พระอาจารย์” เป็นที่ยกย่องกันทั่วไปว่า

กรมหมื่นนุชิตชิโนรส ศรีสุคตขัตติวงศ์ พระองค์นี้เป็นอัจฉริยภาพบุรุษ
บุรุษรัตนอันพิเศษ ทรงพระปรีชาสามารถฉลาดรู้ ในพระพุทธศาสนา
และราชศาสตร์ แบบอย่างโบราณราชประเพณี ต่าง ๆ และได้เป็น
อุปัชฌายจารย์เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ในพระบรมราชวงศ์นี้มาก
หลายพระองค์

ดังนั้นเมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเข้าศึกษาในสำนักของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสแล้ว สันนิษฐานว่าน่าจะได้ทรงได้รับการถ่ายทอดกระบวนวิชาความรู้ทั้งคคิโลกคคิธรรมตามความถนัดของพระอาจารย์ที่มีความเชี่ยวชาญทางด้านอักษรศาสตร์ ทั้งอักษรวิธภาษาไทย ขอม และมคธ รวมทั้งวิชาทางด้านศิลปศาสตร์ วรรณคดี โบราณคดีและราชประเพณีต่าง ๆ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า กระบวนวิชาความรู้เหล่านี้ โดยเฉพาะความรู้ทางด้านวรรณคดีนั้น ทรงมีความรู้ความเชี่ยวชาญอย่างแตกฉานเป็นอย่างยิ่งในการแต่งคำประเภทต่าง ๆ และด้วยพระปรีชาสามารถดังกล่าวนี้ ได้กลายเป็นความรู้ที่ส่งเสริมให้พระองค์ทรงเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการในเวลาต่อมา

ภายหลังจากที่ทรงลาสิกขาจากสามเณรแล้ว ตามธรรมเนียมราชประเพณี ถือได้ว่าทรงเจริญพระชันษาพอที่จะ “เสด็จออกวัง” มาประทับนอกพระบรมมหาราชวังแล้ว ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน ท้ายทับเผย วังที่ ๓ (วังในคลองตลาด) ให้เป็นที่ประทับ จากนั้นจึงทรงเริ่มศึกษาวิชาการแพทย์แผนโบราณตามความสนพระทัย เพื่อฝึกหัดเข้ารับราชการต่อไป

ครั้นต่อมาเมื่อพระชันษาครบ ๒๑ ปี จึงทรงผนวช ครั้นนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่า มีผู้เกิดร่วมสหชาติในบิเระโรง พ.ศ. ๒๓๕๑ ถึง ๔ ท่าน จึงโปรดให้เป็นนาคหลวงทั้งสิ้น คือ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑามณี (ต่อมาคือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นนาคเอก พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้านวม (ต่อมาคือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท) เป็นนาคโท หลวงศักดิ์นายเวร (ต่อมาคือ เจ้าพระยาภูธราภัย นุช บุนนยรัตพันธุ) เป็นนาคตรี และนายไชยขรรค์ (ต่อมาคือ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ช่วง บุนนาค) เป็นนาคจัตวา ตามลำดับ ปรากฏหลักฐานจาก พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า ความว่า

... แต่ครั้งนั้นโปรดให้มีนาคหลวงบวชถึง ๔ นาคด้วยกัน คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ๑ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) ๑ เจ้าพระยาภูธราภัย

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

เจ้าพระยาภูธราภัย (บุช ภูณยรัตพันธุ์)

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
(ช่วง บุนนาค)

(บุษ) ๑ เป็น ๔ นาค ด้วยกันคราวนั้น ด้วยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เจ้าพระยาภูธราภัย ทั้ง ๔ นี้ ร่วมบิเเดียวกัน คือ ท่านทั้งสี่ สมกพบิเมีโรงเเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงได้อุปสมบทเป็นภิกษุสงฆ์พร้อมกัน

พระปรีชาสามารถทางด้านวรรณกรรม

ในฐานะที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ยัครคิดป็นผู้ทรงพระปรีชาสามารถล้ำเลิศและทรงเจริญวัยขึ้นท่ามกลางบรรยากาศแห่งความเฟื่องฟูศิลปวิทยาการต่าง ๆ ทั้งยังเป็นศิษย์ในสำนักของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กวีเอกในสมัยรัตนโกสินทร์ ยังผลให้พระองค์มีความสนพระทัยในการศึกษาทางด้านวรรณคดี จนทรงพระปรีชาสามารถแตกฉานทางด้านกาพย์กลอน ฉันท์ กาพย์ กลอน

พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ อุปนายกราชบัณฑิตยสภา ทรงสันนิษฐานว่า ขณะที่ยังทรงพระเยาว์นั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท น่าจะทรงมีผลงานด้านกวีนิพนธ์ไว้บ้าง “... ก่อนนั้นคงจะได้ทรงแต่งสั้น ๆ เปนท่อนเล็กท่อนน้อยมามากแล้ว แต่หากไม่เป้นลำเป้นสั้น จึงไม่มีเหลืออยู่” อย่างไรก็ตาม พระนิพนธ์ที่ยังคงปรากฏหลักฐาน ล้วนมีความแตกต่างหลากหลายทั้งด้านสารัตถะและบันเทิง อันแสดงถึงพระอัจฉริยภาพในด้านวรรณกรรมได้เป็นอย่างดี ได้แก่

เพลงยาวสามชาย พระนิพนธ์เรื่องนี้แต่งเทียบเรื่องอิเหนา ไม่ปรากฏหลักฐานว่าแต่งขึ้นเมื่อใด แต่มีลักษณะเด่นที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันดีของกวีหนุ่มสาวรุ่นเเดียวกันทั้ง ๔ ท่าน ที่ร่วมกันจรจรโรงงานกวีนิพนธ์ คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ชายที่ ๑ เป้นตัวอิเหนา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ชายที่ ๒ เป้นตัวสังคามาระดา พระสุริยภักดี (สนิท บุณาค) ชายที่ ๓ เป้นตัวประสันดา มีเพลงยาวโต้ตอบกับหญิงซึ่งเป็นตัวมะเคหวิ ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเป็นผู้ใด สันนิษฐานว่าอาจเป็น คุณพุ่ม กวีหญิงฝิปากกล้าในสมัยนั้น ที่มีสมญานามว่า “บุษบาทำเรือจ้าง”

จากหลักฐานพระนิพนธ์เรื่องเพลงยาวสามชาย ชี้ให้เห็นถึงความ

สัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งน่าจะเป็นพี่น้องที่มีความสนิทสนมกันเป็นพิเศษ เพราะนอกจากทั้งสองพระองค์จะประสูติในปีเดียวกันแล้ว เจ้าจอมมารดาปรังใหญ่ยังได้ถวายการอภิบาลทั้งสองพระองค์มาด้วยกันตั้งแต่ทรงพระเยาว์

นิราศพระประธม จัดเป็นโคลงนิราศรุ่นแรก ๆ ที่ทรงพระนิพนธ์ขณะมีพระชันษาเพียง ๒๖ ปี ในโอกาสที่เสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ โดยเริ่มพรรณนาตั้งแต่เสด็จออกจากท่าที่ประทับ ณ วังท้ายหีบเหย วังที่ ๓ โดยทางชลมารค และได้พรรณนาถึงสถานที่สำคัญต่าง ๆ ระหว่างทางจนถึงพระปฐมเจดีย์

ลักษณะเด่นของนิราศพระประธมนี้ นอกจากจะเป็นวรรณกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของคนไทยช่วงต้นรัตนโกสินทร์แล้ว ยังชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการของวรรณกรรมประเภทนิราศอีกด้วย กล่าวคือ โคลงนิราศพระประธมคงลักษณะรูปแบบเดิมของการแต่งนิราศไว้ แต่สะท้อนให้เห็นถึงความคิดของกวีที่มีความซาบซึ้งต่อประสบการณ์จริงร่วมกับการพรรณนาโวหาร

อนึ่ง เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงแต่งนิราศพระประธม แล้วเสร็จ ได้ทรงนำถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงตรวจแก้ไข ในการนี้ “พระอาจารย์” ได้ทรงพระนิพนธ์โคลงท้ายเรื่องยกย่อง “ลูกศิษย์” ว่า

กรมวงษาสนิษฐ์	ปรีชา เขียวแธ
เรียบรจเรขกดา	เพราะพร้อง
เมืองเนกคณเมธา	ทุกทั่ว อ่านเอย
ควรงักยอยศขรื่อง	แซ่ชั้นสรรเสริญฯ

ตำราเพลงยาวกลบทสิงโตเล่นหาง หรือ โตเล่นหาง เป็นพระนิพนธ์ที่ทรงแต่งร่วมกับกวีในราชสำนักหลายท่าน เพื่อถวายเป็นพระราชศรัทธา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๗ - ๒๓๘๒ ปัจจุบันยังคงปรากฏจารึกที่เสา

จารึก โตเหล้นทาง ที่เสาพระระเบียง
พระอุโบสถชั้นใน
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

พระระเบียงพระอุโบสถชั้นใน มีความดังนี้

นอนกลางวันฝันถึงเจ้าเฝ้าละเมอ
สำคัญจิตรึกคิว่าน้องย่องมาแอบ
นึกสะเทินเขินคิดผิดแล้วเรา
คิดถึงนุชสุดจะห้ามความวิตก
ถ้าเสรจ้สมอรามหมายวายทุกซ์โหม
จะเกือกักตร์เป็นศักดิ์ศรีดีขึ้นมาก
เขาก็ยังไม่ยินเอื้อนเอื้อนโอษฐ์อวย
คนก็ใช้ไปหลายเที่ยวเที่ยวสวนสือ
ร้อนแต่เราข้างเขาเย็นเหน็นิ่งเนือย
แต่พลิกแพลงแกล้งเขื่อนเลื่อนหลายนัด
แม้ไม่มีใครไปมั่งฟังข่าวคราว
บุราณว่าดักลอบชอบหมั่นกู้
กลอนเพลงนี้ไม่บังคับรับเอกโท

◎ แสนวัชหนักฤาไทยใครจะเสมอ
ลื้มเผยอเนตร์เขม้นเหนแต่เงา
เหนวับแนบเดิรดูรู้ว้าเสา
สลดทรวง่วงเหงาเศร้าโศกโธรม
ให้ร้อนนอกดั่งเอาไฟใส่ฮือโหม
ได้เขยโถมขอบขึ้นรีนระรวย
ประสาที่ยากยังอดส่ำห่าได้สวย
เอาใจช่วยคิดซ้างได้ไปเปล่าเปลือย
ทำน้อยใหญ่ให้ลำบากยากใจเหือย
จะซ้างเฉื่อยเฉื่อยรักษ์ชักยิดยาว
เฝ้าพูดผัดผอให้เนิ่นเกินนำหนา
จะแกล้งกล่าวกลับคำร่ำพาไล
เป็นเจ้าฐั่มั่นชู้เกียจเฉียดจะโอ
ชื่อว่าโตเหล้นทางพยางนี้เอยฯ

นอกจากนี้แล้ว พระองค์ยังทรงพระนิพนธ์ โคลงภาพฤาษีคัดคน
จำนวน ๒ บท ซึ่งสะท้อนถึงพระปรีชาสามารถในด้านการแพทย์ ปรากฏ
จารึกที่ผนังศาลาราย วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ดังนี้

แก้ไหลแก้วชา

๑๘
ศึกเชิงสูง

สุกทันตนักสิทธิ์เฝ้า
หาไหลช้ำชาเหน็บ
ลูกนึ่งยังยอกเจ็บ
ยีนยัดเอาจงค์เบื่อง

เทียวเก็บ ยานา
บ่อเปลื้อง
จิ้งตืด ตนแส
ย่างเท้าทำหนังฯ

แก้ลมในอก

พระโสมะยาอะไ้
อาพาธแน่นในอก
เหยียดแขนยัดเข้าผงก
เอาแอนฮึดใจกลั่น

ยักดก
ฮัดฮั้น
แหงนพักตร์ อยู่พ้อ
คัดแล้วลมถอยฯ

หนังสือจินตามณี เล่ม ๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราช
สนิท ทรงพระนิพนธ์หนังสือจินตามณี เล่ม ๒ ตามพระราชปรารภในพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ เพื่อใช้เป็นหนังสือแบบเรียน
สำหรับพระเจ้าลูกยาเธอฯ ชั้นเล็ก โดยทรงปรับปรุงจากหนังสือจินตามณี ฉบับ
พระโหราธิบดีแต่ครั้งสมัยอยุธยา ในการนี้ ทรงแก้ไขการอธิบายหลักเกณฑ์ภาษา
ไทยให้กะทัดรัดและเข้าใจง่ายขึ้น ที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ ทรงสอดแทรกคำ
สอนที่มุ่งเน้นทางด้านคุณธรรม และจริยธรรม ตลอดจนข้อควรปฏิบัติสำหรับผู้ที่
จะเข้ารับราชการ ดังปรากฏความตอนหนึ่งว่า

จะแต่งโคลงกระทู้ เหมือนเตือนสติ แต่อกคดียิ่งจงว่า	ไว้หวังเป็นครู เร่งตรึตรองคำ	ให้ดูสำเนา ใช้จะแก่งทำ
เป็นข้าราชการ เข้านอกออกใน อย่าได้มั่วสา	อย่าเกียจอย่าคร้าน อย่าให้สำพอง	การงานตฤกตรอง จักกราบทูลตลอด
อย่าเพ่งกับคน อย่าประจบอย่าประจบ จงหมั่นจิตรจำว่า	สืบบาทคาดบน ช่วยแรงวาศนา	ไม่หันอาชญา กิจการการา
แน้นจะว่าความ อย่าคุมเหงไพร่ ในอนาคตกาลา	ไล่เสี่ยงได้เดา หาให้ชอบธรรม	ให้งามแม่นยำ เกรงบาปกลัวกาม
กุศลหาไม่ คงให้วิบัติ ฉิบหายวายชนม์	เงินทองบ่าวไพร่ พลัดพรากจากสถาน	ถึงได้ไม่นาน เวรูกามบันดาล

พงษาวดารราชินิกุลบางช้าง สืบเนื่องจากพระดำริของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมหลวงวงษาธิราชสนิทที่มีพระประสงค์จะทรงทราบถึงประวัติความเป็นมา
ของสายราชินิกุลฝ่ายพระมารดา จึงได้ทรงมีรับสั่งให้พระยาอุไทยธรรม (แก้ว)
เป็นผู้สืบค้นรวบรวมและเรียบเรียง “พงษาวดารราชินิกุลบางช้าง” เมื่อ พ.ศ.
๒๓๔๔ นับเป็นงานค้นคว้าประวัติความเป็นมาของสายราชินิกุลบางช้างเล่มแรก
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่าเอกสาร

ประวัติศาสตร์เรื่องนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทได้ทรง
ตรวจแก้ไขเพิ่มเติมต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยลำดับ

... หนังสือเรื่องพงสาวดารราชินิกุลบางช้างมีหลายฉบับ
ฉบับแรกปรากฏว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราช
สนิทมีรับสั่งให้พระยาอุไทยธรรม (แก้ว) จัดถวายแต่ในรัชกาลที่ ๓
เมื่อ ณ วันเดือนสาม ปีมะเส็ง สัปตศก พ.ศ. ๒๓๔๔ ฉบับ ๑...

พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ใน พ.ศ. ๒๓๙๔
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงตรวจชำระพระ
ราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ดังปรากฏหลักฐานพระราชหัตถเลขา
ภาษาอังกฤษในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานไปยัง
เซอร์ จอห์น เบาว์ริง ราชทูตอังกฤษ ความตอนหนึ่งว่า

๒๐

ศึกเชียงตุง

... ข้าพเจ้า [พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว] กับ
น้องชายข้าพเจ้า คือ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ผู้มีอำนาจเต็มฝ่าย
เราคนหนึ่ง ซึ่งได้รับแต่งตั้งเมื่อเดือนเมษายน ให้ปรึกษากับท่านใน
พระนครนี้ กำลังพยายามเตรียมแต่งตำนานกรุงสยามอันถูก
ต้อง จำเดิมแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาโบราณเป็นราชธานี เมื่อปี ค.ศ.
๑๓๕๐ นั้น กับทั้งพงสาวดารพระราชวงศ์ของเราให้พิสดารยิ่งกว่าที่
ข้าพเจ้าได้เรียบเรียงให้ท่านคราวนี้

พระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีเนื้อหากล่าวตั้งแต่การ
สร้างกรุงศรีอยุธยา จนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช จ.ศ. ๑๑๕๒ (พ.ศ. ๒๓๓๓) สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงอธิบายถึงที่มาของพระราชพงสาวดารฉบับนี้ไว้ในตำนานพระราช
พงสาวดาร ความตอนหนึ่งว่า

หนังสือพระราชพงสาวดารฉบับพระราชหัตถเลขานี้ ได้รับความ

ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงชำระใหม่ แก้ไขเพิ่มเติมของเก่าหลายแห่ง เนื้อความบริบูรณ์ดีขึ้นมากข้าพเจ้า [สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ] เข้าใจว่าเมื่อกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงชำระแล้วนำต้นฉบับขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจทรงแก้ไข จึงปรากฏพระราชหัตถเลขาอยู่ในต้นฉบับหลวง หอพระสมุดได้มาแค่ ๒๒ เล่ม แต่เคราะห์ดีได้ฉบับกรมหลวงมหิศวรินทร์ มาประกอบกันได้เนื้อความเป็นหนังสือ ๔๒ เล่ม สมุดไทย ...

คำให้การขุนหลวงหาวัด (คำให้การชาวกรุงเก่า) ในฐานะที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงเป็นปราชญ์ผู้รอบรู้ในทางพงศาวดารโบราณคดีพระองค์หนึ่ง เหตุนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์ทรงอำนวยการแปลหนังสือจากภาษารามัญเป็นภาษาไทยเรื่อง “พระราชพงศาวดาร แปลจากภาษารามัญ” อันเป็นที่มาของหนังสือเรื่อง “คำให้การขุนหลวงหาวัด” หรือ ที่ต่อมารู้จักกันในนามว่า “คำให้การชาวกรุงเก่า”

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายที่มาของหนังสือเรื่องนี้ว่า

... หอพระสมุดวชิรญาณได้หนังสือเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัดที่เป็นตัวฉบับหลวงมาเล่มสมุดไทย ๐ ลายมือเขียนตัววง ฐ ได้แน่วว่าเขียนในรัชกาลที่ ๔ ชื่อเรื่องก็ไม่ได้เรียกว่า “คำให้การขุนหลวงหาวัด” เรียกว่า “พระราชพงศาวดารแปลจากภาษารามัญ” แล้วได้หนังสือเรื่องเดียวกันนี้มาอีก ๔ เล่ม เป็นฉบับของกรมหลวงวงศาธิราชสนิทซึ่งตกอยู่กับพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์มีลายพระหัตถ์กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงแก้ไขสำนวนอยู่ในนั้น จึงเป็นหลักฐานทราบความได้แน่ชัดว่า มีฉบับหลวงตั้งเช่นสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้และรู้ความต่อออกไปได้อีกข้อหนึ่งว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิท

ซึ่งมีพระเกียรติยศปรากฏว่าเป็นหลักอยู่ในตู้รับโบราณคดีพระองค์หนึ่ง
เมื่อในรัชกาลที่ ๔ ทรงย้ายการแปลหนังสือเรื่องน้อจากภาษาขอม
เป็นภาษาไทยเป็นปฐม ผู้อื่นได้ฉบับหลวงซึ่งกรมหลวงวงศาธิราชสนิททรง
เรียบเรียงนั้น ไปแก้ไขตามอำเภอใจ แล้วไปให้หมอสมิทธิพันธ์ ผู้อื่นเช่นตัว
ข้าพเจ้าได้เห็นแต่ฉบับที่หมอสมิทธิพันธ์ จึงเกิดสงสัยสนเท่ห์ดังกล่าวมา
แล้ว ...

การศึกษาวิชาการแพทย์แผนโบราณ

สืบเนื่องจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงมี
พระชาติภูมิกำเนิดมาจากพระมารดาซึ่งมาจากสายตระกูลที่มีความรู้ความ
เชี่ยวชาญในด้านการแพทย์ แผนโบราณ ส่งผลให้พระองค์มีความสนพระทัย
ที่จะศึกษาในวิชาการแพทย์แผนโบราณอย่างจริงจัง เข้าใจว่าน่าจะทรงได้รับการ
ฝึกหัดให้คุ้นเคยกับความรู้ในด้านการแพทย์แผนโบราณมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์
โดยขรัวตาบุญเกิด เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และอบรมสั่งสอนในเบื้องต้น จนทรงได้
รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
พระบรมชนกนาถ โปรดให้ปรุงพระโอสถถวายมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ดังปรากฏ
จากหลักฐานตอนหนึ่งว่า

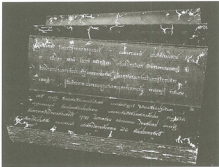
... ข้าพระพุทธเจ้า กรมหลวงวงศาธิราชสนิท กราบทูลแจ้ง
ความ ยังสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑามณี กรมมอฉน
[พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท] ยังทราบยารูปขนาน
หนึ่งสำหรับพระเจ้าแผ่นดินแต่โบราณ เสวยมาเป็นหลายพระองค์ ตา
หม่อมฉน [ขรัวตาบุญเกิด] ได้กราบทูลถวายในพระพุทธเลิศหล้า
[พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย] โปรดเกล้าให้หม่อมฉน
ประกอบถวายเป็นหลายครั้งจนสิ้นแผ่นดิน ...

หากจะพิจารณาถึงกระบวนการศึกษาวิชาการแพทย์แผนโบราณของ
พระองค์แล้ว แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แต่สันนิษฐานว่าน่าจะทรงได้รับ
การถ่ายทอดวิชาความรู้ ต่าง ๆ ตามลำดับขั้นตอนเช่นเดียวกับผู้ศึกษาอื่น ๆ
กล่าวคือ ในเบื้องต้นน่าจะทรงเริ่มเรียนรู้เกี่ยวกับสรรพคุณของต้นไม้ ใบยา

ต้นฉบับหนังสือสมุดไทย
“ตำราเวชศาสตร์ฉบับหลวง
รัชกาลที่ ๕” ซึ่งเก็บรักษา
อยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ

๒๐
ศึกเชียงตุง

และเครื่องสมุนไพรต่าง ๆ จากนั้นจึงศึกษาคัมภีร์แพทย์ พร้อมกับการฝึกหัดวิธี
ตรวจและรักษาคนไข้กับอาจารย์ ซึ่งจะชี้แนะเปรียบเทียบอาการของโรคให้ผู้
ศึกษาเข้าใจถึงความแตกต่างของโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ จนกระทั่งผู้ศึกษามีความ
เชี่ยวชาญและสามารถออกรักษาคอนไข้ได้ตามลำพัง

อย่างไรก็ตาม กระบวนการศึกษาตามขั้นตอนนี้ ไม่สามารถกำหนดเวลา
เรียนได้แน่นอนนัก ขึ้นอยู่กับผู้ศึกษาว่า จะมีทักษะและความขำขันชำนาญในการ
จดจำคำสั่งสอนบอกเล่าของอาจารย์ได้มากน้อยเพียงใด อีกทั้งจะต้องเป็นผู้ที่มี
คุณสมบัติในการใฝ่รู้อยู่เป็นนิจ มีความมานะอดทน หงัดสังเกตได้ตามในข้อ
สงสัยเพื่อเก็บเกี่ยววิชาความรู้ในการบำบัดโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ และด้วยเหตุ

ที่วิชาการแพทย์แผนโบราณเป็นวิชาเฉพาะ ซึ่งต้องอาศัยทักษะความรู้เชิงประสบการณ์ที่ผู้เรียนต้องฝึกหัดเป็นเวลานานหลายขั้นตอน ดังนั้น จึงนิยมที่จะถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ลูกหลานภายในสายตระกูลเป็นส่วนใหญ่

โดยเหตุที่วิธีการรักษาตามแบบจารีตเช่นนี้ ไม่อาจบรรเทาแก้ไขปัญหาโรคภัยต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในขณะนั้นได้สำเร็จ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามที่เกิดโรคระบาดร้ายแรงขึ้น ดังนั้น ต่อมาเมื่อกลุ่มมิชชันนารีโปรเตสแตนต์เดินทางเข้ามาในเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ ๓ เพื่อเผยแผ่คริสต์ศาสนาพร้อมกับนำเอาความรู้ความก้าวหน้าของวิทยาการทางการแพทย์แผนตะวันตกเข้ามาบรรเทาปัญหาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ จึงนับว่าเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคมไทยในเวลานั้นเป็นอย่างยิ่ง

ทรงรับราชการ

ใน พ.ศ. ๒๓๔๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้านวม ขึ้นทรงกรมเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวงษาสนิท ขณะนั้นมีพระชันษา ๓๔ ปี โปรดให้ทรงกำกับราชการกรมหมอ พร้อมทั้งพระราชทานวังริมแม่น้ำเจ้าพระยาใต้วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามให้เป็นที่ประทับ นับเป็นพระเจ้าน้องยาเธอฯ พระองค์สุดท้ายในรัชกาลที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้น ทรงกรม

เมื่อพิจารณาถึงหน้าที่ราชการในการกำกับราชการกรมหมอของพระองค์แล้ว จะพบว่ากรมหมอนั้น จัดเป็นกรมที่มีบทบาทสำคัญยิ่งกรมหนึ่ง เนื่องจากมีหน้าที่และความรับผิดชอบโดยตรงในการดูแลด้านสุขภาพพลานามัยและบำบัดโรคภัยไข้เจ็บถวายแด่พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ รวมไปถึงงานข้าราชการชั้นสูงในราชสำนัก ดังที่สังฆราชปาเลเลอกัวซ์ ได้ตั้งข้อสังเกตถึงการปฏิบัติหน้าที่ของหมอลหลวง ความตอนหนึ่งว่า

... มีข้าราชการดำรงตำแหน่งเป็นเจ้ากรมหมอลหลวงราชการแผนกนี้ แบ่งออกเป็นหลายสาย ผลัดเวียนเปลี่ยนเวรกันเข้าประจำการ มีหน้าที่ในพระบรมมหาราชวังทั้งกลางวันและกลางคืน เพื่อให้การพยาบาลแก่บุคคลในราชสำนัก ติดตามไปในกองทัพ หรือติดตามเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เมื่อไปราชการท้องที่ หมอ

เหล่านี้ได้รับพระราชทานเงินปีจาก พระเจ้าแผ่นดิน และตำแหน่งก็
ตกทอดไปถึงชั้นลูกหลาน ...

ดังนั้น การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระราช
หฤทัย ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงกำกับราชการกรม
หมอนั้น นอกจากจะสะท้อนให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในการแพทย์ของ
พระองค์แล้ว ยังชี้ให้เห็นพระอุปนิสัยและบุคลิกภาพส่วนพระองค์อีกด้วย กล่าว
คือ ผู้ที่ดำรงตำแหน่งแพทย์หลวงประจำพระองค์นั้น ย่อมมีบทบาทสำคัญยิ่ง
จำเป็นจะต้องเลือกสรรผู้ที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ
ซึ่งนอกจากเป็นผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญในด้านการแพทย์เป็นอย่างดีแล้ว ยัง
ต้องเป็นผู้ที่ก่อปรด้วยความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์
เป็นที่สุด

และตลอดระยะเวลาที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท
ทรงกำกับราชการกรมหมอนั้น ทรงปฏิบัติภารกิจหน้าที่ด้วยดีเป็นที่ประจักษ์ตลอด
มา นอกจากนี้ ในฐานะแพทย์หลวงพระองค์ทรงค้นคว้าสะสมตำราแพทย์ไว้เป็น
จำนวนมาก รวมทั้งยังปรากฏพระกรณียกิจในการรักษาคนไข้ซึ่งเป็นกลุ่มชนชั้นสูง
หลายครั้ง อาทิ

พ.ศ. ๒๓๔๖ ถวายการรักษาพระอาการประชวรของพระเจ้าลูกเธอ
กรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ

พ.ศ. ๒๓๔๓ ถวายการรักษาพระอาการประชวรในพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ. ๒๓๔๕ ถวายการรักษาพระอาการประชวรในสมเด็จพระนาง
โสมนัสวัฒนาวดี

พ.ศ. ๒๔๐๕ ทรงดูแลจัดการปลูกฝีพระราชโอรสและพระราชธิดาใน
รัชกาลที่ ๔

พ.ศ. ๒๔๐๖ ทรงดูแลรักษาอาการป่วยของเจ้าพระยานิกรบดินทร (โต
กัลยาณมิตร) ที่สมุหนายก

พ.ศ. ๒๔๐๗ ถวายการรักษาพระอาการประชวรของสมเด็จพระยา
ดำรงราชานุภาพ

พ.ศ. ๒๔๐๔ ถวายการรักษาพระอาการประชวรในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

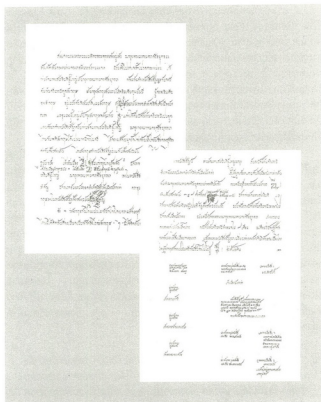
พ.ศ. ๒๔๑๑ ถวายการรักษาพระอาการประชวรในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ชนชั้นนำหัวก้าวหน้ากับการรับวิทยาการแบบตะวันตก

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับชาติตะวันตกเริ่มต้นขึ้นด้วยการฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการค้าที่แผ่รุ่งด้วยเจตนารมณ์ทางการเมืองแบบจักรวรรดินิยม ดังจะเห็นได้จากการที่ชาติตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษได้พยายามส่งทูตเข้ามาเจริญสัมพันธ์ไมตรีและเจรจาขอทำสนธิสัญญาทางการค้า ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พ.ศ. ๒๓๖๔ มาร์ควิส เฮสติงส์ (Marquis Hastings) ข้าหลวงใหญ่อังกฤษที่อินเดีย ได้แต่งตั้งให้จอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford) เป็นหัวหน้าคณะทูต เดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับไทย โดยมีจุดประสงค์สำคัญ คือ ขอให้รัฐบาลไทยแก้ไขปรับปรุงกฎเกณฑ์การเก็บภาษีและการผูกขาดสินค้าบางอย่าง ตลอดจนขอให้รัฐบาลไทยรับรองสิทธิการเช่าเกาะหมากของบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ อย่างไรก็ตาม ผลของการเจรจาครั้งนี้ไม่ประสบผลสำเร็จตามที่อังกฤษมุ่งหวังไว้

จอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford)
เป็นหัวหน้าคณะทูตอังกฤษ

สำเนาสนธิสัญญาเบอร์นี้อยู่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ นับเป็นสนธิสัญญาฉบับแรกของไทย
ลงนามกับชาติตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๖๔ เอิร์ล แอมเฮิร์สต์ (Earl Amherst) ข้าหลวงใหญ่อังกฤษที่อินเดียได้แต่งตั้งให้ ร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี (Captain Henry Burney) เป็นหัวหน้าคณะทูตเดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทย โดยมีจุดประสงค์ให้รัฐบาลไทยแก้ไขกฎเกณฑ์ทางการค้าในด้านต่าง ๆ ตลอดจนเจรจาเกี่ยวกับปัญหาหัวเมืองมลายู ซึ่งอังกฤษต้องการให้ไทยรับรองสิทธิการเข้าเกาะหมาก พร้อมกับทำความเข้าใจกับรัฐบาลไทยเรื่องสงครามครั้งแรกระหว่างอังกฤษกับพม่าด้วย การเจรจาครั้งนี้ประสบความสำเร็จ มีการลงนามในสนธิสัญญาเบอร์นี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๕ นับเป็นสนธิสัญญานับแรกที่ไทยลงนามกับชาติตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์

จากนั้นอีก ๖ ปีต่อมา สหรัฐอเมริกาก็ได้ส่งคณะทูตนำโดยเอ็ดมันด์ โรเบิร์ตส์ (Edmund Roberts) เดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทยใน พ.ศ. ๒๓๗๕ โดยมีจุดประสงค์ด้านการค้าและเผยแผ่คริสต์ศาสนาเป็นสำคัญ ซึ่งต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๗๑ มิชชันนารีคณะแรกได้เดินทางเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ประกอบด้วย ฟรีดริช กุตสลาฟ (Friedrich Gutzlaff) ชาวเยอรมัน และจาคอบ ทอมลิน (Jacob Tomlin) ชาวอังกฤษ หรือที่คนไทยรู้จักกันในนามของ หมอกิสลับ และหมอตอมลันตามลำดับ การดำเนินงานของมิชชันนารีทั้งสองในช่วงแรก ๆ นั้น ต้องประสบกับปัญหาและอุปสรรคหลายประการ จึงต้องอาศัยความเพียรพยายามอดสาหะอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบุกเบิกงานทางด้าน การแพทย์และสาธารณสุข ถือได้ว่าเป็นการวางพื้นฐานที่เป็นประโยชน์แก่มิชชันนารีรุ่นต่อ ๆ มา ซึ่งหมอบรัดเลย์ได้กล่าวถึงด้วยความยกย่อง ความตอนหนึ่งว่า

... เป็นผู้มีความพากเพียรอดสาหะยิ่งนัก เพราะเมื่อมาถึงเมืองไทยใหม่ ๆ มีผู้ฉ้อฉลวิญญูมาก แต่ก็ได้อุตสาหพยายามประกอบกิจที่ตั้งใจไว้มิได้เอาใจใส่ต่อสิ่งเหล่านั้น จนในที่สุดได้ผ่านพ้นอุปสรรคทั้งหลายนั้น ๆ เสียได้ กลับเป็นผู้มีหน้ามีตา ในระหว่างอยู่ในเมืองไทย ได้แจกหนังสือว่าด้วยเรื่องศาสนา และแจกยารักษาโรคต่าง ๆ ซึ่งเป็นอุบายในการที่จะดำเนินกิจในศาสนาให้สะดวกยิ่ง ๆ ขึ้น เพราะการแจกยาและรักษาโรคซึ่งบรรดามิชชันนารีทั้งหลายกระทำกันในสมัยนั้น คนไทยจึงเรียกบรรดาพวกมิชชันนารีว่า "หมอ"

หลังจากที่มิชชันนารีทั้งสองเผยแผ่คริสต์ศาสนาในเมืองไทยได้ ๓ ปีแล้ว ก็ได้ขยายไปดำเนินการสอนศาสนาที่เมืองจีน ในเวลาต่อมาสภาคริสตจักรอเมริกันได้ส่งคณะมิชชันนารีเข้ามาแทนอย่างต่อเนื่องอีกหลายชุด บรรดามิชชันนารีเหล่านี้ นอกจากจะทำหน้าที่ในการเผยแผ่คริสต์ศาสนาแล้ว ยังได้สร้างคุณประโยชน์ให้แก่สังคมไทยในด้านต่าง ๆ เป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเอาความรู้ความก้าวหน้าของวิทยาการสมัยใหม่ เข้ามาถ่ายทอดแนะนำให้แก่บุคคลที่สนใจ เช่น ด้านการแพทย์ การช่าง การต่อเรือ และการพิมพ์ เป็นต้น เพื่อหวังจะสร้างความนับถือเลื่อมใสในหมู่คนไทยและคนจีน อันจะนำไปสู่การเข้ารีตในที่สุด อย่างไรก็ตาม ความรู้เหล่านี้ล้วนเป็น “ความรู้ใหม่” ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในสังคมไทย จึงก่อให้เกิดปฏิกิริยาที่แตกต่างกันออกไปหลายกลุ่ม

ท่ามกลางกระแสของ “ความรู้ใหม่” ดังกล่าว กลุ่มชนชั้นสูง ซึ่งประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ เจ้านายและเหล่าขุนนางระดับสูง นับเป็นกลุ่มแรกที่มีความตื่นตัวและตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นผลกระพือจากการเข้ามาของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มชนชั้นสูงกลุ่มหนึ่ง ประกอบด้วยเจ้านายและขุนนางหนุ่ม อาจเรียกได้ว่าเป็น “กลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้า” จัดเป็นบุคคลกลุ่มแรกที่มีความตื่นตัวที่จะคบหาเป็นมิตรกับพวกมิชชันนารี รวมทั้งมีความสนใจในการศึกษาวิชาภาษาอังกฤษและวิทยาการตะวันตกตามแขนงวิชาที่ตนสนใจ โดยมุ่งหวังที่จะนำความรู้ของวิทยาการสมัยใหม่มาพัฒนาตนเองและสังคม นับเป็นกลุ่มที่มีความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากบุคคลทั่วไปในเวลานั้น กล่าวคือ

... ครั้นนั้นไทยโดยมากมีความรังเกียจพวกมิชชันนารี ด้วยเห็นว่าสอนให้เข้ารีตถือศาสนาอื่น แต่มีบางคนซึ่งเป็นชั้นหนุ่ม หรือถ้าจะเรียกตามอย่างปัจจุบันนี้ก็ว่าเป็นเจ้าพวกสมัยใหม่ ใครจะเรียนภาษาและวิชาของฝรั่งเอามาใช้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง ไม่รังเกียจการที่จะคบหาสมาคมและศึกษาวิชาการกับพวกมิชชันนารี...

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายมูลเหตุสำคัญที่

ทำให้กลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้าเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษกับพวกมิชชันนารีว่า

... ในสมัยนั้นผู้มิสติดิปัญญาที่เป็นชั้นสูงอยู่ในประเทศนี้ แลเห็นอยู่แล้วว่า การสมาคมที่เกี่ยวข้องกับฝรั่งต่างประเทศคงจะต้องมีขึ้นกว่าแต่ก่อน แลภาษาอังกฤษจะเป็นภาษาสำคัญทางประเทศตะวันตกออกนี้มีเจ้านายบางพวกแลข้าราชการบางคนปรารถนาจะศึกษาวิชาการและขนบธรรมเนียมของฝรั่งแลจะเล่าเรียนให้รู้ภาษาอังกฤษจึงพยายามเล่าเรียนศึกษากับพวกมิชชันนารีตั้งแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ...

ในบรรดา “เจ้านายบางพวกแลข้าราชการบางคน” ซึ่งเป็นกลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้าที่ได้ศึกษาหาความรู้กับพวกมิชชันนารีในขณะนั้นปรากฏว่า

... ในสมัยนั้นมีคนไทย ๕ คนที่เรียนวิชาความรู้ของฝรั่งจากพวกอเมริกาได้เป็นอย่างดีเยี่ยมยอด คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงผนวชอยู่ ทรงศึกษาทางวิชาภาษาพระองค์ ๑ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษาทางวิชาทหารพระองค์ ๑ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงศึกษาวิชาการแพทย์พระองค์ ๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงศึกษาทางวิชาอักษรศาสตร์พระองค์ ๑ ตั้งแต่ยังเป็นหลวงนายสิทธิศึกษาวิชาต่อเรือกำปั่นคน ๑ นายโหมต อมาตยกุล ศึกษาวิชาช่างกลคน ๑ ...

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับการศึกษาวิชาแพทย์แผนตะวันตก

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์หนึ่งในจำนวนสามพระองค์ที่มีความสนพระทัยในวิทยาการตะวันตกอย่างจริงจัง ด้วยมีพระอุปนิสัยใฝ่รู้อยู่เป็นนิจ และมีพระวิสัยทัศน์ที่ก้าวไกล จึงมีความสนพระทัยที่จะทรงเรียนรู้วิชาการแพทย์แผนตะวันตกจากมิชชันนารีอเมริกัน จนกระทั่งทรงเป็นแพทย์ไทยพระองค์แรกที่ได้รับการถวายประกาศนียบัตรและทูลเชิญให้เป็นสมาชิกของสถาบันทางการแพทย์แห่งนิวยอร์ก (New York

Academy of Medicine) ประเทศสหรัฐอเมริกา กล่าวได้ว่าความสำเร็จในครั้งนี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในด้านการแพทย์ของพระองค์แล้วยังเป็นการช่วยประชาสัมพันธ์ให้ชาวต่างชาติรู้จักคนไทยดีขึ้นอีกระดับหนึ่งด้วย

หากพิจารณาถึงมูลเหตุสำคัญที่มีส่วนส่งเสริมให้พระองค์ทรงสนพระทัยและให้ความสำคัญต่อการศึกษาวิชาการแพทย์แผนตะวันตกอาจวิเคราะห์ได้ดังนี้

๑. จากภูมิหลังส่วนพระองค์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงมีพระชาติภูมิกำเนิดมาจากพระมารดาที่มาจากตระกูลแพทย์แผนโบราณ จึงทรงได้รับการปลูกฝังอบรมให้เรียนรู้ในกระบวนการวิชาแพทย์แผนโบราณมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงมีประสบการณ์ที่สั่งสมเป็น “ต้นทุน” มาก่อน ซึ่งน่าจะมีส่วนที่ทำให้ทรงตระหนักถึงข้อดีและข้อด้อยของวิชาการแพทย์แผนโบราณเป็นอย่างดี และเมื่อประกอบกับพระอุปนิสัยส่วนพระองค์ที่มีความใฝ่รู้ในการศึกษา จึงเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้พระองค์มีความกระตือรือร้นที่จะเรียนรู้วิชาการแพทย์แผนตะวันตก เพื่อเพิ่มพูนและพัฒนาทักษะความรู้เดิมให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

๒. การตระหนักถึงคุณประโยชน์ของวิชาการแพทย์แผนตะวันตกสืบเนื่องจากวิธีการบำบัดโรคภัยไข้เจ็บในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ราชกรณียกิจยังคงมีความคุ้นเคยและเชื่อถือในวิธีการรักษาพยาบาลตามแบบจารีตแผนโบราณถึงแม้ว่าวิธีการดังกล่าวจะไม่สามารถแก้ไขปัญหาการเกิดโรคภัยไข้เจ็บได้อย่างมีประสิทธิภาพนักโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามที่เกิดปัญหาโรคระบาดขึ้นในแต่ละครั้ง ยังผลให้มีการสูญเสียชีวิตผู้คนเป็นจำนวนมาก ปัญหาเหล่านี้ไม่เคยปรากฏว่า มีวิธีการใดสามารถแก้ไขปัญหานั้นได้สำเร็จ จนกระทั่งเมื่อพวกมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ได้นำเอาวิทยาการแพทย์แผนตะวันตกเข้ามาสู่สังคมไทย จึงนับเป็นจังหวะที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคมไทยในขณะนั้น มิชชันนารีคนสำคัญที่มีบทบาทในด้านการแพทย์และสาธารณสุข ซึ่งเป็นที่รู้จักของคนไทย ได้แก่ แดน บีช บรัคเลย์ (Dan Beach Bradley) หรือ หมอบรัดเลย์ และซามูเอล เรโนลด์ เฮาส์ (Samuel Renold House) หรือหมอเฮาส์

อนึ่ง เหตุการณ์สำคัญที่สันนิษฐานว่าน่าจะมีผลกระทบต่อแนวพระดำริของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ให้ทรงตระหนักถึง

แอดัม บิช บรัดเลย์

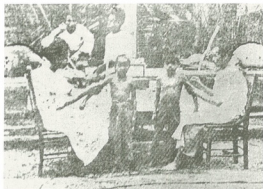
ชาลส์ เวนแลนด์ เฮาส์

คุณประโยชน์ของวิชาการแพทย์แผนตะวันตก ได้แก่ กรณีที่หมอบรัดเลย์ประสบความสำเร็จในการผ่าตัด ซึ่งนับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ทางการแพทย์ของไทย เนื่องจากความเชื่อเดิมนั้น เชื่อกันว่าหากนำอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งออกจากร่างกายของมนุษย์แล้วผู้นั้นจะต้องตาย จนกระทั่งหมอบรัดเลย์ได้พิสูจน์ให้เห็นด้วยการช่วยชีวิตพระภิกษุวัดประยุรวงศาวาสที่บาดเจ็บสาหัส เนื่องจากกระดูกแขนแตก ครั้นนั้นหมอบรัดเลย์ได้ทำการผ่าตัดแขนพระภิกษุ จนสามารถรอดพ้นจากความตายได้ในที่สุด ซึ่งเป็นการสร้างชื่อเสียงเลื่องลืออย่างมาก

นอกจากนี้ ยังมีเหตุการณ์การทดลองปลูกฝีเพื่อป้องกันไข้ทรพิษเป็นครั้งแรกในเมืองไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๑ กล่าวได้ว่าปัญหาโรคทรพิษ หรือโรคฝีดาษนั้น เป็นปัญหาโรคระบาดที่เรื้อรังมาช้านาน ซึ่งได้คร่าชีวิตผู้คนไปเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะใน พ.ศ. ๒๓๔๑ ได้เกิดโรคไข้ทรพิษระบาดขึ้นอีก หมอบรัดเลย์จึงได้ตัดสินใจทดลองนำวิธีการปลูกฝีเป็นครั้งแรก หลังจากทนายแพทย์เจนเนอร์ (Dr.Jenner) ค้นพบวิธีการปลูกฝีมาแล้วกว่า ๔๐ ปี อย่างไรก็ตาม นับว่าหมอบรัดเลย์ประสบความสำเร็จในวิธีการปลูกฝีครั้งนี้อย่างงดงาม เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเล็งเห็นถึงคุณประโยชน์ในวิธีการดังกล่าวด้วยเช่นกัน ดังนั้น นอกจากจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

พระราชทานรางวัลให้แก่หมอบรัดเลย์แล้ว ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บรรดาหมอหลวงมาฝึกหัดวิธีการปลูกฝีกับหมอบรัดเลย์จนมีความชำนาญสามารถปลูกฝีให้แก่บุคคลต่าง ๆ ทั้งในราชสำนัก ตลอดจนราษฎรในหัวเมืองอีกด้วย

การปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ โดยคณะมิชชันนารีชาวอเมริกัน ในสมัยรัชกาลที่ ๔

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๔๕ หมอบรัดเลย์ได้จัดพิมพ์ตำราแพทย์แผนปัจจุบันเป็นภาษาไทย เพื่อถวายแด่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ชื่อว่า **ตำราภีรครภีรภักษา** (Treatise on Midwifery) พิมพ์ออกเผยแพร่เป็นภาษาไทยจำนวน ๒๐๐ เล่ม มีความยาวประมาณ ๒๐๐ หน้า กล่าวถึงอาการและวิธีบำบัดโรคด้านสูติกรรมโดยละเอียด พร้อมทั้ง มีภาพประกอบของเครื่องมือ ตลอดจนเทคนิคต่าง ๆ ประมาณ ๕๐ ภาพ อันแสดงให้เห็นถึงความเจริญก้าวหน้าของวิชาการแพทย์แผนตะวันตกได้เป็นอย่างดี

จากเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวนี้น่าจะส่งผลต่อแนวพระดำริของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทยังผลให้ทรงตระหนักถึงความรู้และคุณประโยชน์ของวิชาการแพทย์แผนตะวันตกเป็นอย่างยิ่ง พระองค์จึงทรงเริ่มศึกษา หาความรู้ในวิชาการแพทย์แผนตะวันตกในเวลาต่อมา

มีข้อน่าสังเกตว่า การศึกษาวิทยาการตะวันตกของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทนั้นน่าจะไม่ได้จำกัดเพียงด้านการแพทย์แผนตะวันตก แต่เพียงประการเดียว ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงเป็นสมาชิกหนังสือพิมพ์บางกอก รีคอร์เดอร์ของหมอบรัดเลย์ (เริ่มพิมพ์เป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๓ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘๗ - ๒๓๙๓) ต่อมาได้หยุดกิจการไประยะหนึ่งและได้เปิดดำเนินการต่อในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๒) ซึ่งนับว่าเป็นแหล่งนำเสนอข่าวสาร ข้อมูลต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศอย่างกว้างขวาง ทั้งทาง ด้านวิทยาศาสตร์ การแพทย์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์และการเมืองของชาติตะวันตก นอกจากนี้ จากการที่พระองค์โปรดการคบหาเป็นมิตรกับบรรดาชาวต่างชาติก็น่าจะเป็น โอกาสแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นและความรู้ในเรื่องราวต่าง ๆ อยู่เสมอ จึงถือ เป็นการแสวงหาความรู้ลักษณะหนึ่งซึ่งช่วยส่งเสริมให้พระองค์มีพระดำริที่ กว้างขวางมากยิ่งขึ้น

อนึ่ง วิธีการศึกษาหาความรู้ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษา ธิราชสนิทนั้น เข้าใจว่า นอกจากพระองค์จะทรงได้รับการศึกษาโดยตรงจากพวก มิชชันนารีในรูปแบบของการให้คำแนะนำ ตลอดจนเฝ้าดูกิจกรรมด้านการแพทย์ ของมิชชันนารีแล้ว ยังทรงศึกษาค้นคว้าหาความรู้ด้วยพระองค์เองอีกด้วย ที่ สำคัญพระองค์ยังได้ทรงถ่ายทอดความรู้ด้านการแพทย์ให้แก่พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ พระโอรส จนทรงพระปรีชาสามารถเป็นกำลังสำคัญ ในด้านการแพทย์และสาธารณสุขในรัชกาลต่อมา

พระกรณียกิจของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการบริหารราชการแผ่นดิน

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑) นับเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญของประวัติศาสตร์ไทย เนื่องจากเป็นช่วงเวลา ที่ไทยต้องเผชิญหน้ากับปัญหาทางการเมืองจากการแทรกแซงของมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งขณะนั้นต่างแข่งขันกันแผ่ขยายอิทธิพล จักรวรรดินิยมในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากสถานการณ์ทางการเมืองที่ ล่อแหลมดังกล่าวนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการที่ จะทรงผ่อนปรนความตึงเครียดทางการเมืองด้วยการเปิดความสัมพันธ์ทางการทูต กับชาติตะวันตกอย่างกว้างขวาง

ในการดำเนินนโยบายดังกล่าว พระองค์จำเป็นต้องทรงเลือกสรรบุคคลที่เหมาะสมที่จะเป็นกลไกในการใช้พระราชอำนาจในการบริหารราชการแผ่นดิน และหนึ่งในบรรดาเจ้านายที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยให้ทรงเข้ารับหน้าที่ราชการสำคัญในตำแหน่งต่าง ๆ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งในเวลาต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจสำคัญหลายประการ ได้แก่ โปรดให้เป็นแม่ทัพหลวงในสงครามเชียงตุง ประชานคณะกรรมาธิการฝ่ายไทยทำสนธิสัญญากับต่างประเทศ กำกับราชการกรมมหาดไทยและว่าพระคลังสินค้า ตลอดจนเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินมาตลอดรัชกาล พระกรณียกิจดังกล่าวนี้ ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทและความสำคัญของพระองค์ได้เป็นอย่างดี ดังปรากฏพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความตอนหนึ่งว่า

...กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ตัวเธอก็เป็นหมอยหลวงอย่างเอก
อยู่เองในกรุงเทพฯ นี้ และบัดนี้ก็เป็นเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่ในนอญยาเธอ
ของฉันท [พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว] ฉันทได้ให้ว่าราชการ
เปนกำลังอยู่แทบทุกแห่ง...

๓๘

ศึกเชียงตุง

อาจวิเคราะห์ได้ว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงก้าวขึ้นสู่บทบาทและความสำคัญ มีดังนี้

๑. พระชาติภูมิกำเนิด กล่าวได้ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เป็นพระอนุชาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดสนิทสนม จนเป็นที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยเป็นอย่างยิ่ง ดังปรากฏหลักฐาน ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนกรมเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท พร้อมทั้งพระราชทานพระราชวังเดิมให้เป็น ที่ประทับแห่งใหม่ ความตอนหนึ่งว่า

...กรมหมื่นวงษานิตเปนพระเจ้าน้องยาเธอ อันสนิทชิดชอบ
พระอัธมาไศรย ประกอบไปด้วยพระปรีชาเฉลียวฉลาดชำนาญ
ในสรรพากิจงานกิจทั้งปวง รู้คิดแลชอบแลเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย
รอบคอบทั่วไป ...

๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ที่มีพระอุปนิสัยที่สามารถเข้าได้ด้วยดีกับทุกฝ่าย โดยเฉพาะกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาง ซึ่งนับว่าเป็นกลุ่มการเมืองที่มีบทบาทและอิทธิพลมากที่สุด ในเวลานั้น ส่งผลให้พระองค์ทรงปฏิบัติหน้าที่ราชการสำคัญต่าง ๆ ได้อย่างราบรื่นตลอดทั้งสามรัชกาล

๓. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีความสนพระทัยในวิทยาการสมัยใหม่และโปรดการคบหาเป็นมิตรกับชาวตะวันตก ซึ่งนับเป็นคุณสมบัติที่เหมาะสมกับสถานการณ์ทางการเมืองในเวลานั้นเป็นอย่างยิ่ง

ด้วยพระคุณสมบัติทั้งสามประการดังกล่าวนี้ ล้วนเป็นส่วนส่งเสริมให้พระองค์ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ทรงดำรงตำแหน่งในหน้าที่ราชการสำคัญหลายประการ ดังนี้

๑. แม่ทัพหลวงในสงครามเชียงตุง (พ.ศ. ๒๓๙๕ – ๒๓๙๗)

โดยเหตุที่ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. ๒๓๙๒ เจ้านายเมืองเชียงรุ่งหนีการจลาจลเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และยินยอมสวามิภักดิ์ขอเป็นเมืองขึ้นของไทย มีผลทำให้ไทยในฐานะรัฐใหญ่ที่มีรัฐเล็กมาพึ่งพิงต้องเข้าไปเกี่ยวข้องในการแก้ปัญหาความวุ่นวายครั้งนี้ ด้วยการส่งกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือไปตีเมืองเชียงตุง ในฐานะที่เป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญของพม่าในการควบคุมเมืองเชียงรุ่ง ทั้งนี้ โดยมุ่งหวังว่าหากตีเมืองเชียงตุงได้สำเร็จแล้ว เมืองเชียงรุ่งก็จะปลอดภัยจากอิทธิพลของพม่าในที่สุด อย่างไรก็ตาม การสงครามครั้งนี้ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้กองทัพฝ่ายเหนือขึ้น去打ำเนินการนั้น มิได้สำเร็จดังที่ได้มุ่งหวังไว้ ประจวบกับเป็นช่วงเวลาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรและเสด็จสวรรคตในเวลาต่อมา

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติใน พ.ศ. ๒๓๙๔ ปัญหาเรื่องสงครามเชียงตุงจึงเป็นปัญหาแรกที่ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาอย่างเร่งด่วน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องพิจารณาให้เด็ดขาดไปว่า สมควรที่จะดำเนินการอย่างไร จากการประชุมหารือของเจ้านายทุกฝ่ายล้วนสนับสนุนให้ดำเนินการในสงครามเชียงตุงต่อไป ตามพระ

ราชดำรินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีมาแต่เดิม แต่สงครามครั้งนี้ควรจะให้มียกกองทัพจากกรุงเทพฯ เข้าร่วมในการรบด้วย เพื่อเป็นการฝึกหัดบรรดาข้าราชการให้มีความชำนาญชำนาญในการศึกสงครามให้มากขึ้น ทั้งยังเป็นการควบคุมกองทัพในหัวเมืองฝ่ายเหนืออีกประการหนึ่งด้วย

ในการนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการตระเตรียมกองทัพฝ่ายไทยขึ้น ด้วยเหตุผลประการสำคัญที่สุดคือ เพื่อรักษาพระเกียรติยศของพระองค์มิให้ด้อยไปกว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ประจวบกับเวลานั้นพม่ากำลังทำสงครามกับอังกฤษจึงทรงเล็งเห็นว่าเป็นโอกาสดีของกองทัพไทยที่จะตีเมืองเชียงตุงให้สำเร็จ ดังนั้นจึงโปรดให้เกณฑ์กำลังคนพร้อมทั้งเสบียงอาหาร สัตว์พาหนะต่าง ๆ ตลอดจนอาวุธยุทโธปกรณ์จำนวนมาก พร้อมกันนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงดำรงตำแหน่งแม่ทัพหลวงคุมทัพยกไปทางเมืองน่าน และเจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุนนรัตพันธุ์) เมื่อครั้งยังดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาอมราชเป็นแม่ทัพหน้าคุมทัพยกไปทางเมืองเชียงใหม่ โดยกำหนดให้ทั้งสองทัพยกไปบรรจบกันที่เมืองเชียงแสน จากนั้นจึงยกเข้าตีเมืองเชียงตุงต่อไป

อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานรายงานราชการทัพในศึกเชียงตุงทั้งสองครั้ง นับแต่ พ.ศ. ๒๓๕๕ - ๒๓๕๗ ได้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาและอุปสรรคในการทำสงคราม ดังนี้

๑. การเสียเปรียบในด้านยุทธศาสตร์ในการรบ เนื่องจากที่ตั้งของเมืองเชียงตุงอยู่ในที่สูง ข้างยังมีหนทางไกลและทุรกันดาร

๒. ปัญหาการขาดแคลนในเรื่องกำลังคนและเสบียงอาหาร ตลอดจนอาวุธยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ ซึ่งล้วนเป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้กองทัพไทยไม่สามารถที่จะตีเมืองเชียงตุงให้สำเร็จลงได้

๓. ปัญหาการแตกความสามัคคีในกองทัพไทย เนื่องจากพระองค์ไม่สามารถที่จะควบคุมกองทัพจากพระนครและกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือให้อยู่ภายใต้การบัญชาการได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะต้องประสบปัญหาความกระด้างกระเดื่องและไม่เต็มใจในการทำสงครามของกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนืออยู่เนือง ๆ ดังปรากฏข้อความจากพระหัตถเลขา

กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความตอน
หนึ่งว่า "...ฝ่ายทางเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เกณฑ์
กองทัพรึ้นมาครั้งนี้ ก็หาได้ครบถ้วนตามจำนวนไม่..."

นอกจากนี้ยังมีปัญหาความขัดแย้งระหว่างพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
วงษาธิราชสนิทแม่ทัพหลวง กับเจ้าพระยาযায়มราช (ต่อมาคือ เจ้าพระยา
ภูธราภัย นุช บุนยรัตพันธุ์) แม่ทัพหน้า ที่ไม่สามารถลงรอยกันได้ อาจ
วิเคราะห์ได้ว่ามีสาเหตุมาจากการที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราช
สนิท เดิมทรงรับราชการเป็นเพียงแพทย์หลวง ไม่เคยมีประสบการณ์ด้านการรบ
มาก่อน ด้วยเหตุนี้ เจ้าพระยาภูธราภัย (นุช บุนยรัตพันธุ์) แม่ทัพหน้าจึงไม่มี
ความกลัวเกรง ทั้งยังไม่ยอมรับฐานะแม่ทัพหลวงของพระองค์ ผลที่ตามมาคือ
ท่านไม่ได้ให้ความสำคัญในการรบครั้งนี้เท่าใดนัก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวมีพระราชหัตถเลขาตำหนิติเตียนการกระทำของท่านความตอนหนึ่งว่า

๓๔

ศึกเชียงตุง

...โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาযায়มราช (เจ้าพระยาภูธราภัย นุช
บุนยรัตพันธุ์) เป็นกองนำคุมกองทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง
เมืองลำพูน ยกไปตีเมืองเชียงตุง ก็ไม่ไว้สง่าผ่าเผยให้สมเกียรติ
สมัยศ...ครั้นเลิกกองทัพกลับมาถึงเมืองเชียงใหม่แล้ว จะปลุกษาหารือ
กับพระยาเชียงใหม่แลจัดแจงการสืบสวนประการใด ก็หาบอกกล่าว
ลงไปไม่ พวกกันลงมาตั้งอยู่ ณ เมืองตาก ที่เมืองตาก ราชการสั่งใด
ที่จะสืบสวนฟังข่าวคราวก็ไม่มี เจ้าพระยาযায়มราช ทำดังนี้หาสมควร
ที่เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ไม่...

อาจกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ที่แตกร้าวระหว่างแม่ทัพหลวงกับ
แม่ทัพหน้า เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้สถานการณ์ในการรบยิ่งเลวร้ายลง จนใน
ที่สุดพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทต้องกราบบังคมทูลขอให้
มีการเปลี่ยนตัวแม่ทัพหน้าเพื่อแก้ปัญหาความแตกแยกในกองทัพ ดังความ
ตอนหนึ่งว่า

...จะขอรับพระราชทานผู้ใหญ่ที่กล้า ไม่พาลวาวซี้ซลาด ให้ดู ๆ

สักหน่อย ไม่เห็นแก่เล็กแก้น้อย ไม่หาผลประโยชน์ของตัวเองก่อนราชการ
แข็งแรงกว่าเจ้าพระยาบวรราช กตทัตถ์เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง
เมืองลำพูน ยกขึ้นมาให้ครบถ้วน ตามจำนวนเกณฑ์อย่าให้ขาดได้...

ปัญหาความไม่ลงรอยกันระหว่างแม่ทัพหลวงกับแม่ทัพหน้าดังกล่าวนี้
น่าจะเป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงมีพระราชดำริ
มาก่อนว่าจะกลายเป็นอุปสรรคที่สำคัญในการรบของกองทัพไทย ปัญหานี้ได้
ก่อความรุนแรงจนถึงขั้น “วิกฤต” เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
มีพระบรมราชโองการให้เจ้าพระยาบวรราช แม่ทัพหน้าเดินทางกลับมากรุงเทพฯ
เป็นการชั่วคราว โดยทรงให้เหตุผลว่าให้กลับมายุบายมารดาที่กำลังป่วย

ในเวลาต่อมา เมื่อเจ้าพระยาบวรราชเดินทางกลับมาร่วมรบในสงคราม
เชียงตุงเป็นครั้งที่สองก็ไม่ได้ทำให้สถานการณ์ดีขึ้นเท่าใดนัก เพราะในท้ายที่สุด
แล้วทั้งกองทัพหลวงและกองทัพหน้าก็ได้ร่วมรบกันอย่างพร้อมเพรียงเช่นเดียว
กับครั้งแรก กล่าวคือ กองทัพของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราช
สนิทสู้รบกับพม่าอยู่ถึง ๒๔ วัน จนกระสุนดินดำ และเสบียงอาหารหมด จึงต้อง
ถอยทัพกลับและที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ กองทัพพม่าได้ยกกำลังมาช่วยเหลือ
เมืองเชียงตุงสู้รบอย่างเต็มความสามารถ จึงเป็นการยากที่จะเข้าโจมตีเมืองเชียง
ตุงได้สำเร็จ ในขณะที่กองทัพของเจ้าพระยาบวรราชยกไปได้เพียงครึ่งทางและเมื่อ
ทราบข่าวว่า กองทัพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทถอยกลับลง
มา กองทัพเจ้าพระยาบวรราชก็ยกกลับมายังเมืองเชียงใหม่อีก จากความล้มเหลว
ในการรบครั้งที่สองนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ยุติการทำสงครามเชียงตุงและโปรดให้ยกกองทัพกลับกรุงเทพฯ
ในที่สุด

๓๙

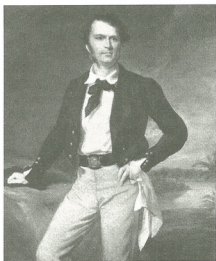
ศึกเชียงตุง

๒. ประธานคณะกรรมการฝ่ายไทย ทำสนธิสัญญากับต่างประเทศ

สถานการณ์ทางการเมืองตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ได้เปลี่ยนแปลงไปเมื่อลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก

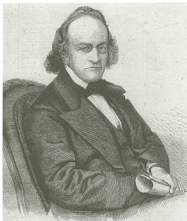
ขยายตัวเข้ามาในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัญหาความขัดแย้งระหว่างไทยกับประเทศเพื่อนบ้านจึงบรรเทาลงโดยปริยาย แต่ก็มีปัญหาใหม่ที่ไทยประสบ คือ ปัญหาด้านการต่างประเทศ ด้วยเหตุที่ชาติตะวันตกไม่พอใจระบบการค้าผูกขาดของไทย ต้องการที่จะขอแก้ไขสนธิสัญญาที่เคยทำกับไทยไว้ ดังเช่น กรณีที่สหรัฐอเมริกาส่งบัลเลสแตียร์ (Balestier) และอังกฤษส่ง เซอร์ เจมส์ บรูค (Sir James Brooke) เป็นทูตเข้ามาเจรจาใน พ.ศ. ๒๓๔๓ ตามลำดับ

เซอร์ เจมส์ บรูค

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติสืบต่อมา พระองค์ทรงตระหนักดีว่า สถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้นอยู่ในภาวะที่ตึงเครียดมาก หากไทยตั้งต้นที่จะต่อสู้ดังเช่นประเทศเพื่อนบ้าน คงต้องประสบกับความพ่ายแพ้ในที่สุด จึงมีพระบรมราโชบายที่จะดำเนินการผ่อนปรนในเชิงการทูต ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ มีพระราชหัตถเลขาถึงเซอร์

จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ราชทูตอังกฤษเป็นการส่วนพระองค์ โดยทรงแนะนำให้เบาว์ริงติดต่อเป็นทางการผ่านเสนาบดีกรมท่า เพื่อจะได้เตรียมการต้อนรับ และประกาศให้ราษฎรทราบเพื่อขจัดความตื่นกลัว และป้องกันไม่ให้มีข่าวลือเกี่ยวกับการเข้ามาของเรือกำปั่นของคณะทูต ทั้งยังทรงขอร้องให้เบาว์ริงแจ้งให้พระองค์ทราบเป็นการส่วนพระองค์ถึงวัตถุประสงค์หลักที่ต้องการมาเจรจา เพื่อพระองค์จะได้ทรงปรึกษาและหยั่งท่าทีของเหล่าเสนาบดีว่า จะขัดแย้งในหลักการข้อใดบ้าง

เซอร์ จอห์น เบาว์ริง

๔๐
ศึกเชียงตุง

การดำเนินนโยบายผ่อนปรนทางการทูตดังกล่าว นับว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญและละเอียดอ่อนมากที่สุดในเวลานั้น จำเป็นที่จะต้องเลือกสรรบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ เพื่อเป็นตัวแทนของฝ่ายไทยในการเจรจากับชาติตะวันตก ท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้น เป็นโอกาสที่เอื้ออำนวยให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทซึ่งทรงเป็นเจ้านายที่มีความคุ้นเคยกับชาวตะวันตกและน่าจะยังผลให้ทรงรอบรู้เหตุการณ์ทางการเมืองในเวลานั้นได้เป็นอย่างดี และเมื่อประกอบกับการที่พระองค์เป็นพระอนุชาที่มีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย

มากที่สุดพระองค์หนึ่ง และที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ พระองค์ทรงสามารถ
เข้าได้ด้วยดีกับกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาค ซึ่งเป็นกลุ่มการเมืองที่มีอิทธิพลมาก
ที่สุดในเวลานั้น

...ในหลวง [พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว] คิดว่า
กรมหลวงวงษาเป็นเจ้านายกรมผู้ใหญ่ เป็นเนื้อเป็นหนังของในหลวง
แล้วเป็นประธานอยู่ในคอแวนแมน ...

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรม
มหาประยูรวงศ์ (ดิศ
ขุนนาค)

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา
พิชัยญาติ (ทัต บุนนาค)

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
(ช่วง บุนนาค)

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์
(ชำ บุนนาค)

ด้วยพระคุณสมบัติดังกล่าวนี้ พระองค์จึงทรงได้รับความไว้วางพระ
ราชหฤทัยโปรดเกล้าฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการฝาย
ไทยทำสนธิสัญญากับอังกฤษใน พ.ศ. ๒๓๙๔ ร่วมกับคณะขุนนางตระกูล
ขุนนาคอีก ๔ ท่าน ประกอบด้วย สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ
ขุนนาค) สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) เจ้าพระยาศรี
สุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ชำ บุนนาค) เปรื่องได้
กล่าววิจารณ์พระองค์ในฐานะประธานคณะกรรมการฝายไทยไว้ตอนหนึ่งว่า

...พระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้งพระอนุชา คือพระเจ้านั่งยาเออ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทให้ดำรงตำแหน่งประธานของคณะกรรมการชุดนี้ และพระองค์ [พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว] ไม่อาจจะหาผู้ใดได้เหมาะสมยิ่งไปกว่านี้แล้ว เนื่องจากเจ้านายพระองค์นี้ [พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท] ทรงติดต่อกับชาวต่างประเทศอย่างมาก และทรงเป็นที่รู้จักกันดีทั้งในหมู่ชาวต่างประเทศและชาวสยาม...

ในที่สุดก็ได้มีการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ใน พ.ศ. ๒๓๙๔ โดยมีใจความรวมทั้งสิ้น ๒๑ ข้อ แยกออกเป็นสัญญาทางการเมือง ๑๒ ข้อ สัญญาว่าด้วยกฎหมาย ๖ ข้อ และพิกัดสินค้าอีก ๓ ข้อ จากนั้นก็ได้มีคณะทูตจากประเทศต่าง ๆ เดินทางเข้ามาขอเจรจาทำสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกับอังกฤษ ได้แก่ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส เดนมาร์ก สาธารณรัฐฮานเซียตึค โปรตุเกส ฮอลันดา ปรัสเซีย และอิตาลี ตามลำดับ

๔๑

ศึกเชียงตุง

สนธิสัญญาเบาว์ริง

ขบวนราชทูตฝรั่งเศสเดินทางเข้าเฝ้ารัชกาลที่ ๔

๑๖

ศึกเชียงตุง

อนึ่ง มีข้อน่าสังเกตว่า ในการเจรจาทำสนธิสัญญาทุกครั้ง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ทำหน้าที่เป็นหลักในการดำเนินการเจรจาทำสนธิสัญญา ในขณะที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงมีบทบาทสำคัญในการต้อนรับคณะทูตชุดต่าง ๆ ซึ่งสร้างความประทับใจให้แก่คณะทูตทุกชาติ ทั้งนี้ด้วยทรงเอาใจใส่ดูแลทุกข์สุขด้วยความเอื้ออาทรและพร้อมที่จะช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในด้านต่าง ๆ อย่างเต็มพระทัย จึงทำให้ “แขกบ้านแขกเมือง” ประทับใจในพระอุปนิสัยและบุคลิกภาพที่สุภาพอ่อนโยนของพระองค์ ดังปรากฏหลักฐานจากคำวิจารณ์ของคณะทูตชุดต่าง ๆ เช่น เบาว์ริง ราชทูตอังกฤษกล่าวว่า “พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์นี้ ทรงมีชื่อเสียงในด้านความซื่อสัตย์และวิจรรณญาณที่ดี” และ “ไม่มีใครมีมิตรไมตรีต่อข้าพเจ้าเสมอพระองค์” หรือ แฮร์ริส ทูตอเมริกันกล่าวว่า “กรมหลวงดูเหมือนมีพระชนชาติก ๕๐ ชันษา พระพักตร์เปี่ยมไปด้วยความเมตตา”

๓. การกำกับราชการกรมมหาดไทย

กล่าวได้ว่าระบบการบริหารราชการแผ่นดินก่อนการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กรมมหาดไทยจัดเป็นกรมหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการปกครองกิจการฝ่ายพลเรือนทั้งหมด มีอัครมหาเสนาบดีดำรงตำแหน่ง สมุหนายกเป็นหัวหน้า มีอำนาจหน้าที่กว้างขวาง ทั้งทางด้านการปกครอง การทหาร การควบคุมไพร่ การศาล ตลอดจนการเก็บภาษีอากร ซึ่งมีขอบเขตพื้นที่การรับผิดชอบครอบคลุมในหัวเมืองฝ่ายเหนือ รวมทั้งประเทศราชด้วย

จากการที่ผู้ดำรงตำแหน่งสมุหนายกมีอำนาจหน้าที่อย่างกว้างขวางดังกล่าวยังผลให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราโชบายที่จะถ่วงดุลอำนาจเสนาบดีมิให้ผูกขาดการบริหารแต่เพียงผู้เดียว ในการนี้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงทำหน้าที่กำกับราชการกรมมหาดไทย ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่า นอกจากจะเป็นการควบคุมบทบาทและอำนาจของเสนาบดีแล้ว ยังเป็นการช่วยคิดอ่านอุดหนุนราชการอีกประการหนึ่ง เนื่องจากในครั้งนั้นเจ้าพระยาณิกบริตินทร (โต กัลยาณมิตร) สมุหนายก ป่วยชราภาพ มีปัญหาเรื่องสุขภาพอยู่เสมอ ยังผลให้ไม่สามารถจะปฏิบัติหน้าที่ราชการได้เต็มกำลังเท่าใดนัก จึงเป็นช่วงจังหวะที่สอดคล้องกับพระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จะวางกำลังคนของพระองค์ เพื่อเป็นกลไกในการกำกับราชการในกรมมหาดไทย พระกรณียกิจส่วนใหญ่ที่ปรากฏหลักฐานเป็นเรื่องเกี่ยวกับการหาหรือเรื่องการแต่งตั้งเจ้าเมืองกรมการผู้ใหญ่และการรักษาความสงบภายในหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นสำคัญ

คณะผู้เจรจาฝ่ายสยาม กับราชทูตปรัสเซีย (ประเทศเยอรมนี) ในการทำ
สนธิสัญญา เมื่อวันที่ ๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๕

แถวยืนจากซ้าย:

๑. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค)
๒. เจ้าพระยาภูธราภัย (บุษ บุนนาค)
๓. พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค)

แถวนั่งจากซ้าย:

๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท (พระองค์เจ้าฉวี)
๒. เจ้าพระยาสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)
๓. เคานท์ เออเลินเบิร์ก (Friedrich Albrecht Graf zu Eulenburg)
ราชทูตปรัสเซีย

กล่าวโดยสรุปปัญหาที่เกิดขึ้นในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ล้วนเป็นปัญหาที่มีความยุ่งยากสลับซับซ้อน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องคดีของคนในบังคับอังกฤษ ดังนั้นในฐานะผู้เจรจาไกล่เกลี่ยให้ทั้งสองฝ่ายประนีประนอมความกัน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท จึงจำเป็นต้องทรงดำเนินบทบาทด้วยความระมัดระวังอยู่ตลอดเวลา เพราะหากมีการพลาดพลั้งในการเจรจาเมื่อใด อาจส่งผลให้อังกฤษเข้าแทรกแซงได้ซึ่งอาจจะส่งผลเสียต่อความมั่นคงของรัฐบาลไทย

๔. การว่าราชการกรมพระคลังสินค้า

กรมพระคลังสินค้าจัดเป็นกรมย่อยในสังกัดกรมพระคลัง ถือเป็นหน่วยงานหลักทางด้านเศรษฐกิจ เป็นศูนย์กลางในการซื้อขายของหลวงและเป็นที่เก็บรวบรวมทรัพย์สินของที่บรรดาหัวเมืองต่าง ๆ ส่งเข้ามาถวาย ซึ่งได้มีการจัดส่งสิ่งของต่าง ๆ เหล่านี้ไปค้าขายแหล่งอื่น ๆ เพื่อนำรายได้เข้าสู่อำริราช

ต่อมา ภายหลังจากที่ไทยทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษ ใน พ.ศ. ๒๓๙๘ ยังผลให้ไทยต้องเปิดประตูการค้ากับนานาประเทศอย่างเสรี ไม่มีการผูกขาดสินค้าดังที่เคยเป็นมาแต่เดิม อันมีผลให้การค้าของหลวงในพระคลังสินค้า รวมทั้งของบรรดาเจ้านายและขุนนางต้องสิ้นสุดลง กรมพระคลังสินค้าจึงมีบทบาทเพียงรับส่วยสิ่งของและเครื่องบรรณาการ รวมทั้งเป็นเจ้าจำนวน (หมายถึง พนักงานที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับการจัดเก็บภาษีอากร) และเป็นพนักงานผูกปิ่นเงินเท่านั้น (หมายถึง พนักงานเรียกเก็บเงินแทนการเกณฑ์แรงงานจากชาวจีน ด้วยการผูกข้อมือแล้วตีครั้งสำหรับผู้เสียภาษีแล้ว)

อย่างไรก็ตาม ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงว่าราชการกรมพระคลังสินค้าในปีใด แต่เข้าใจว่า พระองค์น่าจะทรงได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติหน้าที่ภายหลังจากที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ถึงแก่อนิจกรรม ใน พ.ศ. ๒๔๐๐ แล้ว ถึงแม้ว่าขณะนั้นอำนาจหน้าที่ของกรมพระคลังสินค้าจะลดน้อยลงกว่าเดิม แต่ก็นับได้ว่ายังมีผลประโยชน์เกี่ยวกับการจัดเก็บภาษีอากรในระดับหนึ่ง ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทซึ่งเป็นเจ้านายที่สนับสุน

พระองค์ตลอดมา ทรงเข้าไปมีบทบาทในการว่าราชการในกรมพระคลังสินค้า เพื่อกำหนดนโยบายของรัฐ รวมทั้งเสริมสร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจให้มั่นคงยิ่งขึ้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงมีบทบาทว่ากรมพระคลังสินค้านี้ มิได้ถูกคัดค้านจากเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ที่สมุหพระกลาโหม ซึ่งแต่เดิมกลุ่มขุนนางตระกูลบุนนาคมีฐานอำนาจทางเศรษฐกิจในการดูแลกำกับกรมพระคลังสินค้ามาโดยตลอด สันนิษฐานว่า ในเวลานั้นกรมพระคลังสินค้าไม่ได้มีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากมายเช่นแต่กาลก่อน และเหตุผลที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ได้มีการยกเอาภาษีอากรที่สำคัญบางส่วนในกรมพระคลังสินค้าโอนมาขึ้นกับกรมพระกลาโหมแล้ว ดังนั้นจึงไม่มีความจำเป็นที่กลุ่มขุนนางตระกูลบุนนาคจะต้องยึดติดกับผลประโยชน์ในกรมพระคลังสินค้าอีกต่อไป

แม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับพระกรณียกิจในการว่ากรมพระคลังสินค้าเท่าใดนัก พบหลักฐานเพียงบทบาทที่เกี่ยวข้องกับภาษีไม้ซุง ซึ่งเดิมภาษีไม้ซุงจัดเป็นภาษีที่มีความสำคัญ และอยู่ในความรับผิดชอบของกรมพระคลังสินค้าตลอดมา ภาษีนี้นั้นพระมหากษัตริย์มักจะพระราชทานให้แก่บุคคลที่มีความดีความชอบเป็นพิเศษ เช่น ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เป็นเจ้าภาษี ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นเจ้าภาษีไม้ซุง

อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่า การว่าราชการกรมพระคลังสินค้าของพระองค์นั้น น่าจะทรงมีปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติหน้าที่อยู่บ้าง เนื่องจากกรมพระคลังสินค้า เดิมเป็นฐานอำนาจทางเศรษฐกิจของกลุ่มขุนนางตระกูลบุนนาค พระองค์จึงเปรียบเสมือนเป็น “คนใหม่” ที่ก้าวเข้ามาบริหารงานแทนกลุ่มอำนาจเก่า เป็นผลให้ต้องประสบกับปัญหาการกระทบกระทั่งกันบ้าง สะท้อนให้เห็นจากพระหัตถเลขาเรื่อง กรมหลวงวงษาธิราชสนิททำภาษีไม้ซุง ความตอนหนึ่งว่า “ทุกวันนี้ข้าพระพุทธเจ้าว่าราชการคลังสินค้า ขุนนางกรมพระคลังสินค้าก็เกลียดกันทั้งทวง...”

๕. ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน

ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระราชหฤทัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นอย่างยิ่ง ในการนี้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงดำรงตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ดังนั้น พระองค์จึงทรงมีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดินเกือบทุกเรื่อง ดังปรากฏหลักฐานจาก พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สะท้อนถึงความสำคัญของกลุ่มเจ้านายและขุนนางที่มีบทบาทในการบริหารราชการแผ่นดิน ในฐานะเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ความตอนหนึ่งว่า

...ขอแจ้งความหาฤมายังท่านผู้เป็นประธานผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินคือ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กรมหมื่นวรจักรธำภูภาพ กรมหลวงเทเวศร์วิชัยรินทร์ เจ้าฟ้ามหามาลา แลฯลฯ สมุหพระกลาโหมฯลฯ สมุหนายกฯลฯ กรมท่าฯลฯ กรมพระนครบาล...

๑๓๓

ศึกเชียงตุง

จากข้อความดังกล่าวนี้ มีข้อควรสังเกตว่า พระนามของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นพระนามแรกที่ทรงกล่าวถึงด้วยทรงเห็นเป็น “เจ้านายผู้ใหญ่ในฝ่ายราชการ” เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยมากที่สุดพระองค์หนึ่ง ที่สำคัญประการหนึ่ง คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทมักจะทรงได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงปฏิบัติหน้าที่ร่วมกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งน่าจะเป็นพระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีพระราชดำริให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท “เป็นหูเป็นตา” แทนพระองค์ เพราะทรงมีพระอุปนิสัยเข้าได้ดีด้วยดีกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และกลุ่มขุนนางตระกูลบุนนาค ตลอดจนกลุ่มการเมืองต่าง ๆ ดังเช่น กรณีปัญหาเมืองเขมร ซึ่งนับเป็นพระกรณียกิจที่สำคัญเรื่องหนึ่งที่ทรงปฏิบัติงานร่วมกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ในการระงับการวิวาทของเจ้านายเขมร ซึ่งได้ก่อความวุ่นวายขึ้นในเมืองอุตรดิตถ์ มีชัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔

...พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์ แจ้งความตักเตือนมายังเจ้าพระยามุขมนตรีให้ทราบ...ซึ่ง
เจ้าพระยามุขมนตรีออกไปครั้งนี้ก็เป็นทีไว้วางพระราชหฤทัยได้อยู่
แล้ว แต่การเมืองเขมรครั้งนี้ไม่เหมือนเจ้าพระยาบดินทร์เดชาออกไป
ครั้งก่อน การครั้งนี้ต้องใช้สิทธิ์ขาด มีอำนาจแข็งแรง ก็เพราะด้วย
ไพร่บ้านพลเมืองเขมรยังนับถืออยู่มาก ที่นับถือกรุงเทพฯ ก็มีแล้ว
ทัพศึกญวนก็ยังติดพันอยู่จึงต้องใช้อำนาจแข็งแรง แต่ครั้งนี้ พระยาเขมร
ไพร่บ้านพลเมืองสวามิภักดิ์นับถือต่อกรุงเทพฯ เรียบร้อยอยู่ เหตุเป็นขึ้น
ครั้งนี้ก็เพราะเจ้านายพี่น้องวิวาทกัน ใจไพร่บ้านพลเมืองจึงได้พากันระส่ำ
ระสายเป็นพวกเป็นเหล่าไป เจ้าพระยามุขมนตรีออกไปถึงแล้ว จะต้อง
ประพฤติกติการณแต่น้ำนวล จะใช้อำนาจสิทธิ์ขาดแข็งแรงเหมือนครั้ง
เจ้าพระยาบดินทร์เดชานั้นไม่ได้ ไพร่บ้านพลเมืองที่มีความคิดบ้างเล็ก
น้อยก็จะพากันสะอึกสะเทือนอพยพหลบหนีไปนอกเขตนอกแดนเสีย
จะต้องพูดจาเกลี้ยกล่อมให้พระยาเขมรไพร่บ้านพลเมืองเชื่อว่าจะเป็นที
พึงระงับการทุกขร้อนได้...

บทสรุป

ในช่วงเวลาที่บ้านเมืองกำลังเผชิญกับสถานการณ์ขยายตัวของ
จักรวรรดินิยมตะวันตก ท่ามกลางสถานการณ์ดังกล่าว เป็นโอกาสเอื้ออำนวยให้
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงก้าวขึ้นสู่บทบาทในตำแหน่ง
หน้าที่ราชการสำคัญต่าง ๆ ในฐานะที่ทรงเป็นเจ้านายเพียงไม่กี่พระองค์ที่
มีพระคุณสมบัตินในการเรียนรู้วิทยาการแบบตะวันตก ประกอบกับพระอุปนิสัย
ส่วนพระองค์ที่ทรงสามารถเข้าได้ด้วยดีกับกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองและบรรดาชาว
ตะวันตก จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้พระองค์ทรงได้รับความไว้วางพระราช
หฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงปฏิบัติพระกรณียกิจที่
สำคัญหลายตำแหน่ง นับตั้งแต่การดำรงตำแหน่งแม่ทัพหลวงในสงครามเชียงตุง
ประธานคณะกรรมการมิชชันนารีจากทำสนธิสัญญาต่างประเทศ กำกับราชการกรม
มหาดไทย ว่ากรมพระคลังสินค้าและเป็นทีปกริยาราชการแผ่นดิน

หากจะประเมินบทบาทและความสำคัญของพระองค์ในฐานะผู้มีส่วน
ร่วมในการบริหารราชการแผ่นดินแล้ว อาจพิจารณาได้จากการปฏิบัติพระ
กรณียกิจในด้านต่าง ๆ ปรากฏว่าพระกรณียกิจที่ทรงประสบผลสำเร็จเป็นที่
ยอมรับกันโดยทั่วไป ได้แก่ พระกรณียกิจด้านการแพทย์ ประธานคณะ
กรรมการฝ่ายไทยในการเจรจาทำสนธิสัญญากับต่างประเทศ และที่ปรึกษา
ราชการแผ่นดิน มีข้อน่าสังเกตว่าบทบาททั้งสามด้านนี้ พระองค์ทรงได้รับความ
ไว้วางพระราชหฤทัยให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างต่อเนื่องมาตลอดรัชกาล

มีข้อน่าสังเกตว่า แม้ว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราช
สนิท จะทรงประสบปัญหาอุปสรรคในการปฏิบัติหน้าที่อยู่บ้าง แต่พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงมอบความไว้วางพระราชหฤทัยให้
พระองค์ทรงมีส่วนร่วมในการบริหารราชการแผ่นดินตลอดมา ด้วยทรงตระหนัก
ในพระอุปนิสัยของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทว่า ทรงเป็นผู้
กอบปรีย์ด้วยความซื่อสัตย์และยึดมั่นในความจงรักภักดีต่อพระองค์เป็นที่สุด ดังนั้น
แม้ว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท จะทรงมีข้อจำกัดส่วน
พระองค์อยู่บ้าง แต่ก็ทรงสามารถปฏิบัติราชการสนองเบื้องพระยุคลบาทในฐานะ
“ผู้ประสานประโยชน์” ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะการทำหน้าที่ประสานความ
สัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับกลุ่มขุนนางตระกูล
บุณนา

กล่าวโดยสรุป จากการปฏิบัติพระกรณียกิจในด้านต่าง ๆ ของพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท นอกจากจะสะท้อนถึงบทบาทและ
ความสำคัญของพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นเจ้านายที่มีส่วนร่วมในการบริหาร
ราชการแผ่นดินแล้ว ยังชี้ให้เห็นถึงวิธีการดำเนินความสัมพันธ์ของพระองค์กับ
กลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในสังคมอีกด้วย นับว่าพระองค์ทรงเป็นบุคคลสำคัญผู้หนึ่ง
ทรงทำคุณประโยชน์ให้แก่ชาติบ้านเมืองในช่วงเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อของ
ประวัติศาสตร์ไทย

บรรณานุกรม

เอกสารตัวเขียน

หอสมุดแห่งชาติ, สำนัก. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๑๔ ร่าง
ตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาเชียงใหม่ เรื่อง บอกข่าวเมืองอังวะรบกับอังกฤษ.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๑๕
สำเนาใบบอกเมืองเชียงใหม่.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๔ เลขที่ ๓๓ ร่าง
สารตราถึงกรมการผู้รักษาการเมืองพิชัย เรื่อง กระแสพระราชดำริขึ้นไปถวายพระเจ้า
น้องยาเธอกรมหลวงวงศาแม่ทัพหลวง.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ เลขที่ ๔ ระยะ
ทางยกกองทัพกรมหลวงวงศาฯ ยกไปจากกรุงเทพฯ ตลอดถึงเชียงตุง.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ เลขที่ ๔๗ พระ
ราชดำริถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ให้เอาเมืองเชียงตุงให้จงได้.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๒๔ เลขที่ ๖๔ ร่าง
ลายพระหัตถ์กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เรื่อง จดหมายคำเตือนแนะนำให้เจ้าพระยาอนุช
มนศรีคิดอ่านปรึกษากับพระยาสิงหราชอุทโธโร ในการที่จะระงับเจ้านายเขมรที่วิวาท.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ ๒๕
ถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ว่าด้วยหนังสือพิมพ์ลงข่าวเรื่องอ้ายฟองสิกาผู้วิวย.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ ๑๕๓
เรื่อง กรมหลวงวงษาธิราชสนิททำภาษีไม้ซุง.

_____. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ ไม่ปรากฏศักราช เลขที่ ๕๑๔
เรื่อง กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กราบทูลถวายรูปขนานหนึ่ง.

หนังสือ

กระสาปนกิจโกศล, พระยา. "บันทึกความทรงจำของพระยากระสาปนกิจ
โกศล (โหมด อมาตยกุล)". ใน **วันสฤตอมาตยกุล**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น
กรมการปกครอง, ๒๕๒๐.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑. (พิมพ์ในงานฉลองครบ ๔๕ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ๑ - ๕ ตุลาคม ๒๕๒๑).

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. พระประวัติและงานสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๒ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๒๔.

ดำรงราชานุภาพ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. คนคืทีข้าพเจ้า รู้จัก เล่ม ๒,๓. กรุงเทพฯ : บัณฑิตการพิมพ์, ๒๕๒๗.

_____. ความทรงจำ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๗.

_____. นิทานโบราณคดี. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๗.

_____. ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๒๖ เรื่องตำนานวังเก่าใน กรุงเทพฯ และประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๑๓ (บางตอน). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายบวร สีมากร ณ เมรุวัดศรีเทพวรวิหาร กรุงเทพมหานคร วันพฤหัสบดีที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๒).

ดำรงราชานุภาพ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด. พระนคร : องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๐๔.

_____. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒. ๒ เล่ม. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕.

_____. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๔.

ทิพากรวงศ์. เจ้าพระยา. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๔.

_____. พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔. กรุงเทพฯ : องค์การคำของคุรุสภา, ๒๕๒๑.

นายทนาย (นามแฝง). หมอปลัดเลกับกรุงสยามและอเมริกันชนแรก. พระนคร : รัชการมณี, ๒๕๐๔.

แบรดเลย์ วิลเลียม แอล. สยามแต่ปางก่อน. แปลโดย ศรีเทพ แวทองสี

และศรีลักษณ์ สง่าเมือง กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๙.

ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๔. (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนจัดพิมพ์เป็นพระลิขสมโภช หิรัญบัฏและฉลองอายุวัฒนมงคล พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ติสฺสนุกโร ป.ธ ๔) เจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน วันที่ ๒๖ - ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๔๔.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๒. พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๐๖. (คณะข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเทียม ลदानนท์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๖).

ปิยนาด นูนาค. **บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลนูนาค.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๒๐.

เฟลตัส, ยอร์จ ฮอสลี. **ดร. เรโนลด์ เฮาส์ หมอฝรั่งสามรัชกาล.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุริยบรรณ, ๒๕๒๕.

_____ **หมอเฮาส์ ในรัชกาลที่ ๔.** แปลและเรียบเรียงโดยกองคริสเตียนศึกษาสภาคริสตจักรในประเทศไทย. พระนคร : โรงพิมพ์รวมมิตรไทย, ๒๕๐๔. มงเชเดอร์, ปาลเลกัวซ์. **เจ้าเมืองกรุงสยาม.** แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๒๐.

มอฟแฟท, แอ็บบ็อต โลว์. **แผ่นดินพระจอมเกล้า.** แปลโดย นิจ ทองโสภิต. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๑.

ราโชทัย, หม่อม. **นิราศลอนดอนและจดหมายเหตุเรื่องราวทูตไทยไปประเทศอังกฤษ.** ในรัชกาลที่ ๔. พระนคร : โรงพิมพ์แม่บ้านการเรือน, ๒๕๐๔.

เรื่องเฉลิมพระยศเจ้านาย ฉบับมีพระรูป. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๒. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดชกรมหลวงสงขลานครินทร์ ณ เมรุท้องสนามหลวง ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๗๒).

วงษาอิราชสนิท, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง. **จินตมณีและพุทธศาสนากับโลก.** พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด คิวพร, ๒๕๐๓. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี หม่อมสนิทวงศ์เสนี ป.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ ๔ เมษายน ๒๕๐๓).

_____ **ตำราสรรพคุณยา ฉบับของกรมหลวงวงษาอิราชสนิท.**

พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๒. (อำมาตย์เอกพระยาอรณกรวิชาวจาก
พิมพ์แจกในงานศพคุณหญิง (ทรัพย์) อรณกรวิชาวจาก ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๖๒).

_____. **นิราศพระประธม.** พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒ
ธนากร, ๒๔๖๙. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าหญิงกล่ำกัก ในพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๖๙).

ศิลปินกร, กรม. **จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุง
รัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ตลอดจนรัชกาลที่ ๕.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพฯ
เดลินิวส์, ๒๔๕๗).

_____. **จินตามณี เล่ม ๑ - ๒ กับ บันทึกเรื่องหนังสือ
จินตามณี และจินตามณี ฉบับพระเจ้าบรมโกศ.** กรุงเทพฯ : สำนักศิลปาบรรณการ,
๒๕๑๒.

_____. **บันทึกกรายวันของเซอร์ จอห์น เบาริง.** แปลโดย
นันทนา สันติเวสส. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด โอเคียสแควร์, ๒๕๓๒.

_____. **บันทึกกรายวันของเทาเชนด์ แฮวิส.** แปลโดย นันทา
วรรณตวงศ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๕.

_____. **ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๑, ๕๑, ๕๒.** (ม.ป.ท.), ๒๕๓๔.
(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนางสุตา พันธุ์จันขึ้น ณ ฌาปนสถาน
กรมตำรวจ วัดศรีทศเทพ วันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๓๔).

_____. **ประชุมเพลงยาว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ.** พระนคร :
สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๗.

_____. **พระราชประวัติและพระราชนิพนธ์บางเรื่องใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.** พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๕. (ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าประดิษฐาสาวิ ณ พระเมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๐๕).

_____. **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา.** กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๔.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. **หมอลอย ยาไทย.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนัก
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๒๑.

สมบัติ พลายน้อย. **พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า.**

กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๓.

หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย. เอกสารวิชาการหมายเลข ๕๗, กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา, ๒๕๒๔.

หอพระสมุดวชิรญาณ. **จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง.** พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙. (พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นไชยนาทนเรนทร โปรดให้พิมพ์เป็นครั้งแรก เป็นของแจกในงานศพนายพลเรือตรี พระยานาวาพลพยุหะภักษ์ (ม.ว. พิน สนิทวงศ์ ณ กรุงเทพฯ) ปิมโรง อัฐศก พ.ศ. ๒๔๕๙).

_____. **จดหมายเหตุเรื่องทูตอเมริกันเข้ามาในรัชกาลที่ ๓** เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๙๓. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖. (พระนางเจ้าสุชุมาลมารศรี พระราชเทวีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครสวรรค์พิณิต โปรดให้พิมพ์ในการบำเพ็ญพระกุศล เมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๖๖).

_____. **พงษาวดารราชินิกุลบางช้าง.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยจำกัด, ๒๔๔๗. (พิมพ์แจกในงานศพพระยาสุรนาถเสนี (เปา สวัสดิ์ - ชูโต) พ.ศ. ๒๔๔๗).

อธิบายราชินิกุลบางช้าง. (ฉบับชำระใหม่และพิมพ์ครั้งที่ ๓). พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๑. (พระยาโพบูลย์สมบัติ (เดช บุนนาค) กับเจ้าพระยาพิชัยญาติ (ตัน บุนนาค) พิมพ์อุทิศถวายสนองพระคุณสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุชุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี พ.ศ. ๒๔๗๑).

สงครามคราวตีเชียงตุง

(พ.ศ. ๒๓๙๒ - ๒๓๙๗)

สงครามคราวตีเชียงตุง (พ.ศ. ๒๓๙๒ - ๒๓๙๗)

รองศาสตราจารย์ วุฒิชัย มูลศิลป์ *

สงครามคราวตีเชียงตุง เป็นสงครามครั้งสุดท้ายในจำนวน ๔๔ ครั้งระหว่างไทยกับพม่า เกิดขึ้นในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๙๔) และต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑) ส่วนพม่าอยู่ในสมัยพระเจ้าปะกั้นมิน (พ.ศ. ๒๓๘๙ - ๒๓๙๖) และพระเจ้ามินดง (พ.ศ. ๒๓๙๖ - ๒๔๑๑) โดยมีการโจมตีเชียงตุง ๓ ครั้ง ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๙๒ - ๒๓๙๗ แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ

สงครามคราวตีเชียงตุงอาจเป็นเพียงสงครามที่ไม่ใหญ่โต แต่สงครามครั้งนี้ก็มีหลายเรื่องเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะสงครามครั้งนี้ไทยไม่ได้มีเป้าหมายหลักคือการยึดครองเชียงตุงโดยตรง แต่เพื่อช่วยเหลือเจ้านายของเชียงรุ่ง (จิ่งหง - Jinghong) ที่มาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ดังนั้นการสงครามเชียงตุงจึงไม่ได้เกี่ยวข้องเฉพาะเชียงตุงหรือพม่า ซึ่งมีอำนาจเหนือเชียงตุงในเวลานั้นเท่านั้น แต่ถ้าช่วยเหลือเชียงรุ่งได้สำเร็จ ก็ยังจะต้องเกี่ยวข้องกับจีนซึ่งเป็นผู้ปกครองเชียงรุ่งในเวลานั้นด้วย และความสำเร็จหรือไม่สำเร็จในการตีเชียงตุง ยังต้องเกี่ยวข้องกับหัวเมืองอื่น ๆ โดยเฉพาะกับล้านนา แม้ในเวลานั้นเป็นประเทศราชของไทย แต่ก็มีความสัมพันธ์อันดีกับเชียงตุง อีกทั้งมีประเด็นที่หลาย ๆ คนให้ความสำคัญมากด้วยคือ ความเหมาะสมของแม่ทัพใหญ่ที่ไปตีเชียงตุง โดยเฉพาะในสงครามครั้งที่ ๒ และครั้งที่ ๓ จึงเห็นได้ว่าสงครามคราวตีเชียงตุงมีความซับซ้อนมาก และถ้าไทยช่วยเชียงรุ่งได้เรื่องนี้จะยิ่งซับซ้อนมากขึ้น เพราะจีนคงไม่วางเฉย แม้ว่าในเวลานั้นจีนจะมีปัญหาจากกบฏภายในอย่างมากก็ตาม

๑. เชียงรุ่ง: จุดเริ่มต้น

เชียงรุ่ง, เชียงรุ่ง หรือ จิ่งหง (Jinghong) อยู่ในแคว้นสิบสองพันนา หรือซิชว่งบันน่า (Xishuangbanna) ตามที่จีนเรียก เป็นถิ่นของชาวไทลื้อ หรือชาวไตลื้อ ซึ่งเป็นผู้ร่วมบรรพบุรุษของคนไทยปัจจุบัน สิบสองพันนาอยู่ในมณฑลยูนนาน (ยูนหนาน - Yunnan) ซึ่งอาณาจักรน่านเจ้า (หนานเจา

* นักกลุ่มาคมประวัติศาสตร์และราชบัณฑิต

- Nanzhao) เคยตั้งอยู่ มณฑลนี้มีชนกลุ่มน้อยมากมายทั้งพวกป๋อ, นาซี, จ้วง, เมี้ยว (มั่ว) แต่ทางตอนใต้ของยูนนานเป็นถิ่นของชาวไท และมีบางส่วนของยูนนานนับถือศาสนาอิสลามด้วย นักเดินเรือคนสำคัญของจีนในสมัยต้นราชวงศ์หมิงชื่อ เจิ้งเหอ (ซานเป้าหรือซาป๋องก) ผู้คุมกองเรือมหาสมบัติสำรวจทางทะเล ๗ ครั้ง ระหว่าง ค.ศ. ๑๔๐๕ - ๑๔๓๓ ก็เป็นชาวยูนนานและเป็นชาวมุสลิมด้วย นอกจากนี้เส้นทางการติดต่อระหว่างจีนกับพม่า, อินเดียอีกเส้นทางหนึ่งก็ผ่านทางมณฑลยูนนานนี้ ดังนั้นยูนนานจึงมีความสำคัญทั้งยุทธศาสตร์และเศรษฐกิจการค้าต่อจีน แต่ในความนึกคิดของราชวงศ์ชิงที่ปกครองจีนในเวลานั้นให้ความสำคัญกับสิบสองปันนาหรือเชอหลี่ (Cheli) ในแง่ยุทธศาสตร์มากกว่า*

ไทยเคยขยายอำนาจได้เชียงรุ่งและดินแดนสิบสองปันนาในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. ๒๑๓๓ - ๒๑๔๔) และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๕๒) แต่ไม่นานนัก เพราะมีเชียงตุงของพม่าคั่นอยู่

เชียงรุ่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ มีลักษณะเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้าคือ ยอมรับทั้งอำนาจที่เหนือกว่าของจีนและพม่า และเรียกจีนว่า พ่อ เรียกพม่าว่า แม่ ส่งบรรณาการให้จีนปีละครั้ง พม่าสามปี/ครั้ง ทั้งนี้ตามความเห็นของร้อยเอกแมคเคลลัด (Capt. McLeod) นักการทูตอังกฤษที่เดินทางไปเชียงรุ่งในต้นเดือนมีนาคม ค.ศ. ๑๘๓๗ (ยังเป็น พ.ศ. ๒๓๗๙ ตามการนับในเวลานั้น)* ดังนั้นสิบสองปันนาจึงเป็นรัฐกั้นชนระหว่างจีนกับพม่า" แมคเคลลัดกล่าวว่าในเวลานั้นมีบ้านเรือนประมาณ ๔๐๐ หลังคาเรือน แต่มีประชากรอยู่อาศัยเพียง ๒๕๐ หลัง ประชากรคงมีประมาณ ๑,๕๐๐ - ๒,๕๐๐ คน" เชียงรุ่งเป็นเมืองเอกของสิบสองปันนา

* David G. Atwill. *The Chinese Sultanate* p. 62.

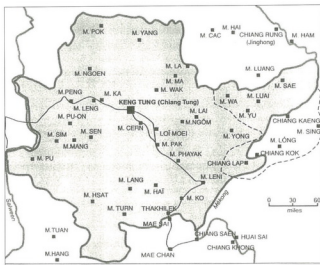
* การนับพุทธศักราชในบทความนี้ นับตามแบบเก่าในเวลานั้น การขึ้นปีใหม่อยู่ในเดือนเมษายน

* โพลเกอร์ กราบาวสกี. "ล้านนา สิบสองปันนา และรัฐฉาน ในสายตาของชาวตะวันตก : จดหมายเหตุของ W.C. McLeod และ Dr. Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปี ค.ศ. 1836/37". *โลกประวัติศาสตร์* ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม - กันยายน 2542. หน้า 28.

* เติ้งย้าง หน้า 27-28.

เหตุที่เชียงรุ่งเป็นจุดเริ่มต้นของสงครามเชียงตุงคือ เกิดการแย่งชิงอำนาจกันในเชียงรุ่งของพวกตระกูลดาว (Dao) เพื่อเป็นเจ้าเมือง และต่อมาเกิดกบฏเพราะราษฎรได้รับความเดือดร้อนจากผู้ปกครอง เจ้านายของเชียงรุ่งบางคนหนีไปพึ่งจีน บางคนไปพึ่งพม่า แต่เจ้ามหาอุปราชหรืออุปราชพม่ามารดา คือ นางปิ่นแก้วและน้องสาว พร้อมกับครัวชาวเชียงรุ่งจำนวนหนึ่งลงมาพึ่ง หลวงพระบาง ซึ่งในเวลานั้นเป็นประเทศราชของไทย หลวงพระบางจึงมีใบบอกกราบทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. ๒๓๙๒ และมีบางส่วนภายใต้การนำของมหาชัย พาชชาวเชียงรุ่งจำนวนหนึ่งลงมาอยู่บริเวณเมืองน่าน

Keng Tung State. c.1880

ที่มา : Sai Aung Tun. *History of the Shan State : From Its Origins to 1962* p. 126.

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงช่วยเหลือตามที่คนไทย
ทำกันตลอดมาตั้งแต่สมัยโบราณคือ เมื่อมีผู้มาพึ่งพระบรมโพธิสมภารควรให้
ความช่วยเหลือ ดังที่พระองค์ทรงช่วยเหลือชาวเขมรที่เดือดร้อนจากการที่
ญวนขยายเข้ามา จนเป็นสงครามที่ยืดเยื้อถึง ๑๔ ปี มาแล้วในตอนกลางรัชสมัย
ดังนั้นจึงโปรดให้ความช่วยเหลือแก่เจ้านายเชียงรุ่ง แต่ทางที่สะดวกคือการตี
เชียงตุงให้ได้ก่อนเพราะเป็นทางผ่านไปเชียงรุ่ง จึงโปรดให้เกณฑ์ทัพเมืองเชียงใหม่
ลำปาง ลำพูน ให้พระยาอุปราชาเชียงใหม่เป็นแม่ทัพใหญ่ยกไปตีเชียงตุงใน
ต้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๒ กะให้ถึงในปลายเดือนกุมภาพันธ์

๒. สงครามเชียงตุง

สงครามตีเชียงตุงมีด้วยกัน ๓ ครั้ง ๑ ครั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อีก ๒ ครั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว

เมืองเชียงตุงในเวลานั้นผู้ปกครองคือ มหาชนาน ร้อยเอกแมคเคลลัด
กล่าวว่า เป็นคนเฉลียวฉลาด มีความรู้รอบตัว ขณะนั้น (พ.ศ. ๒๓๗๙) มหา
ชนานมีอายุ ๕๕ ปี แต่ดาบอดเมื่อเป็นหนุ่ม มหาชนานปกครองเชียงตุงตั้งแต่
พ.ศ. ๒๓๕๖ จนถึง พ.ศ. ๒๔๐๐^๔ คือหลังสงครามเชียงตุงครั้งสุดท้ายแล้ว มหา
ชนานสนิทสนมกับพม่ามากโดยเฉพาะกับพระเจ้ามินดง ที่จะให้ความร่วมมือช่วย
เหลือซึ่งกันและกันทั้งในยามสันติและยามสงคราม^๕ อีกทั้งพยายามเป็นไมตรีกับ
เชียงใหม่ด้วย^๖

สำหรับประชากรของเชียงตุงซึ่งส่วนใหญ่เป็นไทเขิน ตามที่แมคเคลลัด
ประมาณไว้มี ๖๐๐ หลังคาเรือน มีผู้คนประมาณ ๓,๐๐๐-๔,๐๐๐ คน โดยคิด
หลังคาละ ๕-๗ คน และถือว่าเป็นเมืองขนาดใหญ่ แต่ผู้คนจำนวนมากถูก
กวาดต้อนไปเชียงใหม่ก่อนหน้านี้

^๔ โพลเกอร์ กราบาวสกี. อ้างแล้ว. หน้า 25-26.

^๕ Sai Aung Tun. *History of the Shan State, From Its Origin to 1962*. p. 115.

^๖ รัตนพร เสวทรกุล. “ประวัติศาสตร์เมืองเชียงตุง” ใน *เรื่องเมืองเชียงตุง*. อรุณรัตน์ วิเชียร
เขียว และณฤมล เรื่องรังษี บรรณาธิการ. หน้า 41.

เมืองเชียงตุงตั้งอยู่บนที่สูง เป็นที่ราบของกันกะทะ มีเทือกเขาล้อมรอบอยู่ระหว่างแม่น้ำสำคัญ ๒ สาย คือ แม่น้ำโขงทางตะวันออก และแม่น้ำสาละวินทางตะวันตก มีแม่น้ำเชิน (หรือชิน เพราะไหลขึ้นไปทางเหนือ) ไหลผ่าน นอกจากธรรมชาติจะช่วยป้องกันศัตรูแล้ว ยังมีกำแพงเมือง ๒ ชั้น คันด้วยคูเมือง

สันกำแพงเมืองเชียงตุง จะเห็นคูเมืองอยู่มุมซ้ายมือ
(ภาพถ่ายคันเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๕๒ โดยวุฒิชัย มูลศิลป์)

๒๓
ศึกเชียงตุง

คูเมืองและกำแพงเมืองเชียงตุง
(ภาพถ่ายต้นเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๕๒ โดยวุฒิชัย มูลศิลป์)

นอกจากเชียงตุงจะตั้งอยู่ในภูมิภาคที่ยากแก่การโจมตี เส้นทางไปเชียงตุงก็ยังทุรกันดาร ยากแก่การเดินทาง โดยต้องลัดเลาะไปตามไหล่เขา การเดินทางจึงต้องใช้เวลาานาน ดังตารางข้างล่างนี้

ระยะเวลาไปเชียงตุง เชียงรุ่ง พ.ศ. ๒๓๔๖		
จากน่าน ถึง เชียงตุง	๒๑	คืน
จากเชียงราย ถึง เชียงตุง	๑๔	คืน
จากเชียงใหม่ ถึง เชียงตุง	๒๑	คืน
จากน่าน ไป เชียงรุ่ง	๓๕	คืน
จากเชียงรุ่ง มา หลวงพระบาง	๙	คืน
จากเชียงรุ่ง มา เชียงตุง	๘	คืน
จากเมืองพิไชย ส่งเรือมากรุงเทพฯ	๒๐	คืน

ที่มา : จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๕๙. หน้า ๗๘-๗๙.

จะเห็นได้ว่า การเดินทางต้องใช้เวลาานานพอควรในเวลาปกติจากเชียงรายหรือเชียงแสนไปเชียงตุงใช้เวลา ๑๔ คืน จากเชียงใหม่ต้องใช้เวลา ๒๑ คืน ถ้าไปเชียงรุ่งจากน่านใช้เวลา ๓๕ คืน แต่เชียงรุ่งมาหลวงพระบางเพียง ๙ คืน เพราะลงมาตามแม่น้ำโขง และเมืองพิไชยมากรุงเทพฯ ๒๐ คืน ดังนั้นระยะเวลาการเดินทาง เส้นทางที่ทุรกันดาร สภาพลมฟ้าอากาศ โรคภัยไข้เจ็บ รวมทั้งการสู้รบในระหว่างการเดินทางก่อนถึงเชียงตุง ล้วนแต่เป็นการบั่นทอนประสิทธิภาพการสู้รบทั้งสิ้น

๒.๑ โจมตีเชียงตุงครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๔๒ - ๒๓๔๓

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระยาเชียงใหม่ มทวาศ (ต่อมาคือพระเจ้ามโหตรประเทศ) เป็นผู้รับผิดชอบเกณฑ์กองทัพ

“ ปัจจุบัน (พ.ศ. 2552) จากเชียงรายไปเชียงตุงใช้เวลา 4 - 5 ชั่วโมง บนถนนลาดยาง แต่ผู้เขียนเคยไปบนถนนลูกรังก่อนหน้านี 10 กว่าปี ต้องใช้เวลา 8 - 9 ชั่วโมง ถ้าเจอยาขุ่นต้องใช้เวลามากขึ้น ในต้นเดือนเมษายน พ.ศ. 2552 ที่ผู้เขียนไปเชียงตุง พบพายุน้ำที่มีลูกเห็บตกในวันเดียว 2 ครั้ง

ประเทศราชเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง รวม ๔ กอง ยกกองทัพไปตีแยกเป็น ๒ ทางในปลาย พ.ศ. ๒๓๔๒ พระยาราชบุตรและพวกไปทางเมืองสาละ ตีได้ เมืองต่าง ๆ จนถึงเชียงตุง ได้สู้รบกับเชียงตุงในต้น พ.ศ. ๒๓๔๓ ทั้งกับมหา ขนานและพระเมืองชาต บุตรมหาขนาน จนพระเมืองชาตเสียชีวิต แต่เข้า เมืองไม่ได้ ตีหักก็ไม่ได้เพราะกำลังน้อย อีกทางพระยาอุปราชมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นแม่ทัพใหญ่ไปทางเชียงราย และตีเมืองตามรายทาง แต่ข้ากว่าทัพแรก เมื่อถูกขอร้องให้เร่งทัพขึ้นไปช่วย “ก็นิ่งเฉยมิให้ผู้ใดขึ้นไปช่วย”^๙ เมื่อทัพแรก เสียอาหารและกระสุนดินดำหมดจึงถอยทัพกลับ

การที่พระยาอุปราชนิ่งเฉยทำให้พระยาเชียงใหม่กล่าวฟ้องมาที่ กรุงเทพฯ ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๓๔๓ และขออาสาจะกลับไปตีเชียงตุงเอง แต่ก็ไม่ได้มีการดำเนินการใด ๆ เห็นได้ว่าการโจมตีเชียงตุงไม่สำเร็จในครั้งแรก นี้เพราะขาดความร่วมมือ และน่าจะมีเรื่องการชิงดีชิงเด่น อิจฉาริษยาด้วย

๒.๒ โจมตีเชียงตุงครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๔๕

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ ได้ปีเศษ เจ้าฟ้าแสนทวีฟ้าได้กลับมานครองเชียงรุ่งแล้ว และแต่งทูตมาขอเจ้า มหาอุปราชา มารดาและมหาไชย พร้อมครอบครัวชาวเชียงรุ่งกลับไป พร้อม กับรับรองว่าจะแต่งเครื่องราชบรรณาการต้นไม้เงินทองมาถวายทุก ๆ ๓ ปี ทรงเห็นว่าควรให้ความช่วยเหลือแก่เจ้านายเชียงรุ่งต่อไป “จะได้สมที่เมือง น้อยมาพึ่งพิงเมืองใหญ่”^{๑๐} อีกทั้งเห็นเป็นโอกาสดีเพราะ “มีการรบพุ่งช้าง เมืองพม่าแลกระบดจีน เมืองยunnan หนองแสนแดนฮ่อ แลพวก ๑๒ พันนาก็ ยังผูกพันกันไม่ตั้งตัวคิดในปีนี้”^{๑๑} และเพื่อจะได้เป็นเกียรติยศ “อย่าให้อาย หน้าพม่าเท่านั้น”^{๑๒}

พระราชหัตถเลขานี้แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า อยู่หัวทรงรอบรู้สถานการณ์ต่าง ๆ รอบบ้านเราดีมาก การรบพุ่งช้างเมือง พม่าคือ การสงครามอังกฤษ - พม่า ครั้งที่ ๒ ซึ่งทำให้พม่าเสียดินแดนพม่า

^๙ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. หน้า 140.

^{๑๐} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. หน้า 79.

^{๑๑} จดหมายเหตุเรื่องทัพเมืองเชียงตุง. หน้า 96.

^{๑๒} เพิ่งอ้าง. หน้า 103. เป็นพระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เมื่อปลาย พ.ศ. 2395

ตอนล่างทั้งหมด ส่วนกบฏจีนมีทั้งกบฏไท่ผิงหรือไต้ผิง เป็นการกบฏครั้งใหญ่ระหว่าง ค.ศ. ๑๘๕๐-๑๘๖๔ (พ.ศ. ๒๓๙๓-๒๔๐๗) เกือบทำให้ราชวงศ์ชิงของชาวแมนจูหมดอำนาจ นอกจากนั้นในมณฑลยูนนานยังเต็มไปด้วยความไม่สงบจนเกิดกบฏของผู้นับถือศาสนาอิสลามที่เมืองหนองแสหรือเมืองต้าหลี่ (Dali) เมืองหลวงเก่าของอาณาจักรน่านเจ้า นำโดยคู่เหวินซิ่ว (Du Wenxiu)***

แม้จะมีพระราชประสงค์ตั้งข้างต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงปรึกษากับคณะเสนาบดีซึ่งถวายความเห็นว่ “เมืองน้อยมาพึ่งเมืองใหญ่ก็ควรต้องเปนธุระ พระเกียรติยศจึงจะปรากฏแผ่ไปนา ๆ ประเทศ”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งกรมหลวงวงษาธิราชสนิท (พ.ศ. ๒๓๕๑-๒๔๑๔) พระอนุชาต่างมารดาให้เป็นแม่ทัพใหญ่ไปตีเชียงตุง โดยมีเจ้าพระยาอมราช (บุษ บุนนาค) - ต่อมาเป็นเจ้าพระยาภูธราภัย) เสนาบดีกรมพระนครบาล เป็นแม่ทัพหน้า

ทำไม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแต่งตั้งกรมหลวงวงษาธิราชสนิทซึ่งได้ชื่อว่าเป็นหมอล่องเป็นแม่ทัพใหญ่ ในประเด็นนี้ ผู้เขียนเห็นว่า ในสมัยนั้นเจ้านายจะต้องเรียนรู้ทั้งอักษรศาสตร์และพุทธศาสตร์เป็นพื้นฐานเพื่อให้ทำการได้ทุกหน้าที่ ส่วนความรู้เฉพาะด้านเฉพาะทางก็แล้วแต่ความสนพระทัย นอกจากนี้ก็เพื่อจะไม่ต้องพึ่งพิงคนของตระกูลขุนนางมากเกินไป เพราะในเวลานั้นมีอำนาจยิ่งใหญ่มากมายที่สุดอยู่แล้ว คือ เป็นสมเด็จพระยาธิบดี ๒ คน และเจ้าพระยาตรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) บุตรชายคนโตของสมเด็จพระยาธิบดีใหญ่ (ดิศ) เป็นว่าที่สมุหพระกลาโหม มีศักดินา ๒๐,๐๐๐ ซึ่งสูงกว่าปกติ

กองทัพบกไม่มีทั้งจากกรุงและหัวเมืองแยกเป็น ๒ ทาง กรมหลวงวงษาธิราชสนิทคุมทัพกรุงและหัวเมืองฝ่ายเหนือคือ ทัพเมืงน่าน เมืองแพร่ เมืองหล่มสัก ยกไปทางเมืงน่าน เจ้าพระยาอมราช (บุษ) คุมทัพหัวเมืองเชียงใหม่ เมืองลำปาง เมืองลำพูน ยกไปทางเมืองยองให้ไปถึงเชียงตุงพร้อมกัน

*** คือ กบฏมุสลิม หรือกบฏพานอญ์ เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1855-1873 (พ.ศ. 2398-2416) ทำให้ชาวยูนนานเสียชีวิตประมาณครึ่งหนึ่งจาก 10 ล้านคน

David G. Atwill, *Op.cit.* p. 189. แต่สาเหตุของกบฏนี้มีมาจากการปกครองที่กดขี่ต่อพวกมุสลิมของคนจีนและแมนจู ดังที่มีคำกล่าวว่ เมื่อคนจีนหนึ่งคนถูกสังหารจะมีชาวมุสลิม 10 คน ถูกประหารชีวิต และเมื่อมีชาวมุสลิม 10 คน ถูกสังหารจะมีชาวจีนเพียงหนึ่งคนถูกลงโทษ

** เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. หน้า 79.

กรมหลวงวงษาธิราชสนิทยกทัพออกจากกรุงเทพฯ โดยมีเจ้ามหาอุปราช
และมหาไชยไปด้วยในกลางเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๙๕ ถึงเชียงแสนใน
กลางเดือนกุมภาพันธ์ แต่ต้องคอยทัพเจ้าพระยาอมราชอยู่หลายวัน จึงยก
ทัพออกจากเชียงแสน มีกำลังทหารรวมประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน^{๙๙} ทัพไทย
ทั้งหมดไปถึงเชียงตุงในปลายเดือนมีนาคม มีการสู้รบกับเชียงตุง ๓ วัน แต่
“ไม่แพ้ไม่ชนะกัน”^{๑๐๐}

ตามรายงานการทัพของฝ่ายไทย แสดงให้เห็นว่าทางเชียงตุงมีการ
เตรียมการสู้รบไว้ดี มีการดักขุมโจมตีทหารไทย ยกกำลังออกมาโอบล้อม มี
การยิงปืนใหญ่ใส่ไทย เมื่อไทยยิงปืนใหญ่ได้ตอบก็ไม่ค่อยถึง ไม่ทำความเสีย
หายแก่เชียงตุง เมื่อทหารไทยบุกเข้าไป ทางเชียงตุงก็ถอยกลับเข้าเมือง

เมื่อตีเชียงตุงไม่ได้ประกอบกับขัดสนเสบียงอาหารและกระสุนดินดำ
ทัพไทยจึงถอยลงมาที่เชียงแสนหลังการล้อมเมืองรวม ๗ วัน และมีหนังสือบอก
มาที่กรุงเทพฯ ขออาวุธและกำลังเพิ่มเติม “สักสามหมื่นสี่หมื่น ล้อมให้รอบเมือง
เชียงตุงสัก ๒ เดือน ๓ เดือน ให้มันขัดเสบียงอาหารจึงจะได้เมืองเชียงตุง”^{๑๐๑}
ขอเจ้านาย ๒ พระองค์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย “ที่ว่าง ๆ” ไปช่วย ขอ
เปลี่ยนแม่ทัพจากเจ้าพระยาอมราช เป็น “ผู้ใหญ่ที่กล้า ๆ...ให้ดู ๆ สักหมื่น
ไม่เห็นแก่เล็กแกน้อย ไม่หาผลประโยชน์ของตัวเองก่อนราชการ แข็งแรงกว่า
เจ้าพระยาอมราช” อีกทั้งระดมทัพเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ให้รบ และ
ยกทัพถึงเมืองเชียงแสนที่เป็นจุดนัดพบพร้อมกับทัพจากเมืองหลวงพระบาง
เพื่อความพร้อมเพรียง

สำหรับการขอเปลี่ยนตัวเจ้าพระยาอมราช พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงโปรด เพียงแต่เรียกตัวลงมากรุงเทพฯ เพื่อพยาบาล
มารดาที่ป่วยหนักกระยะหนึ่งและโปรดให้กลับขึ้นไปใหม่

การตีเชียงตุงครั้งที่สองที่ไม่สำเร็จ ตัววีเคระห์จากสารตราถึงเจ้าพระยา
อมราช (บุษ) วันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๖ โดยมีการดำเนินว่า การตั้งค่ายโอบ

^{๙๙} ตัวเลขนี้นับรวมกำลังคนของเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง ด้วย แต่ถ้านับเฉพาะทหารที่เป็นคน
กรุงและหัวเมืองมีประมาณ 12,660 คน จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง หน้า 72. และวัดมา
พร เศรษฐกุล. อ้างแล้ว. หน้า 44.

^{๑๐๐} เพิ่งอ้าง. หน้า 54, 89-90.

^{๑๐๑} เพิ่งอ้าง. หน้า 92. หนังสือลงวันที่ 8 เมษายน พ.ศ. 2396 และหน้า 84, 109 -110.

ล้อมเมืองเชียงตุงไม่ได้ “ใครจะตั้งที่ไหนก็ตั้งตามใจชอบ ดูเหมือนไม่ได้บังคับบัญชา
จัดแจงการสิ่งใดเลย” และเมื่อรบก็ให้ทหารหัวเมืองนำหน้า ทหารกรุงเป็น
ผู้ติดตาม การจัดทัพก็ไม่เป็นไปตามกระบวนศึก พฤติกรรมของเจ้าพระยาบรมราช
“หาสมควรกับที่เปนแสนบดีผู้ใหญ่มั”^{๑๕}

ส่วนกรมหลวงวงษาธิราชสนิทก็มีสารตราไปถึงในวันที่ ๓๐ มิถุนายน
เช่นกันว่า เมื่อจะยกทัพไปตีเชียงตุง ก็มีการเตรียมพร้อมต่าง ๆ แต่เมื่อยก
ทัพไปไพร่พลก็ไม่พร้อมเพรียงกัน และเรียกให้ลงมากรุงเทพฯ เพื่อปรึกษาข้อ
ราชการ แต่กรมหลวงวงษาธิราชสนิทขอทำการแก้ตัวอีกครั้ง พระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงสั่งให้ถอนกำลังมาอยู่ที่เมืองน่าน

๒.๓ โจมตีเชียงตุงครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๙๖

ระหว่างมีการเตรียมตัวเพื่อโจมตีเชียงตุงเป็นครั้งที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ เลื่อนพระยาเชียงใหม่ใหม่ท้าวศัลยเป็นพระเจ้า
มโหตรประเทศในปลายเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ เพราะมีความดีความชอบ
และทุ่มเทในการทำสงครามกับเชียงตุงต่อไป ซึ่งทรงตั้งพระราชหฤทัยว่า จะ
“ตีเมืองเชียงตุงมาเป็นเมืองขึ้นเมืองประเทศราชให้จงได้”^{๑๖} และถ้าการครั้งนี้
ทำได้ไม่สำเร็จ ก็ทรงหวังโยสณานการณในอนาคตว่า มหาชนนเจ้าเมืองเชียงตุง
อาจไปขอกำลังพม่ามาโจมตี “เมืองปลายเซต ปลายแดนเมืองเชียงใหม่
เมืองนคร (ลำปาง) เมืองลำพูน”^{๑๗} ให้ไพร่บ้านพลเมืองได้รับความเดือดร้อน
ไม่เป็นอันทำมาหากิน

เพื่อให้การโจมตีเชียงตุงครั้งที่ ๓ เป็นผลสำเร็จ พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เจ้าพระยาสุริยวงค์ (ช่วง บุนนาค) ขึ้นไป
ปรึกษาข้อราชการกับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทที่อุดรศักดิ์ และโปรดให้เจ้าพระยา
บรมราชกลับลงมาที่กรุงเทพฯ เพื่อพยาบาลมารดาที่ป่วย โดยให้พระยาสิทธิราชฤทธิไกร
ปฏิบัติราชการแทนจนกว่าเจ้าพระยาบรมราชจะกลับขึ้นไป

^{๑๕} เพิ่งอ้าง. หน้า 131.

^{๑๖} เพิ่งอ้าง. หน้า 142. จดหมายเจ้าพระยาสุริยวงค์ทูลกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ลงวันที่ 2
กรกฎาคม พ.ศ. 2396

^{๑๗} เพิ่งอ้าง. หน้า 135. สารตราถึงพระยานครลำปาง พระยาลำพูน ลงวันที่ 30 กรกฎาคม
พ.ศ. 2396 ความในวงเล็บเดิมโดยผู้เขียน

การโจมตีเชียงตุงครั้งที่ ๓ อาจกล่าวได้ว่าเตรียมพร้อมมากกว่าทุกคราว แต่อาจจะไม่เต็มตามความต้องการของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ขณะเดียวกันก็มีความไม่พร้อมเหมือนกัน จากการรวบรวมไพร่พลทางหัวเมืองเหนือ เพราะมีความขัดข้องมาก ส่วนทางเชียงตุงก็มีการเตรียมกำลังเตรียมพร้อมกับการโจมตีครั้งที่ ๓ ของกองทัพไทยมากขึ้น นอกจากนี้พระเจ้ามินดงก็ส่งกำลังไปสนับสนุนเจ้ามหาฮานด้วย เพราะสงครามกับอังกฤษครั้งที่ ๒ ยุติลงแล้วทำให้เชียงตุงมีกำลังทหารมากขึ้นรวม ๑๖,๐๐๐ คน ขวัญกำลังใจก็ดีขึ้น

กรมหลวงวงษาธิราชสนิทยกกองทัพออกจากเชียงรายได้ในวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๔๖ ไปทางเมืองยอง ส่วนเจ้าพระยามรราชแยกไปทางเมืองหัวโปงหรือหัวโง่ นัดพบที่เชียงตุงพร้อมกัน กรมหลวงวงษาธิราชสนิทสู้รบกับทหารเชียงตุงไปตามระยะทางและถึงเชียงตุงในต้นเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๔๗ แต่กองทัพเจ้าพระยามรราชไปไม่ทันเวลากำหนดเพราะติดฝน เส้นทางก็ลำบาก กรมหลวงวงษาธิราชสนิทล้อมเชียงตุงอยู่ ๒๑ วัน มีการสู้รบกับเชียงตุงหลายครั้ง แม้จะได้เปรียบแต่ก็เข้าเมืองเชียงตุงไม่ได้ เพราะฝนเริ่มตกชุก เสนียงอาหารก็เริ่มขาดแคลน จึงถอนทัพลงมาตอนปลายเดือนพฤษภาคมที่เชียงใหม่ เจ้าพระยามรราชเมื่อทราบข่าวจึงถอยทัพลงมาด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อทรงทราบข้อราชการจึงมีท้องตราให้กองทัพทั้งสองกลับลงมา

๒๗

ศึกเชียงตุง

๓. เจ้านายเชียงรุ่งกลับ การกบฏ

เมื่อกรมหลวงวงษาธิราชสนิทกลับถึงกรุงเทพฯ ได้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า มหาไชยได้พาครอบครัวกลับไปเชียงรุ่งแล้ว เหลือแต่เจ้ามหาอุปราช ทรงเห็นว่าเจ้ามหาอุปราชเป็นคนสวามิภักดิ์จริง ๆ แต่ไม่ควรกักตัวไว้ จึงส่งเจ้ามหาอุปราชพร้อมครอบครัวไปไว้ที่เมืองหลวงพระบาง และให้กลับไปเชียงรุ่งในเวลาต่อมา ดังนั้น การช่วยเหลือผู้มาพึ่งพระบรมโพธิสมภารจึงยุติลง

นักประวัติศาสตร์บางคนมองว่าสงครามคราวตีเมืองเชียงตุง ไทยเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ แต่ที่จริงไม่ควรเรียกว่าเป็นความพ่ายแพ้ ที่น่าจะถูกต้องมากกว่าคือ เมื่อตีไม่สำเร็จ กองทัพไทยจึงถอนกองทัพกลับเอง ไม่ได้ถูกกองทัพเชียงตุงขับไล่ลงมาแต่อย่างใด

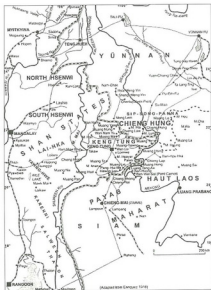

การโจมตีไม่สำเร็จมีสาเหตุหลายประการ แต่มีข้อสังเกตที่สำคัญประการหนึ่งที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงวิเคราะห์ไว้ โดยเปรียบเทียบกับ การช่วยเหลือเขมรในกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ เขมรเดือดร้อน เพราะญวนจึงขอให้ไทยช่วย เมื่อไทยยกทัพเข้าไปเขมรจึงช่วยไทย แต่เจ้านายเชียงรุ่งเดือดร้อน ขอให้ไทยช่วย การโจมตีเชียงตุงเพื่อช่วยชาวเชียงรุ่งจำนวนหนึ่ง เชียงตุงจึงต่อต้าน ส่วนหัวเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน หลวงพระบาง และเมืองอื่น ๆ ที่ถูกเกณฑ์ก็ไม่ต้องการทำสงคราม เพราะอยู่สุขสบายอยู่แล้ว ทำนองเดียวกันเมืองที่กองทัพไทยผ่านไปหรือพำนักอยู่ก็ไม่ยินดีเช่นกัน ส่วนไพร่พลจากหัวเมืองที่ไม่เต็มใจรบทั้งไม่ยอมช่วยทหารไทย ขณะเดียวกันอาวุธปืนที่ใช้โจมตีเชียงตุงก็ไม่เหมาะสม ยิ่งไม่ถึงขั้นซ้ำศึก ถ้าบรรจุดินปืนมาก ปากกระบอกปืนก็ร้าวแตก รวมทั้งชำรุดระหว่างการเดินทาง อาวุธปืนจึงไม่มีประสิทธิภาพพอ

นี่เป็นเหตุผลของการโจมตีเชียงตุงไม่สำเร็จตามที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิทกราบบังคมทูลเมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๙๖^{๑๑} หลังการถอนทัพ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่า สำคัญมากและออกจะเห็นด้วย เพราะเมื่อพิจารณาจากหลักฐานในการโจมตีเชียงตุงครั้งที่ ๒ ซึ่งมีข้อมูลค่อนข้างละเอียดจะเห็นว่า การโจมตีเชียงตุงเพียงอย่างเดียวก็ยากอยู่แล้ว เพราะตัวเมืองตั้งอยู่บนที่สูง อาวุธที่กองทัพไทยมีอยู่ก็ไม่ทำให้เกิดความเสียหายแก่ทหารและชาวเมืองเชียงตุง เส้นทางคมนาคมที่ทุรกันดารและการต่อสู้กับเมืองต่าง ๆ ตามเส้นทางทำให้กองทัพไทยไปถึงเชียงตุงไม่พร้อมกัน กองทัพของเมืองประเทศราชที่ขึ้นไปช่วยทำสงครามก็ไม่เต็มอกเต็มใจสู้รบ ส่วนหนึ่งเพราะมีความสัมพันธ์ที่ดีกับเชียงตุงอยู่แล้ว ดังนั้นเมื่อกรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงเห็นว่า ยากที่จะโจมตีเชียงตุงให้เป็นผลสำเร็จได้ จึงตัดสินใจระงับการถอนทัพ เพราะถ้าล้อมเมืองเชียงตุงต่อไปอาจทำให้เกิดความเสียหายแก่ไพร่พลเป็นจำนวนมากได้ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นการตัดสินใจที่ถูกต้อง

อนึ่งที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้ในตอนต้นว่า การโจมตีเชียงตุงเพื่อช่วยเหลือเชียงรุ่ง เป็นเรื่องที่ซับซ้อนมากก็เพราะว่า ถ้าการช่วยเหลือเชียงรุ่งสำเร็จ ผลจะเรียบร้อยและยั่งยืนเพียงใด พม่าคงไม่ปล่อยเชียงตุง เพราะพมามีความรู้สึกว่า ไทยฉวยโอกาสขณะที่พมามีปัญหาและทำสงครามกับอังกฤษ ส่วนจีนก็คง

ไม่ปล่อยเชียงรุ่งและสิบสองปันนาเป็นแน่ เพราะในหลักฐานของไทยแสดงให้เห็นว่า ขุนนางจีน ซึ่งเราเรียกว่า “ฮ่อ” ได้เอาใจใส่ต่อปัญหาของเชียงรุ่งโดยตลอด และสุดท้ายคือ การแย่งชิงอำนาจกันภายในเชียงรุ่งเอง ซึ่งฝึกฝืหลายฝ่าย ยากที่จะทำให้ไทยมีอำนาจเหนือเชียงรุ่งอย่างมั่นคงได้ เหตุการณ์ต่อมาหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เจ้ามหาอุปราช (อุปราช) พร้อมญาติกลับไปเชียงรุ่งแล้ว ๓ ปีต่อมา คือใน พ.ศ. ๒๔๐๐ ก็เกิดการแย่งชิงอำนาจกันในเชียงรุ่ง เจ้ามหาอุปราชถูกมหาไชยสังหารชีวิต^{๑๔} อำนาจในการปกครองเชียงรุ่งก็เปลี่ยนมือไป

Eastern Myanmar border with Yunnan, Siam, and French Indochina
ที่มา : Sai Aung Tun.
History of the Shan State : From Its Origins to 1962 p. 142.

^{๑๔} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. อ้างแล้ว. หน้า 101.

เชียงใหม่และอาณาบริเวณทางเหนือล้านนามีความสำคัญทั้งต่อไทย โดยเฉพาะด้านความมั่นคง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้ความสำคัญต่อภูมิภาคนี้อยู่มากและพยายามขจัดปัญหาอันอาจเกิดขึ้นได้กับ อังกฤษซึ่งปกครองพม่าในเวลานั้น ในมหาสงครามเอเชียบูรพาที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ส่งกองทัพไปยึดเชียงใหม่ได้ระยะหนึ่ง (พ.ศ. ๒๔๘๕ - ๒๔๘๘)

ส่วนเชียงใหม่คงอยู่ภายใต้การปกครองของจีนตลอดมา

บรรณานุกรม

กราบาวสกี, โพลเกอ์. "ล้านนา สิบสองพันนา และรัฐฉาน ใน สายตาของชาวตะวันตก :

จดหมายเหตุของ W.C. McLeod และ Dr.Richardson เกี่ยวกับการเดินทางเมื่อปีค.ศ.1836/37". โลกประวัติศาสตร์. ปีที่ 5 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม - กันยายน 2542.

จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงใหม่. พิมพ์แจกในงานศพนายพลเรือตรี พระยานาวพลยุทธักษ์ (ม.ว.พิน สนิทวงศ์ ณ กรุงเทพ), 2459.

เจ้ายันฟ้าแสนทวี (เขียน). ประวัติศาสตร์ไทใหญ่ : พื้นไทตอนกลาง. นันทสิงห์ (เรียบเรียง) สมปอง โตคุมแก่น และฉัตรทิพย์ นาถสุภา (แปล). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระกรมพระยา. พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มติชน, 2551.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา (ข้า บุนนาค). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2547.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา (ข้า บุนนาค). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. กรุงเทพฯ : ต้นฉบับ, 2547.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 11. (พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่าและเรื่องที่เกี่ยวข้อง). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2551.

ยรรยง จิระนคร และรัตนพร เศรษฐกุล. ประวัติศาสตร์สิบสองพันนา.

กรุงเทพฯ : สถาบันวิจิตรศิลป์, 2544.

รัตนพร เศรษฐกุล. “ประวัติศาสตร์เมืองเชียงตุง” ใน เรื่องเมือง
เชียงตุง. อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และนฤมล เรืองรังษี บรรณาธิการ.
เชียงใหม่ : สุริวงศ์บุ๊คเซนเตอร์, 2537.

เรณู วิชาศิลป์ (ปริวรรตและแปล). พื้นเมืองแสนหวีฉบับหอคำเมือง
ใหญ่. เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุ๊คส์, 2550.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. “เมืองเชียงแสนในจดหมายเหตุชาวตะวันตก”.
โลกประวัติศาสตร์. ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 เมษายน – มิถุนายน 2540.

สรัสวดี อ๋องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 5 (ปรับปรุง
และเพิ่มเติม). กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2551.

อรรณพ ทวีทรัพย์ลอย. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราช
สนิท ปราชญ์ผู้เป็นกำลังของแผ่นดิน. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2552.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และ เดวิด เค. วัยอาจ. ตำนานพื้นเมือง
เชียงใหม่. ฉบับปรับปรุงใหม่. เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์มบุ๊คส์, 2547.

เอมิล โรเซร์. “ประวัติศาสตร์ยูนนานและทางไมตรีกับจีน”. ใน
ประชุมพงศาวดารภาคที่ 77. เล่ม 47-48. กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุ
สภา, 2513.

Atwill, David G. *The Chinese Sultanate*. Stanford :
Stanford University Press, 2005.

Grabowsky, Volker, And Turton, Andrew. *The Gold and
Silver Road of Trade and Friendship : The McLeod and
Richardson Diplomatic Missions to Tai States in 1837*. Chiang
Mai : Silkworm Books, 2003.

Hsü, Immanuel C.Y. *The Rise of Modern China*. New York :
Oxford University Press, 1970.

Sai Aung Tun. *History of the Shan State : From Its
Origins to 1962*. Chiang Mai : Silkworm Books, 2009.

ศึกเชียงตุง:
ในวรรณกรรมของพม่า

ศึกเชียงตุง: ในวรรณกรรมของพม่า

ดร. สุเนตร ชุตินธรานนท์ *

สถานะทางความรู้ว่าด้วยศึกเชียงตุง ในการรับรู้และความเข้าใจของคนไทยโดยทั่วไป คือ ศึกหรือสงครามครั้งสุดท้ายที่ไทยรบกับพม่า กระนั้นก็ตีในบริบทของศึกไทยพม่า ศึกครั้งนี้มิได้ถูกให้ความสำคัญเทียบเท่าศึกครั้งอื่น ๆ อาทิ สงครามช้างเผือก พ.ศ. ๒๑๐๖ สงครามคราวเสียกรุงครั้งแรก พ.ศ. ๒๑๑๒ สงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ สงครามคราวเสียกรุงครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๓๑๐ หรือแม้กระทั่งศึกเก้าทัพ พ.ศ. ๒๓๒๔ ศึกหรือสงครามตามกล่าวลือกันว่าล้นเกล้าถึงและถ่ายทอดจนประทับอยู่ในความทรงจำเท่า ๆ กับที่ถูกนำมาผลิตซ้ำเป็นรูปลักษณ์ของละคร ภาพยนตร์ นิยายและสิ่งพิมพ์บันเทิงคดีต่าง ๆ

ประการที่สอง เมื่อกล่าวถึงศึกเชียงตุง คนไทยส่วนใหญ่จะรู้จักแต่เฉพาะศึกเชียงตุงที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยจอมพลแปลก หรือจอมพล ป. พิบูลสงคราม แต่จะไม่มีใครรู้จักศึกเชียงตุงที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ และรัชกาลที่ ๔ เท่าที่ควร

ในประเด็นที่สาม ในจำนวนศึกเชียงตุงที่ศึกษากันมา ซึ่งมีด้วยกันทั้งสิ้น ๓ ศึก คือ ศึกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. ๒๓๙๒ และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. ๒๓๙๖ และ พ.ศ. ๒๓๙๗ นั้น ข้อมูลหลักฐานและข้อเขียนต่าง ๆ ที่พอจะหาอ่านได้ จะกล่าวถึงเฉพาะศึกที่เกิดขึ้นในช่วงปลายรัชกาลที่ ๓ คือในปี พ.ศ. ๒๓๙๒ และศึกที่เกิดขึ้นในช่วงต้นรัชกาลที่ ๔ ครั้งแรกคือในปี พ.ศ. ๒๓๙๖ แต่จะไม่กล่าวถึงศึกครั้งที่ ๒ ที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทยกขึ้นไปทำการในปีถัดไป คือในปี พ.ศ. ๒๓๙๖ ต่อ ๒๓๙๗ (นับตามคติเดิมที่ยึดเอาเดือนเมษายนเป็นเดือนขึ้นต้นปีใหม่) ข้อเท็จจริงนี้เป็นภาพสะท้อนของสถานะทางความรู้ว่าด้วยศึกเชียงตุงนี้ต้องทำตามเข้าใจ ทั้งนี้ เห็นได้ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพในหนังสือไทยรบพม่า สมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงอธิบายไว้ว่า “เรื่องราวที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เสด็จขึ้นไปตีเมืองเชียงตุงครั้งที่สอง เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖

ผู้อ่านด้วยการสถาบันเอเชียศึกษาและศูนย์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการจะอย่างไร ยังไม่พบ สำเนาใบบอกและท้องตราเหมือนเรื่องที่ยกไปเมื่อคราวแรกในปีชวด แต่ได้ความในจดหมายเหตุเรื่องอื่น พอทราบเรื่องราวเป็นเค้าเงื่อนได้” สรุปว่า ในช่วงเวลาที่ทรงนิพนธ์**ไทยรบพม่า** สมเด็จพระนเรศวรมหาราชฯ ทรงอาศัยข้อมูลจากท้องตราและจากจดหมายเหตุอื่น ๆ ไม่ได้ค้นพบหรือมิได้ใช้จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุงในครั้งที่ ๒ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๔๗ โดยตรง”

ถึงแม้ศึกครั้งหลังที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ จะไม่ได้มีการกล่าวถึงหรือนำแสดงอย่างแพร่หลายในหลักฐานของฝ่ายไทย แต่ในทางกลับกัน เหตุการณ์ครั้งนั้นได้ถูกบันทึกไว้ในหลักฐานของพม่าพอสมควร อาทิ **พงศาวดารฉบับราชวงศ์คองบอง** หรือมักจะเรียกกันว่า **คองคองเซะมหายาสะวันคองจี (Konbaungzet Mahayazawindawgyi)** พงศาวดารฉบับนี้เขียนขึ้นภายหลังจากที่พม่าสูญเสียเอกราชให้กับอังกฤษแล้ว แต่ยังมีการระบุถึงศึกครั้งนี้เอาไว้

นอกจากนี้ ศึกครั้งนี้ยังมิกลำไว้ในหลักฐานที่พม่าเรียกว่า **อเมงค่อ หรือ The Royal Order** ซึ่งก็คือ หมายรับสั่ง มีเรื่องระบุในหมายรับสั่งวันที่ ๗ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๓^๖ เหตุการณ์เดียวกันนี้ ผู้รู้ของจักรวรรดินิยมอังกฤษบางคนได้ให้ความสนใจและบันทึกไว้ อาทิ เจ จอร์จ สก็อต เรื่อง **The Gazetteers of Upper Burma and the Shan States** ซึ่งเป็นผู้ผลิตงานเขียนสำคัญ ๆ เกี่ยวกับพม่าหลายเรื่องและในงานชุดใหญ่ซึ่งมีด้วยกัน ๕ เล่มใหญ่ใน Part II, Vol. I ได้ระบุถึงเรื่องศึกเชียงตุงเอาไว้ด้วยเช่นกัน^๗ และก็เป็นศึกเชียงตุงในครั้งหลัง คือในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ แต่ในวาระนี้จะใคร่เสนอเฉพาะหลักฐานที่ปรากฏในงานวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้ามินดง ซึ่งเขียนขึ้นโดยมหากวีพม่าที่ชื่อว่า อุโปงยะ (U Ponnya) ซึ่งความยิ่งใหญ่ของมหากวีผู้นี้เทียบเคียงได้กับสุนทรภู่ของไทย มหากวีผู้นี้ได้นิพนธ์งานไว้หลายชิ้นแต่ในกรณีศึกเชียงตุง งานที่อุโปงยะเขียนนั้น เป็นการนำเหตุการณ์สงครามครั้งนั้นมา

^๖ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชฯ พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า (มติชน, ๒๕๔๕) หน้า ๗๕๔

^๗ Taung Goe, *U Ponnya's Chronicle on Over coming the Siamese Incursion of 1853* (Yangon: Pyi Zone Publishing House, 2008) an introduction

^๘ Ibid.

^๙ Ibid.

พระเจ้ามิตอง

ประมวลรวมไว้กับเหตุการณ์สำคัญอื่น ๆ โดยแต่งขึ้นในลักษณะงานวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้ามินดง โดยมีเหตุการณ์ที่ถูกนำมาแสดงเฉลิมพระเกียรติหลัก ๆ ด้วยกันอยู่ ๓ เรื่อง ได้แก่ ลำดับราชวงศ์ สึกเชียงตุงครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและการสถาปนากรุงมณฑลยี่สิบเป็นราชธานีใหม่ งานวรรณกรรมชิ้นนี้ภายหลังรู้จักกันในนามชื่อ **โยธยานัยโมโกง (Yodaya Naing Mowgun)** อย่างไรก็ตามหลักฐานปรากฏว่า ส่วนที่ว่าด้วยศึกเชียงตุงนั้น เดิมรู้จักกันในชื่อ **เซงเม้นยโมโกง (Zinnme Naing Mowgun)** หรือมหากาพย์ว่าด้วยการพ่ายแพ้ของเชียงใหม่ แต่ต่อมาภายหลังเมื่องานชิ้นนี้ถูกนำมาพิมพ์เผยแพร่แพร่หลายกลับรู้จักภายใต้ชื่ออีกชื่อหนึ่ง คือ โยธยานัยโมโกง แปลโดยตรงคือ โยธยาพ่าย^๕

เมื่อตรวจสอบดูพบว่า หนังสือที่ว่าโยธยาพ่ายของพม่ามีปรากฏด้วยกันทั้งสิ้น ๒ เรื่อง เรื่องแรกว่าด้วยสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระเจ้ามังระ หรือที่พม่าเรียกว่า เซงพยูเซง (Hsinbyushin) ส่วนอีกเรื่องหนึ่งนั้น คือ สึกเชียงตุง จะเห็นได้ว่าในขณะที่ทางฝ่ายไทยได้กล่าวถึงเรื่องศึกเชียงตุงอย่างค่อนข้างจำกัด และไม่ได้ให้ความสำคัญหรือรายละเอียดมากนัก โดยเฉพาะศึกครั้งหลัง แต่พม่ากลับให้ความสนใจและให้ความสำคัญกับศึกครั้งนี้เป็นพิเศษถึงขนาดที่เขียนขึ้นเป็นวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติโดยเฉพาะ ทั้งนี้และทั้งนั้นอาจเป็นได้ว่า ก่อนหน้าที่จะเกิดศึกเชียงตุงทั้งสองครั้งนี้ พม่ามีภัยสงครามกับอังกฤษ อันได้แก่ สงครามที่รู้จักกันในนาม The First Anglo-Burmese War และ The Second in Anglo-Burmese War หรือสงครามอังกฤษกับพม่าครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ สงครามครั้งแรกเกิดในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๖๙ ซึ่งตรงกับรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่สงครามครั้งที่ ๒ เกิดใน พ.ศ. ๒๓๙๕^๖ ผลจากการรบทั้ง ๒ ครั้ง พม่าซึ่งจัดเป็นมหาอำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาคพื้นทวีปต้องพ่ายแพ้กับจักรวรรดินิยมอังกฤษซึ่งเป็นผู้

๑๑๑
ศึกเชียงตุง

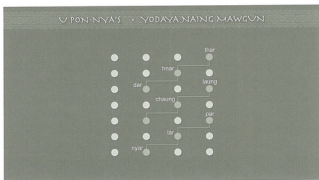
^๕ หมายเหตุ เรื่องโยธยานัยโมโกงที่นำเสนอในที่นี้ได้ประมวลมาจากรวบรวมแปลของ Taung Goe จากหนังสือชื่อ **U Ponnya's Chronicle on Overcoming The Siamese In cursion of 1853** (Yangon: Pyi Zone Publishing House, 2008)

^๖ Alleyne Ireland, **The Province of Burma Vol. I** (Boston and New York, 1907) pp 22 - 36; ดู พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า หน้า ๖๕๑ - ๗๓๐

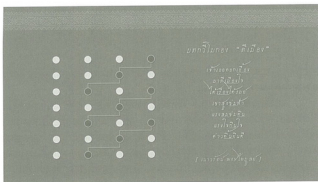
รุกราน เห็นได้ว่า สึกเชียงตุงในครั้งที่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงยกขึ้นไปครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๓๙๖ นั้น เกิดขึ้นภายหลังพม่าพ่ายในศึกอังกฤษ - พม่า ครั้งที่ ๒ ในปี พ.ศ. ๒๓๙๕ เพียงช่วงระยะเวลาอันสั้น จึงกล่าวได้ว่า ก่อนที่พม่าจะมารบศึกเชียงตุงนั้น พม่าได้แพ้มาแล้วถึงสองครั้ง เมื่อต้องมารบศึกเชียงตุงซึ่งไทยตีชิงเมืองไม่สำเร็จ ในมุมของพม่า นั้นพม่าจึงถือว่าพม่าชนะ และพม่าเห็นว่าชัยชนะที่ได้ในศึกเชียงตุงเป็นชัยชนะที่กู้หน้ากู้ตามหาอำนาจเก่าเยี่ยงพม่า เป็นชัยชนะที่ได้เต็มขวัญ กำลังใจและถูกให้ความสำคัญถึงกับนำมาสรรเสริญในงานวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ที่ย้ายราชธานีมาตั้งที่มณฑลพะเย่ อันที่จริงการย้ายราชธานีของพระเจ้ามินดงนับเป็นการเบียดขับใหม่เหมือนกับการย้ายราชธานีของไทย หลังเสียกรุง พ.ศ.๒๓๑๐ ด้วยเหตุประการฉะนี้ สึกเชียงตุงซึ่งผู้บันทึกพงศาวดารข้างไทยอาจเห็นว่าไม่ได้สำคัญมากนัก เพราะเป็นสงครามชายขอบ แต่ในทัศนะของพม่าเห็นว่าสำคัญและมีบันทึกลงรายละเอียดไว้มาก

เฉพาะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติเรื่อง โยธยาพ่าย ผู้แต่งได้แต่ง

ไม้โกง

¹ ธิดา สาระยา, มณฑลพะเย่ นครราชธานี ศูนย์กลางแห่งจักรวาล (สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๘) หน้า ๘๗ - ๑๐๙

โมโกง

เป็นคำประพันธ์ถึง ๔๐ บทด้วยกัน คำประพันธ์ที่ใช้ ผมาเรียกว่า โมโกง ซึ่งเป็นคำประพันธ์ที่บาทหนึ่งมีสี่พยางค์ จัดเข้าลักษณะกาพย์พยานลังกา ซึ่งปกติจะถูกใช้ในการประพันธ์เรื่องราวที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์หรือราชการงานหลวง อาทิ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก, การสร้างศาสนสถาน, การมาเยือนของราชทูตจากต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคทองของ ซึ่งเป็นราชวงศ์สุดท้ายของพม่า ความนิยมเขียนโมโกงจะมีมากกว่ายุคอื่น ๆ จึงเป็นเหตุให้อูโปงยะเขียนยกย่องพระเจ้ามินดง โดยใช้คำประพันธ์ประเภทนี้เป็นสื่อแสดงความจงรักภักดี

คุณเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ได้เคยเขียนโมโกงเอาไว้ส่วนหนึ่งและเพื่อให้เข้าใจงานวรรณกรรมโมโกงดียิ่งขึ้น จึงใคร่ยกคำประพันธ์นั้นมาเป็นตัวอย่าง

เจ้าเอยดอกเอื้อง
มาตีเมืองใจ ได้เรื่องได้ลม
เขาสูงซ่มฟ้า แรงลมซ่มดิน
แรงใจกินใจ ด้าวดินยินดี

สรุปในขั้นต้นว่า โยธยาน์โมโกง ในส่วนที่วาดด้วยศึกเชียงตุงมีความทั้งสิ้น ๔๐ คำประพันธ์ หนึ่งคำประพันธ์มีความ ๗ บาท ในแต่ละบาทจะมี ๔ พยางค์ ส่วนเรื่องที่ปรากฏในคำประพันธ์ดังกล่าวจะว่าด้วย ศึกเชียงตุง

ภายใต้การบัญชาทัพของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททั้ง ๒ ครั้ง ในปี พ.ศ. ๒๓๙๖ และ พ.ศ. ๒๓๙๗

ในทัศนะของผู้ประพันธ์ สึกเชียงตุงนับเป็นภัยคุกคามที่ร้ายแรงต่อความมั่นคงของราชอาณาจักร ทั้งนี้ต้องเข้าใจว่า พม่าจะแบ่งกลุ่มเมืองในลุ่มแม่น้ำสาละวินออกเป็นสองส่วน เมืองเชียงตุงจัดอยู่ในกลุ่มเมืองด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ซึ่งพม่าจะมีชื่อเรียกรวมว่าเป็นกลุ่มเมืองด้านตะวันออกของแม่น้ำ กลุ่มเมืองชุดนี้ถูกนับรวมเป็นแคว้นในปริมณฑล ทางอำนาจของพม่าซึ่งตกมาในช่วงราชวงศ์คองบองนับจากรัชกาลพระเจ้ามังระ (พ.ศ. ๒๓๐๖ – ๒๓๔๙) เป็นอย่างช้า จะมีแคว้นในพระราชอำนาจรวมทั้งสิ้น ๑๖ แคว้น ซึ่งในภาคพื้นตรงส่วนที่เป็นทางด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน ดังกล่าวก็มีแคว้นซึ่งอยู่ในกลุ่ม ๑๖ แคว้น จากหลักฐานในศิลาจารึกของพระเจ้ามังระ พม่าจะเรียกแคว้นที่เชียงตุงสังกัดอยู่ว่า เขมวาระ (Khemavara)^๔ หรือบางทีหลักฐานของพม่าบางชิ้นจะเรียกว่า เขมะรัฐตุงคนูรี

ในแคว้นเขมวาระนี้ จะมีเมือง ๒ เมืองที่เป็นเมืองสำคัญที่พม่าจัดเข้ากลุ่มอยู่ด้วยกันคือ เชียงตุงและเชียงของ เชียงตุงจึงเป็นเมืองที่พม่าค่อนข้างจะให้ความสำคัญอยู่ก่อนหน้าที่ไทยจะยกกองทัพขึ้นไปตีแล้ว ในทัศนะของอุโปยยะผู้แต่งวรรณกรรมเมื่อไทยซึ่งในวรรณกรรมจะเรียกว่า โยธยาได้แผ่อิทธิพลครอบคลุมดินแดนในส่วนตะวันออกของสาละวิน ซึ่งมีเขมวาระเป็นส่วนหนึ่งไว้ได้ โยธยาจะไม่ยุติการรุกรานแต่เพียงเท่านั้น แต่จะขยายอำนาจข้ามฝั่งสาละวินเข้ามาทางซีกตะวันตกของแม่น้ำด้วย ซึ่งจะเป็นภัยคุกคามอันร้ายแรง พม่าจึงจำเป็นที่จะต้องเข้าไปควบคุมจัดการไม่ให้เกิดปัญหาลุกลาม

หลักฐานในโยธยาในโมโกง ระบุนัดเจนว่า ราชสำนักพม่าได้ส่งกำลังเข้าร่วมในศึกเชียงตุงทั้ง ๒ ครั้ง (พ.ศ. ๒๓๙๖ และ พ.ศ. ๒๓๙๗) ซึ่งข้อเท็จจริงส่วนนี้ต่างไปจากหลักฐานของไทยซึ่งระบุว่า ในศึกครั้งแรกนั้น ทางพม่าไม่ได้เข้ามาช่วยรบด้วย ทั้งนี้เนื่องจากว่าทางเจ้าเมืองเชียงตุงแจ้งกับพม่าที่ตั้งฐานบัญชาการที่เมืองนายว่า เลี้ยงอาหารในเชียงตุงมีน้อยหากทัพพม่ายกมาสมทบ

^๔ Taw Sein Ko, A Preliminary Study of the PO : U: Daing in scripton of S' inbyoyin, 1774 A.D. in *The Indian Antiquary* Vol. XXII. (1893) p. 4

พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า, อ้างแล้ว, หน้า ๗๕๒

จะพากันอัศจรรย์ จะขอลองต่อสู้รักษาเมืองแต่โดยลำพังก่อน” อย่างไรก็ตาม งานค้นคว้านี้จะขอเสนอเฉพาะบทบาทของพม่าในโยธยานัยโมโกงเฉพาะในคราวศึกครั้งหลัง พ.ศ. ๒๓๙๗ ซึ่งจะตีแผ่ให้เห็นว่าวรรณกรรมฉบับนี้เขียนถึงศึกครั้งนี้เอาไว้ว่าอย่างไร แต่ใครจะเน้นย้ำในขั้นต้นก่อนว่า หลักฐานที่จะได้นำเสนอต่อไป เป็นงานวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ ซึ่งโดยปกติวิสัยของผู้แต่งย่อมมีความลำเอียงและจะนำเสนอผลงานในครรลองที่นิยมแสดงศักยภาพที่ “เกินจริง” ของพม่าอยู่บ่อยครั้ง อย่างไรก็ตาม ประพันธ์ลักษณะนี้จะเป็นหลักฐานอย่างยิ่งที่จะช่วยสะท้อนทัศนคติข้างพม่าต่อสงครามนี้

ในทัศนะของผู้ประพันธ์อุโปงยะ ได้ให้บรรยายถึงที่มาของสงครามในทำนองที่แสดง “ภาวะมิจิตาจิ” ของผู้เป็นต้นเหตุก่อศึกไว้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ ผู้แต่งได้แสดงทัศนะว่า การที่เจ้าเมืองเชียงรุ่ง ซึ่งเป็นเมืองสำคัญ เพราะว่าเป็นเหมือนราชธานีของแคว้นลื้อหรือฉานทั้งสิบสองก็คือหมายถึงสิบสองปันนาเข้ามาสวามิภักดิ์กับราชสำนักโยธยา เปรียบเสมือน Mittavindaka ในสมัยของพระพุทธเจ้ากัสสปะ ซึ่งในชาดกกว่าเป็นผู้เห็นกงจักรเป็นดอกบัว จึงเอากงจักรมาสวมใส่ศีรษะ กล่าวอีกนัยคือ เห็นโยธยาเป็นดอกบัวทั้ง ๆ ที่โยธยาเป็นกงจักร จึงเข้ามาขอสวามิภักดิ์กับกษัตริย์โยธยา หลักฐานเดียวกันยังระบุว่า กษัตริย์โยธยาที่ช่างอับโชคเสียเหลือเกินในการเลือกมิตรเพราะได้เห็นดีเห็นชอบกับข้อเสนอของคนชั่วนั้น ผู้แต่งได้ใช้บทอุปมาที่ค่อนข้างแรง โดยเปรียบเทียบว่า เป็นผู้มีหูก็เสียเปล่า ประหนึ่งสุกรในรางอาหารซึ่งคำบริภาษที่พม่าใช้เป็นคำตรงกับความหมายโดยไม่ต้องถอดศัพท์ คือใช้คำว่า แวะก่อชาจัน (ဝက်ခက်စားကျင်း) ...like a hog feeding at a trough.

ในศึกครั้งที่สอง หลักฐานของพม่ายังระบุว่า นายทัพช้างฝ่ายไทยที่ยกมาประกอบด้วยอุปราชของเมืองเชียงรุ่ง ผู้ที่จะขึ้นเป็นรัชทายาท ช้างโยธยาได้กล่าวถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท โดยเรียกชื่อ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทโดยตรง แต่ก็ออกเสียงเพี้ยนเป็นภาษาพม่าว่า “Suan Tit Kwan Muan Vamsa Sanit” และระบุว่ามีฐานันดรศักดิ์เป็นลุงของพระมหากษัตริย์โยธยา แสดงว่าคงได้รับข้อมูลคลาดเคลื่อน นอกจากนี้ ยังมีนายทัพเข้าร่วมอีกไม่น้อย แต่เมื่อได้ถอดจากภาษาพม่าแล้วประมวลว่ามี พระยาปยิต (Phra Bayiddhi) พระกรมพาหุ (Phra Grumbahu) และก็มีเจ้าฟ้าต่าง ๆ และ มีคนที่สำคัญมากก็คือ เจ้าฟ้าตวีวังสะ (Sawbwa Trivamsa) ระบุว่าเป็น

เจ้าเมืองเชียงรุ่ง ได้มาในศึกครั้งนี้ด้วย นอกจากนี้ยังมีทัพจากเมืองน่าน และเมืองอื่น ๆ ทำให้โยธยามีทัพทั้งสิ้น ๒๔ กอง มีไพร่พลสองหมื่น ช้างหนึ่งพัน (ซึ่งจำนวนดังกล่าวนี้ต้องสอบเทียบกับหลักฐานอื่นด้วย เพราะผู้แต่งอาจใส่จำนวนไว้มากเกินจริง)

ด้านยุทธศาสตร์การเดินทัพของโยธยา พม่าระบุว่า กองทัพยกขึ้นมาทางเมืองยอง (Mong Yawng) ซึ่งตามหลักฐานพม่าตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของเชียงตุง มีระยะทางออกไปประมาณ ๕ โยชน์ คือ ประมาณ ๖๐ ไมล์ ส่วนทัพอีกทัพหนึ่งยกเข้ามาทางด้านใต้ เข้ามาทางเมืองหรือทางพื้นที่ที่เรียกว่า ปะเยะ (Bayet) และเมืองเห (Mong He) เส้นทางเส้นนี้เป็นเส้นทางที่กันดารมาก ซึ่งอาจสมจริงตามหลักฐานของพม่า เพราะว่าในหลักฐานข้างไทยนั้น ทัพของเจ้าพระยาบวรราช ทำยสลุตไปไม่ถึง ทัพต้องมายังอยู่ที่หัวโป่ง (Ho Pong)^{๑๑}

ศึกเชียงตุงครั้งหลังในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ นี้ ใครขอทำความเข้าใจก่อนว่า ทางฝ่ายพม่าได้อาศัยโอกาสภายหลังศึกครั้งแรก ที่ฝ่ายไทยต้องถอยลงมาตั้งรวบรวมผู้คนที่เมืองน่านใหม่ ใช้เวลาอีกประมาณ ๑ ปี เตรียมการก่อนที่จะยกกองทัพกลับเข้าไปทำการใหม่ พม่าได้อาศัยจังหวะเวลาช่วงนี้สืบข่าวและเตรียมการตั้งรับ เพราะฉะนั้นพม่ามีเวลาเตรียมการตั้งรับในศึกครั้งที่สองพอสมควร

โยธยานัยโมโงระระบุว่า พม่าจัดระบบการตั้งรับโดยรวมกำลังอยู่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำสาละวินก่อน ในขั้นต้นมีนายทัพปรากฏชื่อ เมงจิมหนารธา (Mingyi Meha Nawratha) คู่มือกองทัพของพวกฉาน พวกยวนและลื้อ (Lu) เป็นฐานกำลังรบหลัก ประชุมพลที่เมืองนาย กองทัพพม่ามีประมาณหกพัน กำลังทั้งหมดเกณฑ์มาจากหัวเมืองจำนวนมากมี เมืองสิค (Mong Sit) เมืองพวน (Mong Pon) Nawng Mun และเมืองไลซ่า (Mong Lai kha) เป็นอาทิซึ่งล้วนอยู่ในบริเวณที่เมืองนายอันจะรวบรวมได้ กองทัพของพม่าจัดระบบพร้อมสรรพมีนายทัพ ปลัดทัพและนายทหารอีกจำนวนมาก ซึ่งผู้แต่งระบุนามไว้ชัดเจน

ครั้นดูฤกษ์ดูชัยเสร็จแล้ว ก็ยกกองทัพออกจากเมืองนาย ขึ้นต้นได้ส่ง

กองสอดแนมออกไปหาข่าว หลังจากนั้นแม่ทัพพม่าได้ให้เงาจอทอง (Nga kyaw Gaung) ซึ่งเป็นยางแดง ยกพลขึ้นไปกันอยู่ที่เชียงตุง จากนั้นจึงให้อะบอ กะเรน (Ah Baw, a Karenni chieftain) อะบอ ผู้นี้เป็นกะเหรี่ยงมาจากภูเขาที่ชื่อว่า จีโบจี (Kyi bogyi) เดินทางจากเมืองบิไปยังเส้นทางผาปอง เพื่อปิดทางจาก เชียงใหม่ให้สิ้น ยุทธศาสตร์ตามกล่าวเป็นการปล่อยให้ทัพข้างฝ่ายโยธยาบุกขึ้น มา และแสร้งปล่อยให้เคลื่อนเลยขึ้นไปตีเมืองเชียงตุงทางหนึ่ง ทางเชียงตุงนั้น พม่าเตรียมการป้องกันไว้ก่อนล่วงหน้าอย่างรัดกุม ขณะเดียวกันก็ส่งกำลังอีก ส่วนหนึ่งมาปิดทางดอยคอยติข้าเดิม เมื่อโยธยามีอันต้องถอยทัพกลับลงมาเมื่อ ตีเมืองไม่สำเร็จ ทัพที่ปิดทางดอยมีพวกกะเหรี่ยงวางปืนไฟบ้าง วางปืนยาวบ้าง คอยทำร้ายทัพไทยขณะถอย เมื่อวางแผนดังกล่าวแล้วเสร็จแม่ทัพพม่าจึงยก กองทัพข้ามน้ำแม่น้ำสาละวิน โดยส่งทัพสามพันให้ปลัดทัพยกส่งไปตั้งที่เมือง ส่าน (Mong Hsat) เมืองนี้เป็นเมืองยุทธศาสตร์เพราะทัพฝ่ายไทยต้องยกผ่าน ทางเมืองนี้ ทัพที่ยกไปกันเมืองจึงจะชะลอทัพไทยที่จะยกขึ้นไปเชียงตุงได้

ส่วนกำลังอีกส่วนหนึ่งส่งไปกันเมืองเชียงตุงทางฝั่งตะวันตกโดยให้ เจ้าฟ้าโลซ้ายยกขึ้นไป ทัพนี้มีม้าสามพัน ทหารราบหนึ่งพัน ทัพออกไปตั้งห่าง จากเมืองไปทางทิศตะวันตก ๗๐๐ หลาแล้วให้ปลัดทัพแสนหรือกทหารจำนวน หนึ่งลงมาตั้งอยู่บนเขา ภูเขาที่ชื่อว่า สวนสรี (Sawnsiri) ตั้งอยู่ในระยะ ประมาณ ๑,๐๕๐ หลา ทางใต้ของเมือง จากนั้นได้ส่งแม่ทัพหน้า พร้อมไพร่พล อีก ๕๐๐ ไปตั้งอยู่ที่ดอนเจดีย์ด้านเหนือ ส่งฉานออกไปตั้งอยู่ที่วัดทางด้าน ตะวันออก ด้านเจ้าเมืองเชียงตุงและลูกหลานทั้งหลายให้รักษาเมืองและรักษา เชิงเทินตั้งแต่ด้านตะวันออกของเมืองออกไป เห็นได้ว่า การวางยุทธศาสตร์กัน เมืองเชียงตุงนั้นพม่าไม่ปล่อยให้ทัพของโยธยาทะลุวงเข้าล้อมเชียงตุงในระยะ ประชิดได้โดยง่าย กล่าวโดยสรุป โยธยานัยโมโกงได้ให้ข้อเท็จจริงว่า พม่าส่ง ทัพใหญ่ไปสกัดทัพโยธยาตามจุดยุทธศาสตร์บนเส้นทางที่ทัพที่จะเดินขึ้นเชียงตุง ก่อน อาทิจการส่งทัพออกไปคุมอยู่ที่เมืองส่าน เมืองของ ส่วนปริมณฑลรอบ เชียงตุงพม่าได้ส่งทัพไปปลุกค่ายตรงชัยภูมิที่ได้เปรียบ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเนิน เขาหรือภูเขา ล้อมกันเมืองเชียงตุงอีกชั้นหนึ่ง ทัพโยธยาที่ยกขึ้นไปนั้น ในขั้น แรกสุดต้องตีทัพที่คุมอยู่ที่เมืองส่านและที่เมืองของก่อน จากนั้นเมื่อเคลื่อนเข้า ในเขตพื้นที่เชียงตุงก็ต้องไปเผชิญทัพที่ตั้งล้อมเมืองอีกชั้นหนึ่ง กว่าที่จะเขยิบ แนวเข้าไปใกล้คูพระนคร วางปืนยิงถล่มเมืองก็เปลี่ยนี่พลและเปลี่ยนเวลาจน

๑๕
ศึกเชียงตุง

กิมห่วนมินจี ราชทูตพม่าเข้าเฝ้า พระเจ้านโปเลียนที่ ๓ ตามนโยบาย
ถ่วงดุลอำนาจของพระเจ้ามินตง พ.ศ. ๒๓๙๙ แต่ไม่สำเร็จเพราะ
อังกฤษเข้าปกครองพม่าอยู่แล้ว

๕๐
ศึกเชียงตุง

เลยเข้าสวนตฤศู พม่าตระหนักดีว่า โยธยาจำเป็นต้องรบแข่งกับเวลา หากตี
เชียงตุงไม่ได้ทันฤดูฝน ก็ต้องปราชัยถอยทัพ เมื่อพม่าเตรียมการตั้งรับไว้มั่นคง
จึงเชื่อว่าจะได้รับชัย ถึงกับวางแผนจัดกำลังดักปิดทางถอยทัพโยธยาล่วงหน้า
เพราะเล็งเห็นว่าท้ายที่สุดโยธยาต้องรีบถอยด้วยพิษฝนและไข้ป่า พม่าได้แต่
คอยจังหวะยึดทหัพย์จับเชลยและหมายตีกระหน่ำซ้ำเติม รีบช้างม้าผู้คนเป็น
น้ำหนึ่งใจเดียวกัน

โยธยานัยโมโกงระบู้ว่า ท้ายที่สุดการปะทะกันได้เกิดขึ้นที่เมืองसान
ทหัพโยธยาที่ยกไปรบที่นี่คือทหัพเมืองเชียงใหม่ ไพร่พลประมาณสามพัน ทหัพ
โยธยาไปแตกที่นี่ ส่วนทหัพอีก ๑๖ ทหัพที่เหลือ ถูกส่งเข้าตีเข้าทางด้านตะวันตก
ออก มีทหัพเจ้าเมืองเชียงรุ่ง ตริวิงสะ และมีเจ้าเมืองเชียงแสนมากับทหัพโยธ
ยา ทหัพส่วนนี้ปะทะกับพม่าที่เมืองยอง ซึ่งมีโมงะซานเท (Bo Nga Hsan
Heh) เป็นแม่ทัพ

โยธยานัยโมโกงระบู้ว่า ตริวิงสะบาดเจ็บแต่หนีรอดไปได้ แต่ภาย
หลังได้ถูกฝ่ายพม่าตามสังหารได้สำเร็จ เจ้าเมืองเชียงแสนเสียชีวิตที่ยุทธภูมิ

นี้ นอกจากนี่ยังเกิดการปะทะกันในอีกยุทธภูมิหนึ่งของเมืองยองที่เนิน ชื่อ เคียงเล๊ะ (Keng Lap hill) เจ้าเมืองแพรนำทัพเข้าตี แต่เจ้าเมืองแพรพ่าย ต้องทิ้งเครื่องยศทิ้งร่มทั้งกลองหนีเอาชีวิตรอด ส่วนนายทัพจากกรุงเทพฯ ที่ขึ้นไปผู้หนึ่งซึ่งชื่อว่า พระกรัมบา (Phra Grumba) เสียชีวิต เจ้าเมืองน่านถูก จับ ทัพพม่าที่ปิดทางดอยไว้ ริมทรัพย์จับเชลยได้มาก ฝ่ายไทยต้องทิ้งอาวุธ จำนวนมาก ซึ่งมากถึงขนาดมีเด็กมาเก็บเอาไปได้

ผู้แต่งโยธยานัยโมโกยังระบุไว้เป็นกิจลักษณะว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเขียนสาส์นเลียบทูลเกล้าฯไว้ก่อนกลับ ในสาส์นที่เขียน ทูลเกล้าฯไว้นี้ พระองค์สารภาพกับพระเจ้ามินดงว่า ที่พระองค์ยกมาครั้งนี้ เป็น เพราะถูกพญามารชักนำ ทรงเห็นผิดเป็นชอบ และขอตั้งสัตย์ปฏิญาณว่า ตราบนี้ไปจนบรรลุนิพพาน เกิดชาติหน้าฉันใดอีกก็ชาติ ไม่ว่าจะเกิดเป็นมนุษย์ เป็นเทวดาหรือเป็นพรหม ก็จะละความเคียดชังที่มีจิตริษยาต่อกษัตริย์พม่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทยังทรงประทับตราประจำพระองค์ ลงบนสาส์นด้วย ซึ่งเข้าใจว่า ทั้งหมดนี้น่าจะเป็นการกล่าวเกินจริง

กล่าวโดยสรุปแล้ว ประการแรกเป็นไปได้ว่า ผู้แต่งโยธยานัยโมโกได้ ประมวลเรื่องราวจากหลักฐานประเภทใบบอกและหลักฐานบางส่วนจากพระ ราชพงศาวดาร ประการที่สอง หลักฐานที่พม่าเขียนขึ้นมีเจตจำนงค์หลักที่มีอคติ แฝงอยู่โดยเฉพาะ เพราะไคร่ยอพระเกียรติพระเจ้ามินดงให้เลอเลิศ ตามควรลง จารึกการเขียนวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ ด้วยเหตุนี้ข้อมูลในโยธยานัยโมโกจึง ต้องใช้อย่างระมัดระวัง กระนั้นความสำคัญของหลักฐาน อยู่ที่พม่าระบุถึงศึกที่ หลักฐานข้างฝ่ายโยธยานัยมิได้ให้รายละเอียด หลักฐานให้ข้อมูลด้านการจัดทัพของ ฝ่ายพม่าที่น่าสนใจ อาทิ การเตรียมทัพอย่างไร การลี้ภัยและยุทธภูมิ ผล ของการศึกษา ทั้งยังให้ข้อมูลด้านตัวบุคคลอย่างละเอียด เช่น ให้ชื่อนายทัพนาย กองของพม่า และตำแหน่งหน้าที่ในความรับผิดชอบ เห็นได้ว่า ในการศึกษาครั้งนี้ พม่าได้กระทำการเช่นเดียวกับโยธยา คือ นำกำลังเหล่าประเทศราชมาใช้ในการรบไม่ว่าจะเป็นไทยใหญ่และยางแดง ตลอดจนถึงกระเหรี่ยง

ข้อเด่นสำคัญของโยธยานัยโมโกอีกประการหนึ่ง คือ การแสดงออก ซึ่งทัศนคติของผู้ประพันธ์ซึ่งเป็นตัวแทนของพม่าต่อการสงครามครั้งนั้น ทำให้เข้าใจลึกกลงไปในความรู้สึกนึกคิดของพม่าว่า คิดถึงการสงครามนั้นอย่างไร

เชียงใหม่ เชียงตุง เชียงรุ่ง กับพระราชอาณาจักรสยาม:
ความพิวพันกันในประวัติศาสตร์

เชียงใหม่ เชียงตุง เชียงรุ่ง กับพระราชอาณาจักรสยาม: ความพัวพันกันในประวัติศาสตร์

รองศาสตราจารย์ สมโชติ อ๋องสกุล *

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างเชียงตุงกับเชียงใหม่ในสมัยราชวงศ์มังราย

เชียงใหม่มีความสัมพันธ์กับเชียงตุงมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังราย โดยตำนานเมืองเชียงตุงกล่าวว่า พญามังรายเป็นผู้สร้างเมืองเชียงตุงเมื่อ พ.ศ. ๑๔๑๐ ตำนานระบุว่า เดิมเมืองเชียงตุงเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของชุมชนชาวละว้ามาก่อน ต่อมาพญามังรายได้ขยายอาณาเขต “ครุบชิงเอาเมืองทัมมิละมาเป็นเมืองขึ้นแห่งตน” ในระยะแรกได้ให้มังคุดและมังเคียนซึ่งเป็นลัวะไปครองเมือง ต่อมา โปรดให้เจ้าน้ำท่วมซึ่งเป็นหลาน (พงศาวดารเชียงตุงว่าเป็นลูก) ครองเชียงตุง

ในสมัยพญาไชยสงคราม (พ.ศ. ๑๔๕๔-๑๔๖๔) ได้ส่งราชบุตร คือ เจ้าน่านไปครองเมืองเชียงตุง โทษฐาน “บ่ซื่อต่อผู้เป็นพ่อ” ครั้นสมัยพญาแสนพู (พ.ศ. ๑๔๖๔-๑๔๗๗) และสมัยพญาคำฟู (พ.ศ. ๑๔๗๗-๑๔๗๙) ได้ส่งขุนนางมาครองเชียงตุง

ต่อมาในสมัยพญาผายู (พ.ศ. ๑๔๗๙ - ๑๔๙๔) ได้ส่งราชบุตร คือ เจ้าเจ็ดพันตูเชื้อสายราชวงศ์มังรายไปปกครองเชียงตุง ในสมัยเจ้าเจ็ดพันตูครองเชียงตุงนั้น เชียงตุงเจริญรุ่งเรืองทั้งทางด้านอาณาจักรและพุทธจักร โดยในปีพ.ศ. ๑๔๘๒ พญาผายู (พ.ศ. ๑๔๗๙ - ๑๔๙๗) ได้ส่งพระเถระจากเชียงใหม่ขึ้นไปเชียงตุงเพื่อเผยแผ่พุทธศาสนาที่ยางกว พระเถระพงษ์ได้สร้างวัดขึ้นในที่ป่าช้านอกเวียง ให้ชื่อว่า วัดราชฐานหลวง ซึ่งต่อมา ชาวเชียงตุงได้เรียกว่า วัดยางกว

ในสมัยพญาเกือนา (พ.ศ. ๑๔๙๔ - ๑๕๓๔) พุทธศาสนาในเชียงใหม่ได้เจริญรุ่งเรืองมากทงนิมนต์พระมหาสุมนเถระจากสุโขทัยมาแปลศาสนาลังกาวงศ์ที่เชียงใหม่มีศูนย์กลางที่วัดสวนดอก ต่อมาเรียกนิกายสวนดอก พญาเกือนาทรง

๓๖
ศึกเชียงตุง

พระพุทธรูปเกสรัดนาค วัดยางกวง
(ภาพถ่ายต้นเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๔๒ โดยนรินทร์ มรรคดวงแก้ว)

สนับสนุนให้พระภิกษุจากเชียงแสนเชียงตุงมาศึกษาพุทธศาสนานิกายสวนดอกที่วัดสวนดอก ทำให้เชียงตุงได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากเชียงใหม่ โดยวัดในเชียงตุงรุ่นแรก เช่น วัดยางกวงเป็นนิกายสวนดอกเชียงใหม่

ต่อมาในสมัยพญาสามฝั่งแกน (พ.ศ. ๑๙๔๕ - ๑๙๔๘) พระมหาญาณคัมภีร์ได้นำพุทธศาสนาจากลังกามาเชียงใหม่เรียกว่า “ลังกาวงศ์ใหม่” มีศูนย์กลางที่วัดป่าแดงหรือรัตนมหาวิหารจึงเรียก “นิกายป่าแดง” ต่อมา นิกายป่าแดงได้แพร่หลายออกจากเชียงใหม่ไปทั่วล้านนาถึงเชียงตุง ซึ่งใน พ.ศ. ๑๙๔๔ พระยาสิริธัมมจุฬาเจ้าเมืองเชียงตุงได้สร้างวัดป่าแดงถวายเป็นวัดฝ่ายอรัญวาสี

วัดป่าแดง (ภาพถ่ายต้นเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๕๒ โดยนรินทร์ มรรคดวงแก้ว)

สายสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่สมัยราชวงศ์มังรายกับเชียงตุงจึงแนบแน่นทั้งในด้านการเมืองการปกครอง วัฒนธรรมและศาสนา

เนื่องจากตำนาน “ตุงครสีพื้นเมืองเชียงตุง” ทำให้เห็นระบบคิดที่เหมือนกันอีกอย่างหนึ่งของเชียงใหม่กับเชียงตุง คือ เรื่องทักษาเมือง ขณะที่เชียงใหม่สถาปนาวันพฤหัสบดี เศษเมืองอยู่ทิศเหนือ ศรีเมืองอยู่ทิศอีสาน มูลเมืองอยู่ทิศตะวันออก อุตสาหเมืองอยู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ มณฑริเมืองอยู่ทิศใต้ อายุเมืองอยู่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ บริวารเมืองอยู่ทิศตะวันตกและกาลกนิเมืองอยู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้นั้น เมืองเชียงตุงก็มีระบบคิดแบบทักษาเมือง ดังปรากฏในตำนาน “ตุงครสีพื้นเมืองเชียงตุง” ทักษาเมืองของ เมืองเชียงตุง มีดังนี้ เศษเมืองอยู่ทิศใต้ ศรีเมืองอยู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ มูลเมืองอยู่ทิศตะวันตก

อุตสาหกรรมอยู่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มณฑลเมืองอยู่ทิศเหนือ อายุเมืองอยู่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ บริวารเมืองอยู่ทิศตะวันออก และกาลกนิเมืองอยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือตรงกับทักขวันเกิดของผู้เกิดวันจันทร์ เป็นไปได้ว่า เชียงตุงสถาปนาเมืองวันจันทร์ (ดูข้อความในตุงครสีพื้นเมืองเชียงตุง ในอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เล่าเรื่องเมืองเชียงตุง เมืองพะยาก เมืองเลน ในเรื่องเมืองเชียงตุง เชียงใหม่: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์ ๒๕๓๗ หน้า ๙ และดูทักขวันเกิด ในสมโชคติ อ่องสกุล วัดในทักขาเมือง เชียงใหม่: พงศ์สวัสดิ์การพิมพ์ ๒๕๔๔ หน้า ๔)

๒. ล้านนายคพมาปกครอง

พม่าเข้าครอบครองดินแดนล้านนา (รวมทั้งเชียงตุง) ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๑๐๑ พม่าแบ่งล้านนาเป็น ๒ ส่วน คือ เชียงใหม่กับเชียงแสน ส่งขุนนางดำรงตำแหน่งสำคัญ เช่น ตำแหน่ง เมียวหุ่่น (Myo-wun) มีอำนาจสูงปกครองทั้งสองเมือง

ตำแหน่งเซคคาย หรือจักกาย (Sitke) เป็นผู้ช่วยเมียวหุ่่น
ด้านการทหาร เมืองละ ๒ คน

ตำแหน่งนาซ้าย นาขวา เมืองละ ๒ คน

ตำแหน่งนาซาม เมืองละ ๒ คน

ตำแหน่งจเรและมั่งสาม

ตำแหน่งโป่หรือแม่ทัพ (ดู สวัสดิ์ อ่องสกุล ประวัติศาสตร์

ล้านนา กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๕๒ หน้า ๒๙๔-๒๙๕)

๓. กองทัพกรุงธนบุรีขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่ไปเชียงแสน

คืนวันเสาร์ที่ ๑๔ และอาทิตย์ที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๑๗ กองทัพกรุงธนบุรีร่วมกับพญาเจ้าบ้าน (บุญมา) แห่งเชียงใหม่ เจ้ากาวิละแห่งลำปางขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่ หลังจากถูกพม่ายึดครองช่วง พ.ศ. ๒๑๐๑-๒๓๐๗ กรุงธนบุรีโปรดฯ ให้พญาเจ้าบ้านเป็นพระยาวชิรปราการ (บุญมา) ครองเมืองเชียงใหม่ (ดู เจ้าวงศ์สักร์ ณ เชียงใหม่ บรรณาธิการ เจ้าพ่อหลวง เชียงใหม่: มูลนิธินรราชดำริอนุรักษฝ่ายเหนือ ๒๕๔๒ หน้า ๑๒๕)

๓๓๓
ศึกเชียงตุง

พม่าไปตั้งหลักที่เชียงแสนแล้วนำทัพใหญ่มาตีเชียงใหม่อีกครั้งใน พ.ศ. ๒๓๑๙ พระยาวชิรปราการ (บุญมา) ต้านทานไม่ได้ต้องหนีออกจาก เชียงใหม่ ไปพึ่งลำปางและรวบรวมกำลังคนบริเวณเวียงหนองล่อง วังสะแกงสบลี จน พ.ศ. ๒๓๒๒ มีคดีฆ่าอุปราชก่อนแก้ว ถูกกรุงธนบุรีเรียกเข้า เฝ้าฯ และลงโทษจำคุกจนตาย

ปีเดียวกัน (พ.ศ. ๒๓๒๒) กรุงธนบุรี เรียกเจ้ากาวิละเข้าเฝ้าฯ เพราะ มีเรื่องร้องเรียนว่าทำร้ายข้าหลวงจากกรุงธนบุรี เมื่อเข้าเฝ้าก็ถูกลงโทษด้วย การ “ปาดที่ขอบหู” ฐานขัดชินทอตราที่เรียกให้เข้าเฝ้าแล้วไม่มาทันที

ปลายสมัยกรุงธนบุรี เชียงใหม่จึงเป็นเมืองร้าง มีทัพพม่าคุมเชิงที่ เชียงแสนและฝาง (ดู สวัสดิ์ อ่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา กรุงเทพฯ สำนัก พิมพ์อมรินทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๕๒ หน้า ๓๑๒-๓๑๔ และเจ้าวงศ์ศักดิ์ ณ เชียงใหม่ บรรณาธิการ เจ้าหลวงเชียงใหม่ เชียงใหม่: คณะทายาทสายสกุล ณ เชียงใหม่ ๒๕๓๙ หน้า ๕๔ - ๖๑)

๔. สมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

๔.๑ พื้นเมืองเชียงใหม่

รัชกาลที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้เจ้ากาวิละแห่งนครลำปางเป็นพระยามังร้าวชิราปราการกำแพงแก้ว เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่

เจ้ากาวิละ นำกำลังพลออกจากลำปางตั้งแต่วันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๓๒๕ พักที่วังสะแกงปากน้ำลี หากำลังคนเพิ่มเติม แล้วพักทัพที่เวียงป่าซาง ลำพูน

พ.ศ. ๒๓๒๗ รัชกาลที่ ๑ โปรดฯ ให้เจ้ากาวิละเป็นพระยามังร้าวชิราปราการกำแพงแก้ว รัชกาลที่ ๑ ทรงพระราชดำริว่า พม่าตั้งมั่นที่เชียงแสน และฝาง การปล่อยให้เชียงใหม่ร้างจะเป็นอันตราย พม่าอาจรุกเข้ามาเอา เชียงใหม่เป็นที่มั่นอีกก็ได้

ในพ.ศ. ๒๓๓๔ รัชกาลที่ ๑ โปรดฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาท่วมกับเจ้ากาวิละจัดการตั้งเมืองเชียงใหม่ แต่กำลังพม่ายังเข้มแข็ง เจ้ากาวิละต้องถอยกลับไปตั้งมั่นที่เวียงป่าซางอีกรอบ รวมอยู่ที่ป่าซาง ๑๔ ปี ๔ เดือน ๒๐ วัน เพื่อรวบรวมกำลังคน

ครั้งมีกำลังคนพร้อม วันอาทิตย์เดือนหก (เหนือ) ขึ้น ๔ ค่ำ พ.ศ. ๒๓๓๙ (ตรงกับวันที่ ๕ มีนาคม) เจ้ากาวิละนำพลออกจากเวียงป่าซาง มุ่งสู่

เชียงใหม่ ใช้เวลาเดินทาง ๕ วันถึงเมืองเชียงใหม่วันพฤหัสบดีที่ ๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๓๙ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ยามค่ำเข้า (๖.๐๐-๗.๓๐ น) เริ่มต้นพื้นเมืองเชียงใหม่ (ดู เจ้าวงศ์ลักก์ ณ เชียงใหม่ บรรณาธิการ **เจ้าพ่อหลวงเชียงใหม่: มุลนินอินวราชคำรอนุรักษ์**ฝ่ายเหนือ ๒๕๔๒)

๔.๒ พม่าทวงคืน

พม่าพยายามทวงล้านนากลับคืนทุกวิถีทาง เช่น พ.ศ. ๒๓๔๐ พม่ายกทัพมาล้อมเชียงใหม่ เจ้ากาวิละป้องกันเมืองไว้ได้ และในปีเดียวกัน (พ.ศ. ๒๓๔๐) พม่ามีหนังสือถึงไทยให้คืนล้านนาให้พม่า โดยนำหนังสือมาแขวนไว้ที่ด่านกาญจนบุรี อ้างว่าอังกฤษจะช่วยพม่าทำสงครามกับไทย “พญาเจ่ง พญาทวาย พญาเชียงใหม่ เมืองเวียงจันทน์ เมืองหลวงพระบาง เป็นข้าคนเก่าของเราเก็บเอาไว้เนิ่น ก็ความหนึ่ง ถ้ามีสงครามเหล่านี้ไป ทแกลัวทหารกองทัพอังกฤษพร้อมอยู่แล้วจะยกเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาให้ได้ (ดู สวัสดิ์ อ่องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๕๒ หน้า ๓๖๗)

พม่าส่งคนมาเกลี้ยกล่อมเจ้ากาวิละให้ก่อกบฏต่อพม่า เช่นใน พ.ศ. ๒๓๔๕ ราชาจอมหงษ์ เจ้าเมืองสาต อาสาพม่ามาเกลี้ยกล่อมเจ้ากาวิละ พม่าจึงแต่งตั้งราชาจอมหงษ์เป็นเจ้ามหาสุวณแห่งสจจกัวติราช เป็นใหญ่ในล้านนา ๕๗ หัวเมือง

ราชาจอมหงษ์แห่งเมืองสาตได้ส่งทูตมาเจรจากับเจ้ากาวิละ เจ้ากาวิละไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อพม่า และให้น้อง ๆ คือ เจ้าอุปราชธรรมลังกาและเจ้านุริรัตนคำผั้นนำทัพไปตีเมืองสาต จับตัวราชาจอมหงษ์ส่งตัวลงไปกรุงเทพฯ รัชกาลที่ ๑ ตอบแทนความดีความชอบแต่งตั้งให้เจ้ากาวิละเป็นพระเจ้าเชียงใหม่

เมื่อไทยและเชียงใหม่เข้มแข็งเมืองอื่น ๆ ก็ขอมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารด้วย เช่น พ.ศ. ๒๓๔๑ แสนสรี เจ้าเมืองปู้ เป็นกบฏต่อพม่า นำครอบครัวมาอยู่เชียงใหม่ เจ้ากาวิละนำเข้าเฝ้า รัชกาลที่ ๑ ได้รับการแต่งตั้งเป็น พญาสรีปู้ตติสุนทร (ดู สวัสดิ์ อ่องสกุล **ประวัติศาสตร์ล้านนา** กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์อมรินทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๕๒ หน้า ๓๖๗-๓๖๘)

๔.๓ ขับไล่พม่าออกจากเชียงแสน

ใน พ.ศ. ๒๓๔๗ ทัพไทยประกอบด้วยทัพหลวงนำโดยกรมหลวงเทพหริรักษ์ และกองทัพล้านนามีเชียงใหม่ (นำโดยพญาอุปราช) ลำปาง น่าน ยก

ทัพเข้าล้อมเชียงใหม่ เดือนเศษ ชาวเมืองเชียงใหม่อดอยาก ยอมสวามิภักดิ์ ทัพไทยพมสล่านนาตีเชียงใหม่แตก ขับไล่พม่าออกจากเชียงใหม่ “เทศรัว” ๒๓,๐๐๐ คนเศษออกจากเชียงใหม่ ไปอยู่ (๑) บ้านย้อมเชียงใหม่ (๒) ปงสนุก ลำปาง (๓) คูบัว ราชบุรี (๔) เส้าไห้ สระบุรี (๕) ฯลฯ

๔.๔ แม่พระบรมเดชานุภาพไปเชียงตุง เมืองยอง

หลังจากตีเชียงใหม่ได้แล้ว พระเจ้ากาวิละให้เจ้ามหาชนานน้องคนที่สี่ ไปเกลี้ยกล่อมเจ้ามหาสิริชัยสารัมพะยะ (ศิริชัยโชติสารัมพะยะ) เจ้าเมืองเชียงตุง ให้ยอมสวามิภักดิ์ต่อไทยทำชุมชนไทเขินมาไว้ที่เชียงใหม่ บริเวณข้างวัดนันทาราม

ขณะเดียวกันเจ้ามหาชนาน (เจ้าดวงแสง) น้องของเจ้ามหาสิริชัย สารัมพะยะไม่ยอมมาเชียงใหม่ขอต่อสู้กับพม่าโดยมีฐานที่เมืองหลวง เมืองยาง ต่อมา พม่าให้ท้าวคำว้างคนของเจ้ามหาชนานเกลี้ยกล่อมสำเร็จและแต่งตั้งเจ้ามหาชนานเป็นเจ้าเมืองเชียงตุง เรียกว่า “เจ้าฟ้าหลวงเขมวัชรุมหาสิงหะบวรสุธรรมราชาธิราช” ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๕๖ สิบทอดสายเจ้าฟ้าในเชียงตุงสืบต่อมาถึงเจ้าฟ้า รัตนะก้อนแก้วอินทรแดง (พิราลัย พ.ศ. ๒๔๔๐) และเจ้าฟ้ากองไท

ในปีเดียวกัน ๒๓๔๗ พระเจ้ากาวิละให้เจ้าบุรีรัตน์ (คำผั่น) นำกำลังคน พันคนไปตระเวนด่านถึงเมืองเชียงตุง ได้เมืองยองหรือมเหยงคบุรี “เทศรัว” มาไว้ที่ลำพูน พื้นเมืองลำพูนเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๔ ให้เจ้าบุรีรัตน์ (คำผั่น) เป็นเจ้าหลวง ลำพูน เจ้าบุญมาน้องคนสุดท้ายของเจ้ากาวิละเป็นพระยาอุปราหมหรือเจ้าหอหน้าเมืองลำพูน

เจ้าฟ้ารัตนะก้อนแก้วอินทรแดง

๕. เจ้าหลวงเชียงใหม่ สมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ปี พ.ศ. ๒๓๕๒ รัชกาลที่ ๑ สวรรคต และรัชกาลที่ ๒ ขึ้นครองราชย์ พระเจ้านครเชียงใหม่ให้เจ้าจันทราชาและพวกไปตีเมืองคะเตงติแต่ไม่สำเร็จ (พงศาวดารโยนกเรียกว่าบ้านกะเต) และให้เจ้าคำลือไปตีเมืองช็อกคิ (พงศาวดารโยนกเรียกว่า เมืองสอก) และให้เจ้าคำมูนไปตีเมืองเชียงคำได้กำลังคนและสิ่งของกลับเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๓๕๔ ก่อนพิราลัย พระเจ้ากาวิละนำครอบครัวมอญไปถวายรัชกาลที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๔ รัชกาลที่ ๒ โปรดฯ ให้เรือรบหลวงนำขบวนพระเจ้ากาวิละท่องเที่ยวทะเล

พระยาธรรมลังกา น้องชายของพระเจ้ากาวิละขึ้นดำรงตำแหน่งเจ้าหลวงเชียงใหม่คนที่สอง (พ.ศ. ๒๓๕๙ - ๒๓๖๔) สมัยนี้ได้นำช้างเผือก ๒ เชือกถวายรัชกาลที่ ๒ จึงได้รับพระราชทานนามพระยาเชียงใหม่ช้างเผือก

พระยาคำผืน น้องชายของพระเจ้ากาวิละขึ้นดำรงตำแหน่งเจ้าหลวงเชียงใหม่คนที่สาม (พ.ศ. ๒๓๖๖ - ๒๓๖๘) สมัยนี้มีการขัดแย้งกันระหว่างเจ้าหลวงกับพระยาราชวงศ์เจ้าสุพรรณคำมูลบุตรพ่อนายเรือน ต่างทำบุญแข่งกันและเกิดวิวาทกัน เจ้าหลวงลำปางดวงทิพและเจ้าหลวงลำพูนบุญมาฆ่าห้ำปราม

กลุ่มหนุ่หลังพระยาราชวงศ์เจ้าสุพรรณคำมูล คือ เจ้าอุปราชพุทธวงศ์ (ลูกของนายพ้อเรือน) พระยาบุรีรัตน์หนานกาวิละ (ราชบุตรของเจ้าหลวงคำผืนที่เกิดกับเจ้าใจคำ) เจ้าพิมพิสาร (ราชบุตรของเจ้าหลวงคำผืนที่เกิดกับเจ้าคำแปง) ยังไม่มีบารมีมากพอ เมื่อสิ้นเจ้าหลวงคำผืน เจ้าพิมพิสารก็หนีล่องเรือเข้ากรุงเทพ เจ้าอุปราชพุทธวงศ์ (ลูกนายพ้อเรือน) ก็ขึ้นเป็นเจ้าพุทธวงศ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่ องค์ที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๖๙-๒๓๘๙) รัชกาลที่ ๓ โปรดฯ ให้เป็นพระยาตากวันณาธิปะราชวชิรปราการ ครองเมืองเชียงใหม่

๖. อังกฤษบุกพม่าและเข้าติดต่อล้านนา

หลังจากบริษัทยินเดียตะวันตกของอังกฤษสามารถยึดครองอินเดียได้แล้ว อังกฤษก็มีเรื่องขัดแย้งกับพม่าถึงขั้นก่อสงครามขึ้นถึง ๓ ครั้ง คือครั้งแรกเมื่อมีนาคม พ.ศ. ๒๓๖๖ - ๒๓๖๘ ทำให้พม่าต้องลงนามในสนธิสัญญาอันดาโบ (The Treaty of Yandaboo) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ (ค.ศ. ๑๘๒๖) เสียยะไซ (Arakan) ตะนาวศรี (Tennasserim) ยัสสัม (Assam) ให้แก่

อังกฤษและยอมรับว่า มณีปุระ (Manipur) เมืองคะชา (Cachar) เมืองเจน (Jantia) เป็นดินแดนในอารักขาของอังกฤษพร้อมค่าปฏิกรรมสงครามให้แก่ อังกฤษเป็นเงิน ๑๐ ล้านรูปีซึ่งมีค่านะนันเท่ากับ ๑ ล้านปอนด์สเตอร์ลิง

อังกฤษทำสงครามกับพม่าครั้งที่สอง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๕-๒๓๙๖ พม่า ต้องเสียย่างกุ้งและมณฑลหงสาวดี (Pegu Province) แก่อังกฤษ และครั้ง สาม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔ ทำให้พม่าต้องเสียเอกราชถูกรวมดินแดนเข้ากับเขต ปกครองอินเดียของอังกฤษ (British India) ตั้งแต่ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๒๔

นอกจากนั้น หลังจากอังกฤษรบชนะพม่าครั้งแรกแล้ว อังกฤษก็มีศึก กับจีน เรียกว่าสงครามฝิ่น (Opium War) ใน พ.ศ. ๒๓๘๒ - ๒๓๘๕ ทำให้ จีนต้องแพ้แก่ "คนป่าเถื่อนผมแดง" (Red - Hair Barbarian) ต้องยอมเปิด เมืองท่า ๕ แห่ง ต้องยกฮ่องกงให้อังกฤษเช่าและต้องเสียค่าปฏิกรรม สงครามจำนวนมาก (ดู วุฒิชัย มูลศิลป์ การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์สมาคมสังคมนิยมแห่งประเทศไทย ๒๕๑๖ หน้า ๓๒- ๓๖ และพรพรรณ จงวัฒนา กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเข็ญใหม่กับคนใน บังคับอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. ๒๔๐๐ - ๒๔๔๕) วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชา ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๗ หน้า ๒๗ - ๔๔)

สงครามฝิ่น

เมื่ออังกฤษเข้ามาติดต่อสยามเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ ช่วงหลังสงครามกับพม่าครั้งสอง ๒ ปี สยามในรัชกาลที่ ๔ ได้ยอมลงนามในสัญญาเบาว์ริงเมื่อ ๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๔ หลังจากนั้นประเทศต่าง ๆ ในยุโรปและสหรัฐอเมริกา ก็ทยอยเข้ามาขอให้ไทยทำสัญญาแบบเดียวกัน ซึ่งเป็นสนธิสัญญาไม่เสมอภาค (Unequal Treaties) เปิดโอกาสให้มหาอำนาจตะวันตกเข้าทำการค้าอย่างมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตตั้งแต่นั้นมา (ดู ทรงศรี อัจฉอรุณ การแก้ไขสนธิสัญญาว่าด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับประเทศมหาอำนาจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๕๐๖ หน้า ๕๓-๖๐)

ก่อนที่อังกฤษเข้าติดต่อให้ลงนามในสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. ๒๓๙๔ นั้น พ่อค้าชาวอังกฤษในพม่าก็เข้าติดต่อกับเชียงใหม่แล้วตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๒ ตรงกับสมัยพระยาพุทธวงศ์เจ้าหลวงองค์ที่ ๔ ครองเชียงใหม่ (พ.ศ. ๒๓๖๙ - ๒๓๘๙) โดยพ่อค้าชาวอังกฤษชื่อ ดร.ริชาร์ดสันได้เข้ามาติดต่อขอซื้อช้าง โค กระบือจากราชฎาในเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เนื่องจากในเมืองมอญเกิดโรคระบาดสัตว์ล้มตายจำนวนมาก ราชฎาได้ขายสัตว์ที่ ดร.ริชาร์ดสันต้องการไปจนเจ้าหลวงเชียงใหม่รู้สึกว่าจะทำให้สัตว์ใช้งานในเชียงใหม่ขาดแคลนได้ จึงมีคำสั่งห้ามไม่ให้ราชฎาขายโคกระบือและช้างอีก แต่ก็เกิดปัญหาเพราะราชฎาส่วนหนึ่งรับเงินจากพ่อค้าชาวอังกฤษแล้ว ทำให้ ดร.ริชาร์ดสันต้องร้องเรียนต่อกรุงเทพฯ (ดู สวัสดิ์ อ่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา ๒๕๓๙ หน้า ๓๓๒ - ๓๓๓)

ทางกรุงเทพฯ ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้ส่งพระยาสุเรนทรราชเสนามาเชียงใหม่เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยถือหลักว่าช้าง โค กระบือเป็นของห้ามซื้อขายออกนอกประเทศ ต้องเก็บไว้ใช้ในการส่งเสบียงยามสงครามและใช้กระบือทำนา ส่วนราชฎาที่รับเงินมาแล้วไม่ได้ส่งสัตว์ให้พ่อค้าต้องคืนเงินให้พ่อค้า หากไม่สามารถคืนเป็นเงินก็ต้องคืนเป็นโค กระบือจนครบ (ดู สวัสดิ์ อ่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา ๒๕๓๙ หน้า ๓๓๒-๓๓๓)

หลังจากผนวกพม่าได้แล้ว อังกฤษได้รุกเข้ารัฐฉานซึ่งอุดมด้วยทรัพยากรป่าไม้และสินแร่ อังกฤษสามารถยึดเชียงตุงได้ใน พ.ศ. ๒๔๓๓ หลังจากยึดรัฐฉานทั้งหมดได้อังกฤษจัดให้ดินแดนรัฐฉานเป็นดินแดนอารักขาของอังกฤษ หรือ British Superintendent แบ่งรัฐฉานเป็น ๒ ส่วนตอนล่างมีศูนย์กลางที่ตองยี มีข้าหลวงใหญ่ควบคุม ตอนบนมีศูนย์กลางที่ลาเซียว มีรองข้าหลวงควบคุม

โดยเมืองสำคัญเช่นเชียงตุง ยังมีระบบเจ้าฟ้าเหมือนเดิม จากนั้นอังกฤษได้สร้างถนนและทางรถไฟจากพม่าเข้าสู่รัฐฉานเชื่อมโยงแหล่งทรัพยากร เส้นทางมันตะเลย์-สีป้อ (Mandalay-Hsipaw) สร้าง พ.ศ. ๒๔๔๑ เส้นทางสีป้อ - ลาเซียว (Hsipaw-Lashio) สร้าง พ.ศ. ๒๔๔๓ ทางรถไฟสายทาชี - เฮโฮ (Thazi-Heho) สร้างเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นต้น (ดู อัครนิ มุลเมธ รัฐฉาน:ประวัติศาสตร์และการปฏิวัติ กรุงเทพสำนักพิมพ์มติชน ๒๕๔๔ หน้า ๑๖-๒๐)

๗. การเมืองในเชียงใหม่ เชียงรุ่ง สมัยรัชกาลที่ ๓ และ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ที่เชียงใหม่เมื่อสิ้นเจ้าพุทธวงศ์ (ลูกนายพ้อเรือน) สายเจ้าชายแก้วก็กลับมาอีกครั้ง โดยเจ้าหนานมทาวงศ์ราชบุตรเจ้าหลวงธรรมลังกาที่เกิดจากเจ้าจันทอง ได้เป็นเจ้าหลวงองค์ที่ห้า ชื่อพระเจ้ามโหตรประเทศ (พ.ศ. ๒๓๙๐ - ๒๓๙๗) ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๓ และ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยนี้มีเหตุต้องเกิดศึกเชียงตุง ซึ่งมีต้นเรื่องจากการเมืองในเชียงรุ่งดังนี้

๗.๑ การเมืองในเชียงรุ่ง

พ.ศ. ๒๓๔๖ หลังจากเจ้ามทาวง เจ้าเมืองเชียงรุ่งถึงแก่อนิจกรรม เจ้านายในเชียงรุ่งแตกแยกกัน เจ้ามหาชนานผู้เป็นน้องได้ขึ้นปกครองเชียงรุ่ง

เจ้าศาลวันหรือเจ้าสาระวันบุตรเขยของเจ้ามหาชนานซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้าราชบุตร คบคิดกับเจ้ามหาไชยน้องเขยของเจ้ามทาวงร่วมกันกำจัดเจ้ามหาชนาน แล้วยกเจ้าศาลวันเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่ง พร้อมกับอ่อนน้อมให้จีน

เจ้าหน่อคำบุตรของมหาชนานหนีลงมาพึ่งพม่าที่เชียงตุง ยอมจ่ายเงินให้พม่าซึ่งกำลังต้องการเงินเพราะแพ้สงครามอังกฤษ พม่าได้ให้จังกายแมงแม่ทัพพม่านำทหารจากเชียงตุง เมืองหมอกใหม่ เมืองเชิน จำนวน ๓,๐๐๐ คน ยกทัพไปเชียงรุ่ง

เจ้าศาลวันหรือเจ้าสาระวันเห็นทัพพมามาก็หนีออกจากเชียงรุ่งชั่วคราว เมื่อพม่าแต่งตั้งเจ้าหน่อคำเป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่งเสร็จและกลับไปแล้ว เจ้าศาลวันหรือเจ้าสาระวันก็กลับเข้าแย่งชิงสมบัติอีกครั้ง

เจ้าหน่อคำต้องหนีกลับพึ่งพม่าที่เชียงตุงอีกครั้ง พม่าส่งทัพมาเชียงรุ่งด้วยกำลังพล ๑๑,๐๐๐ คน เจ้าศาลวันหรือเจ้าสาระวันหนีเข้าพึ่งจีน เจ้ามหาไชย

น้องเขยเจ้าหมากแข้งหนีมาเมืองหลวงภูคาเขตเมืองน่าน เจ้าอุปราชถูกพม่าจับตัวได้
ส่งไปไว้ที่ยังวะ พม่าให้เจ้าหน่อคำครองเชียงรุ่งต่อ

ต่อมา เจ้าหน่อคำ ชัดแย้งกับคณะทำงานคือมหาชัยงาคำ และนายลั่น
ต่าง เจ้าศาลวันเห็นเป็นโอกาสจึงยื่นข้อเสนอให้พม่าเปลี่ยนตัวเจ้าเมืองเชียงรุ่ง
โดยจะจ่ายเงินให้มากกว่าคือ ๔๔,๐๐๐ บาท พม่าซึ่งต้องการเงินได้รับข้อเสนอ
จึงเปลี่ยนตัวเจ้าเมืองเชียงรุ่งจากเจ้าหน่อคำเป็น เจ้าศาลวันหรือเจ้าสาระวัน

เจ้าศาลวันหรือเจ้าสาระวัน ครองเชียงรุ่งแล้วก็เก็บภาษีจากราษฎร
เพื่อส่งเงินให้พม่า ราษฎรเดือดร้อนก่อนกบฏขึ้นทั่วไป เจ้าศาลวันหรือเจ้าสาระ
วัน ต้องเดินทางไปยังวะขอตัดผ่อนหนี้และขอกำลังมาปราบ ระหว่างนั้นเจ้า
อุปราชเมืองเชียงรุ่งเห็นว่าด้านทานกำลังกบฏไม่ได้แล้วก็พาครอบครัวหนีไปอยู่
เมืองหลวงพระบาง ต่อมาขอเข้าเฝ้ารัชกาลที่ ๓ ขอพึ่งอำนาจไทย (ดู บัณฑิต
อินทรชัยศรี พระบรมราโชบายด้านการปกครองที่เกี่ยวกับการสร้างความ
มั่นคงภายในพระราชอาณาจักรของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑) ปริญญาพนธ์ กศ.ม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร ๒๕๒๑)

๗.๒ สงครามเชียงตุงครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๓๙๒ - ๒๓๙๓)

รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงมีพระราชดำริว่า “ครั้งนี้พวก
ลื้อ ได้รับความเดือดร้อน พวกกันอพยพมาอาศัยอยู่ในพระราชอาณาเขตเป็นอัน
มาก เมื่อพวกลื้อสมัครจะขอขึ้นไทย ถ้าไม่รับก็เหมือนกับกลัวพม่า ทรงพระ
ราชดำริว่า “ที่พม่ามีอำนาจในเมืองเชียงรุ่งก็เพราะพม่าได้อาศัยเมืองเชียงตุง
อันอยู่ต่อแดนสิบสองปันนาทางด้านตะวันตก เหมือนอย่างเมื่อพม่าได้อาศัย
เมืองเชียงใหม่จึงมีอำนาจต่อไปถึงเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์
แต่ปางก่อน ถ้าพม่าไม่ได้เมืองเชียงตุงเป็นที่อาศัยแล้วก็จำต้องปล่อยเมือง
เชียงรุ่งและสิบสองปันนา” (ดู สมเด็จพระบรมราชาธิราชวราเทพฯ ไทยรบ
พม่า กรุงเทพฯ: คลังวิทยา ๒๕๒๐ หน้า ๔๓๕)

รัชกาลที่ ๓ ทรงเห็นว่าแม้พระราชอำนาจไปถึงเชียงรุ่งต้องครอบ
ครองเชียงตุงให้ได้เสียก่อน “เมืองเชียงรุ่งนี้ ถ้าตัดเมืองเชียงตุงเสียได้ก็จะเป็น
สิทธิของฝ่ายเรา” ใน พ.ศ. ๒๓๙๒ จึงโปรดฯ ให้เกณฑ์ทัพจากเชียงใหม่ ๕,๐๐๐
คน ลำปาง ๑,๐๐๐ คน ลำพูน ๑,๕๐๐ คน รวม ๗,๕๐๐ คน แบ่งเป็น ๔ กอง
แยกเป็น ๒ สายมุ่งเข้าตีเชียงตุง

สายแรกนำโดยพระยาราชบุตรเจ้าน้อยมหาพรหม (ราชบุตรของพระเจ้ามโหตรประเทศ) เชียงใหม่ ยกทัพไปทางเมืองสาต และเมื่อตีเมืองสาตได้ก็รีบเข้าบุกเชียงตุง

สายสองนำโดยเจ้าอุปราชมพิสาร (ราชบุตรของเจ้าหลวงคำฝั้นและเจ้าคำแปง) เข้าทางเมืองยองโดยไม่เร่ยกทัพเข้าช่วยหนุ่สายแรกจึงตีเชียงตุงไม่สำเร็จ

เมื่อกลับถึงเชียงใหม่ พระเจ้ามโหตรประเทศกล่าวโทษเจ้าอุปราชมพิสาร (ราชบุตรของเจ้าหลวงคำฝั้น) ที่ไม่ไปช่วยทัพพระยาราชบุตรเจ้าน้อยมหาพรหม (ราชบุตรของพระเจ้ามโหตรประเทศ) พระเจ้ามโหตรประเทศขอแก้ตัวโดยจะยกทัพไปเองและขอทัพเมืองแพร่ เมืองน่านไปด้วย แต่รัชกาลที่ ๓ สวรรคตเสียก่อน (ดู สวัสดิ์ ย่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๕๒ หน้า ๓๗๒ - ๓๗๓)

๗.๓ สงครามเชียงตุงครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๙๔)

สมัยรัชกาลที่ ๔ เจ้าศาลวัน หรือเจ้าสาระวันบุตรเจ้ามหาหวัง เจ้าเมืองเชียงรุ่งปราบกบฏในเมืองเชียงรุ่งเสร็จแล้วได้เข้ามาสวามิภักดิ์ไทย ขอเจ้าอุปราชมหารดาบกลับคืนเชียงรุ่ง รัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระราชดำริว่า เมืองน้อยมาขอพึ่งเมืองใหญ่ไมอนุเคราะห์ก็ไม่สมควร ฝ่ายเสนาบดีเห็นว่า ถ้าจะช่วยเหลือแล้วจะต้องตีเมืองเชียงตุงเสียก่อน ถ้าตีเมืองเชียงตุงเสียให้ขาดระยะ พวกจะยกทัพมาทำอันตรายแก่เมืองเชียงรุ่งนั้น หนทางก็ไกล เสบียงอาหารจะส่งกันก็กันดาร ถ้าทำได้ดังนี้แล้วจะรักษาเมืองเชียงรุ่งไว้ได้ (ดู สวัสดิ์ ย่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๕๒ หน้า ๓๗๖ - ๓๗๗)

รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท (พ.ศ. ๒๓๕๑ - ๒๔๑๔) เป็นแม่ทัพหลวง โดยทรงมีพระราชดำริว่า "...การเราประสงค์จะเอาไชยชนะแก่เมืองเชียงตุงนั้น ก็เป็นการเข้าช่องแคบอยู่ในช่วงเวลาจำกัดเฉพาะปีนี้จริง ๆ จะรู้ที่ทำอะไร เพราะว่าเมืองเชียงตุงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านให้เมืองเชียงใหม่ทำไว้ครั้งหนึ่งแล้วไม่ช้าพอสิ้นแผ่นดินท่านลงมา เรามาได้แผ่นดินจะนั่งเสียไม่คิดอ่านต่อไปให้สำเร็จก็จะเสียเกียรติยศ นานาประเทศที่รู้ความนาก็จะสำคัญว่า เราลาต มีอำนาจน้อยกว่าท่าน ไปทำสงครามไม่ได้ ถ้าพวกไม่เป็นความกับอังกฤษหรือ

แปลความก็ว่ากล่าวกันเสียไม่หรรษาหรือยับยั้ง เมื่อไทยมีกับเชียงตุง เขาก็ให้กองทัพบกช่วยการก็จะมากไปหน่อยหนึ่ง ถึงกระนั้นก็ควร เราจะทำได้ด้วยมานะรักษาเกียรติยศ ..” (ดู สรัสวดี อ๋องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์อมรินทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๕๒ หน้า ๓๗๗)

ศึกเชียงตุงครั้งที่สอง แบ่งเป็น ๒ ทัพ

(๑) ทัพหลวง ไพรดา ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท (พ.ศ. ๒๓๕๑-๒๔๑๔) เป็นแม่ทัพหลวงคุมทัพไปทางเมืองน่านเพื่อสมทบกับทัพเมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองหล่มสักดี มีไพร่พล กว่า ๑ หมื่นคน

(๒) ทัพหน้า ไพรดา ให้เจ้าพระยาธรรมาธิราช (บุญ บุญยรัตพันธุ์) เสนาบดีกรมพระนครบาลเป็นแม่ทัพหน้าเกณฑ์คนจากสระบุรี ชัยนาท กำแพงเพชร ตาก สุวรรณภูมิ เหนือไปทางเชียงใหม่ สมทบกับทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน ลำปาง นัตพบกันที่เชียงแสน

๗.๔ สงครามเชียงตุงครั้งที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๕๗)

ปัญหาหนึ่งในศึกเชียงตุงครั้งที่สอง คือ อาวูฮินใหญ่ไม่มีประสิทธิภาพ ดังนั้น รัชกาลที่ ๔ จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ว่าที่สมุหกลาโหมส่งทหารและอาวูฮินสมัยไปสนับสนุนทัพหลวง เป็นครั้งแรกที่นำทหารฝึกหัดแบบยุโรปภายใต้การนำของร้อยเอกโทมัส ยอร์ช นอกซ์ นายทหารอังกฤษนอกราชการจากอินเดีย ที่สมเด็จพระบิรมเกล้าฯ กรมพระราชวังบวรในรัชกาลที่ ๔ โปรดจ้างเป็นครูฝึกทหารวังหน้า ไปร่วมรบ

มีการตั้งค่ายรบกับพม่านอกเมืองเชียงตุง ๒๑ - ๒๔ วัน กระสุนดินดำหมด เสบียงขาด ไพร่พลเจ็บป่วย ฤดูฝนกำลังเข้า ฝนตกหนัก ฯลฯ ทัพล้านนาไม่เต็มใจร่วมรบ เพราะเก็บเกี่ยวไม่ได้ผล คนหนีทัพจำนวนมาก ต้องการคนในเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ๑๐,๕๐๐ คน เกณฑ์ได้เพียง ๖,๑๕๐ คน (ดู สรัสวดี อ๋องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์อมรินทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๕๒ หน้า ๓๘๑) ซึ่งแม่ทัพหลวงทรงตระหนักดีว่า การเกณฑ์คนในล้านนาไปทำศึกนั้นต่างจากเกณฑ์เขมรไปตีญวน ดังความตอนหนึ่งว่า “การที่จริงนั้น ข้าพระพุทธเจ้าขึ้นมากกระทำกับเมืองเชียงตุงครั้งนี้ ไม่เหมือนกับครั้งเจ้าพระยาบดินทรเดชาไปกระทำกับญวน เมื่อคราวนั้นพวกเขมรได้รับความเดือดร้อนเจ็บแค้นญวนเป็นอันมาก...เขมรจึงเต็มใจสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพมหานคร มีแต่จะคิดประทุษร้ายต่อญวนอย่างเดียว....

การบ้านเมืองครั้งนี้ติดกันกับลาว พวกลาวเมืองหลวงพระบาง เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน เมืองน่าน เมืองแพร่เหล่านี้คิดแต่จะทำมาหากินสบายอยู่แล้วก็เปนสุข ไม่พอใจจะคิดทำศึกสงคราม ..” (จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง หน้า ๑๐๕ - ๑๐๖ ย่างใน อรรถวราณ ทรัพย์พลอย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ปราชญ์ผู้เป็นกำลังของแผ่นดิน กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊ค ๒๕๕๒ หน้า ๑๕๖ - ๑๕๗)

ทัพหลวงต้องถอยกลับมายังเมืองเชียงใหม่ ขณะที่ทัพหน้านำโดยเจ้าพระยายมราช (บุษ บุนยรัตพันธุ์) เสนาบดีกรมพระนครบาล แม่ทัพทัพหน้ายังเดินทางไปถึงครึ่งทาง รัชกาลที่ ๔ ก็โปรดฯ ให้อุทิศการทำสงครามเชียงตุงและให้ยกทัพกลับกรุงเทพฯ

ชากลับพระเจ้านองยาเออ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท (พ.ศ. ๒๓๕๑-๒๔๑๔) แม่ทัพหลวงให้นำพระแก้วเชียงแสน หน้าตัก ๓ นิ้ว สูง ๕ นิ้ว ไปกรุงเทพฯ ทูลเกล้ารัชกาลที่ ๔ ซึ่งทรงถือเป็นมงคล (ดู อรรถวราณ ทรัพย์พลอย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ปราชญ์ผู้เป็นกำลังของแผ่นดิน กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊ค ๒๕๕๒ หน้า ๑๕๓-๑๕๕)

๗.๕ สาเหตุที่สงครามเชียงตุงครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๓๙๕) และครั้งที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๙๗) ไม่ประสบผลสำเร็จ

สาเหตุที่ศึกเชียงตุงทั้งสองครั้งภายใต้การนำของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทไม่ประสบผลสำเร็จมีหลายประการ นอกความยากลำบากในการเดินทางและเสบียงไม่เพียงพอและไข้ป่าซึ่งเป็นสภาพที่ยังดำรงต่อมาถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่สองดังจะกล่าวถึงต่อไปแล้ว ยังมีเหตุอื่น ๆ เช่น

(๑) แม่ทัพทั้งสองมีข้อขัดแย้งกัน เจ้าพระยายมราช (บุษ บุนยรัตพันธุ์) เสนาบดีกรมพระนครบาล แม่ทัพทัพหน้าเป็นลูกของเจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย บุนยรัตพันธุ์) สมุหนายกสมัยรัชกาล ๓ มีความรู้ ประสบการณ์ในสงครามดี จึงไม่ยอมรับแม่ทัพหลวงซึ่งเป็นแพทย์หลวงที่ไม่มีประสบการณ์ด้านสงคราม จนรัชกาลที่ ๔ ต้องตำหนิแม่ทัพทัพหน้าและเรียกตัวกลับด้วยเหตุผลกลับมายุบายมารดาที่กำลังป่วย (ดู อรรถวราณ ทรัพย์พลอย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ปราชญ์ผู้เป็นกำลังของแผ่นดิน กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊ค ๒๕๕๒ หน้า ๑๕๑-๑๕๓)

(๒) ทัพล่านำไม่เต็มใจร่วมรบ เพราะปีนั้นล้านนาเก็บเกี่ยวไม่ได้ผล

พระเจ้าเชียงใหม่ พระยาลำปาง พระยาลำพูน ขอให้งดทัพ ขอสดเป็นปิต่อไป อ้างขาดแคลนเสบียงอาหาร ทัพหลวงไม่ยอม การเกณฑ์คนจึงไม่ครบ (ดู สวัสดิ์ ย่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์อมรินทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๕๒ หน้า ๓๗๙) รวมทั้งการแย่งชิงอำนาจกันในเชียงใหม่ เช่น ระหว่างสายเจ้าแก้วกับสายพ่อนายเรือนดังกล่าวแล้วในข้อ ๕

(๓) ฝ่ายการชาวของพม่าตีมาก โดยมีกลุ่มชนเผ่าเช่นกะเหรี่ยง ทำหน้าที่สืบข่าวการเดินทัพของกองทัพสยามได้อย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ ทำให้พม่าสามารถรับศึกทั้งสองครั้งได้เต็มที่ และเป็นสงครามที่ฝ่ายพม่าภาคภูมิใจในชัยชนะหลังจากที่พม่าต้องแพ้สงครามกับอังกฤษมาแล้วก่อนหน้านั้น (คำอธิบายจากเอกสารพม่าของ ดร.สุเนตร ชุตินธรานนท์ เมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๕๒)

(๔) ชัยภูมิที่เหมาะสมยิ่งของเชียงตุง ซึ่งตั้งบนเนินสูง มีคูน้ำขนาดกว้างมาก (ประมาณ ๓๐ เมตร) และลึกมากรอบเมือง มีกำแพงเมืองอิฐหุ้มแกนดินยิ่งใหญ่มากว่าที่เชียงแสนและเชียงใหม่ยากต่อการบุกเข้าโจมตี (จากการสำรวจคูน้ำและกำแพงเมืองเชียงตุง เมื่อวันที่ ๓๑ มีนาคม ๒๕๕๒)

๗.๖ ราชสำนักเชียงใหม่ตกอยู่ในกำกับของราชสำนักสยาม

หลังศึกเชียงตุง ใน พ.ศ. ๒๓๔๗ พระเจ้ามโหตรประเทศ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๕ (พ.ศ. ๒๓๔๐-๒๓๔๗) พินาลัย รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามุขมนตรี (เกด) และหลวงวิสูตรสมบัติ (พร้อม) ขึ้นไปร่วมงานปลงพระศพเจ้าหลวงเชียงใหม่ และระงับการวิวาทของเจ้านายในเชียงใหม่ ข้าหลวงได้นำพระยาเมืองแก้ว เจ้าหนานสุริยวงศ์ (ราชบุตรพระเจ้าเชียงใหม่กำวิละ) เจ้าน้อยมหาพรหมยวงค์ (ราชบุตรพระเจ้ามโหตรประเทศ) เจ้าหนานสุริยวงศ์ (ราชบุตรพระเจ้ามโหตรประเทศ) พระยาลำพูน พระยาอุปราชนำปาง ลงไปเฝ้าฯ รัชกาลที่ ๔ เพื่อพิจารณาแต่งตั้งเจ้าหลวงเชียงใหม่คนใหม่

รัชกาลที่ ๔ ทรงเห็นชอบให้พระยาอุปราชนพิตพิสาร (ราชบุตรของเจ้าหลวงคำฝั้นและเจ้าคำแปง) ซึ่งกำลังป่วยหนักอยู่ที่เชียงใหม่เป็นเจ้าเมืองจางวาง ทรงเห็นชอบให้พระยาเมืองแก้วเจ้าหนานสุริยวงศ์ (ราชบุตรของพระเจ้ากำวิละ) เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ พระยาราชบุตรเจ้าน้อยมหาพรหม (ราชบุตรของพระเจ้ามโหตรประเทศ) เป็นเจ้าอุปราช ซึ่งเจ้าเมืองลำปางและเจ้า

เมืองลำพูนกราบบังคมทูลว่า พระยาราชบุตรเจ้าน้อยมหาพรหม (ราชบุตรของพระเจ้ามหาไชยประเทศ) เป็นคนกระด้างกระเดื่อง มิได้อยู่ในเกยอ้าผู้ใหญ่" รัชกาลที่ ๔ จึงโปรดฯ ให้พระยาราชบุตรเจ้าน้อยมหาพรหมเป็นพระยาอุดรการโกศล รัวราชการที่กรุงเทพฯ จนถึงแก่อนิจกรรม (ดู สรัสวดี อ๋องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์อมรินทร์ พิมพ์ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๕๒ หน้า ๓๔๙) ราชสำนักเชียงใหม่จึงตกอยู่ในการกำกับของราชสำนักสยามเด่นชัดมากขึ้น

อนึ่ง เพื่อให้เกิดความเข้าใจความยากลำบากในการยกทัพไปตีเชียงตุง สมัยรัตนโกสินทร์ยิ่งขึ้น จึงขอนำศึกเชียงตุงในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งประสบปัญหาในการเดินทัพเช่นกันมาประกอบด้วย

๔. ศึกเชียงตุงสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง (ศึกเชียงตุงครั้งที่ ๔)

๔.๑ กองทัพญี่ปุ่นหนุนช่วย

สมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ชาตินิยมไทยได้รับการสนับสนุนจากกองทัพญี่ปุ่นซึ่งแผ่แสนยานุภาพเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่สอง ใน พ.ศ. ๒๔๘๔ โดยในวันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๔๘๔ ไทยกับฝรั่งเศสได้ตกลงลงนามในอนุสัญญาสันติภาพที่กรุงโตเกียว ภายหลังจากที่มีการยุติกรณีพิพาทอินโดจีน ทำให้ไทยได้ดินแดนที่เคยเสียให้แก่ฝรั่งเศสกลับคืนเป็นการชั่วคราว คือ มังฆวของแม่น้ำโขง ทะเลสาบ คือ พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ มงคลบุรี จอมกระสาน กำปงธม โพธิ์น จากฝรั่งเศส ต่อมาได้คืนดินแดนฝั่งลาวสองอำเภอดือ ปากลายและสมานบุรี จากฝรั่งเศส และได้คืนแดนรัฐไทบุรี กลับคืนตรังกานู ปลิศ กลับคืนจากอังกฤษ ได้เมืองเชียงตุง และ "เมืองพาน" จากอังกฤษ ครั้งนั้นไทยได้ปราสาทพระวิหาร ที่บ้านภูมิขรอล ตำบลบึงมะลู อำเภอกันทรลักษ์ จังหวัดศรีสะเกษ กลับคืนมาด้วย (ดู แฉมสุข นุ่มนนท์ เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง กรุงเทพฯ:ดวงกมล ๒๕๒๑ หน้า ๓๙)

๔.๒ บันทึกศึกเชียงตุงสมัยสงครามโลก

ความยากลำบากในการเดินทางไปทำสงครามกับเชียงตุง ที่เคยมีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงปรากฏชัดในสงครามเชียงตุงครั้งที่ ๔ (พ.ศ. ๒๔๘๕) ดังปรากฏในบันทึกความทรงจำของพันโทแสวง ทัพสุด อดีตนายทหารผู้ร่วมสงครามเชียงตุง อดีตสส.เชียงราย และบันทึกความทรงจำของ

พันโท ณรงค์ วรบุตร อดีตนายทหารผ่านศึกเชียงตุง คนสนิทของพลโท มิน ซุนหะวัน (ยศขณะนั้น) ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๔๔ หลังสงครามอินโดจีน ๔ เดือนกองทหารมณฑลทหารบกที่ ๓ นครราชสีมา มีพลตรีผิน ซุนหะวันเป็นผู้บัญชาการกองพลได้รับคำสั่งจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมให้กองทหารมณฑลทหารบกที่ ๓ นครราชสีมาเป็น "กองพลที่ ๓ สนาม" เพื่อเตรียมเข้าสมรภูมิเมืองเชียงตุงภายใต้การนำของกองทัพพายัพ ภายใต้บังคับบัญชาของพลโทเจริญ เสรีเจริญฤทธิ์ (ต่อมาเป็นพลเอก)

พลตรีหลวงชำนาญยุทธศาสตร์ (ผิน) นำกองพลที่ ๓ สนาม (นครราชสีมา) ออกจากนครราชสีมาตั้งแต่วันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๔๔๔ โดยก่อนออกเดินทางพลตรีหลวงชำนาญยุทธศาสตร์ (ผิน) มีคำสั่ง ๒ ข้อ

๑. ให้พลธิการแต่ละหน่วยหาซื้อเนื้อเค็ม ปลาเค็มบั้งให้สุกและข้าวเหนียวหนึ่ง ให้ทหารพอกิน ๓ วันเป็นอย่างน้อย

๒. ให้พลธิการทหารบกที่ ๓ กรมทหารราบที่ ๓ (นครราชสีมา) และกรมทหารราบที่ ๔ (อุดร) จัดการเบิกเครื่องชุดสนาม (เครื่องแต่งกาย) อาวุธยุทโธปกรณ์ ยานพาหนะมาเพิ่มเติมที่ชำรุด ให้นำที่คลังแสงสรรพาวุธเบิกกระสุนชนิดต่าง ๆ ให้ครบถ้วน

ตลอดเวลา ๓ วันที่เดินทางทหารจึงมีอาหารพร้อม

กองพลที่ ๓ สนาม (นครราชสีมา) สามารถเข้ายึดฝั่งแม่น้ำท่าเจียว แต่ไม่สามารถข้ามปากได้ เพราะศัตรูระเบิดทำลายสะพานหมดสิ้น ต้องให้ทหารช่างสร้างสะพานข้ามแม่น้ำท่าเจียวก่อน

สร้างสะพานเสร็จก็พักค้างคืน แต่คืนนั้นฝนตกหนักน้ำพัดพาสะพานไป ต้องใช้เวลาอีก ๓ วันสร้างสะพานใหม่

ข้ามแม่น้ำท่าเจียวได้แล้วก็เดินทางได้ประมาณ ๑๐ กม. เส้นทางเป็นโคลนตมรถยนต์วิ่งไม่ได้ รถเสียต้องทิ้งคาถนนไว้ ทหารต้องซ่อมถนนเป็นระยะ ๆ ฝนตกหนักตลอด ทหารหลายคนเป็นไข้มาเลเรีย ใช้ยาควินินชนิดเม็ดช่วยแต่ก็ไม่รอด สงครามตัวที่เมืองพยากจำนวนมาก

กองพลที่ ๓ สนาม (นครราชสีมา) มุ่งสู่ค่ายคอยเหมย ซึ่งห่างจากตัวเมืองเชียงตุง ๑๙ กม สูงจากระดับน้ำทะเล ๗,๐๐๐ กว่าฟุตเป็นสถานที่อังกฤษสร้างป้อมปืนและปราการแข็งแรง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นต้นมา

เมื่อกองทัพญี่ปุ่นมาบุกผ่านทางสยาม อังกฤษตอนกำลังไปอยู่ที่อินเดีย ให้กองพล ๔๓ จากยูเนี่ยน รักษาค่ายดอยเหมย

กองพลที่ ๓ สนาม (นครราชสีมา) ได้แบ่งกำลังเป็น ๒ กองโดยใช้กรมทหารราบที่ ๔ เคลื่อนไปตามเส้นทางสู่ค่ายดอยเหมย อีกกองหนึ่งให้กองทหารราบที่ ๓ เคลื่อนกำลังอ้อมไปทางทิศตะวันตกของดอยเหมยเพื่อย้อมเข้าตีทางด้านหลัง เคลื่อนกำลังอย่างลำบาก โดยฝนตกไม่ขาดสาย ม้า วัว ต่างหลายตัวตกเหว หลายตัวหมดแรงล้มลงสิ้นชาติใจตาย ม้าลากรถปืนใหญ่ไม่มีแรงจะลากปืนใหญ่ขึ้นจุดสูงชัน ต้องใช้กระบือ ๔ ตัวของชาวบ้านมาเทียมรถลากปืนใหญ่ ๒ กระบอกขึ้นสู่ฐาน ระดมยิงเข้าค่ายดอยเหมย ๑๐ นัดค่ายก็พัง ทหารจีนที่รักษาค่ายล้มตายและถอยหนี

๔ มิถุนายน ๒๔๘๕ เป็นวันที่กองพลที่ ๓ สนาม (นครราชสีมา) ภายใต้การนำของพลตรีหลวงชำนาญยุทธศาสตร์ (ผิน) เข้ายึดฐานทัพบนดอยเหมยได้สำเร็จ (ดู อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง ๒๕๓๒ หน้า ๑๕๑-๑๕๖)

๔.๓ กองทัพไทยเข้าเมืองเชียงตุง

วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๘๕ พลตรีหลวงชำนาญยุทธศาสตร์ (ผิน) และกองกำลังพักที่ดอยเหมย เจ้าบุญवासน์วงศ์ชา เม็งราย โอระสองค์เล็กของเจ้าพิริรัตนะก้อนแก้วอินทรแกลง (พิราลัย ๒๔๘๐) เป็นผู้นำแทนเจ้าฟ้ากองไทที่ถูกลอบยิงที่หอหลวง ได้นำเจ้าฟ้าเจ้านายเชียงตุงหลายสิบคนเดินทางจากเมืองเชียงตุงมาเข้าพบพลตรีหลวงชำนาญยุทธศาสตร์ (ผิน)

หอหลวง

คณะผู้ติดตาม เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ มีพลหลวงสุพรรณมา ขุนวังของราชสำนักเจ้าฟ้าเชียงตุง พระยาหลวงเมืองเจม หัวหน้าผู้พิพากษาศาลเมืองเชียงตุง พญาคงคา รองผู้พิพากษา พญาโล ฝ่ายกองทาง พญาหลวงปกป้อง ฝ่ายปราบปราม พญามาบเมืองฝ่ายปราบปราม พร้อมผู้ติดตามประมาณ ๓๐ คน ได้ตั้งขบวนเพื่อเรียกขวัญตามประเพณี และกล่าวแสดงความประสงค์จะ “รวมชนชาติไทย” เข้าเป็นอาณาจักรเดียวกัน ขอเชิญกองพลที่ ๓ เดินทางเข้านครเชียงตุง

๓ วันต่อมา พลตรีหลวงชำนาญยุทธศาสตร์ (ผิน) นำกองพลที่ ๓ เข้าสู่นครเชียงตุง เจ้านายในราชวงศ์เขมรรัฐเชียงตุงเสนาอำมาตย์ พ่อค้าคหบดี ประชาชนไทเขิน ไทใหญ่ ไทลื้อจำนวนมากให้การต้อนรับและเรียกพลตรีหลวงชำนาญยุทธศาสตร์ (ผิน) ว่า “ท่านแม่ทัพข้าหลวงใหญ่”

พ.ศ. ๒๔๔๕ รัฐบาลเลื่อนยศพลตรีหลวงชำนาญยุทธศาสตร์ (ผิน) เป็นพลโท ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่สหรัษฎ์ไทยเดิมประจำนครเชียงตุง และเป็นข้าหลวงฝ่ายทหาร ผู้ควบคุมรักษาความสงบในเชียงตุง

ขณะเดียวกันบรรดาเจ้าฟ้าและพระประยูรญาติ พระสงฆ์ เสนาอำมาตย์ พ่อค้าคหบดีมีมติให้ส่งผู้แทนไปเชิญ เจ้าเมืองเหล็กพรหมลือ ณ เชียงตุงไอรสองค์ใหญ่ของเจ้าฟ้ารัตนะก้อนแก้วอินแดงกับแม่เจ้ามหาเทวีปทุมมา ที่ถูกอังกฤษกักตัวไว้ที่เมืองโมนัวห้วย (Monywa) ชายแดนพม่ากับอินเดียกลับเชียงตุงเป็นมิ่งขวัญนครเชียงตุง

พลโทหลวงชำนาญยุทธศาสตร์ (ผิน) ได้ให้จัดขบวนช้าง ๕ เชือกไปรับเสด็จเข้าเมือง บรรดาเจ้าฟ้า ขุนนาง พ่อค้า พระสงฆ์ได้จัดการต้อนรับแบบพื้นเมือง เชียงตุงโดยเชิญเจ้าเมืองเหล็กพรหมลือและเจ้าหญิงทิพวรรณขึ้นประทับบนเสลี่ยงและใช้คนหาม แห่แทนเข้าในเมืองเชียงตุงอย่างเอิกเกริก ได้เชิญเข้าสู่ที่ประทับในหอหลวงของเจ้าฟ้ารัตนะก้อนแก้ว และเรียกขวัญผูกข้อมือเจ้านายทั้งสอง พร้อมไอรสพระธิดา (ดู อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าทิพวรรณ ณ เชียงตุง ๒๕๓๒ หน้า ๑๕๗ - ๑๖๔)

๔.๔ เชียงตุงในอำนาจกองทัพไทย

(๑) ยกฐานะเชียงตุงเป็นจังหวัดนครเชียงตุง ศูนย์กลางดินแดน “สหรัษฎ์ไทยเดิม” นับเป็นชัยชนะครั้งแรกของกองทัพไทยที่สามารถยึดเชียงตุงได้สำเร็จ และคืบขยายอำนาจด้วยพลังทางวัฒนธรรมของชนเผ่าไทโดยใช้ภาษาไทยเป็นหลัก

(๒) ยกย่องเจ้าเมืองเหล็กพรหมลือ ณ เชียงตุงเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงตุง รัฐบาลจอมพล ป. ได้กราบบังคมทูลให้รัชกาลที่ ๘ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นเจ้าฟ้าสิริสุวรรณราชยสสรพรหมลือ เป็นข้าราชการชั้นพิเศษ ดำรงตำแหน่ง “ผู้ช่วยข้าหลวงปกครองฝ่ายทหาร” ช่วยราชการสนามนครเชียงตุง อีกตำแหน่งหนึ่ง โดยเรียกพระนาม เจ้าเมืองเหล็กพรหมลือ ณ เชียงตุงว่าเจ้าฟ้าพรหมลือ ณ เชียงตุง เรียกขานว่า แม่เจ้าทิพวรรณ

๔.๕ ไทยคืนเชียงตุงให้อังกฤษ

ไทยได้มีสิทธิครอบครองเชียงตุง และเมืองอื่น ๆ ที่อังกฤษ ฝรั่งเศส ยอมยกให้ตามความต้องการของกองทัพญี่ปุ่นเป็นเวลาประมาณ ๕ ปี ๙ เดือน เพราะเมื่อสิ้นสงครามโลกครั้งที่สอง ญี่ปุ่นแพ้สงคราม ในวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๔๘๙ ไทยต้องส่งดินแดนทั้งหลายที่ได้ช่วงสงครามโลกกลับคืนมหาอำนาจผู้ชนะสงคราม (ดู แถมนสุข นุ่มนนท์ เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง กรุงเทพฯ:ดวงกมล ๒๕๒๑ หน้า ๓๙)

โดยก่อนหน้าที่ญี่ปุ่นจะประกาศยอมแพ้สงครามในกลางเดือน สิงหาคม ๒๔๘๘ รัฐบาลไทยก็ได้เตรียมประกาศ “สันติภาพ” ลงวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ มีข้อความตอนหนึ่งเกี่ยวกับเมืองเชียงตุงดังนี้ “บรรดา ดินแดนซึ่งญี่ปุ่นได้มอบให้ไทยครอบครอง คือ รัฐกลันตัน ตรังกานุ ไทรบุรี ปลิส เชียงตุง และ “เมืองพาน” นั้น ประเทศไทยไม่มีความปรารถนาที่จะได้ดินแดนเหล่านี้ และพร้อมที่จะจัดการเพื่อส่งมอบ เมื่อบริเตนใหญ่พร้อมที่จะรับมอบไป” (ดู ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๖๒ ตอนที่ ๔๔ วันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๘)

อนึ่ง “เมืองพาน” ที่กล่าวถึงว่าสยามได้กลับคืนใน พ.ศ. ๒๔๘๕ นี้ นักวิชาการไทยอ่านตามภาษาอังกฤษที่เขียนว่า MONG PAN เมื่ออ่านว่า “เมืองพาน” จึงไม่พบที่ตั้งในแผนที่ร่วมสมัย เพราะเอกสารประวัติศาสตร์ร่วมสมัยเรียกเมืองนี้ว่า “เมืองบัน” หรือเมืองบัน เป็นเมืองดั้งเดิมแม่น้ำคงฝั่งตะวันตก

๙. “ตามรอยทัพเชียงตุง”

จากการตามรอยทัพสยามไปตีเชียงตุง ภายใต้การนำของผู้แทนราชสกุล สนิทวงศ์ฯ ทายาทของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท แม่ทัพหลวง

และกระทรวงวัฒนธรรมเมื่อ ๓๑ มีนาคม - ๒ เมษายน ๒๕๕๒ ทำให้ได้เห็น "รอยอดีต"ของเชียงตุงดังนี้

(๑) เส้นทางการเดินทางเลียบเชิงเขาและริมแม่น้ำอันคดเคี้ยวตลอดเส้นทาง ได้ระดับขึ้นตอยจนถึงแอ่งเชียงตุง ซึ่งเป็นที่ราบลุ่มน้ำเงินที่มีภูเขารายรอบ ในอดีตต้องผ่านเขตป่าทึบที่อุดมด้วย "เชื้อไข้ป่า" ฤดูฝนฝนตกชุก กระแสน้ำป่าไหลแรงระลอก การเดินทางซึ่งมีกำลังคนจำนวนมากต้องเดินเรียงแถวตามเส้นทางแคบและคดเคี้ยวง่ายต่อการถูกข่มขู่โจมตีจากกองทัพบม่า และกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ซึ่งทำงานให้กองทัพพม่า

สมัยก่อน (พ.ศ. ๒๓๙๖) การเดินทางจากเชียงใหม่ไปเชียงตุงต้องใช้ เวลา ๒๑ วัน จากเชียงรายไปเชียงตุงใช้เวลา ๑๔ วัน และจากน่านไปเชียงตุงต้องใช้เวลา ๒๑ วัน ทั้งนี้ยังไม่นับการเดินทางจากกรุงเทพฯ ขึ้นมาทาง

๐๐๐

ศึกเชียงตุง

เส้นทางเดินทางเลียบเชิงเขาและริมแม่น้ำอันคดเคี้ยวตลอดเส้นทาง
(ภาพถ่ายต้นเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๕๒ โดยนรินทร์ มรรคดวงแก้ว)

ที่ราบลุ่มน้ำเซินที่มีภูเขารายรอบ
(ภาพถ่ายต้นเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๕๒ โดยนริณห์ มรรคดวงแก้ว)

เมืองเหนือต้องใช้เวลาอีกแรมเดือน บนเส้นทางที่ยากลำบากทั้งทางบกทางน้ำเป็นเรื่องต้องเข้าใจเป็นเบื้องต้น

อย่างไรก็ดี เส้นทางที่เลียบริมแม่น้ำและเชิงดอยเส้นนี้ในอดีต คือ ทางน้ำริมถนน คือ เส้นทางล่องไม้ซุงจากเชียงตุงและเมืองต่าง ๆ ลงสู่แม่น้ำสาละวินหรือแม่คง ของบริษัทป่าไม้ของอังกฤษ เช่น บริษัทบอมเบย์เบอร์มา ภูเขาหรือดอยที่เห็นในปัจจุบันจึงหมดสภาพป่าแล้ว ขณะที่ทางบก คือ ถนนเลียบริมน้ำเป็นเส้นทางของกองคาราวานพ่อค้าวัวต่าง เดินทางค้าขายระหว่างเมืองต่าง ๆ เป็นเส้นทางการค้าทางบกสายสำคัญสายหนึ่งและต้องผ่านด่านเมืองเชียงตุง

(๒) กำแพงเมืองของเชียงตุง ยิ่งใหญ่กว่ากำแพงเชียงแสน กำแพงเชียงใหม่ กำแพงเชียงของ กำแพงเมืองน่าน กำแพงเมืองลำพูน ฯลฯ ใน

เขตสยาม ตั้งแต่บนชัยภูมิเนินเขา มีคูเมืองขนาดกว้างประมาณ ๓๐ เมตร มีน้ำลึกยากต่อการบุกเข้าโจมตี ในอดีตมีประตูเมือง ๑๒ ประตูเรียงตามทิศ ดังนี้ ทิศเหนือประตูหนองผา ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประตูยางบึง ทิศตะวันออกมี ๓ ประตูคือประตูน้ำอ้อย ประตูม่าน ประตูป่าแดง ทิศตะวันออกเฉียงใต้ประตูงามฟ้า ทิศใต้ประตูเชียงลาน ทิศตะวันตกเฉียงใต้ประตูผาหยั่ง ประตูเจนเมือง ทิศตะวันตกประตูยางคำ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือมี ๒ ประตู คือประตูหนองเหล็กและ “ประตูโก้ไห้” (ดู อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว เล่า เรื่องเมืองเชียงตุง เมืองพะยาก เมืองเลน ใน เรื่องเมืองเชียงตุง เชียงใหม่: สุวีริศบุ๊คเซนเตอร์ ๒๕๓๗ หน้า ๙)

ความสูงของกำแพงและความกว้างของคูเมืองขนาด “โก้” ยัง “ไห้” (ร้องไห้) ถือเป็นอุปสรรคยิ่ง เพราะแม้กระทั่งกระสุนปืนใหญ่ที่ยิงเข้าไปยังแทบไม่เข้า ดังนั้นทัพพม่าเชียงตุงคนหนึ่งระบุว่า “ฝ่ายเราเอาปืนใหญ่ยิงเข้าไปในเมืองมีใครจะถึง ด้วยค่ายเมืองเชียงตุง ตั้งอยู่บนเนินเขาสูง กระสุนตกเพียงเชิงเขาบ้าง ถูกใบเสมาบ้าง” ดังนั้น เมื่อบวกกับการเตรียมการของกองทัพพม่าอย่างเข้มแข็งในเมืองเชียงตุง การมีกองสอดแนมฟังข่าวสารตลอดเส้นทาง กองทัพสยามที่เดินทางมาไกลไม่ชำนาญพื้นที่จึงยากยิ่งที่จะฝ่ากำแพงเมืองเชียงตุงได้

(๓) หนองตุง แหล่งน้ำขนาดใหญ่กลางเมือง เชื่อกันว่ามีเวทดารักษาหนองตุงประจำอยู่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ในเมืองเชียงตุง ซึ่งในอดีตมีถึง

๑๑๓

ศึกเชียงตุง

หนองตุง (ภาพถ่ายต้นเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๕๒ โดยวินันท์ มรรคดวงแก้ว)

๔ หนองคือหนองตุง หนองเย หนองยาง หนองท่าช้าง หนองแก้ว หนองได้ หนองป่อง หนองผา และหนองเข้ เมื่อครั้งกองทัพสยามยกไปตีนั้นกองทัพ สยามส่งกองลี้เข้าไปในเมืองเชียงตุงเห็นหนองน้ำ ๔ หนอง

(๔) กาดหลวงหรือตลาด เป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจที่ทำให้เห็นความ เป็นเมืองชุมทางการค้าของเชียงตุงที่สืบเนื่องตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน สินค้าจาก เขตรัฐฉาน ลิบสองพันนา ยูนนาน จีน พม่า ลาว เชียงใหม่ เชียงราย ฯลฯ ที่ บรรดาพ่อค้าวัวต่างเคยนำมาตามเส้นทางการค้าทางบก บัดนี้พ่อค้าก็นำสินค้า ทั้งอุปโภค บริโภคบรรทุกแพล้นรถยนต์สี่ล้อ หกล้อ ลิบล้อ จากทุกเมืองในรัฐ ฉาน ลิบสองพันนา ยูนนาน จีน พม่า ลาว เชียงใหม่ เชียงราย รวมทั้ง กรุงเทพฯ จำหน่ายในกาดหลวงเมืองเชียงตุง โดยเชียงตุงได้ทั้งสินค้าและค่า ธรรมเนียมผ่านด่าน

(๕) วัดสำคัญ เช่น วัดยางกวง ซึ่งพญาผายู (พ.ศ. ๑๘๗๙-๑๘๗๗) แห่งเชียงใหม่ได้ส่งพระเถระจากเชียงใหม่ขึ้นไปเชียงตุงเพื่อเผยแผ่พุทธศาสนา หนองตอก ซึ่งในเชียงตุงเรียกว่าหนองกวง และวัดป่าแดง ซึ่งสมัยพญาสาม ฝั่งแกน (พ.ศ. ๑๙๔๕-๑๙๔๔) พระมหาญาณคัมภีร์ได้นำ พุทธศาสนา “ลังกา วงศ์ใหม่” ไปเผยแพรถึงเชียงตุง ในพ.ศ. ๑๙๔๙ พระยาสิทธิธรรมาธิบดีเจ้าแห่ง เชียงตุงได้สร้างวัดป่าแดงถวาย เป็นวัดฝ่ายอรัญวาสี ทั้งสองวัดดังกล่าวและ วัดในสังกัดยังรักษาแบบแผนเดิมสืบทอดถึงปัจจุบัน ความสัมพันธ์ทางพุทธ ศาสนายังแนบแน่น มีการไปมาหาสู่กันของพระสงฆ์เชียงใหม่-เชียงตุง ที่นำ สนใจมีหลายวัดสอนอักษรธรรมภาษาล้านนา และภาษาไทยมาตรฐาน ใน ทางศาสนาและวัฒนธรรมถือได้ว่าเชียงตุงเป็นฐานที่มั่นที่ผูกพันกับเชียงใหม่ และสยามตลอดกาล

ศึกเชียงตุง: การเปิดแนวรบเหนือสุดแดนสยาม
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ศึกเชียงตุง: การเปิดแนวรบเหนือสุดแดนสยาม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รองศาสตราจารย์ ดร.รัตนพร เศรษฐกุล*

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยพายัพ จังหวัดเชียงใหม่

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ชื่อว่า สาเหตุของสงครามเชียงตุงเกิดจากการที่สยามต้องการช่วยเหลือเจ้านายสิบสองปันนาที่หนีมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ที่เมืองหลวงพระบางและเมืองหลวงภูคาซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของเมืองน่าน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า การจะยึดครองสิบสองปันนาได้จะต้องยึดครองเชียงตุงให้ได้เสียก่อน จึงโปรดให้เกณฑ์ทัพหัวเมืองล้านนาไปตีเมืองเชียงตุงใน พ.ศ. ๒๓๙๒^{*} การเน้นสาเหตุดังกล่าวซึ่งดูชัดเจนและตรงไปตรงมานั้นอาจจะเป็นการอำพรางความมุ่งหมายที่แท้จริงของสยามในการทำศึกเชียงตุง เพราะเป็นการมองข้ามความสำคัญของเชียงตุงและสามารถโต้แย้งได้ว่า หากสยามต้องการสิบสองปันนาจริงแล้ว ก็สามารถจะยึดครองสิบสองปันนาจากเส้นทางอื่น และควบคุมโดยศูนย์อำนาจชายแดนอื่น ๆ ของสยามได้โดยไม่ต้องยึดครองเชียงตุง

ในสมัยรัตนโกสินทร์สยามขยายอำนาจออกไปกว้างขวาง ด้วยความร่วมมือของผู้นำบ้านเมืองรัฐชายขอบที่ยอมรับฐานะประเทศราชของสยาม การยกกองทัพไปตีเมืองเชียงตุงเป็นการเปิดแนวรบที่อยู่เหนือสุดที่สยามเคยทำการศึกครั้งนี้ย่อมไม่ธรรมดา เชียงตุงไม่ได้เป็นเพียงบันไดหรือทางผ่านไปสิบสองปันนาดังที่เราเคยเข้าใจกัน การศึกเชียงตุงไม่อาจจะเป็นการขยายอำนาจไปครอบครอง สิบสองปันนา เพราะสยามไม่อาจคาดหวังว่าจะได้อะไรจากสิบสองปันนาซึ่งอยู่ห่างไกล อีกทั้งมีสภาพการเมืองภายในที่วุ่นวายพร้อม ๆ กับสถานการณ์การเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้า เนื่องจากมี “ยอเป็นพ่อ มีม่านเป็นแม่”^๖ สยามคงไม่อยากจะหาเรื่องใส่ตัวไปเป็นฝ่ายฟ้าที่สามในพื้นที่ห่างไกลเช่นนั้น หากศึกษาความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างบ้านเมืองในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงแล้ว จะเห็นศึกเชียงตุงเป็นภาพการเคลื่อนไหวของประวัติศาสตร์ความขัดแย้งที่กว้างกว่าและรวมเอาผู้มีส่วนร่วมที่มากกว่าสยาม-พม่า-ล้านนา-เชียงตุง

^{*} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติ้ง, ๒๕๓๔). หน้า ๑๓๖-๑๓๗.

^๖ ยรรยง จิระนคร และรัตนพร เศรษฐกุล. ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา. (กรุงเทพฯ : วิจิตรศิลป์, ๒๕๔๔). หน้า ๙๒.

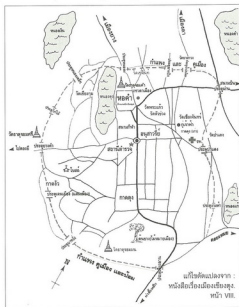
บทความเรื่องนี้จะศึกษาถึงสาเหตุและผลของศึกเชียงตุง โดยพิจารณาถึงความสำคัญของเชียงตุงทางด้านยุทธศาสตร์ การเมืองและการค้าทางไกลที่ทำให้เชียงตุงเป็นเป้าหมายสำคัญของสยามในยุคล่าอาณานิคมของสยาม ก่อนการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก ปัญหาการเมืองภายในของสยาม สภาพการณ์ของประเทศราชล้านนา ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับประเทศราชล้านนา

ความสำคัญของเชียงตุงทางด้านยุทธศาสตร์ การเมือง และการค้าข้ามพรมแดน

ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของเชียงตุงมีส่วนกำหนดบทบาททางการเมืองและรูปแบบเศรษฐกิจของเชียงตุง เชียงตุงเป็นรัฐที่ใหญ่ที่สุดและสำคัญ

๑๐๘
ศึกเชียงตุง

ผังเมืองเชียงตุง

ที่สุดทางปากตะวันตกของแม่น้ำสาละวิน ตั้งอยู่ละติจูดที่ ๒๑ องศา ๑๗ ลิปดาเหนือ และลองจิจูดที่ ๙๙ องศา ๔๐ ลิปดาตะวันออก ตั้งอยู่ที่ความสูง ๒,๗๐๐ ฟุตเหนือระดับน้ำทะเล สภาพภูมิประเทศเป็นที่สูง ล้อมรอบด้วยภูเขาและมีที่ราบแคบ ๆ ระหว่างหุบเขา การเป็นเมืองระหว่างหุบเขานี้ทำให้เชียงตุงใช้เนินเขาเป็นกำแพงธรรมชาติบางส่วน ในส่วนที่เป็นที่ราบจึงสร้างกำแพงเมืองเสริม ในสภาพเช่นนี้ทำให้เชียงตุงนั้น มีประตูเมืองมากกว่าเมืองของรัฐไทอื่น ๆ คือ มีถึง ๑๒ ประตู แต่ละประตูเป็นทางออกไปสู่เมืองสำคัญ ๆ ต่าง ๆ ของเชียงตุงและรัฐไทใหญ่ใกล้เคียง*

ประตูบ้านแดง

๑๑๙
ศึกเชียงตุง

* ได้แก่ ประตูเชียงลาบ ประตูบ้านแดง ประตูม่านหรือประตูมังคละ ประตูน้ำป่ออ้อย (ประตูน้ำป่อน้อย) ประตูยางปิง ประตูหนองผา ประตูโกโก้ ประตูหนองเหล็ก ประตูยางคำ ประตูแจ้งเมือง (ประตูเจนเมือง) ประตูผากั้ง และประตูงามฟ้า ในรัตนาวร เศรษฐกุล, "ประวัติศาสตร์เมืองเชียงตุง" อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และนฤมล เวียงวังสี (บรรณาธิการ), เมืองเมืองเชียงตุง, (เชียงใหม่: สุวิวงศ์บุ๊คเซ็นเตอร์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๗-๒๘.

เชียงตุงมีพื้นที่กว้างขวางอยู่ระหว่างแม่น้ำสำคัญสองสายของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป คือ แม่น้ำคงหรือแม่น้ำสาละวินและแม่น้ำโขง ในอดีตเชียงตุงมีอาณาเขตทางเหนือติดต่อกับสิบสองปันนา ตะวันออกติดต่อกับล้านช้าง ตะวันตกติดต่อกับเมืองนายและรัฐไทใหญ่อื่น ๆ และทางใต้ติดต่อกับล้านนา ตัวเมืองเชียงตุงตั้งอยู่บนแอ่งที่ราบเชียงตุง อยู่บนพื้นที่สูงประมาณ ๔๗๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเล รูปลักษณะภูมิประเทศเป็นหุบเขายาวแบบของรัฐไทใหญ่ทั่ว ๆ ไป มีความยาวประมาณ ๑๔ กิโลเมตร และกว้างประมาณ ๑๐ กิโลเมตร ทางตอนเหนือเป็นที่ราบ ส่วนทางใต้เป็นพื้นที่ลูกลอนมีตอยเตี้ย ๆ แม่น้ำสำคัญ คือ แม่น้ำชินหรือแม่น้ำชินและแม่น้ำลาบไหลผ่าน แม่น้ำชินไหลจากทางใต้ขึ้นไปทางเหนือ เป็นที่มาของชื่อแม่น้ำ พื้นที่เมืองมีน้ำอุดมสมบูรณ์ กลางเมืองมีหนองน้ำใหญ่เรียกว่า หนองตุงเป็นที่เก็บกักน้ำไว้ใช้ตั้งแต่สมัยโบราณ ทางตะวันออก ทางตะวันตกและทางใต้เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมขัง เหมาะแก่การปลูกข้าว ในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ รอบ ๆ กำแพงเมืองมีนาข้าวกว้างตั้งแต่ ๕-๑๑ กิโลเมตรล้อมรอบ* ในปัจจุบันนี้สภาพแวดล้อมของเมืองก็ยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก

เมืองเชียงตุงถ่ายจากเนินเขา
พระธาตุจอมสะหลี

* "Captain McLeod's 1837 Journal", in Volker Grabowsky and Andrew Turton, *The Golden and Silver Road of Trade and Friendship*. (Chiang Mai: Silkwood Books, 2003), p. 351.

ในอดีตชาวเมืองตั้งชุมชนหนาแน่นอยู่ทางตอนเหนือและตอนกลางของเมือง หอค้าเจ้าฟ้าเชียงตุงตั้งอยู่กลางเมือง ช้าง ๆ หอค้าเป็นที่ตั้งบ้านพักของขุนนางพม่า พื้นที่ทางใต้ของเมืองเป็นป่าโปร่งและสวนเกษตร เอกสารข้าราชการอังกฤษระบุว่า ใน พ.ศ. ๒๓๔๐ มีประชากรในตัวเมืองประมาณ ๖๐๐ครัวเรือน มีเมืองบริวารอยู่โดยรอบ บ้านเรือนของประชาชนทำด้วยไม้ และไม้ไผ่ มีวัด ๒๒ วัด บนดอยรอบ ๆ เมืองมีพระธาตุเจดีย์ซึ่งเป็นที่เคารพสักการะของชาวเมือง ชาวเมืองเพาะปลูกข้าว พืชผักต่าง ๆ และทำการค้า จึงมีตลาดใหญ่หมุนเวียนทุก ๆ ๕ วันในเมืองเชียงตุง บนดอยรอบ ๆ เมืองเชียงตุงเป็นที่อยู่ของชาวเขา เช่น อาข่าและลาหู่ ประชากรรวมประมาณ ๒๕,๐๐๐ คน^๑

ตลาดในเมืองเชียงตุง

^๑ Volker Grabowsky and Andrew Turton, Ibid. pp.347-351.

การที่เชียงตุงเป็นรัฐไทใหญ่ภายใต้อำนาจพม่าที่อยู่ชายขอบ พม่าจึงให้ความสนใจมากเพราะถือว่าเป็นกำแพงป้องกันชายแดนของพม่าจากการรุกรานของจีนและสยาม อีกทั้งยังเป็นฐานที่มั่นสำหรับขยายอำนาจของพม่าไปยังรัฐไทอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิบสองปันนา เหตุการณ์ที่สำคัญในประวัติศาสตร์เชียงตุง คือ การแย่งชิงอำนาจของอาณาจักรใหญ่เพื่อครอบครองเชียงตุง ทำให้เชียงตุงต้องส่งบรรณาการให้ทั้งพม่าและล้านนา การยึดครองเชียงตุงเป็นเครื่องประกันความปลอดภัยทางการเมืองของพม่า ดังนั้นเมื่อพม่าครอบครองเชียงตุงได้ใน พ.ศ. ๒๓๐๗ พม่าได้เสริมการป้องกันเมืองเชียงตุงด้วยการสร้างกำแพงสูงกว่า ๑๕ ฟุต กำแพงชั้นในทำด้วยอิฐ ล้อมรอบด้วยคูน้ำ กำแพงชั้นนอกเป็นเนินดิน เหมือนกับกำแพงเมืองเชียงใหม่ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๖๒ และ ๒๓๗๗ ได้เสริมกำแพงขึ้นไปและสร้างกำแพงไปตามแนวสันคอยรอบเมืองเชียงตุง ส่วนคูน้ำนั้นขุดให้กว้างถึง ๙ เมตรและลึกถึง ๑๐ เมตร แสดงถึงภัยจากการรุกรานภายนอกและความต้องการที่จะป้องกันเมืองอย่างเต็มที่ แต่อย่างไรก็ตาม ที่ตั้งของเชียงตุงที่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจการเมืองของพม่าและสยามมีส่วนสำคัญในการป้องกันตนเองจากการควบคุมอำนาจอย่างเด็ดขาดของทั้งสองรัฐ ใน พ.ศ. ๒๓๔๐ แมคคลาร์ดใช้เวลาถึง ๒๙ วันเดินทางจากเชียงใหม่ไปเชียงตุง มิซชันนารีอเมริกันที่เชียงใหม่ก็ใช้เวลาถึง ๒๓ วันในการเดินทางไปถึงเชียงตุงเพื่อสำรวจพื้นที่ในการเผยแพร่ศาสนา^{*} ที่ตั้งที่โดดเดี่ยวและขนาดพื้นที่ใหญ่กว่ารัฐไทใหญ่อื่น ๆ ทางตะวันออกทำให้เชียงตุงสามารถต่อรองและรักษาอำนาจการปกครองตนเองได้ค่อนข้างสูง

ที่ตั้งของเชียงตุงที่ติดต่อกับเชียงใหม่ทำให้ชาตินิยมอำนาจให้ความสนใจด้วยเช่นกัน พม่าต้องการยึดครองเชียงใหม่เพราะต้องการรักษาเขตแดนที่ติดต่อกับรัฐไทใหญ่ หากยึดครองเชียงใหม่ไม่ได้พม่าก็ต้องรักษากำแพงที่เชียงตุงเอาไว้ให้มั่นเพื่อครองอำนาจเหนือรัฐไทใหญ่อื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิบสองปันนา

* K. William Melchers, "The Thai Invasion of Kengtung During the Reign of Rama III", *Anuson Walter Vellar*, (Honolulu : Center for Asian and Pacific Studies, 1986), p.195.

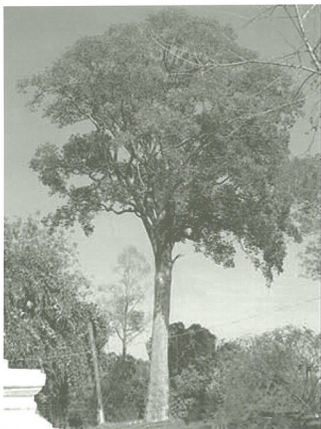
๑๒๓

ศึกเชียงตุง

กำแพงและคูเมืองที่จอมมณ

๑๒๐๔
ศึกเชียงตุง

ไม้ทนายเมือง

เพราะการเดินทางจากเชียงตุงไปเชียงรุ่งใช้เวลา ๙ วัน เชียงตุงทำให้พม่าควบคุมสิบสองปันนาไว้ได้ ส่งผลทั้งทางการเมืองและการค้า เพราะเส้นทางจากสิบสองปันนาถึงเชียงตุงเป็นเส้นทางการค้าคาราวานของพ่อค้าจีนจากยูนนาน ผลประโยชน์จากการค้าในรูปแบบต่าง ๆ เป็นรายได้ทั้งของเจ้านายเชียงตุงและพม่า ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดระหว่างเชียงตุงกับเชียงรุ่งนั้นเป็นความสัมพันธ์อันเครือญาติ มีการแต่งงานระหว่างเจ้านายของทั้งสองรัฐ พม่าสามารถขยายอำนาจของตนผ่านรัฐไทใหญ่ต่าง ๆ ไปถึงเชียงตุงได้ ในขณะที่สยามก็เห็นเป็นโอกาสที่เชียงใหม่อยู่ใกล้เชียงตุงจึงพยายามขยายอำนาจออกไปให้ไกลที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยใช้ประเทศราชล้านนาเป็นเครื่องมือทำให้สยามไม่ต้องลงมาจัดการกับเชียงตุงด้วยตนเอง

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของเชียงตุง

เชียงตุงก่อตั้งขึ้นโดยพญามังรายปฐมกษัตริย์ของอาณาจักรล้านนาในยุคสมัยของการสร้างบ้านแปงเมือง ตำนานพญามังรายสร้างเมืองเชียงตุงเล่าว่าก่อนที่จะสร้างเมืองเชียงราย พญามังรายเสด็จประพาสล่าสัตว์ไปถึงดอยจอมหงส์ ทรงเห็นภูมิประเทศเหมาะที่จะสร้างบ้านเมือง จึงทรงชักชวนให้ชาวลัวะซึ่งเป็นคนพื้นถิ่นกับคนไทเขินมาตั้งบ้านเมืองให้เป็น “ลูกข้างทางเมือง”^{*} ตั้งเป็นเมืองอยู่ที่บริเวณหนองตุง ให้ผู้นำชาวลัวะปกครองเมืองเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นโยน ความเป็นมาของเชียงตุงเป็นเรื่องราวปรัมปราคติที่ผสมผสานนิทานพื้นบ้านและพุทธศาสนา ตำนานกล่าวอธิบายชื่อของเมืองเชียงตุงว่ามาจากชื่อของตุงคฤาณี ผู้ใช้ไม้เท้าเหล็กขุดลงบนพื้นดินให้เป็นร่องเพื่อระบายให้น้ำที่ท่วมอยู่ไหลออกไปจนสร้างบ้านเมืองขึ้นมาได้^๑

๑๒๕

ศึกเชียงตุง

^{*} สรวง โขติสุขวัฒน์, “ตำนานพระยามังรายสร้างเมืองเชียงตุง”, รวมสารนิยายไทย, (กรุงเทพ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๐๕), หน้า ๓๖.

^๑ ทวี สว่างปัญญางกูร, ตำนานเมืองเชียงตุง, (เชียงใหม่ : แผนกอนุรักษ์และเผยแพร่วรรณกรรมล้านนา, ๒๕๓๗), หน้า ๒๐-๒๕.

๑๒๖
ศึกเชียงตุง

พญามังราย

บ้านชาวลัวะที่บ้านแจ็ก เมืองเชียงตุง

๑๒๗

ศึกเชียงตุง

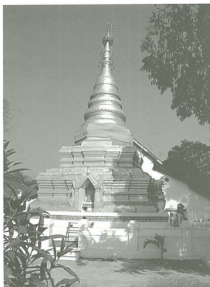

วัดลัวะที่บ้านแสน เมืองเชียงตุง

กำเนิดของเมืองเชียงตุงในตำนานนั้นเป็นนิยายปรัมปราที่ผูกโยงกับเรื่องราวของพุทธศาสนาและการประดิษฐานพระธาตุเพื่อตอกย้ำความสำคัญของเมือง ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนาในสมัยแรกเจ้าเมืองลัวะต้องมาเฝ้าพญามังรายที่เมืองเชียงรายและเชียงใหม่เพื่อรับใช้หรือ "เอาเวียกเอาการ" ในฐานะของเมืองขึ้น ต่อมาความสำคัญทางยุทธศาสตร์ของเมืองเชียงตุงทำให้กษัตริย์เชียงใหม่ส่งพระโอรสไปปกครองเมืองเชียงตุงโดยมีอำนาจในการปกครองตนเอง ภายหลังเชียงตุงและเชียงใหม่มีฐานะเหมือนเป็นบ้านพี่เมืองน้อง มีบางสมัยที่กษัตริย์ล้านนาเข้มแข็งก็จะขยายอำนาจไปเหนือเมืองเชียงตุง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคทองของพุทธศาสนาในล้านนา เชียงตุงได้รับเอาพุทธศาสนานิกายสวนดอกและป่าแดงจากเชียงใหม่ มีการส่งพระสงฆ์มาเรียนที่เชียงใหม่ สำนักสงฆ์สำคัญของเชียงตุงสืบทอดจากเชียงใหม่

วัดยางกว้งสำนักสวนดอก
จากเมืองเชียงใหม่

ในยุคที่เป็นประเทศราชของพม่ากว่าสองร้อยปี เมืองเชียงใหม่มีฐานะเทียบเท่ากับเชียงตุง ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเชียงตุงทางด้านการเมือง ศาสนาและการค้าที่ดำเนินสืบมาจนถึงยุคที่เชียงตุงตกอยู่ใต้เงื้อมเงาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตกและล้านนาเป็นประเทศราชของสยามลดลง เนื่องจากความระแวงว่าชาติมหาอำนาจตะวันตกจะยึดครองล้านนา ทำให้สยามจำกัดความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับเชียงตุงถึงกับห้ามเจ้านายล้านนาไม่ให้แต่งงานกับคนต่างชาติ*

รัฐไททางเหนือไม่ได้พัฒนาเป็นรัฐรวมศูนย์อำนาจขนาดใหญ่ มักจะอยู่ในฐานะเมืองขึ้นของอาณาจักรที่ใหญ่กว่า อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแม่กับเมืองขึ้นเป็นไปอย่างหลวม ๆ เจ้าอิราขเหนือเชียงตุงหรือรัฐไทอื่น ๆ ไม่ได้แสดงความเป็นเจ้าของหรือแสดงบทบาทของผู้ปกครองที่มีอำนาจและกรรมสิทธิ์เด็ดขาด ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าอิราขกับประเทศราชเป็นแต่เพียงการยอมรับอำนาจที่เหนือกว่า ตามหลักการ “ความเข้มแข็ง คือ ความถูกต้อง” (might is right) อาณาจักรที่เข้มแข็งจะได้รับการยอมรับจากบ้านเมืองที่อ่อนแอกว่าโดยยอมเป็นเมืองขึ้น แต่เมืองขึ้นเหล่านั้นก็ยังคงอำนาจในการปกครองตนเองและมีสิทธิที่จะประกาศเอกราชหรือเปลี่ยนแปลงความจงรักภักดีไปยังเจ้าอิราขที่เข้มแข็งกว่า จะเห็นได้ว่า ในสมัยพระเจ้ามินดง พม่าย้อนแอ่นทำให้รัฐไทใหญ่ที่อยู่ห่างไกลแข็งข้อ พระเจ้ามินดงต้องทรงขอร้องให้ข้าราชการอังกฤษที่เดินทางไปยังรัฐไทใหญ่ในยุคนานซึกจุงให้รัฐเหล่านั้นยอมรับอำนาจของกษัตริย์พม่า” ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างเชียงตุงกับเจ้าอิราขไม่ว่าจะเป็นพม่าหรือสยามในรูปของรัฐประเทศราชสามารถเปลี่ยนแปลงได้ทุกเมื่อเมื่ออังกฤษยึดพม่าตอนบนได้และกำลังขยายอำนาจเข้าสู่รัฐไทใหญ่ อังกฤษพยายามที่จะเข้าใ้ระบบความสัมพันธ์นี้ เพื่อจะจัดการระบบการปกครองรัฐไทใหญ่ให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด

clear
ศึกเชียงตุง

* พทช. ๖.๕ ม.๕๘/๐๔๐ หนังสือราชการเมืองลำปาง. (๗ สิงหาคม - ๐๕ ธันวาคม ๒.ศ.๑๐๕)

* UK, F.O. 69/103, Note by Colonel E. B. Sladen, Commissioner of the Arakan Division, on the Shan States, December 1, 1884.

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เชียงตุงมีอำนาจในการปกครองตนเองค่อนข้างมาก เจ้าฟ้าเชียงตุงมีอำนาจในบ้านเมืองของตนเองมากกว่าเจ้าฟ้าของรัฐไทใหญ่อื่น ๆ เป็นเพราะที่ตั้งของเชียงตุงที่อยู่ห่างไกลจากเมืองหลวงของพม่าจนยากที่จะควบคุมได้* พม่าส่งขุนนางมาประจำที่เชียงตุงเพื่อดูแลการเก็บภาษีการค้าและสอดส่องดูแลความเคลื่อนไหวของเชียงตุงและรัฐไทใหญ่อื่น ๆ ที่สวามีักดีต่อพม่า

เชียงตุงเป็นรัฐไทใหญ่ที่สำคัญ ในทางการเมืองเชียงตุงมีอำนาจมาก เพราะเป็นรัฐที่มั่งคั่งจากการค้าขาย มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเจ้าเมืองไทใหญ่อื่น ๆ และมีจำนวนประชากรมาก อีกทั้งยังมีเมืองบริวารที่สำคัญหลายเมือง คือ เมืองยอง เมืองเลน เมืองสาต และเมืองปู ในทางเศรษฐกิจความสำคัญของเชียงตุงอยู่ที่การค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าข้ามพรมแดนระหว่างจีนกับรัฐไท เส้นทางทางการค้าหลักจากยูนนานผ่านเชียงตุงมายังรัฐไททางใต้ หลังจากอังกฤษยึดหัวเมืองชายทะเลของพม่าได้แล้ว ได้เริ่มการสำรวจเส้นทางทางการค้าผ่านรัฐไทขึ้นไปจนถึงชายแดนจีน เป็นการส่งข้าราชการอังกฤษไปยังล้านนา เชียงตุงและเชียงรุ่งเป็นครั้งแรกเพื่อเปิดเส้นทางทางการค้าสู่ตลาดจีน บันทึกการเดินทางสำรวจเส้นทางทางการค้าใน พ.ศ. ๒๓๔๐ ของนายแพทย์เดวิด ริชาร์ดสัน และร้อยเอก วิลเลียม ซี แมคคัลลาร์ด เป็นเอกสารประวัติศาสตร์สำคัญเกี่ยวกับบ้านเมืองของรัฐไทและเส้นทางทางการติดต่อค้าขายข้ามพรมแดน"

* UK, F.O 69/103. Semi-official letter from the Revd. Dr. Cushing, to the Chief Commissioner, British Burma, December 4, 1884.

" ดูรายละเอียดใน Volker Grabowsky and Andrew Turton. The Gold and Silver Road of Trade and Friendship. (Chiang Mai : Silkworm Books, 2003).

เจ้านายเชียงตุงทุกระดับทำการค้ามากบ้างน้อยบ้าง รายได้จากการค้าเป็นรายได้หลักของเชียงตุงและส่วนหนึ่งของรายได้ที่ถูกส่งไปราชสำนักพม่า" บทบาทของเชียงตุงทางการค้า ทำให้เชียงตุงเป็นที่สนใจของชาติตะวันตก ที่ต้องการจะเข้าสู่ "China Market" พื้นที่ที่ยังถูกตั้งหลักมั่นคงที่หัวเมืองชายทะเลของพม่า อังกฤษเริ่มมองหาเส้นทางการค้าสู่จีนผ่านล้านนา เชียงตุงและสิบสองปันนา ท่ามกลางความหวาดระแวงของพม่า สยามและจีน ในขณะนั้นข้าราชการอังกฤษยืนยันในขณะนั้นว่า อังกฤษต้องการเปิดเส้นทางการค้าเท่านั้น ไม่ได้มีวัตถุประสงค์แอบแฝงทางการเมืองแต่ประการใด จากการเดินทางสำรวจเส้นทางและบ้านเมืองรายทางตั้งแต่มะละแหม่งขึ้นมา ข้าราชการอังกฤษพบว่าเชียงตุงเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ สภาพการณ์ของรัฐไทใหญ่ที่อยู่ต่อแดนล้านนาเป็นที่สนใจของอังกฤษตั้งแต่แรก ภายหลังเมื่ออังกฤษชนะสงครามกับพม่าและยึดพม่าตอนล่างได้ อังกฤษก็เริ่มสนใจสถานการณ์ชายแดนระหว่างสยามกับพม่ามากขึ้น เมื่อเซอร์ จอห์น บาวริงมาถึงกรุงเทพ ก็ได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับการรบพุ่งต่อสู้ในพื้นที่ชายแดนเชียงใหม่กับรัฐไทใหญ่ จากนายโทมัส นอกซ์ ซึ่งเคยเป็นที่ปรึกษาทางด้านอาวุธปืนใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว"

เจ้าฟ้าก้อนแก้วอินแถลง
และพระโอรส
จากซ้าย: เจ้าขุนเมือง
เจ้าฟ้าก้องโต และเจ้าฟ้า
พรหมลือ

* K. William Melchers, "The Thai Invasion of Kengtung During the Reign of Rama II", in Ronald D. Renard, *Anuson Walter Vella* (Honolulu : University of Hawaii, 1986), p.196.

" Nigel J. Brailey, "The Origins of the Siamese Forward Movement in Western Laos, 1850-82", Ph.D dissertation, University of London, 1968, p.95.

บทบาททางการเมืองของล้านนาในลุ่มน้ำโขงตอนกลาง

ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ บ้านเมืองล้านนาอยู่ในสภาพ “บ้าน ห้างนาห่าง บ้านนอกเมืองรก ไปทางใต้ก็กลัวเสือ ไปทางเหนือก็กลัวช้าง บ้านเมืองมันมั่วเทียง...”^{*} เจ้าเจ็ดตนและเจ้านายเมืองน่านเมืองแพร่ได้ฟื้นฟูบ้านเมืองขึ้นมาด้วยการ “ฟื้นฟูบ้าน” แต่การปลดแอกจากอำนาจพม่าไม่ได้ทำให้บ้านเมืองคืนสภาพความเป็นปึกแผ่น เพราะผู้คนของล้านนาสูญหายตายจากจนบ้านเมืองร้าง ความเข้มแข็งของผู้นำล้านนาทำให้สามารถรวบรวมกำลังคนได้จำนวนหนึ่ง และเริ่มที่จะ “สืบเสาะช่องสุ่มแสวงหากำลังพลมาตั้งบ้านเมือง” โดยทำสงครามกวาดต้อนผู้คนจากเมืองต่าง ๆ ทางเหนือมาตั้งถิ่นฐานในบ้านเมืองของตนเอง เชียงใหม่ ลำพูน และลำปางกวาดต้อนผู้คนทางตะวันตกของลุ่มน้ำสาละวินและแม่น้ำโขง ในขณะที่น่านและแพร่ขยายอำนาจไปสู่บ้านเล็กเมืองน้อยทางตะวันออกของแม่น้ำโขง

ช่วงเวลาของ“การเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ของเจ้านายล้านนาเป็นช่วงที่พม่า กำลังอ่อนแอเพราะปัญหาการเมืองภายใน เมืองขึ้นของพม่าขัดแย้งรบพุ่งกันเอง บ้างก็มีปัญหาการแย่งชิงอำนาจภายใน เกิดสุญญากาศทางการเมืองขึ้นหลายแห่ง ล้านนาแม้จะไม่ใช่อำณาจักรเข้มแข็งดังสมัยราชวงศ์มังราย แต่ด้วยการหนุนหลังจากสยามทำให้สามารถขยายอำนาจไปยึดครองเมืองชายแดนของรัฐไทใหญ่และลื้อ เพื่อแสวงหากำลังไพร่พลใส่บ้านใส่เมือง ทำให้เมืองขึ้นของพม่าอ่อนแอและเป็นการเสริมความเข้มแข็งให้กับชายแดนทางเหนือของสยาม สยามจึงส่งเสริมให้ล้านนาขยายอำนาจออกไปให้กว้างขวางที่สุด การที่สยามไม่ได้ส่งกำลังสนับสนุนโดยตรงทำให้สยามปฏิเสธเขตยึดและทรัพย์สินที่ได้มาจากการทำสงคราม เพราะต้องการผูกใจเจ้านายทั้งหลายและเป็นการส่งเสริมให้ทุ่มเทกำลังทำสงคราม ซึ่งให้ผลประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย

๑๓๓

ศึกเชียงตุง

* โครงการศึกษาวิจัยคัมภีร์โบราณภาคเหนือ. ตำนานสิบห้าราชวงศ์เล่มที่ ๓ ชุดที่ ๖-๗. (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม, ๒๕๓๓). หน้า ๒๕

ตารางข้างล่างนี้เป็นตัวอย่างการทำสงครามเพื่อรวบรวมกำลังคน
จากบ้านเมืองทางตอนเหนือของล้านนา

ปี	ล้านนาตะวันตก*	ล้านนาตะวันออก**
๒๓๒๑	ตีเมืองปิ่น เมืองตองกาย	
๒๓๒๖	ตีเมืองฝั่งตะวันตกแม่น้ำคง	
๒๓๔๑	ตีเมืองสาต เมืองปู	
๒๓๔๕	ตีเมืองสาต ยึดเมืองเชียงตุง ตีเมืองลือสิบสองปันนา เมืองม้า เมืองลา เมืองกอก เมืองกา เมืองซาก เมืองนุง*	
๒๓๔๗	ยึดครองเมืองของ ตีบ้านญ เมืองหลวย เมืองกาย เมืองแระ เมืองเชียงขวาง เมืองวะ เมืองลง เมืองทุน เมืองแจ้ เมืองฮาย เมืองเชียงเจือง เมืองท่าล้อ เมืองวัง เมืองนาง เมืองขวาง เมืองดาด เมืองขวาง เมืองสูง ลิบสองปันนาเชียงรุ่ง*	ตีเมืองเชียงแขง และเมือง เชียงรุ่ง และเมืองลิบสองปันนา
๒๓๕๒	ตีเมืองสอก เมืองเชียงคำ บ้านสายเมืองมา เมืองยาง	
๒๓๕๔		ตีเมืองล่า เมืองพง
๒๓๕๕		ตีเมืองล่า เมืองพง เมืองเชียงแขง เมืองหลวงภูคา เอาคน ๖,๐๐๐ คนมาไว้เมืองน่าน
๒๓๕๑	ตีเมืองปู เมืองสาต เมืองท่วน*	

* กลุ่มเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง

** กลุ่มเมืองน่าน เมืองแพร่

* ความดีความชอบในครั้งนี้ทำให้พระยาภาวโธได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าประเทศราช
มีนามศักดิ์สมญาว่า พระบรมราชาธิบดี ศรีสุริยวงศ์อินทราสุรศักดิ์สมญาทหารัตติยราช
ชาติราชาไชยสรวรย์เจ้ารัตนทศลิมาพระนครเชียงใหม่วาษธานี พระยาพระขัติยกรจักร,
อ้างแล้ว, หน้า ๔๑.

* พระยาพระขัติยกรจักร, อ้างแล้ว, หน้า ๔๓๒-๔๓๓.

* พงศาวดารโยนกกล่าวว่า ได้ครัวเขลยพญิงชายใหญ่น้อย ๑๔๐๔ คน ป็น ๔๗ กระบอก
ม้า ๑๕ ตัว โค ๒๔๖ ตัว ใน พระยาพระขัติยกรจักร, อ้างแล้ว, หน้า ๔๔๗.

พระเจ้ากาวิละและเจ้าธรรมลังกาผู้นำกองกำลังล้านนา
ในการทำสงครามกวาดต้อนไพร่พล

๑๓๕
ศึกเชียงตุง

หลังจากตั้งบ้านเมืองมั่นคงแล้วเจ้านายล้านนาเริ่มขยายอำนาจไปยังเมืองเล็กเมืองน้อยชายแดนที่เคยอยู่ภายใต้อำนาจของเชียงตุงและรัฐไทใหญ่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของพม่า ใน พ.ศ. ๒๓๔๕ พระยาอุปราชมลลนาเมืองเชียงใหม่ยกกองทัพไปปราบปรามราชจอมหงที่เมืองสาตได้สำเร็จ จึงยกกำลังต่อไปเมืองเชียงตุง ยึดเมืองเชียงตุงได้ แต่เจ้าฟ้าเชียงตุงอพยพไพร่พลไปอยู่ที่เมืองหลวย เมืองยางและเมืองแลม รวบรวมกองทัพเมืองเชียงใหม่ยกกลับไป จึงกลับไปเชียงตุงเช่นเดิม หลังจากผู้นำเชียงใหม่ขับไล่พม่าออกจากเชียงแสนซึ่งเป็นที่ยึดสุดท้ายได้สำเร็จใน พ.ศ. ๒๓๕๐ สร้างความเชื่อมั่นให้กับเจ้าบ้านเจ้าเมืองตามชายแดน เชียงใหม่จึงสามารถใช้ทิววิถีกลี้ยกล่อมให้เจ้าฟ้าเชียงตุงนำไพร่พลหลายร้อยครอบครัวเข้ามาอยู่ที่ เมืองเชียงใหม่ ชาวเชินกลุ่มนี้ตั้งถิ่นฐานบริเวณนอกประตูเชียงใหม่ทางใต้ ส่วนบรรดาเจ้านายทั้งหลายนั้นตั้งคุ่มอยู่เหนือวัดนันทาราม ตำบลหายยา อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

ปรากฏในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่และพงศาวดารโยนกได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของเจ้านายเมืองเชียงตุงและเมืองยองในการช่วยล้านนาทำสงครามหลายครั้ง จะเห็นได้ว่ากองทัพล้านนาได้ขึ้นไปตี เชียงตุงหลายครั้งแต่ไม่ได้ยึดครอง หรืออาจจะยึดครองไม่ได้เนื่องจากเชียงตุงเป็นเมืองใหญ่ อีกทั้งมีเมืองบริวารอีกหลายเมืองกระจายกันอยู่ ทำให้ยากต่อการที่จะควบคุมอย่างเด็ดขาด ล้านนาจึงเพียงแต่นำเอาเจ้านายและกวาดต้อนไพร่พลของเชียงตุงลงมาที่เชียงใหม่และส่งไปเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่กรุงเทพฯ

นอกจากเจ้านายเชียงใหม่ ลำพูนและลำปางจะได้ทำศึกกวาดต้อนไพร่พลจากเชียงตุงและรัฐไทใหญ่แล้ว เมืองน่านก็มีส่วนอย่างสำคัญในการขยายอำนาจสู่พื้นที่ด้านตะวันออกของ แม่น้ำโขงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่สิบสองปันนาและลาวตอนเหนือ พงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงการอพยพและกวาดต้อนชาวสื้อจำนวนมากตั้งถิ่นฐานในเมืองน่าน มีการยกกองทัพไปโจมตีเมืองชายแดนสิบสองปันนาและกวาดต้อนผู้คนจากเมืองลำ เมืองพง เมืองเชียงแขงและเมืองหลวงภูคาเข้ามาเป็นกำลังพลของเมืองน่านเป็นจำนวนมาก อาณาเขตการปกครองของเมืองน่านได้ขยายไปถึงเมืองสิงซึ่งอยู่ทางตอนเหนือของลาว ติดต่อกับเมืองลำของสิบสองปันนา จากการที่มีอาณาเขตใกล้ชิดกันทำให้น่านเข้าไปเกี่ยวข้องกับการเมืองภายในของสิบสองปันนา จนนำมาสู่ศึกเชียงตุง^{*} นำสังเกตว่าในการทำศึกเชียงตุงทั้งสองครั้งกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงยกกองทัพหลวงขึ้นมาทางเมืองน่าน

* ปราบัติ ศิริวร, “เมื่อเงี้ยวเข้ามามีบทบาทในภาคพายัพของไทย”, แผ่นดินไทย, วันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๐, หน้า ๕.

^{*} พระยาประจักษ์จกรจักร, อ้างแล้ว, หน้า ๔๗๓.

^{*} ในเมืองน่านมีหมู่บ้านของชาวสื้อและยองในปัจจุบันนี้ประมาณ ๖๐ หมู่บ้านดูรายละเอียดใน รัตนาวร เศรษฐกุล, ชาวไทลื้อในจังหวัดน่าน, (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยพายัพ, ๒๕๓๔), หน้า ๒๐-๒๕.

แม้จะถูกโจมตีและกวาดต้อนผู้คนออกมาเป็นจำนวนมาก แต่เมืองเชียงตุงไม่ได้กลายเป็นเมืองร้าง เพราะเจ้ามหาชนานเชื้อสายของเจ้าฟ้าเชียงตุงยังกบดานอยู่ที่เมืองยาง ไม่ได้เข้ามาสวามิภักดิ์กับสยาม ในตำนานป่าแดงกล่าวว่า เจ้ามหาชนานต้องการฟื้นฟูบ้านเมืองของตน ไม่ต้องการไปอยู่กับเชียงใหม่ เพราะเกรงจะสิ้นชาติสิ้นเผ่าพันธุ์ไปเสีย ในตอนที่อยู่ที่เมืองยาง เจ้ามหาชนานมีความสัมพันธ์อันดีกับเชียงใหม่ ทางเชียงใหม่พยายามช่วยเหลือเจ้ามหาชนานเมื่อถูกพม่าเข้าโจมตี โดยใน พ.ศ. ๒๓๕๔ เจ้านครเชียงใหม่ได้ให้เกณฑ์กองกำลังจาก เมืองเชียงใหม่ ลำพูนและเมืองอื่น ๆ ให้เจ้าพุทธวงศ์นำทัพไปช่วยขับไล่พม่าแต่ไม่สำเร็จ ต้องถอยมายังทัพอยู่ที่เมืองยอง แม็กองทัพของเจ้าหอพระธรรมลังกาก็ไปช่วยก็ยังไม่สามารถเอาชนะพม่าได้ จนต้องถอยทัพกลับ ทำให้เจ้ามหาชนานเห็นว่าเชียงใหม่คงไม่สามารถจะช่วยเหลือให้ตั้งบ้านเมืองได้ เนื่องจากพม่ายินยอมให้เจ้ามหาชนานปกครองเมืองเชียงตุงโดยตั้งให้เป็นเจ้าฟ้าเซมรัฐมหาสิงหะบวรสุธรรมราชา เจ้ามหาชนานจึงยอมสวามิภักดิ์ต่อพม่า เหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้อำนาจของพม่าในรัฐไทใหญ่เข้มแข็งขึ้นไปอีก เชียงใหม่เริ่มทวาดตระแวงว่าหากเชียงตุงตั้งขึ้นมั่นคงได้จะเป็นเหตุให้ผู้คนที่ได้กวาดต้อนมาจากเมืองต่าง ๆ ในอาณัติของเชียงตุงอพยพกลับไปบ้านเมืองของตน ทำให้สูญเสียกำลังคนของล้านนา เจ้าฟ้ามหาชนานเองไม่ไว้วางใจสยามซึ่งเป็นเจ้าอธิราชเหนือประเทศราชล้านนา เพราะว่าในยุคเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง เจ้านายล้านนา ได้กวาดต้อนและอพยพผู้คนจากเชียงตุงและเมืองบริวารไปเป็นจำนวนมาก

ความสำเร็จในการยึดครองเชียงตุงของพม่าทำให้สยามตื่นตัวเกรงพม่าจะขยายอำนาจเข้าสู่ล้านนา เชียงใหม่รับคำสั่งจากกรุงเทพให้คอยดูแลสอดส่องความเคลื่อนไหวของพม่าทางด้านตะวันตกของแม่น้ำคง* โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากเจ้าฟ้าเชียงตุงสวามิภักดิ์กับพม่า ถึงขั้นที่ไม่ให้มีการติดต่อ

* Sao Saimong Mangrai, *The Padaeng Chronicle and the Jengtung State Chronicle Translated*, (Ann Arbor : University of Michigan) 1981), p.259'

* Sao Saimong Mangrai, *Ibid*, p.259.

* พระยาประจักษ์กรจักร, อ้างแล้ว, หน้า ๔๗๗.

ค้าขายระหว่างกัน ทำให้ฝ่ายเชียงตุงนั้นวิตกกังวลมาก เชียงตุงต้องการรื้อฟื้นสัมพันธไมตรีระหว่างเชียงตุงและเชียงใหม่ ใน พ.ศ. ๒๓๖๕ เจ้าฟ้ามหาชนานได้ส่ง คณะสงฆ์และฆราวาสมายังเชียงใหม่ แต่ทางเชียงใหม่ปฏิบัติตามคำสั่งของกรุงเทพอย่างเคร่งครัด จัดส่งคนเหล่านั้นลงไปกรุงเทพ^{*} เจ้าฟ้ามหาชนานพยายามอย่างยิ่งที่จะขอให้เปิดเส้นทางการค้าเพราะการค้าเป็นรายได้หลักของเชียงตุง ได้จัดส่งข้าราชการและพ่อค้าไปเฝ้าเจ้าหลวงเชียงใหม่เพื่อขอเปิดการค้าระหว่างเมืองและขอผ่านไปยังเมืองท่ามะละแหม่งแต่ไม่สำเร็จ เพราะเชียงใหม่ได้รับคำสั่งจากกรุงเทพไม่ให้ติดต่อกับเชียงตุงหรือพม่า เมื่อร้อยเอกแมคคลัวด์เดินทางไปถึงเชียงตุงและเจรจการค้ากับเจ้าฟ้ามหาชนานในครั้งนี้ เจ้าฟ้าเชียงตุงได้ขอให้อังกฤษช่วยกดดันให้สยามยอมเปิดเส้นทางการค้าทางเหนือ^{**}

ประเทศราชล้านนาของสยามนั้นมีหน้าที่เหมือนกับบรรดาหัวเมืองไทใหญ่ของพม่าที่คอยดูแลพระราชอาณาเขต รายงานให้เมืองหลวงทราบถึงความเคลื่อนไหวของข้าศึกศัตรู และให้ความร่วมมือทางด้านกำลังคนและเสบียงอาหารในการทำสงคราม ในช่วงต้นของสมัยรัตนโกสินทร์เจ้านายล้านนาได้รับความช่วยเหลือทางการทหารจากกรุงเทพในกรณีที่พม่ายกกองทัพใหญ่มารุกราน แต่เจ้านายของล้านนาที่ขึ้นบ้านเมืองขึ้นมาด้วยตนเอง ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เฝ้าดูแลชายแดนและคอยสอดแนมพม่าให้กับสยาม ที่สำคัญคือ การส่งเสริมเกียรติภูมิของสยามให้กว้างไกลด้วยการนำเอาเจ้าเมืองต่างที่เคยขึ้นอยู่กับพม่ามาเข้าเฝ้าถวายความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ที่กรุงเทพเป็นการหาความชอบใส่ตน

๐๐๘
ศึกเชียงตุง

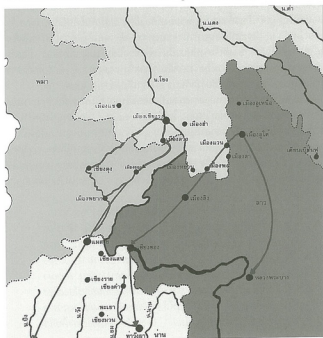
* พระยาประชากรกิจกรร, อ้างแล้ว, หน้า ๔๘๒-๔๘๓ และประชุมพงศาวดารภาค ๔ ตอนปลายและภาค ๕. (กรุงเทพ : องค์การคำคุณศัพท์, ๒๕๐๖), หน้า ๓๐๓.

** Volker Grabowsky and Andrew Turton, Ibid, p.345.

จุดเริ่มของศึกเชียงตุง

ศึกเชียงตุงครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๓๔๒ - ๒๓๔๓ เกิดขึ้นสมัยเจ้าฟ้ามหาชนานเป็นผู้ครอง เมืองเชียงตุง เจ้าหลวงพุทธวงศ์เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ ส่วนสยามอยู่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้านายสิบสองปันนาใน พ.ศ. ๒๓๔๖ ถูกยกให้เป็นสาเหตุของศึกเชียงตุง*

แผนที่การติดต่อและการอพยพระหว่างสิบสองปันนา - ล้านนา

* สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๑๑. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๕๑๙-๕๓๔

สิบสองปันนาเป็นรัฐไทลื้อที่รวมตัวกันอย่างหลวม ๆ เมืองเชียงรุ่งเป็นเมืองหลวงและเป็นเมืองใหญ่ที่สุด ที่สำคัญคือ เป็นศูนย์กลางการค้าจากจีนลงมาสู่รัฐไท เชียงรุ่งเป็นที่ตั้งของ ราชสำนักเจ้าแสนหรือสิบสองปันนาจึงเป็นสัญลักษณ์ทางการเมืองที่สำคัญ เนื่องจากระบบการปกครองของเชียงรุ่งเป็นระบบสมพันธรัฐที่รวมเอาเมืองต่าง ๆ เข้าไว้ภายใต้ระบบเครือญาติ ความเข้มแข็งของกษัตริย์ไม่ได้อยู่ที่ความสามารถส่วนพระองค์แต่อยู่ที่การประสานความสามัคคีในหมู่เจ้าเมืองทั้งหลาย พระองค์ต้องมีความสัมพันธ์อันดีกับบรรดาเจ้าเมืองใหญ่ ๆ ที่จะสนับสนุนอำนาจของพระองค์ จะเห็นได้ว่าในการตัดสินใจนโยบายสำคัญ ๆ ของสิบสองปันนานั้น เจ้าเมืองใหญ่ เช่น เมืองหลวง เมืองฮ่า เมืองล่าและเมืองฮายจะร่วมในการตัดสินใจทุกครั้ง แมคคลาวด์ ได้บันทึกถึงการปรึกษาหารือราชการที่เชียงรุ่งกับบรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ และท้าวขุน^{*}

โครงสร้างของอำนาจทางการเมืองของสิบสองปันนาทำให้เกิดการแย่งชิงอำนาจระหว่างเจ้านายอยู่เสมอ ใน พ.ศ. ๒๓๔๖ เกิดการแย่งชิงอำนาจระหว่างกลุ่มเจ้านายที่พม่าสนับสนุนกับกลุ่มที่จีนสนับสนุน จนในที่สุดมีเจ้านายกลุ่มหนึ่งหนีภัยมาอยู่ที่หลวงพระบางและขอความช่วยเหลือจากกรุงเทพ ในฐานะเมืองใหญ่และเป็นศัตรูขั้วเดียวกับพม่ามาโดยตลอดพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเห็นว่าควรจะรับเอาไว้ เพราะ “...ถ้าจะไม่รับก็เหมือนกับกลัวพม่า...”

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า “...ที่พมามีอำนาจในเมืองเชียงรุ่ง ก็เพราะพม่าได้อาศัยเมืองเชียงตุงอันอยู่ต่อแดนสิบสองปันนาทางด้านตะวันตก เหมือนอย่างที่ว่าพม่าได้อาศัยเมืองเชียงใหม่จึงมีอำนาจต่อไปถึงเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์แต่ปางก่อน ถ้าพม่าไม่ได้เมืองเชียงตุงเป็นที่อาศัยแล้ว ก็จำต้องปล่อยเมืองเชียงรุ่งแลสิบสองปันนาเหมือนที่ต้องปล่อยเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์ให้แก่ไทย เพราะไทยได้เมืองเชียงใหม่ไว้ฉะนั้น...”

* Volker Grabowsky and Andrew Turton. **The Gold and Silver Road of Trade and Friendship.** (Chiang Mai : Silkworm Books, 2003), pp.371-375.

^{*} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓๙.

พระราชดำริดังกล่าวแสดงถึงความสำคัญทางยุทธศาสตร์ของเชียงตุงและเชียงใหม่ ในการขยายอำนาจของพม่าและสยาม และความซ้ำซ้อนในด้านภูมิรัฐศาสตร์ของพระองค์ อย่างไรก็ตาม การศึกครั้งนี้พระองค์วางพระราชหฤทัยให้หัวเมืองล้านนาดำเนินการเอง เพราะเชียงใหม่เคยทำศึกกับเชียงตุงมาแล้วและเจ้านายอาสาที่จะยกกองทัพไปตีเชียงตุงเอง แรงบันดาลใจที่จะยกกองทัพไปตีเชียงตุงนี้น่าจะเกิดจากการที่มีเจ้านายเชียงตุงอยู่ที่เชียงใหม่จำนวนหนึ่ง การทำศึกเชียงตุงหากสำเร็จก็เท่ากับว่าเชียงใหม่จะได้ขยายอำนาจไปถึงเชียงตุงติดต่อกับสิบสองปันนาได้ พม่าซึ่งเป็นเมืองแม่ของเชียงตุงต้องวุ่นวายอยู่กับการปราบปรามหัวเมืองไทใหญ่อื่น ไม่สามารถจะมาช่วยเหลือเชียงตุงได้นับเป็นโอกาสที่ดี

การศึกเชียงตุงใน พ.ศ. ๒๓๔๒ นี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีท้องตราเกณฑ์กองทัพเมืองเชียงใหม่จำนวน ๕,๐๐๐ คน เมืองลำปางจำนวน ๑,๐๐๐ คน เมืองลำพูนจำนวน ๕๐๐ คน จัดเป็นสองกองทัพ กองทัพใหญ่มีพระยาอุปราชพิมพิสาร พระยาเมืองแก้วสุริยวงศ์ ทนทานธรรมปัญญาและนายน้อยดาวเรืองยกไปทางเมืองเชียงราย อีกทัพหนึ่งนำทัพโดยพระยาราชบุตรเมืองเชียงใหม่ และนายน้อยมหาพรหมบุตรพระยาเชียงใหม่มาทางศึกยกไปทางเมืองสาต ให้ทัพทั้งสองพร้อมกันไปตีเมืองเชียงตุงในเดือน ๔ ปีระกา พ.ศ.๒๓๔๒ ปรากฏว่า กองทัพของพระยาราชบุตรไปถึงก่อน รออยู่จนเสบียงอาหารหมดจึงถอยทัพกลับ ในขณะที่ ทัพใหญ่ตีหัวเมืองรายทางเรื่อยไปทำให้ไปถึงช้า การศึกครั้งนี้จึงไม่สำเร็จและฝ่ายเจ้านายต่างกล่าวโทษกันและขอโอกาสที่จะยกกองทัพขึ้นไปอีกครั้ง แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตเสียก่อนจึงให้ยับยั้งไว้

การศึกเชียงตุงเป็นภารกิจที่สืบต่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากเห็นว่า พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนได้ริเริ่มไว้แล้ว หากแต่ความล้มเหลวในครั้งนั้น เกิดจาก “พวกลาวไปเกี่ยงแย่งกันเสียการจึงไม่สำเร็จ” หากมีกองทัพจากกรุงเทพกำกับไปด้วยน่าจะได้ชัยชนะ อีกทั้ง

๑๔๐
ศึกเชียงตุง

* เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๒. (กรุงเทพฯ : องค์การด้านศิลปกรรม, ๒๕๐๔). หน้า ๑๔๔.

พม่ากำลังมีสงครามกับอังกฤษเป็นครั้งที่สองคงไม่สามารถมาช่วยเหลือเชียงตุงได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งบรรดาเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ทั้งหลายต่างเห็นด้วยกับการทำศึกเชียงตุงต่อไป จะเห็นได้ว่า ทรงตัดสินพระทัยสานต่อการศึกเชียงตุงทั้ง ๆ ที่ไม่ทรงเห็นด้วยเท่าใดนัก แต่เนื่องจากการศึกนี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่พระองค์เพิ่งทรงขึ้นครองราชย์และทรงมีสถานภาพทางการเมืองที่โดดเดี่ยว จึงต้องทรงดำเนินนโยบายเป็นมิตรกับกลุ่มขุนนางข้าราชการและเจ้านาย เพื่อถ่วงดุลอำนาจและทำให้คนเหล่านั้นยอมรับความสามารถของพระองค์ว่าทัดเทียมกับพระเจ้าอยู่หัวองค์ก่อน*

มีหลายคำถามสำหรับการจัดการศึกครั้งนี้ ดูเหมือนว่าความล้มเหลวของการศึกครั้งนี้ส่วนหนึ่งเกิดจากความขัดแย้ง ซึ่งตีหรือระแวงภายในกลุ่มเจ้านายและขุนนางสยาม ทำไมกรมหลวงวงษาธิราชสนิทจึงถูกเลือกให้เป็นแม่ทัพในครั้งนี้ อรวรรณ ทรัพย์พลอย ตั้งข้อสังเกตว่า การที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิทได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งแม่ทัพหลวงเป็นเรื่อง “ผิดธรรมดา” เพราะทรงเป็นแพทย์หลวงและไม่มีประสบการณ์ในการรบ ความขาดประสบการณ์ในการทำสงครามของพระองค์ทำให้เจ้าพระยาอมราชไม่ยอมรับฐานะแม่ทัพหลวงของพระองค์ ทำให้ต้องประสบปัญหาในการควบคุมกองทัพสยามและกองทัพของหัวเมืองประเทศราชอย่างมีประสิทธิภาพ เกิดความกระด้างกระเดื่องไม่เต็มใจทำศึกทั้งภายในกองทัพสยามและกองทัพล้านนา การที่รัชกาลที่ ๔ ทรงเลือกกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เป็นเพราะ “...ฉันไว้วางใจแก่เธอมาแล้ว...”^๖ อีกประการหนึ่งอาจเนื่องจากกรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงเป็นเจ้านายที่สามารถเข้าได้ดีกับกลุ่มขุนนางตระกูลขุนนาคนซึ่งเป็นกลุ่มการเมืองสำคัญในสมัยนั้น” ยังข้อสงสัยว่าในการศึกครั้งนี้มีการเกณฑ์กำลังไพร่ในสังกัดของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวมาร่วมกองทัพ แต่ทำไมในการรบครั้งนี้พระองค์จึงไม่มีบทบาทใด ๆ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ที่ทรงอิทธิพลและสนับสนุนการ

* นฤมล อีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕, หน้า ๑๕๐.

^๖ จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, อ้างแล้ว หน้า ๑๐๓.

^๗ อรวรรณ ทรัพย์พลอย, “บทบาทและความสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการบริหารราชการ แผ่นดิน”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๓๕, หน้า ๖๗-๗๒.

ทำศึกเชียงตุง เหตุใดจึงไม่ได้มีบทบาทสำคัญ ๆ ใด ๆ เหตุใดเจ้าพระยาบรมราชซึ่งถูกตำหนิว่าปฏิบัติหน้าที่บกพร่อง “หาสมควรกับที่เป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ไม่...”^๖ จึงยังได้รับหน้าที่ยกกองทัพขึ้นไปทำศึกเชียงตุงอีก มีเหตุการณ์ภายในอะไรที่ทำให้การจัดการศึกเชียงตุงครั้งนี้ล้มเหลว

กรุงเทพเกณฑ์กำลังคนจากกรุงเทพ หัวเมืองชั้นใน เมืองต่าง ๆ ในล้านนาและหลวงพระบาง รวมกำลังคนประมาณ ๓๐,๐๐๐ คน มีอาวุธปืนชนิดต่าง ๆ ปืนใหญ่ ๕ กระบอก ปืนขนาดกลาง ๑๙๑ กระบอก และปืนเล็กคาบศิลา อีก ๔๐๐ กระบอก แม่ทัพใหญ่ คือ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิทยกกองทัพไปทางเมืองพิษณุโลก อุตรดิตถ์ น่าน และเชียงของ ส่วนเจ้าพระยาบรมราชเป็นแม่ทัพหน้า ยกกองทัพไปทางกำแพงเพชร ดาก และเชียงใหม่ ใน พ.ศ. ๒๓๙๕ ไปรวมพลที่เมืองเชียงแสนแล้วจึงแบ่งแยกกองกำลังเดินทางไปตีเมืองเชียงตุง การตีเมืองเชียงตุงในครั้งนี้อันสำเร็จ แม่ทัพใหญ่สยามเห็นว่า สาเหตุของความล้มเหลวเป็นเพราะกำลังพลที่สามารถสู้รบอย่างแท้จริงมีน้อย ที่ตั้งเมืองเชียงตุงเป็นที่สูง เสบียงอาหารไม่เพียงพอ อีกทั้งใกล้ฤดูฝนจึงจำเป็นต้องถอยทัพกลับ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จกลับมาประทับที่เมืองน่าน ส่วนเจ้าพระยาบรมราชลงมาอยู่ที่เมืองดาก แต่ยังคงมีการเตรียมการอยู่ที่เมืองเชียงรายและเมืองเชียงแสนเพื่อจะทำศึกในฤดูแล้งต่อไป^๗

ศึกเชียงตุงครั้งที่สองใน พ.ศ. ๒๓๙๖ - ๒๓๙๗ มีการเตรียมการให้มีกำลังคนรบ คนหาบหามอาวุธยุทโธปกรณ์ เสบียงเพิ่มขึ้นและจะให้ยกไปตีเร็วขึ้นเพื่อจะมีเวลาสู้รบให้แล้วเสร็จก่อนฤดูฝน แต่สภาพที่เป็นจริงกลับแย่งลงกว่าครั้งก่อน เพราะไม่สามารถเกณฑ์กำลังได้พอเพียง อีกทั้งพม่าและเชียงตุงมีการเตรียมตัวพร้อม พม่าเสร็จสงครามกับอังกฤษแล้ว จึงส่งกำลังทัพมาช่วยป้องกันเมืองเชียงตุงและเกณฑ์กำลังทัพไทใหญ่อื่น ๆ มาร่วมด้วย ทำให้กำลังของเชียงตุงเพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก กองทัพหน้าของไทยไปถึงเมืองเชียงตุงในเดือน ๖ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๗ แต่ถูกกองทัพพม่าและไทใหญ่โจมตีไปตลอดทาง ทำให้การเดินทัพล่าช้า ส่วนกองทัพ ของเจ้าพระยาบรมราชเดินทางในเส้นทางที่

^๖ จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๐.

^๗ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, อ้างแล้ว, หน้า ๕๓๙.

กันดาร ทำให้ล่าช้าและต้องคอยเก็บเสบียงอาหาร แม้มองทัพพม่าและเชียงตุงไม่สามารถเอาชนะกองทัพสยามได้ แต่เมื่อฤดูฝนมาถึงทำให้เกิดความยากลำบากและโรคภัยไข้เจ็บในหมู่ไพร่พล จนกรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงตัดสินพระทัยถอยทัพกลับ สึกเชียงตุงครั้งนี้เป็นสงครามครั้งประวัติศาสตร์ครั้งสุดท้ายระหว่างสยามกับพม่า

เงื่อนไขของศึกเชียงตุง

เอกสารประวัติศาสตร์ไม่ว่าจะเป็นพงศาวดารสยาม คำานานเมืองเชียงใหม่ และคำานานเมืองเชียงตุง ไม่ได้ระบุถึงสาเหตุแท้จริงของศึกเชียงตุง นักวิชาการหลายท่านได้พยายามวิเคราะห์สาเหตุของศึกเชียงตุง โดย สวัสดิ์ อ่องสกุล เห็นว่าศึกเชียงตุงเกิดขึ้นจากความพยายามของสยามในการป้องกันอันตรายจากพม่าที่จะขยายเข้ามาสู่เชียงวรายซึ่งเป็นพรมแดนทางเหนือของล้านนาติดต่อกับเชียงตุง และเกิดจากการที่เจ้านายเมืองเชียงรุ่งขอความช่วยเหลือจากสยาม ให้เข้าแทรกแซงการเมืองภายในของสิบสองปันนา^{*} อรรณพ ทวีชัยพลอย ชี้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริกรณีเชียงตุงว่าแม้สยามจะยึดครองเชียงตุงได้ แต่คงจะรักษาไว้ไม่ได้ตลอดเพราะระยะที่ห่างไกลและกันดาร แต่สาเหตุสำคัญที่สุดที่ต้องสานต่อการศึกนี้ คือ การรักษาพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์รัชกาลปัจจุบันไม่ให้ด้อยไปกว่ารัชกาลก่อน^{**}

สาเหตุที่สรุปมาจากพระราชพงศาวดารหรือเอกสารราชการดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของสาเหตุการทำศึกเชียงตุง ยังมีสาเหตุอื่นที่ซ่อนอยู่ระหว่างบรรทัดของพระราชพงศาวดารสยาม จะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มิได้ทรงให้ความสำคัญแก่เชียงตุงมากเท่าใดนัก ยังคงให้เชียงใหม่เป็นผู้ดูแลความสงบเรียบร้อยทางพรมแดนด้านที่ติดต่อกับเชียงตุง ถือว่ายังเป็น

^{*} สวัสดิ์ อ่องสกุล ประวัติศาสตร์ล้านนา (กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พริ้นติ้ง, ๒๕๓๙), หน้า ๓๐๕-๓๐๘.

^{**} อรรณพ ทวีชัยพลอย, อ้างแล้ว, หน้า ๗๐.

ภาระของประเทศราช ตึกเมืองเชียงตุงยังเป็นประเด็นท้องถิ่นไม่ได้เป็นประเด็นสำคัญสำหรับเมืองหลวง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญแก่ศึกเชียงตุงอย่างมาก ถึงขั้นที่เกณฑ์กำลังคนจำนวนมากไปรบส่งกองทัพล่วงพร้อมอาวุธยุทโธปกรณ์จำนวนมากขึ้นไป คงไม่ได้มีจุดประสงค์เพียงเพื่อรักษาพระเกียรติยศไม่ให้อด้อยกว่าพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ก่อนเท่านั้น น่าจะมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญไปกว่านั้น

หลังจากสยามฟื้นตัวขึ้นมาจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สองแล้ว สยามได้แสดงแสนยานุภาพทางการทหารตอบโต้พม่าและขยายอำนาจไปยังหัวเมืองประเทศราชทางเหนือและล้านช้าง โดยมีนโยบายสร้างพรมแดนที่เข้มแข็งเพื่อป้องกันดินแดนตอนใน จึงพยายามที่จะแสดงศักยภาพในการปกครองดูแลหัวเมืองประเทศราชล้านนาและล้านช้าง^{*} หรือปราบปรามอย่างรุนแรงในกรณีที่มีการกบฏต่อต้านอำนาจของกรุงเทพ^ข อีกทั้งในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ มีกรณีสำคัญ คือ การเข้ามาของชาติตะวันตก

นฤมล อีระวัฒน์ ชี้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นการณ์ไกลถึงอันตรายที่อาจเกิดขึ้นกับเอกราชและบูรณภาพทางดินแดนของสยาม ทรงเห็นปัญหาระหว่างอังกฤษกับพม่าที่ทำให้พม่าเสียหัวเมืองชายทะเลทางใต้ ทรงเกรงว่าอังกฤษอาจจะเข้ามาช่วงชิงสิทธิและอำนาจของสยามเหนือดินแดนประเทศราช^ค การทำศึกเชียงตุงเป็นการแสดงอำนาจอริปไตยของสยามเหนือดินแดนหัวเมืองประเทศราชล้านนาและเมืองขึ้นของล้านนาทางเหนือ พระองค์ทรงตระหนักถึงกลยุทธ์ในการขยายอำนาจและควบคุมอำนาจเหนือพื้นที่ที่ขยายออกไป ทรงกล่าวถึงการที่พม่ารักษาพระราชอาณาเขตที่กว้างใหญ่ได้เพราะใช้วิธีตั้งศูนย์อำนาจควบคุมกันเป็นชั้น ๆ จากเมืองหลวงออกไป^ด

* มีการแต่งตั้งเจ้าผู้ครองหัวเมืองประเทศราช และส่งกำลังกองทัพล่วงเพื่อช่วยเหลือเมื่อถูกพม่ารุกราน

ข ตัวอย่างที่ดีที่สุด คือ กบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์

ค นฤมล อีระวัฒน์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๑.

ด สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, อ้างแล้ว, หน้า ๕๖๔.

ด้วยความสุขุมลึกซึ้งของพระองค์ทรงเล็งเห็นว่า ที่ตั้งของหัวเมือง
พระราชฐานสามารถให้เมืองเชียงใหมเป็นศูนย์อำนาจย่อย เพื่อขยาย
อำนาจของสยามออกไปยังรัฐไทใหญ่อื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเชียงตุง หากยึด
เชียงตุงได้อีกก็จะได้ศูนย์อำนาจย่อยที่จะขยายอำนาจสยามออกไปสู่รัฐไทใหญ่
ที่เหลือ หากเชียงตุงสวามิภักดิ์ต่อสยาม ทำให้พรมแดนด้านที่ติดต่อกับรัฐไทใหญ่
ปลอดภัยจากการรุกรานของพม่า สยามก็จะสามารถใช้มันในการควบคุมดูแล
เมืองลื้อทางตอนเหนือของลาวไปจนถึงสิบสองปันนา สยามจะใช้น่านและหลวง
พระบางสามารถควบคุมสิบสองปันนาและหัวเมืองลาวอื่น ๆ ได้ การศึกเชียง
ตุงจึงเป็นความพยายามที่จะสร้างศูนย์อำนาจย่อยที่จะขยายพระราชอาณาเขต
ออกไปให้กว้างขวางและควบคุมเมืองชายแดนอย่างมีประสิทธิภาพ

ศึกเชียงตุงไม่ได้มีสาเหตุจากความขัดแย้งระหว่างสยามและพม่า
เท่านั้น แต่เกิดจากความไม่สมดุลแห่งอำนาจรัฐที่อยู่ในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง
การศึกครั้งนี้เกี่ยวโยงอาณาจักรและบ้านเมืองในพื้นที่กว้างขวาง ตั้งแต่จีน
ตอนใต้ สิบสองปันนา หลวงพระบาง ล้านนาและเชียงตุง บ้านเมืองเหล่านี้มี
ความสัมพันธ์เกี่ยวร้งกันมาตั้งแต่สมัยก่อตั้งบ้านเมือง มีอาณาเขตร่วมกันตาม
แบบรัฐจาริต ที่สำคัญบ้านเมืองเหล่านี้บางแห่งไม่ได้มีอำนาจเข้มแข็ง ในการ
ปกครองตนเองทำให้ต้องยอมรับฐานะประเทศราชของอาณาจักรใหญ่ที่อยู่ใกล้เคียง
ดังเช่น สิบสองปันนาส่งบรรณาการให้จีนและพม่า เชียงตุงส่งบรรณาการให้
พม่า หลวงพระบางส่งบรรณาการให้จีนและญวนภายหลังส่งให้กรุงเทพ ล้านนา
ส่งบรรณาการให้กรุงเทพ บ้านเมืองเหล่านี้มีความเกี่ยวพันทางการเมืองด้วยการ
แต่งงานระหว่างเจ้านายและการเป็นพันธมิตรหรือสนับสนุนผู้ปกครองของอีก
ฝ่ายหนึ่ง การมีเจ้าอิทธิราชสองฝ่ายมีผลต่อการเมืองภายใน ดังปรากฏในกรณี
ของสิบสองปันนา จีนสมัยราชวงศ์ชิงและพม่าสมัยราชวงศ์อลองพญา ซึ่งเป็น
เจ้าอิทธิราชของสิบสองปันนาอยู่ในสภาพที่อ่อนแอและไม่สามารถจะจัดการกับ
พระราชฐานได้อย่างเด็ดขาด เจ้านายสิบสองปันนาจำต้องแสวงหาอำนาจใหม่

* หลวงพระบางทำหน้าที่ดูแลชายแดนทางเหนือที่ติดต่อกับสิบสองปันนา ชักนำให้
เจ้านายสิบสองปันนามาสวามิภักดิ์กับสยาม ในศึกเชียงตุงหลวงพระบางได้ส่งกำลัง
คนเข้าร่วมรบจำนวน ๑,๐๐๐ คน ดูรายละเอียดใน สุรศักดิ์ ศรีสำอ่าง. ลำดับ
กษัตริย์ลาว. (กรุงเทพ : สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๔
อุบลราชธานี, ๒๕๔๓). หน้า ๒๒๖.

ที่จะสร้างความมั่นคงให้กับ การปกครองของตน สยามซึ่งเป็นอาณาจักรใหญ่ที่เข้มแข็งมีหัวเมืองประเทศราชอยู่รายรอบยึดถือจารีตที่ว่า “...เมืองน้อยมาพึ่งเมืองใหญ่ ก็ควรจะต้องเป็นสุระ จึงจะไม่เสียพระเกียรติยศที่ปรากฏแผ่ชานไปในนานาประเทศ...”^๑ จึงเข้ามาเป็นตัวเลือกใหม่

สถานการณ์แวดล้อมและการคุกคามของพม่าไม่ได้เป็นเหตุจูงใจเพียงประการเดียว ในการโจมตีเชียงตุงสยามทำศึกเชียงตุงเพราะการยึดครองเชียงตุงจะเป็นประโยชน์ทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจต่อสยาม เชียงตุงเป็นรัฐใหญ่ทางตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน มีเมืองบริวารสำคัญ ๆ ที่สามารถเป็นแหล่งกำลังคนและแหล่งการผลิต แรงบันดาลใจในการทำศึกของสยามครั้งนี้ คือ ยึดเชียงตุงเพื่อตัดกำลังพม่า พม่าพยายามควบคุมเชียงตุงเพราะต้องการ ใช้กำลังคนจากเชียงตุงในการทำสงครามและควบคุมรัฐไทใหญ่ต่าง ๆ ซึ่งยากที่จะควบคุมโดยตรงจากเมืองหลวง” อีกทั้ง เชียงตุงเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญทางชายแดนที่ติดต่อกับประเทศราชของสยามทางใต้ ติดต่อกับสิบสองปันนาทางเหนือ เชียงรุ่งเมืองหลวงของสิบสองปันนาตั้งอยู่ห่างจากเชียงตุงไปประมาณ ๙ วันเดินเท้า อีกทั้งยังมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดด้วยการแต่งงานระหว่างเจ้านายทั้งสองฝ่าย สยามจึงสรุปได้ถูกต้องว่า หากต้องมีความคืบหน้าที่จะยึดเชียงรุ่งก็ต้องควบคุมเชียงตุงให้ได้เสียก่อน

ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนาและเชียงตุงเป็นอีกมูลเหตุหนึ่งของศึกเชียงตุง นโยบายเก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมืองของตระกูลกาวิละนำเอาผู้คนจากบ้านเมืองต่าง ๆ ทางตะวันออกของแม่น้ำสาละวินและแม่น้ำโขงที่อยู่ภายใต้การปกครองของเชียงตุงมาตั้งถิ่นฐานในเมืองเชียงใหม่ ลำพูน เชียงราย น่าน และพะเยา เนื่องจากสงครามยืดเยื้อที่ทำลายชีวิตผู้คนชาวล้านนาไปเป็นจำนวนมาก

^๑ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, อ้างแล้ว, หน้า ๕๖๔.

^๒ BDR 1506 / 37, Letter by H.I. Nichols, Chief Secretary, Government of Burma to Foreign Secretary, Government of India, 21 September, 1931, อ้างใน อาสา คำภา, “ล้านนา และ รัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวม ศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณาจักรมลายูคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ – ๒๐” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภูมิภาควิทยา, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙, หน้า ๒๕๗ เอกสารอังกฤษฉบับนี้แสดงตัวเลขของพื้นที่และประชากรของรัฐไทใหญ่ ที่ชี้ว่าเชียงตุงเป็นรัฐใหญ่ในกลุ่มของรัฐไทใหญ่ทางใต้มีพื้นที่กว้างขวางและมีประชากรจำนวนมาก

มากจนบ้านเมืองกลายเป็น “...บ้านอุกเมืองรก” จนข้าราชการอังกฤษ ที่เดินทางมายังเชียงใหม่ตั้งข้อสังเกตว่า ประชากรกว่าสามในสี่ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนนั้นเป็นผู้ที่ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองต่าง ๆ ในรัฐไทใหญ่ของพม่า จากการที่บ้านเมืองยังไม่มั่นคง มีการอพยพเข้าออกของไพร่พลทำให้เจ้านายล้านนาเป็นกังวลกับไพร่ต่างเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มาจากเชียงตุง เมืองยองและเมืองเล็ก ๆ น้อย ๆ ในอาณาเขตของเชียงตุง มีความเป็นไปได้ว่า เจ้านายล้านนาต้องการพิชิตศึกเชียงตุงตามความประสงค์ของสยามเพื่อกวาดต้อนผู้คนมาใส่บ้านเมืองเพิ่มขึ้นอีก แต่ก็หวาดเกรงว่าหากเชียงตุงเป็นเมืองขึ้นของสยามเช่นเดียวกับล้านนาแล้ว ไพร่พลจีนที่กวาดต้อนมาอาจจะถูกส่งกลับไปเชียงตุงทำให้ล้านนาสูญเสียกำลังคนไปเป็นจำนวนมาก

ความล้มเหลวของศึกเชียงตุง

พงศาวดารโยนกกล่าวถึงศึกเชียงตุงน้อยมาก ไม่ได้กล่าวถึงการศึกษาครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กล่าวถึงศึกครั้งที่สองในปี พ.ศ.๒๓๔๕ ว่า*

...โปรดเกล้าฯ ให้แต่งกองทัพขึ้นไปปราบเมืองเชียงตุง พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นแม่ทัพใหญ่ เจ้าพระยาอมรราช (นุช) เป็นแม่ทัพอีกกองหนึ่งยกไป ขณะนั้นพระยาเชียงใหม่มหาดวงศับัวอยู่ จึงแต่งให้พระยาเมืองแก้ว นายน้อยมหาพรหม นายสุริยวงศ์ผู้บุตร กับญาติพี่น้องแสนท้าวพระยาคุมไพร่พลไปเข้ากองทัพหลวงไปรบเมืองเชียงตุงและจัดส่งเสบียงอาหารโดยเติมกำลัง ครั้นนั้นกองทัพตีหัวเมืองรายทางได้ตลอดจนถึงเข้าประชิดเมืองเชียงตุงแต่ชะตา เมืองเชียงตุงยังไม่ขาด เผอิญให้มีเหตุจำเป็นต้องถอยทัพกลับคืนมา...

จะเห็นได้ว่าพงศาวดารโยนกไม่ได้คำหนิผู้ใด ความพ่ายแพ้ของสยาม

* พระยาประชาภิจักรจักร, อ้างแล้ว, หน้า ๔๙๐.

เกิดจาก “ชะตาเมืองเชียงตุงยังไม่ขาด” เท่านั้น อีกทั้งไม่กล่าวถึงศึกเชียงตุงครั้งที่สามเลย ไม่มีการลงโทษหรือกล่าวโทษผู้ใดอย่างรุนแรงจากความล้มเหลวในการศึกครั้งนั้น ในสายตาของ “คนนอกในกรุง” อย่าง นายโหมส นอกซ์ ได้วิจารณ์การศึกครั้งนี้ว่าสยามไม่มีประสิทธิภาพในการรบ ไม่มีการวางแผน ยุทธศาสตร์การรบ ไม่รู้จักพื้นที่ดีพอ เจ้านายได้แผนที่แบบหยาบ ๆ และไม่ถูกต้อง ทำให้สูญเสียไพร่และช้างม้าจำนวนมาก*

จากจดหมายเหตุทัพเชียงตุงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงประมวลปัญหาที่นำไปสู่ความล้มเหลวของศึกเชียงตุงไว้อย่างถูกต้องหลายประการ เช่น ระยะทางเดินทัพที่ทुरกันดาร ฝ่ายสยามไม่รู้จักภูมิประเทศ ถูกกองทัพอของเชียงตุงที่มีขนาดเล็กเคลื่อนไหวได้ง่ายกว่าชุมนุมโจมตี กองทัพขนาดใหญ่มีไพร่พลมากทำให้ต้องการเสบียงอาหารมาก การขนอาวูไปเป็นจำนวนมากทำให้เสียกำลังคนในการขน ทำให้การเดินทัพล่าช้า แม้ทัพฝ่ายสยามไม่มีประสิทธิภาพ ในการจัดการทัพ การแบ่งกองทัพออกเป็นสามทัพทำให้การโจมตีไม่ได้ผล ต้องรอแต่ละทัพที่เดินทางมาถึงล่าช้าไม่พร้อมกัน แม้ทัพไม่เข้มแข็งและไม่ใส่ใจในการทำหน้าที่ของตน เจ้านายล้านนาไม่ให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่ในด้านกำลังคนและเสบียงอาหาร ชี้อาณาและไม่มีความสามารถในการรบพุ่งต่อสู้ เป็นต้น*

ปัญหาส่วนใหญ่ข้างต้นเกิดจากการขาดความร่วมมืออย่างจริงจังจากเจ้านาย เจ้านายและไพร่พลล้านนาเคยเอาชนะเชียงตุงมาแล้วตั้งแต่สมัยพระเจ้ากาวิละ (พ.ศ. ๒๓๒๓-๒๓๕๖) การทำสงครามรวบรวมไพร่พลหลายครั้งในอดีตก็แสดงถึงความสามารถในการรบในพื้นที่ได้เป็นอย่างดี กองกำลังของล้านนาในทางเหนือได้เสีย อีกทั้งยังมีเจ้านายเชียงตุงที่อพยพไปเชียงใหม่ อยู่จำนวนหนึ่งซึ่งน่าจะเป็นที่ปรึกษาหรือแหล่งข้อมูลในการจัดการระบอบทัพให้ได้เปรียบได้ กรณีที่ทัพของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ถูกกองกำลังเชียงตุงที่แต่งเครื่องแบบสีแดงเหมือนทัพเชียงใหม่โจมตีโดยไม่ทันระวังตัวเพราะคิดว่าเป็นทัพเชียงใหม่ก็น่าสงสัยอยู่มาก ความล่าช้าของการเคลื่อนทัพเกิดจากการที่เจ้านายเชียงใหม่เกณฑ์ไพร่พลได้ไม่ครบทำให้เชียงตุงมีเวลาเตรียมรับการ

๑๐๗
ศึกเชียงตุง

* Nigel J. Brailey, Ibid, p.108.

* จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙), หน้า ๑๐๕-๑๐๕.

โจมตีของกองทัพสยาม การที่เชียงตุงปฏิเสธการส่งกำลังมาช่วยเหลือจากเมือง
นายและเมืองไทใหญ่อื่น ๆ แสดงว่า เชียงตุงมั่นใจว่าจะรับมือกับศึกนี้ได้ ใน
ศึกเชียงตุงครั้งสุดท้ายกองทัพของกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเข้าประชิดและ
โจมตีเมืองเชียงตุงอยู่ถึง ๒๑ วัน โดยที่กองกำลังของเชียงใหม่ ลำปาง และ
ลำพูนไม่ได้ยกไปช่วยตามที่กำหนดไว้ เป็นเหตุให้ทัพหลวงขาดแคลนเสบียง
อาหารและอาวุธ ช้ายังมีฝนตกชุกทำให้ไพร่พลเจ็บป่วยจนต้องถอยทัพกลับ*

ศึกเชียงตุงสองครั้งนี้มีการนำเอากองทัพจากเมืองประเทศราชอื่น ๆ
มาร่วมด้วย น่านซึ่งดูแลเขตแดนที่ติดกับลาวและสิบสองปันนาส่งกำลังมาร่วม
การรบ ราชวงศ์ปกรณิงพงสาวดารเมืองน่านได้กล่าวถึง ท้องตราจากกรุงเทพไป
ถึงเมืองน่านให้เจ้าเมืองน่านยกกองทัพไปเมืองเชียงรุ่งสิบสองปันนา เพราะ
กองทัพสยามและกองทัพเชียงใหม่ ลำพูนและลำปางจะไปตีเชียงตุงใน พ.ศ.
๒๓๔๖ ปรากฏว่า เจ้านายลื้อเข้ามาขอสวามิภักดิ์กับกรุงเทพ เจ้าเมืองน่าน
ได้ให้เจ้าอุปราชเมืองเชียงรุ่งยกกองทัพตามไปช่วยกองทัพสยามที่เชียงตุง
แต่กองทัพสยามถอยลงมาเสียก่อน เจ้าเมืองน่านได้ยกกองทัพตามกรมหลวง
วงษาธิราชสนิทไปตีเมืองเชียงตุงในครั้งที่สองด้วยเช่นกัน และได้เป็นกองหลังคุ้ม
กันจนลงมาถึงเมืองน่านใน พ.ศ. ๒๓๔๘ เมืองน่านอาจมีความตั้งใจในการทำศึก
มากกว่าทางฝ่ายเชียงใหม่ ทั้งนี้เพราะเมืองน่านได้รับประโยชน์จากการขยาย
อำนาจไปสู่สิบสองปันนา ทำให้ชายแดนของเมืองน่านเข้มแข็งขึ้นกว่าเดิม

การไม่ร่วมมืออย่างเต็มกำลังของเจ้านายล้านนาเกิดจากการที่ล้านนา
เห็นว่า การขยายอำนาจไปถึงเชียงตุงนั้น เป็นประเด็นท้องถิ่น หรือ ผล
ประโยชน์ของท้องถิ่น การที่สยามยกกำลังขึ้นมาเป็นจำนวนมากทำให้เจ้า
นายเกรงว่าผลประโยชน์ทั้งหลายที่จะได้จากการศึกครั้งนี้จะเป็นของสยาม
ทั้งหมด อีกทั้งเป็นผลประโยชน์ที่อยู่บนความสูญเสียของเจ้านายที่ค่อนข้าง
หวงกำลังคนและเสบียงอาหาร มีข้อร้องเรียนถึงปัญหาการขาดแคลนอาหาร
และกำลังคนตามที่ถูกเรียกเกณฑ์ การจัดการรบของฝ่ายสยามเป็นการทำการ
ศึกขนาดใหญ่ที่เจ้านายไม่คุ้นเคยและอาจจะไม่เหมาะสมกับพื้นที่ของเชียงตุง

* หวณู. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๐๖ เลขที่ ๕๔ ร่างศุภอักษรถึงนคร
เชียงใหม่.

* สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนาภิเษก
เล่ม ๗. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๐). หน้า ๓๐๓-๓๐๔.

จะเห็นได้จากการที่เชียงตุงใช้กองกำลังขนาดเล็กเข้าจู่โจมก่อกวนและใช้ประโยชน์จากที่ตั้งที่ยากในการโจมตีของกองทัพใหญ่

ข้อมูลจากเอกสารอังกฤษยังกล่าวถึงความไม่เต็มใจและไม่เต็มที่จะของเจ้านายล้านนา ในการรบ โนเจอร์ แบร์ลีย์ เสนอว่า สาเหตุมาจากความหวาดกลัวว่าหากสยามควบคุมเชียงตุงได้จะทำให้เจ้านายล้านนาสูญเสียผลประโยชน์ที่เคยได้รับจากการปกครองพื้นที่ชายแดนและที่สำคัญ คือ สูญเสียโอกาสในการเปลี่ยนเจ้าอิราขซึ่งเป็นเงื่อนไขหลักในการรักษาอำนาจ การปกครองบ้านเมืองของตนเอง เชียงตุงเป็นเมืองขึ้นของพม่าที่อยู่ไกลที่สุดและเป็นตัวแทนของพม่าในการดูแลเมืองขึ้นอื่น ๆ อิสรภาพของเชียงตุง คือ อำนาจการต่อรองของเชียงใหม่ ความขัดแย้งระหว่างพม่ากับสยามน่าจะทำให้เชียงตุงและล้านนาเป็นศัตรูกัน แต่เหตุการณ์กลับตรงกันข้าม เอกสารอังกฤษกล่าวว่า*

...มีความน่าสงสายน้อยมากกว่า ได้มีการทำความเข้าใจระหว่างเจ้านายเชียงตุงและเจ้านายล้านนาซึ่งเคยมีและยังคงมีความสัมพันธ์กันว่าในระหว่างการแสดง (หมายถึงการสู้รบ) ที่จำเป็นต้องทำให้เจ้าอิราขทั้งสองพอใจ พวกเขาจะทำร้ายอีกฝ่ายหนึ่งให้น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ ถึงกับมีการกล่าวว่าในการโจมตีเชียงตุงครั้งสุดท้ายของสยาม เชียงใหม่ได้ขอโทษเชียงตุงที่ได้โจมตีเชียงตุงตามคำสั่งของสยาม และได้จัดการไม่ให้ใส่ลูกปืนในการรบ ยกเว้นแต่ในเวลาที่ชาวสยามอยู่ร่วมด้วย...

พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและลายพระหัตถ์กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ที่กราบบังคมทูลนั้นแสดงถึงทัศนคติในทางลบต่อพวก “ลาว” การจะร่วมเป็น ร่วมตายจึงเกิดขึ้นได้ยาก ความขัดแย้งระหว่างข้าราชการสยามกับเจ้านายล้านนานั้นค่อนข้างรุนแรงถึงขั้นที่เจ้านาย

* U.K. Vice Consul Gould to Satow, 31st May 1886, F.O.628/165. cited in Nigel J. Bralley, Ibid, p.108.

แสดงความกระด้างกระเดื่องต่อกรมหลวงวงษาธิราชสนิทและเจ้าพระยา
ยมราช กองทัพของเจ้าราชบุตรเชียงใหม่ไม่ได้ไปกับทัพหลวง แต่ยกเดินทัพ
ทางเมืองบุและเมืองสาด ซึ่งเป็นเส้นทางที่เชียงใหม่มักใช้ในการกวาดต้อน
ผู้คน แสดงให้เห็นว่าไม่ให้ความสำคัญกับทัพหลวง นอกจากนี้เจ้าเชียงใหม่
ได้ร้องเรียนมายังกรุงเทพฯว่า เจ้าพระยายมราชกล่าวคำหยามคายกับตนและ
ลงโทษเขียนพระยาขันแก้วซึ่งเป็นขุนนางใหญ่ของเชียงใหม่ เพราะพระยาขันแก้ว
ล้าเลียงปืนและกระสุนดินดำไปส่งกองทัพสยามล่าช้า* การศึกครั้งนี้สยามประสบ
ความล้มเหลวแต่เจ้านายล้านนาเป็นฝ่ายชนะ เพราะทำให้สยามตระหนักว่า
หากต้องการขยายอำนาจทางเหนือต้องอาศัยเจ้านายเป็นหลัก ประจักษ์พยาน
ที่ชัดเจน คือ แม้สยามจะไม่ชนะศึกเชียงตุงและมีการฉกชิงระหว่างเจ้านาย
กับแม่ทัพสยาม ถึงกับพระเจ้านองยาเออกรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงมีลาย
พระหัตถ์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บริภาษเจ้า
นายล้านนาอย่างรุนแรง แต่หลังจากถอยทัพกลับมาแล้ว สยามกลับชมเชย
การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้านายที่ “...ได้จับบุตรหลานแสนหัวพระยาลาวคุมไพร่
ไปเข้ากระบวนทัพสู้รบกับพวกเมืองเชียงตุง และจัดหาช้างโคต่างบรรทุกเข้า
เสบียงไปเลี้ยงกองทัพจัดแจงการงานพร้อมได้ทุกสิ่งทุกประการ สมควร
กับที่เบญเจ้าเมืองประเทศราช ขอบด้วยราชการหนักหนาแล้ว...”^๖ ถึงกับตก
รางวัลให้กับเจ้านครเชียงใหม่ โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศพระยาเชียงใหม่
มหาวงศ์ เป็นพระเจ้านครไชยประเทศราชสืบดินทรนพิสัยนครมหา นครอิส
ฐาน ภูบาลบพิตรสถิตในอุดมขิยวงคราชวงศ์ เจ้านครเชียงใหม่ใน พ.ศ.
๒๓๙๖ ที่สำคัญสยามได้ยกย่องชนชั้นปกครองของล้านนาจากตำแหน่ง
พระยาให้เป็นเจ้า ตั้งแต่เจ้าหลวง เจ้าหอหน้า เจ้าราชวงศ์และเจ้าราชบุตร ใน
พ.ศ. ๒๓๙๙ สยามแต่งตั้งเจ้านครเชียงใหม่คนใหม่แทนพระเจ้านครไชยประเทศฯ
ซึ่งถึงแก่พิราลัย โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศ พระยาเมืองแก้วสุริย
วงศ์บุตรพระเจ้ากาวิละ เป็น “เจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ตำแหน่งสืบนคร สุนทรทศลักษณะ
เกษตร วรฤทธิเดช มหาโยนางคราชวงศาธิบดี เจ้านครเชียงใหม่” เจ้าหลวงองค์

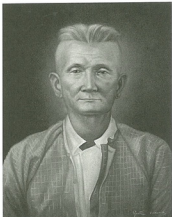
* หมายเหตุ จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๐๖ เลขที่ ๗๐ ร่างสารตราพระยาสิทธิราช
ฤทธิไกร

^๖ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, อ้างแล้ว, หน้า ๖๔๓.

นี้เคยร่วมกองทัพของพระยาอุปราชมืองเชียงใหม่ไปตีเชียงตุงและเคยถูกฟ้องร้องมาว่าไม่ร่วมมือกับกองทัพพระยาราชบุตรเมืองเชียงใหม่ในการโจมตีเชียงตุง ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๐๔ ยังได้พระราชทานเกียรติยศเพิ่มเป็นพระเจ้านครเชียงใหม่*

พระเจ้ามโหตรประเทศฯ

พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ฯ

การที่สยามจึงเอาใจเจ้านายล้านนาทั้ง ๆ ที่คนเหล่านั้นไม่ได้มีผลงานที่น่าประทับใจ หรือเป็นประโยชน์สำหรับสยาม ก็เพราะสยามต้องพึ่งคนเหล่านั้นในการจัดการและควบคุมชายแดน และคำตอบที่นักวิชาการส่วนใหญ่ให้มา คือ เป็นเพราะชาติตะวันตกกำลังคุกคามเข้ามารอบด้าน อังกฤษยึดครองหัวเมืองชายฝั่งทะเลของพม่าได้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๔ ต่อมายึดครองพม่าตอนล่างได้ใน พ.ศ. ๒๓๙๕ สยามต้องเปิดประเทศด้วยการทำสนธิสัญญา

* พระยาประกาศกิจกรจักร, อ้างแล้ว, หน้า ๔๙๒-๔๙๕.

เบาวิริงกับอังกฤษใน พ.ศ.๒๓๙๔ หากศึกษาจากพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท แม่ทัพของศึกเชียงตุงในครั้งนั้นจะเห็นว่า พระองค์ไม่ทรงพอพระทัยบรรดาเจ้านายประเทศราชล้านนา ทรงเข้าพระทัยว่าเจ้านายล้านนายังไม่รู้จริงถึงสถานการณ์ต่างประเทศ อีกทั้งยังไม่อยากขยายอาณาเขตให้กว้างไกลเหมือนสยาม ที่สำคัญ “...มันจะเอาแต่ความสุข ถึงความสุขที่ไทย ได้ให้มันมามากแต่ก่อน ด้วยไม่ได้กะเกณฑ์ค่าราชการฎาเก็บส่วยไรไป เหมือนพม่าทำแก่งเมืองเชียงตุงนั้น ก็จะไม่มีสติปัญญาที่มันจะเทียบเคียงคิดเห็นรฤกบุญคุณเรา...”^๑

ทัศนะต่อหัวเมืองประเทศราชเช่นนี้เหมือนกับทัศนะของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ที่ว่า^๒

...นิไสยลาวมากไปด้วยความเกียจคร้านโดยธรรมดา
ประเพณีบ้านเมืองถึงจะทำไรนาสิ่งใด ถ้าแต่คร่อนเข้า
ต้องหยุดก่อน ต่อเย็น ๆ จึงจะทำ เดิน ทางสายลึก
หน้อยหนึ่งก็ต้องหยุด เย็น ๆ จึงจะไป ไม่เคยได้ความ
ลำบากยากเลย ไม่เคยเสียเข้าเสียของสิ่งไรกับผู้ใด...

พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงต้องการใช้
มาตรการเด็ดขาด ทรงเห็นว่า^๓

...จะต้องขอรับพระราชทานกตชีเมืองลาวโดยอุกฤษฐ
หิยบเอาข้อผิดคิดฆ่าเจ้าเมืองญากูบราชราชวงษ์ที่เป็น
ผู้ใหญ่ คิดฆ่าเสียให้ได้สักคนหนึ่งสองคน หัวเมืองลาว
เหล่านี้จึงจะราบคาบ กล้าหาญแรงแรงเต็มใจทำราชการ
สนองพระเดชพระคุณ...

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนิน

^๑ จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง. อ้างแล้ว. หน้า ๙๗.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

นโยบายผ่อนปรนกับเจ้านายล้านนาตามเจตนารมณ์ทางการเมืองของพระองค์ ที่จะรักษาความเป็นเอกราชและบูรณภาพทางดินแดนรวมทั้งสิทธิและอำนาจทางการเมืองเหนือดินแดนประเทศราช และสร้างความร่วมมือเป็นสุขให้กับ ราษฎร^๑ ทรงทราบดีว่าหัวเมืองประเทศราชล้านนา มีความสำคัญยิ่งต่อเกียรติ ภูมิของสยามและเป็นปราการสำคัญในการป้องกันพม่าทางเหนือ การดำเนินการ รุนแรงกับเจ้านายจะทำให้เกิดความวุ่นวายและเจ้านายล้านนาอาจจะหันไป สวามิภักดิ์กับพม่า การเอาอกเอาใจเจ้านายล้านนาจึงปรากฏออกมาอย่างชัดเจน ดังที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงทักท้วงว่า “...ยังโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้มีท้องตราพระราชสีห์ขึ้นมาเอาอกเอาใจอยู่เนือง ๆ พวกลาวยิ่งกำเริบหนัก ไปไม่มีใครจะกลัวจะเกรง ถ้าจะลุบไล่ไล่เกลี้ยอยู่เช่นนี้ก็ไม่ใช่เป็นการเบ่งบาน...”^๒

นอกจากนี้เสนาบดีในกรุงเทพเองก็มีนโยบายประนีประนอมกับเมือง ประเทศราช เห็นว่าเมืองเหล่านี้เป็น “เมืองสามิภักดิ์” มิใช่ “เมืองขึ้นกรุง”^๓ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทจึงทรงบันด้วยความคับข้องพระทัยว่า “...ครั้นจะทำให้ เบ็ดหลาบ้าง ก็เกรงว่าท่านผู้ใหญ่ ๆ ในกรุงเทพมหานครจะคิดเดียนครหาว่า ทำให้หัวเมืองประเทศราชแตกร้าง เพราะกองทัพรู้ขึ้นมาอยู่...”^๔ กลายเป็นอีก สาเหตุหนึ่งที่ทำให้การบัญชาการรบไม่มีประสิทธิภาพ ความเห็นต่างในการ ปฏิบัติต่อหัวเมืองประเทศราชนี้ทำให้อำนาจของกรุงเทพอ่อนแอ สร้างความ ลำบากให้กับแม่ทัพที่ปฏิบัติหน้าที่ในพื้นที่โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ไม่เคยมี ประสบการณ์ในการควบคุมหัวเมืองเหล่านั้น

นอกจากไม่ใช้นโยบายเข้มงวดต่อประเทศราชแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงเห็นใจราษฎร ทรงมีความเข้าใจทุกข์สุขของ ราษฎรและทรงเอาใจเขามาใส่ใจเรา ทรงเห็นว่า^๕

...วิไลราษฎรไพร่บ้านพลเมือง เมืองเขาก็ดี เมืองเราก็ตีก็ยอม

^๑ นฤมล อีรวัฒน์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๒.

^๒ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, อ้างแล้ว, หน้า ๖๓๒.

^๓ พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ วันอาทิตย์ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๖ จ.ศ.๑๒๓๗ ใน ผนัฎฐ์ สุธิดสงคราม, เจ้าคุณกรมท่า, (กรุงเทพ : เชนทร์เลขาพรศึกษาการพิมพ์, ๒๕๒๒), หน้า ๔๑.

^๔ จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, หน้า ๑๑๑.

^๕ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, อ้างแล้ว, หน้า ๖๒๓.

คอยที่จะหวาดหวั่นพรึ่พริ้งด้วยโยย ๓ ประการ คือ การทัพศึก
๑ การความไข้ ๑ เข้ายากหมากแพง ๑ ...เพราะฉะนั้นฉันวิตกว่า
เมื่อกองทัพเรยกขึ้นมาในปีนี้ ที่ฟ้าฝนแปรวิปริตมาก ลาวก็พาโล
ร้องว่าขัดสนเสบียงอาหาร...เมื่อเราริรณาหาเร้นเข้าก็จะเป็น
อันทำให้รอนรนไป จะเป็นเหตุให้แตกใจหม่นหมอง...

ความล้มเหลวในการพิชิตศึกเชียงตุงจึงมีสาเหตุหลายประการทั้ง
ภายนอกและภายใน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ศักดิ์เชียงตุงเป็นเหตุการณ์สำคัญใน
ประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองลุ่มน้ำโขง ผู้เกี่ยวข้องในการศึกครั้งนี้ต่างได้รับผล
ตอบแทนที่น่าพอใจมากบ้างน้อยบ้าง พม่าซึ่งเป็นเจ้าอิทธิราชของเชียงตุงยังคง
รักษาฐานะของตนเองไว้ได้ เชียงตุงได้แสดงความเข้มแข็งและความสามารถ
ของผู้นำจึงรักษาฐานะรัฐไทใหญ่ที่สำคัญที่สุดทางปากตะวันออกของแม่น้ำ
สาละวินไว้ได้ สยามได้แสดงแสนยานุภาพให้ปรากฏแก่พม่าศัตรูเก่า และ
แสดงให้บรรดาเจ้านายล้านนาและหลวงพระบางเห็นความพร้อมในด้านกำลัง
คนและอาวุธยุทธโศปกรณ์ เพราะความล้มเหลวทั้งสองครั้งนั้นไม่ได้เกิดจากความ
ขาดแคลนปัจจัยการรบ แต่เกิดจากความไม่คุ้นเคยสภาพภูมิศาสตร์ ขาดความ
ร่วมมือของผู้นำในท้องถิ่น ความขัดแย้งระหว่างผู้นำทัพและการจัดการกระบวน
การรบที่ไม่เหมาะสม สยามได้สร้างความยำเกรงและความอุ่นใจให้กับประเทศ
ราชล้านนา ไม่ต้องเกรงภัยสงครามกับพม่าอีกต่อไป สำหรับหัวเมืองประเทศ
ราชล้านนา การศึกเชียงตุงพิสูจน์ความสำคัญที่บ้านเมืองเหล่านี้และความ
สามารถทางการรบของผู้นำที่จะทำหน้าที่เป็นปราการป้องกันศัตรูทางพรมแดน
ด้านเหนือของสยาม กองกำลังของล้านนาสามารถตอบโต้ข้าศึกในกรณีที่ถูกรุกราน
หรือรุกรานเมื่อมีโอกาสและมีความจำเป็น สามารถเป็นกำลังที่ตีของสยามในการ
รักษาเกียรติภูมิของอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ทางใต้ แต่สยามต้องสร้างความสัมพันธ์เชิง
อำนาจที่เหมาะสมเพราะบ้านเมืองเหล่านี้ถือตนว่าเป็นเมืองสวามิภักดิ์มิใช่เมืองขึ้น

ความผูกพันกับเชียงตุงของสยามยังสืบทอดมาถึงรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะความสำคัญของเชียงตุงในฐานะ
เมืองการค้าที่สำคัญตอน มีที่ตั้งทางยุทธศาสตร์ที่สามารถโจมตีล้านนาได้
และที่สำคัญ คือ ปัญหาเขตแดนระหว่างเชียงใหม่กับเชียงตุง ปัญหาที่ต้อง
เร่งจัดการก่อนที่จะถึงกฤษฎะยึดครองพม่าตอนบนและรัฐไทใหญ่ได้ทั้งหมด

รัฐบาลกรุงเทพได้ส่งข้าหลวงไปปฏิบัติหน้าที่ตามสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๑๖ และ พ.ศ. ๒๔๒๖ ภายหลังยังได้ส่งพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงพิเศษไปจัดการการเมืองเชียงใหม่ ลำปางและลำพูน พระองค์ได้แสดงความอยากได้เมืองเชียงตุงไว้ภายใต้อำนาจของสยามว่า*

...เรื่องเชียงตุงนั้นเสียดายนัก ทางไปก็ไกลกว่าที่พม่าจะมา เข้าน้ำกับบริบูรณ์เท่าเมืองตาก เวลานี้ยังตึกเพราะพม่าไม่ช่วย ใครๆก็ไม่ช่วย ถ้าได้เชียงตุงก็เหมือนได้ ๔ ได้ ๕ ต่อไปเอน้องพระเจ้าเชียงใหม่เชื้อเชียงตุงไปรักษาก็ได้คิดจะไปเอง...

สยามพยายามที่จะขยายอำนาจเข้าไปในเชียงตุงในช่วงเวลาของสุญญากาศ ทางการเมืองขณะที่พม่าสูญสิ้นอำนาจและอังกฤษยังเข้าไปไม่ถึงรัฐไทใหญ่ เมื่อใช้กำลังไม่สำเร็จสยามจึงหันไปใช้การเกลี้ยกล่อมให้เชียงตุงหันมาสามัคคีกับสยาม ให้นำเอาไพร่พลมาอยู่กับฝ่ายสยามโดยชักชวนว่า

๑๕๗

ศึกเชียงตุง

...เมื่อนี้ก็ดี เมื่อหน้าก็ดี จะมีทุกขวิอรณนประการใด น้ำบ่อมีกิน ดินบ่อมีอยู่บ่อมีใครเลี้ยงแล้ว จะหันมาพึ่งพระมหากษัตริย์บารมี เมื่อใดก็คงไม่เป็นที่หมายเปล่า ไร่นาป่าไม้ในเขตแขวงบ้านเมืองมีอยู่เป็นอันมาก น้ำจะให้กิน ดินจะให้อยู่เย็นใจทั้งพวกพ้องไพร่ไทยใหญ่น้อยทั้งมวล มาเท่าใดก็มีให้อัดคัด..."

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า เชียงตุงมีความสำคัญทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ เมื่อไม่สามารถยึดครองเชียงตุงให้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติสยามได้ สยามก็ยังเล็งเห็นโอกาสทางการค้าหากมี การเปิดเส้นทางคมนาคมไปถึง

* พจน. ร.๕ น.๕๔/๔๔ รายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เรื่องจัดการการเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง, พฤษภาคม พ.ศ.๑๐๓.

* พจน. ร.๕ น.๑๐๒ ก/๒ หนังสือพระศรีเสนาบดีหลวงศิลปะสารสรวุฑ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ.๑๐๔.

เชียงตุง เมื่อเส้นทางรถไฟสายเหนือมาถึงสถานีเด่นชัยที่แพร่ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้มีการสร้างและปรับปรุงถนนหนทางจากสถานีรถไฟไปยังตัวเมือง เพื่อให้การขนส่งสินค้าสะดวกยิ่งขึ้น มีการปรับปรุงเส้นทางลำปาง-เชียงรายเพื่อส่งเสริมการค้าระหว่างชายแดนจีน พม่าและไทย ซึ่งมีเมืองการค้าที่สำคัญ คือ ยูนนาน เชียงตุงและเชียงราย โดยเดินทางต่อจากสถานีรถไฟที่ลำปาง เจ้าพระยาวางศานุประพันธ์ได้แสดงวิสัยทัศน์ที่ต่อมาปรากฏเป็นรูปธรรมในโครงการสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจและอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ท่านได้แนะนำ*

...ถ้าได้จัดการให้มีทางขึ้นระหว่างเมืองนครลำปางและเมืองเชียงราย ให้ล้อยานเดินสะดวกตลอดปีแล้ว คงจะบังเกิดประโยชน์หลายประการ เช่น ในการปกครอง การค้าขาย การเพาะปลูก และการเพิ่มทุนผลประโยชน์ให้แก่รถไฟเป็นอาทิ ด้วยทางสายนี้เมื่อทำให้ล้อยานเดินได้สะดวกแล้วเกือบจะว่าบุญแก่ประตูแห่งการค้าในเมืองเชียงตุงของอังกฤษและในภาคใต้แห่งมณฑลยูนนานของประเทศจีนอยู่ในมือเรากว่าได้ และบางทีอาจจะแผ่ไปถึงมณฑลลาวของฝรั่งเศสตามแม่น้ำโขงบางตอนได้บ้าง เพราะเมื่อนำสินค้าขึ้นไปยังเมืองเชียงรายได้สะดวกแล้วราคาก็คงจะย่อมเยาลงกว่า ในเวลานี้...

* พจข. ร.๖ ก.๑/๑๗ หนังสือกราบบังคมทูลมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาวางศานุประพันธ์, ๑๔ มกราคม พ.ศ.๒๔๕๔ อ้างใน พูนพร พูลทงจักร, "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในมณฑลพายัพหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ.๒๔๖๔-๒๔๘๔", วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐, หน้า ๕๕.

ความพยายามครั้งสุดท้ายในการผนวกเชียงตุงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยเกิดขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ โดยรัฐบาลไทยส่งทหาร ตำรวจ ข้าราชการพลเรือน และประชาชนไทยจำนวนมากเข้าไปปฏิบัติงานในเชียงตุง หรือที่เรียกว่า “สำหรับไทยเดิม” ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๕ - ๒๔๘๘ มีการจัดการ บริหารราชการ ตั้งศาลพิจารณาคดีสันติความและจัดหน่วยการปกครองเป็น อำเภอ เช่น อำเภอเมืองเชียงตุง เมืองพยาก เมืองยอง เมืองเลน เมืองโก เมืองซาก เมืองแปง เมืองสาต และเมืองหาง มีตำรวจทำหน้าที่ดูแลความสงบ เรียบร้อยและมีโรงเรียนสอนภาษาไทย การปรากฏตัวของคนไทยในสมัยนั้นยัง อยู่ในความทรงจำของผู้เฒ่าผู้แก่ชาวเชียงตุงมาจนถึงปัจจุบัน

* บ.บุญคำเที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน. (กรุงเทพ : คลังวิทยา, ๒๕๓๙). หน้า ๑๗๓-๑๗๔.

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

หอพระสมุดวชิรญาณ. จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๖ เลขที่ ๕๔ ร่าง
ศุภอักษรถึง นครเชียงใหม่.

"-----". จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๖ เลขที่
๗๐ ร่างสารตราพระยาสิทธิราชฤทธิ์ไกร.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๕ กระทรวง
มหาดไทย ม.๑.๑๒ ก/๒ หนังสือพระศรีเสนาถึงหลวงศิลปะสารส
ราชูธ. (๑๙ พฤษภาคม ร.ศ.๑๐๔.)

"-----". ม.๕๔/๔๔.
รายงานกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เรื่องจัดการการเมืองเชียงใหม่
ลำพูน ลำปาง. (พฤษภาคม ร.ศ.๑๐๓.)

"-----". ม.๕๔/๑๔๐
หนังสือราชการเมืองลำปาง. (๗ สิงหาคม - ๑๕ ธันวาคม
ร.ศ.๑๑๕.)

"-----". รัชกาลที่ ๖
กระทรวงกลาโหม ก.๑/๑๗ หนังสือกราบบังคมทูลมหาอำมาตย์
เอกเจ้าพระยาวงศาสุรพันธ์. (๑๔ ม.ค.๒๔๕๔)

UK., F.O. 69/103, Note by Colonel E. B. Sladen, Commissioner of
the Arakan Division, the Shan States, December 1, 1884.

UK., F.O 69/103, Semi-official letter from the Revd. Dr. Cushing, to
the Chief Commissioner, British Burma, December 4,
1884.

เอกสารชั้นรอง

โครงการศึกษาวิจัยคัมภีร์ใบลานภาคเหนือ. ตำนานสิบห้าราชวงศ์เล่มที่ ๓
ผูกที่ ๖-๗. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม, ๒๕๓๓.

จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๙.

ประจักษ์จิกรจักร. พระยา. พงศาวดารโยนก. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๑๕.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. **เจ้าคุณกรมท่า**. กรุงเทพฯ : เซนทรัลเอ็กซ์เพรสศึกษา
การพิมพ์, ๒๕๒๒.

บ.บุญคำ. **เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน**. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา,
๒๕๓๙.

ปรานี ศิริธร. "เมื่อเจี้ยวเข้ามามีบทบาทในภาคพายัพของไทย", **แผ่นดินไทย**.
วันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๑.

ประชุมพงศาวดารภาค ๔ ตอนปลายและภาค ๕. กรุงเทพฯ : องค์การคำครุ
สภา: ๒๕๐๖

ทวี สว่างปัญญางกูร. **ตำนานเมืองเชียงตุง**. เชียงใหม่ : แผนกอนุรักษ์และ
เผยแพร่วรรณกรรม ล้านนา, ๒๕๒๗.

รัตนพร เศรษฐกุล. **ชาวไทลื้อในจังหวัดน่าน**. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยและ
พัฒนามหาวิทยาลัยพายัพ, ๒๕๓๔.

สงวน โชติสุขรัตน์. "ตำนานพระยามังรายสร้างเมืองเชียงตุง", **รวมสาร
นิยายไทย**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕.

สร้อยศักดิ์ อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติง, ๒๕๓๙.

สุรศักดิ์ ศรีสำออง. **ลำดับกษัตริย์ลาว**. กรุงเทพฯ : สำนักงานโบราณคดีและ
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ ๔ อุบลราชธานี, ๒๕๔๓.

สำนักงานวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก
เล่ม ๗**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๑.

यररย จิระนคร และรัตนพร เศรษฐกุล. **ประวัติศาสตร์สิบสองปันนา**.
กรุงเทพฯ : วิถีวรรณคดี, ๒๕๔๔.

K. William Melchers. **The Thai Invasion of Kengtung During the
Reign of Rama III**, **Anuson Walter Vellar**. Honolulu :
Center for Asian and Pacific Studies, 1986.

Sao Saimong Mangrai. **The Padaeng Chronicle and the Jengtung
State Chronicle Translated**. (Ann Arbor : University of
Michigan} 1981).

Volker Grabowsky and Andrew Turton. **The Gold and Silver Road of
Trade and Friendship**. Chiang Mai : Silkworm Books, 2003.

วิทยานิพนธ์

- พูนพร พูลทาจักกร, "การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในเขตลพบุรีหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ. ๒๔๖๔-๒๔๘๔", วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐,
- นฤมล อีรวัฒน์, "พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๓๕.
- อรวรรณ ทวีพย์พลอย, "บทบาทและความสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิทในการบริหารราชการแผ่นดิน", วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๓๕.
- อาสา คำภา, "ล้านนา และ รัฐฉาน : ความเปลี่ยนแปลงภายใต้กระบวนการรวมศูนย์อำนาจและช่วงสมัยอาณานิคมปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐" วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชามานุษยวิทยา, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔.
- Nigel J. Brailey, "The Origins of the Siamese Forward Movement in Western Laos, 1850-1882", Ph.D dissertation, University of London, 1968

การสงครามครั้งตีเมืองเชียงตุง
เมื่อต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พุทธศักราช ๒๓๙๖

บทคัดย่อ

บทเขียนเรื่องนี้ เป็นเนื้อความว่าด้วยสาระสังเขปเนื่องกับ ต้นเหตุแห่งการสงครามที่เมืองเชียงตุง ระหว่างปลายพุทธศักราช ๒๓๔๕ ต่อกันกับพุทธศักราช ๒๓๔๖ ว่าด้วยกองทัพสยามและกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือในล้านนาประเทศสมัยนั้นสมทบขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง เรื่องศาสตราวุธยุทธโปกรณ์และยุทธสัมภาระสำหรับกองทัพ การเดินทัพ ระยะเวลาในการเดินทางเมืองเชียงตุงกับการเตรียมรบสู้กองทัพสยาม อุปสรรคระหว่างการเดินทัพสู่แดนข้าศึก ยุทธวิธีทำการรบของพวกเมืองเชียงตุงกับกองทัพสยาม ลำดับเหตุการณ์รบสู้ ณ เมืองเชียงตุง ปัญหาในกองทัพเป็นเหตุให้ตีไม่ได้เมืองเชียงตุงจนต้องถอยทัพกลับ

บทเขียนเรื่องนี้ จัดทำขึ้นประกอบการบรรยายในการสัมมนาทางวิชาการ เนื้อความซึ่งปรากฏในบทเขียนหน้าต่อไปในเอกสารฉบับนี้เป็นเพียงความสังเขป อาจบกพร่องบ้างขอได้รับอภัย

การสงครามครั้งตีเมืองเชียงตุง เมื่อต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๓๙๕ - ๒๓๙๖

อ. จุลทรรค์ พยายามนท์ *

ต้นทางแห่งสงคราม

การที่สยามทำสงครามตีเมืองเชียงตุงเมื่อพุทธศักราช ๒๓๙๖ ต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ มีพระอริยาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า

“ในรัชกาลที่ ๔ ต้องทำสงครามครั้งเดียว และไม่เหมือนกับสงครามใน ๓ รัชกาลที่ล่วงแล้ว ด้วยแต่ก่อนพอเปลี่ยนรัชกาลใหม่ ทั้งรัชกาลที่ ๑ และที่ ๒ พม่าข้าศึกก็เข้ามาบุกรุก เมื่อครั้งรัชกาลที่ ๓ เจ้าอนุเวียงจันทน์เป็นชนกก็ยกกองทัพลงมารบรุก ไทยเป็นฝ่ายข้างต่อสู้รักษาอาณาเขตทั้ง ๓ คราว แต่คราวนี้ไทยไปตีเมืองเชียงตุงเป็นการรบรุกอาณาเขตของพม่า จึงผิดกัน

ที่จริงเรื่องตีเมืองเชียงตุงเริ่มมาในรัชกาลที่ ๓ ด้วยเหตุเกิดจลาจลในอาณาเขตลื้อ ลีบสองปันนา อันเป็นประเทศราชของพม่า แต่ภูมิลำเนาอยู่ต่อแดนทั้งประเทศจีนและประเทศไทย และเคยยกมาขึ้นต่อจีนหรือไทยในเวลาได้ความลำบากมาแต่ก่อน เมื่อก่อนเกิดจลาจลครั้งนี้ มีพวกเจ้านายราชวงศ์เชียงรุ่ง ซึ่งครอบครองลีบสองปันนาพากันอพยพครอบครัวหนีภัย มาอาศัยอยู่ในแดนเมืองน่านและเมืองหลวงพระบาง (เมื่อยังเป็นอาณาเขตสยาม) หลายนาย เจ้าเมืองหลวงพระบางและเมืองน่านส่งตัวนายที่เป็นหัวหน้าลงมายังกรุงเทพฯ เพื่อขอพระบารมีเป็นที่พึ่ง และจะทิ้งพม่ามาพึ่งไทย

ก็ในเวลานั้นทางประเทศพม่าเสื่อมกำลัง ตั้งแต่รบแพ้อังกฤษ (ครั้งแรก) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า เป็นโอกาสที่จะแผ่พระราชอาณาเขตไปถึงสิบสองปันนา แต่ต้องตีเมืองเชียงตุงซึ่งพม่าให้ควบคุมหัวเมืองลื้อให้หมดกำลัง ไทยจึงจะเอาเมืองสิบสองปันนาไว้ได้

ครั้งนั้น พ่อพวกราชประเทศราชในมณฑลพายัพทราบกระแสพระราชดำริ ก็พากันยินดีรับอาสาตีเมืองเชียงตุง ด้วยเห็นแก่ประโยชน์ที่จะได้ खेलกับทรัพย์สิน เมื่อรบชนะตามประเพณีการทำสงครามในสมัยนั้น จึงโปรดฯ ให้พวกราชประเทศราชเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองนครลำพูนยกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง (ครั้งแรก) เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๙๒ แต่กองทัพยกไป ๆ ทำการไม่พร้อมกัน ลงที่สุดขัดสนเสบียงอาหาร ก็ต้องเลิกกลับมา

พอประจวบเวลา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประชวร เรื่องตีเมืองเชียงตุงก็ค้างอยู่เพียงนั้น จนสิ้นรัชกาลที่ ๓

ถึงรัชกาลที่ ๔ มีความจำเป็นจะต้องตกลงเป็นยุติว่าจะทำอะไรต่อไป ทั้งในเรื่องตีเมืองเชียงตุงและเมืองสิบสองปันนา เพราะพวกราชประเทศราชเมืองเชียงตุงต้องคอยฟังอยู่ในกรุงเทพฯ ถึง ๓ ปี พรรคพวกครอบครัวคอยอยู่ที่แขวงเมืองนานและเมืองหลวงพระบางก็มาก

พอประจวบกับได้รับศุภอักษรของเจ้าฟ้าแสนหวี เจ้าเมืองเชียงรุ่งมีมา ให้กราบบังคมทูลว่า การที่เกิดจลาจลนั้นระงับเรียบร้อยแล้ว ขอพระราชทานอนุญาตให้เจ้านายที่มาพึ่งพระบารมีกับพวกบริวารกลับคืนไปบ้านเมือง และเจ้าเมืองเชียงรุ่งจะถวายเครื่องราชบรรณาการ ๓ ปี ครั้ง ๑ เหมือนอย่างประเทศราชอื่นต่อไป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริว่า พวกราชวงศ์เมืองเชียงรุ่งกับพวกบริวารหนีภัยมาพึ่งพระบารมี ในเวลานั้นบ้านเมืองเป็นจลาจล บ้านเมืองเรียบร้อยแล้วใครประสงค์จะกลับไปบ้านเมืองก็พระราชทานอนุญาตให้กลับไปตามใจสมัคร

แต่ส่วนเรื่องการตีเมืองเชียงตุงและเรื่องที่ผูกพันกับเมืองเชียงรุ่งต่อไปอย่างนั้น โปรดฯ ให้เสนาบดีปรึกษากันทำความเห็นขึ้นถวายบังคมทูล ...

เสนาบดีจึงพร้อมกันทำความเห็นกราบบังคมทูลเห็นว่า ควรจะดำเนินการต่อไปตามพระราชดำริในรัชกาลที่ ๓ คือ ให้ไปตีเมืองเชียงตุงอีก เมื่อได้เมืองเชียงตุงแล้ว ก็คงได้เมืองสิบสองปันนาเป็นของไทยโดยไม่ลำบาก แต่การที่จะตีเมืองเชียงตุงคราวนี้ ควรให้มีกองทัพกรุงเทพฯ ยกขึ้นไปควบคุม กองทัพพวกรมณฑลพายัพด้วย จึงจะเป็นการสะดวกและจะเป็นประโยชน์มิถุนันข้าราชการในกรุงให้ธานีชำนานาญการศึกสงครามขึ้นด้วย” (ที่มา, ความทรงจำ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ)

กองทัพสยามครั้งตีเมืองเชียงตุง พ.ศ. ๒๓๙๕

กองทัพสยาม ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้จัดเป็นกองทัพยกขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง เมื่อปีขวด พุทธศักราช ๒๓๙๕ นั้น เป็นกองทัพที่ได้รับการจัดตามแบบโบราณประเพณี อันเป็นขนบนิยมสำหรับการยกทัพไปทำสงครามในกาลก่อน คือ จัดให้มีทัพหน้า ทัพหลวงและทัพหลัง ดังนี้

ทัพหน้า เป็นทัพที่อยู่ในบังคับบัญชาของพระประมุขแห่งกรมพระราชวังบวร หรือทัพวังหน้า ทัพ ๑

ทัพหลวง เป็นทัพใหญ่อยู่ในบังคับบัญชาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งพระราชวังหลวง หรือทัพหลวง ทัพ ๑

ทัพหลัง เป็นทัพที่อยู่ในบังคับบัญชาของพระประมุขแห่งกรมเสนาภิรมย์ หรือทัพวังหลัง ทัพ ๑

ในครั้งจัดกองทัพสยามไปตีเมืองเชียงตุง เมื่อปีขวด พุทธศักราช ๒๓๙๕ เป็นสมัยที่เลิกขนบนิยมที่พระประมุขแห่งพระบวรราชวังจะทรงเป็นผู้นำทัพหน้า และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งพระบรมมหาราชวัง จะทรงเป็นจอมทัพนำกองทัพหลวงเข้าทำสงครามดังกาลก่อนเสียแล้ว การจัดกองทัพไปตีเมืองเชียงตุงคราวดังกล่าว จึงโปรดฯ ให้ขุนนางผู้ใหญ่เป็นผู้ควบคุมกองทัพหน้ากับพระอนุชาธิราชเป็นผู้ควบคุมกองทัพหลวง และไม่มีกองทัพหลังดังขนบนิยมแต่ก่อน

กระนั้นก็ดี การจัดกองทัพก็ยังเป็นแบบโบราณประเพณีอย่างที่ยึด

ปฏิบัติมาแต่กาลก่อน ดังเช่นธรรมเนียมส่งกองทัพเดินลาดตระเวนเพื่อควม
สิริมงคลแก่แม่ทัพ นายกอง และไพร่พลในกองทัพ ณ หน้าที่วัดเฉลิมพระเกียรติ
แขวงเมืองนนทบุรี เป็นต้น

กองทัพหน้าและกองทัพหลวงคราวตีเมืองเชียงตุงนี้ มีสาระควร
ทราบดังต่อไปนี้

กองทัพหน้า

กองทัพหน้านี้ โปรดฯ ให้เจ้าพระยามรราช (นุช บุญยรัตพันธุ์)
เป็นแม่ทัพ คุมกองทัพซึ่งประกอบด้วยกำลังคนและสัตว์พาหนะ ดังนี้

คนเกณฑ์ในกรุงเทพฯ ได้จากพระบรมมหาราชวังและพระบวร
ราชวัง จำนวน ๙๒๖ คน

คนเกณฑ์ตามหัวเมืองชั้นใน ๗ เมือง คือ

เมืองสระบุรี
เมืองชัยนาท
เมืองนครสวรรค์
เมืองกำแพงเพชร
เมืองตาก
เมืองสวรรคโลก
เมืองเกิน

ได้คนร่วมกัน จำนวน ๑,๐๐๙ คน

คนที่เกณฑ์จากกรุงเทพฯ และคนที่เกณฑ์ได้จากหัวเมือง
ชั้นในทั้ง ๗ เมือง รวมเป็นคนเข้ากองทัพหน้า สำหรับเจ้าพระยามรราชได้
ควบคุมทั้งสิ้นจำนวน ๑,๙๓๕ คน

ช้าง ใช้เป็นพาหนะเกณฑ์ได้จากหัวเมืองต่าง ๆ ได้จำนวน
๔๔๙ เชือก

โคต่าง ๑๕๗ ตัว

อนึ่ง คนที่เกณฑ์เข้ากองทัพหน้า ประกอบด้วย ข้าราชการ
ฝ่ายทหารไทย ทหารมอญ พลเรือน โหร หมอ ช่าง ไพร่หลวง ไพร่สม ทาส

กองทัพหลวง

กองทัพหลวง หรือ กองทัพใหญ่ โปรดฯ ให้พระเจ้าที่นั่งยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท (พระองค์เจ้าνωม) เป็นแม่ทัพคุมกองทัพซึ่งประกอบด้วยกำลังคนและสัตว์พาหนะ ดังนี้

คนเกณฑ์ในกรุงเทพฯ ได้จากพระบรมมหาราชวังและพระบวรราชวัง จำนวน ๒,๕๕๑ คน

คนเกณฑ์ตามหัวเมืองชั้นใน ๔ เมือง คือ

เมืองพิษณุโลก

เมืองสุโขทัย

เมืองพิษัย

เมืองพิจิตร

เมืองนครสวรรค์

เมืองเพชรบูรณ์

เมืองวิเชียร

เมืองหล่มสักดี

ได้คนรวมกัน จำนวน ๒,๔๐๒ คน

คนที่เกณฑ์จากกรุงเทพฯ และคนที่เกณฑ์ได้จากหัวเมืองชั้นในทั้ง ๔ เมือง รวมเป็นคนเข้ากองทัพหลวง สำหรับพระเจ้าที่นั่งยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ได้ควบคุมทั้งสิ้นจำนวน ๔,๕๕๓ คน

ช้าง ใช้เป็นพาหนะ เกณฑ์ได้จากหัวเมือง จำนวน ๒๔๕ เชือก

โคต่าง จำนวน ๑๕๗ ตัว

คนที่ได้รับการเกณฑ์เข้ากองทัพหลวงนี้ ประกอบด้วย เจ้านาย ข้าราชการฝ่ายทหารไทย ทหารมอญ ฝรั่งเศส หมอ ไท ราชมัน กลองชนะ ปี่ พาทย์ ช่างเหล็ก ช่างดอกไม้เพลิง ช่างทอคาดาบ หัวปากี่ฟอครวี ไพ่หลวง ไพ่สม ทาส

อนึ่ง การจัดทัพหลวง ยังจัดวางตำแหน่งบังคับบัญชาคนในกองทัพ

โดยชนบทตามโบราณประเพณี โดยสำคัญ ดังนี้

แม่ทัพ
เจ้ากรม
ปลัดกรม
จางวาง
ยกกระบัตร
นายเวร
มหาดเล็ก
ทนาย
ล่าม
พระยา
พระ, สมิง
หลวง
ขุน
หมื่น
พัน
หมอ
ราชมัน
ช่างต่างๆ
กลองชนะ
ปี่พาทย์
พ่อครัว
ลูกหาบ
คนนำทาง
ไพร่
ทาส

เครื่องศาสตราวุธที่เอาขึ้นไปกับกองทัพสยาม

เครื่องศาสตราวุธสำหรับกองทัพที่จะยกขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง ปรากฏ
รายการจดหมายเหตุว่าด้วยจำนวนเครื่องศาสตราวุธที่เอาไปจากกรุงเทพฯ

ต่อไปนี้

ปืนใหญ่ อย่างปืน สัมมาทิจู	๔	กระบอก
ปืนใหญ่ อย่างปืนหลัก	๒๐	กระบอก
ปืนชาติสตัน	๑๔๔	กระบอก
ปืนหลังม้า	๑๒	กระบอก
ปืนหลังม้าเชลยศักดิ์	๔	กระบอก
ปืนหลักวางเขี้ยว	๓	กระบอก
ปืนคาบศิลา	๔๐๐	กระบอก
กระสุนปืน ๓ นิ้ว ๑ กระเบียด	๔๐๐	กระสุน
กระสุนปืน ๑ นิ้ว ๑ กระเบียด	๒๐๐๐	กระสุน
กระสุนปืนคาบศิลา	๑๗๑๐๐	กระสุน
ศิลาปากนก	๑๗๑๐๐	ปาก
เขนงบรรจุนดินปืน	๑๗๑	เขนง
เต้าชนวน	๑๗๑	เต้า
กระชะบรรจจุลูปิน	๑๗๑	กระชะ
ดินดำ หนัก	๒๐	หาบ

๑๗๑
ศึกเชียงตุง

เครื่องศาสตราวุธเกณฑ์จากหัวเมือง

เครื่องศาสตราวุธ ซึ่งมีอยู่สำหรับหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งคนในแต่ละเมืองถูกเกณฑ์เข้ากองทัพลูกต้องเอาอาวุธที่มีสำหรับป้องกันเมือง แบ่งมาเข้ากันกับกองทัพลยามยกขึ้นไปด้วย ศาสตราวุธที่เกณฑ์ได้จากหัวเมือง เมื่อแรกกองทัพลยามยกขึ้นไปแต่กรุงเทพฯ มีรายการและจำนวนต่อไปนี้

ปืนคาบศิลาได้จาก ๗ เมือง จำนวน	๒๒๙	กระบอก
กระสุนปืนคาบศิลา	๒๒๙๐๐	กระบอก
ศิลาปากนก	๒๒๙๐๐	ปาก

รายการเครื่องศาสตราวุธโดยเฉพาะปืนใหญ่และปืนคาบศิลาที่เอาเข้ากองทัพไปแต่กรุงเทพฯ และปืนซึ่งเกณฑ์ได้จากหัวเมือง สมทบรวมไปในกองทัพสยาม มีปืนใหญ่จำนวน ๒๗ กระบอก ปืนคาบศิลา จำนวน ๗๙๗ กระบอก

จำนวนปืนใหญ่และปืนคาบศิลา ซึ่งนำเข้าเป็นอาวุธสำหรับกองทัพสยามนี้ ถ้าเทียบกับจำนวนคนในกองทัพที่เป็นผู้ใช้ปืนเป็นอาวุธประจำตัวแต่ละคน จะมีคนในกองทัพได้ใช้ปืนสำหรับรบสู้ด้วยปืนสั้น ปืนเล็กยาวชนิดต่าง ๆ คือ ปืนชาติสุตัน (PISTOL) ปืนหลังม้าลูกปราย (BLUNDERBUSS) และปืนคาบศิลา (FLINTLOCK) จำนวน ๗๙๗ คน สำหรับปืนใหญ่แต่ละกระบอกต้องใช้คนประจำการทำการยิง จำนวน ๕ คน ต่อ ๑ กระบอก ปืนใหญ่ซึ่งเอาขึ้นในกองทัพจำนวน ๒๗ กระบอก ต้องใช้คนประจำการยิงถึง ๑๓๕ คน เมื่อรวมคนในกองทัพหน้าหน้าที่รบสู้ด้วยปืนใหญ่และปืนน้อยได้ ๙๓๒ คน

กองทัพสยาม มีคนไปในกองทัพหน้า กองทัพหลวง และคนในหัวเมืองถูกเกณฑ์เข้าสมทบในกองทัพทั้งสองกอง เป็นคนรวมกันได้ ๖,๔๔๔ คน หักคนพวกที่ทำหน้าที่รบสู้ด้วยปืนชนิดต่าง ๆ ออก คงมีคนที่ไม่มีหน้าที่ใช้อาวุธปืนถึง ๕,๕๕๖ คน

คนจำนวน ๕,๕๕๖ คนในกองทัพหน้า กองทัพหลวงนี้ มีคนที่เป็นทหารเดินเท้าทั้งทหารไทยและทหารมอญรวมอยู่ด้วย ดังนี้

กองทัพหน้า	มีทหารไทย	๒๕๐	คน
	ทหารมอญ	๑๑๓	คน
	รวม	๓๖๓	คน
กองทัพหลวง	มีทหารไทย	๖๙๓	คน
	ทหารมอญ	๑๐๒	คน
	รวม	๗๙๕	คน

ทหารไทยและทหารมอญเกณฑ์เข้ากองทัพหน้าและกองทัพหลวง ยกไปแต่กรุงเทพฯ มีจำนวนรวม ๑,๑๕๘ คน

ส่วนพลเรือน ซึ่งเกณฑ์เข้าในกองทัพร่วมไปกับทหารนั้น ดังนี้

กองทัพบก	พลเรือน	๕๕๓	คน
กองทัพลาว	พลเรือน	๑,๓๐๔	คน

ข้าราชการฝ่ายพลเรือนเกณฑ์เข้าในกองทัพบกและกองทัพลาวไป
แต่กรุงเทพฯ มีจำนวนรวม ๑,๔๕๗ คน

จำนวนคนฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน และคนซึ่งมีหน้าที่ใช้อาวุธยิง
รบสู้ ทั้งในกองทัพบกและกองทัพลาวรวมกันเป็นจำนวน ๒,๗๔๙ คน คน
ที่อยู่นอกจำนวนนี้ ยังมีไพร่ที่ถูกเกณฑ์ไปแต่กรุงเทพฯ จำนวน ๑,๒๓๖ คน

กรณี จำนวนเครื่องศาสตราวุธ ประเภทปืนชนิดต่าง ๆ ซึ่งเอาไป
ในกองทัพบกเพื่อการรบสู้ตีเมืองเชียงตุงนั้น ควรสังเกตว่าจำนวนอาวุธมีสำหรับ
ผู้ใช้การรบสู้ประมาณ ๑ ใน ๔ ของจำนวนคนในกองทัพบกทั้งสองรวมกัน

กรณีนั้นก็ตาม คนในกองทัพบกพวกทหารไทยและทหารมอญ จำนวน
รวมกันได้ ๑,๑๕๔ คน ย่อมจะต้องมีศาสตราวุธประจำตัว คือ ดาบ หอก ง้าว
โล่ เชน ตั้ง เป็นต้น ตามขนบนิยมสำหรับการรบสู้ แต่ไม่มีจดหมายเหตุ
รายงานให้ทราบชนิดและจำนวน

๑๓๓
ศึกเชียงตุง

เสบียงอาหารสำหรับคนในกองทัพบก

ข้าว เกลือและอาหารแห้งหรือเสบียงที่เก็บไว้กินได้นาน ๆ ระหว่าง
การเดินทางหลาย ๆ วันเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญยิ่ง สำหรับเลี้ยงดูคนในกองทัพบก
แต่ละวันระหว่างเดินทาง ตั้งค่ายประชุมทัพและการรบสู้ต่อเนื่องนานวัน

การลำเลียงเสบียงตามขึ้นไปเลี้ยงดูคนในกองทัพบก ระหว่างเดิน
ทางขึ้นไปจากกรุงเทพฯ กับเดินทางบกขึ้นไปได้อาศัยข้าว ปลา เเสบียงอาหาร
ตามหัวเมืองรายทางไปตามลำดับ

ครั้นกองทัพบกขึ้นไปถึงเมืองกำแพงเพชรและทัพหลวงขึ้นไปถึง
เมืองอุดรดิตถ์ต้องเดินทัพไปทางบก ระยะทางจากเมืองหนึ่ง ๆ ห่างไกลกัน
ภูมิประเทศก็เป็นที่กันดาร การขนเสบียงตามกองทัพบกได้ลำข้าวและขัดสน
เสบียงอาหาร ไม่พอเลี้ยงคนในกองทัพบก ซึ่งกรณีนี้พึ่งทราบความได้จากสำเนา

สารตรา เจ้าพระยาจักรีฯ มิไปถึง พระยาเชียงใหม่ ดังนี้

"แล นายทัพ นายกอง ไพรพล กองทัพกรุงฯ กองทัพหัวเมือง ยกขึ้นมากครั้งนี้ ได้เสบียงอาหารมาน้อย ให้พระยาเชียงใหม่ พระยานคร พระยาลำพูน กำชับกำชาแสนท้าว จ่ายเสบียงอาหารให้นาย ไพร กองทัพกรุงเทพฯ กองทัพหัวเมือง รับพระราชทาน อย่าให้ออดหยากขัดสน แต่เมืองแพร่ เมืองน่านนั้น ระยะทางไกล เมืองเชียงใหม่ ให้พระยาแพร่ พระยาน่าน บังคับให้แสนท้าว พระยาลาวจัดช้าง โคต่าง ๆ บรรทุกเสบียงอาหาร ขึ้นไปจ่ายกองทัพอย่าให้ขัดสนได้"

ความในสารตราฉบับนี้แสดงให้เห็นได้ว่า กองทัพหน้าและกองทัพหลวง เมื่อเดินทัพผ่านไปในพื้นที่ประเทศราชเวลานั้น ต้องอาศัยเสบียงอาหารที่จะเกณฑ์เอาได้จากเจ้าเมืองประเทศราชหลายเมืองเพื่อเลี้ยงดูคนในกองทัพนั้น ก็ใช้ว่าเสบียงอาหารจะบริบูรณ์พอจะเลี้ยงดูคนในกองทัพได้ไม่ขัดสน กรณีนี้พึงทราบได้จากใบบอกฉบับหนึ่งจากเมืองเชียงใหม่ในเวลานั้น ความตอนหนึ่งว่า

"ครั้น ณ วัน เดือน ๒ ขึ้น ๗ ค่ำ เจ้าพระยายมราช แม่ทัพคุมกองทัพกรุงฯ กองทัพหัวเมืองยกขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ ขณะนั้นก็เป็นที่เศกการราษฎรเกี่ยวเข้า ครั้นจะยกขึ้นไปเร็ว ก็หาไม่เข้าเสบียงเลี้ยงกองทัพไม่ด้วยเข้าเก่าก็หมด เข้าใหม่ก็ยังไม่ได้รับพระราชทาน เปนที่ขัดสน... แลเจ้าพระยายมราช พักอยู่เชียงใหม่ ๓๗ วัน จ่ายเข้าสารเลี้ยงกองทัพสิ้นเข้า ๗๑๖๔ ดั่ง"

กองทัพหน้าในการควบคุมของเจ้าพระยายมราช พักกองทัพอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่เพียง ๓๗ วัน ต้องจ่ายข้าวสารเลี้ยงคนในกองทัพถึง ๗,๑๖๔ ดั่ง ซึ่งออกจะเป็นภาระหนักสำหรับเจ้าเมืองเชียงใหม่ต้องหาข้าวมาส่งให้กองทัพหน้าได้กิน กับต้องจัดข้าวให้เป็นเสบียงแก่กองทัพระหว่างเดินทัพจากเมืองเชียงใหม่ขึ้นไปถึงเมืองเชียงราย เป็นข้าว ๒,๕๔๒ ดั่ง และยังบรรทุกข้าวใส่ช้าง โคต่างลำเลียงไปขึ้นฉางไว้ ณ เมืองเชียงรายอีก ๔,๐๐๐ ดั่ง เก็บรักษาไว้เมื่อกองทัพหน้ามาถึงเมืองเชียงรายจะได้กินต่อไป

เรื่องเสบียงอาหารตามกล่าวนี้ เป็นเพียงกรณีเนื่องกับกองทัพหน้า

มิได้กล่าวถึงกองทัพหลวง ซึ่งมีคนในกองทัพมากกว่า

อย่างไรก็ดี การรวบรวมข้าวและจัดส่งให้แก่กองทัพ ก็ได้ตามจำนวนที่กองทัพต้องการให้พอกินไม่ขัดสน กรณีนี้ พึงทราบจากใบอกราชการทัพของเจ้าพระยาอมราช ตอนหนึ่งความว่า

“เข้าชนไปถึงเมืองเชียงราย เมืองศีสะโขง เมืองเชียงใหม่ ๖,๕๐๐
ดั่ง เมืองเชียงราย ๓,๐๐๐ ดั่ง เมืองนคร ๖,๐๐๐ ดั่ง เมืองลำพูน ๔,๒๐๐ ดั่ง
รวม ๑๙,๗๐๐ ดั่ง

เข้ายังค้ำ เมืองเชียงใหม่ ๓,๕๐๐ ดั่ง เมืองนคร ๖,๐๐๐ ดั่ง เมือง
ลำพูน ๔๐๐ ดั่ง รวม ๑๐,๓๐๐ ดั่ง (ข้าวที่ยังขาดส่งกองทัพ ๔,๓๓๐ ดั่ง โดย
เฉพาะเมืองนคร คือ เมืองลำปาง ยังไม่ได้ส่งให้กองทัพถึง ๖,๐๐๐ ดั่ง)”

การส่งเสบียงอาหารให้แก่กองทัพไม่ได้ตามเกณฑ์และทันเวลา
สำหรับเลี้ยงดูคนในกองทัพเช่นนี้ จัดเป็นปัญหาใหญ่อย่างหนึ่งในการทำสงคราม
ซึ่งจะทราบต่อไปข้างหน้า

๑๙๕

ศึกเชียงตุง

การเดินทางและระยะเวลาเดินทาง

การยกกองทัพเดินทางไปทำสงครามตามหลักการทางยุทธศาสตร์
กำหนดไว้ ๒ วิธี สำหรับการเดินทัพ คือ

เดินทัพทางใน หมายถึง ยกกองทัพเดินทางไปภายในราชอาณาจักร
ดังเช่น สมเด็จพระนเรศวรเปนเจ้า เสด็จนำกองทัพจากกรุงศรีอยุธยา ขึ้นไป
ปราบพระยาสุวรรณคโลกเป็นชนบถ ณ เมืองสุวรรณคโลก ลักษณะเดินทัพเช่นนี้
เรียกว่า เดินทัพทางใน

เดินทัพทางนอก หมายถึง ยกกองทัพออกไปจากเขตราชอาณาจักร
เข้าไปในแดนต่างประเทศ ย่อมเป็นการเดินทัพฝ่าอันตรายนานาประการจาก
ฝ่ายศัตรู

การยกกองทัพสยามขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง เมื่อพุทธศักราช ๒๓๙๕
และในครั้งหลัง เป็นการเดินทัพอย่างเดินทางนอกทั้ง ๒ คราว แม้ว่าตอนต้นจะ
เดินทัพไปในราชอาณาจักร แต่ตอนปลายต้องเดินทัพทางนอกแต่เมืองเชียงราย

และเมืองเชียงแสน ไปจนกระทั่งได้รับลัฐเมืองเชียงตุง

การเดินทางและระยะเวลาเดินทางของกองทัพหน้าและกองทัพหลวงจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปสู่เขตแดนราชอาณาจักรสยามเป็นไปโดยลำดับ ต่อไปนี้

กองทัพหน้า เจ้าพระยายมราช ยกกองทัพออกไปจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ ปีชวด ตรงกับวันที่ ๒๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๓๙๕ เดินทางไปโดยทางเรือ ไปขึ้นบกที่เมืองกำแพงเพชร เดินทางไปทางเมืองตาก พักรอรวบรวมคนที่ขึ้นไปสมทบเข้ากองทัพอยู่ที่เมืองตากระยะหนึ่ง จึงเดินทางต่อไปถึงเมืองเชียงใหม่ เมื่อวันที่อาทิตย์ เดือนยี่ ขึ้น ๙ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๙ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๓๙๕ เวลาเดินทางจากกรุงเทพฯ ถึงเมืองเชียงใหม่รวม ๔๑ วัน

เจ้าพระยายมราชให้กองทัพพักแรมที่พลและรวบรวมเสบียงอาหารอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่อีก ๑ เดือนกับ ๗ วัน ตรงกับวันที่ ๒๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๓๙๖ กองทัพหน้าของเจ้าพระยายมราชยกจากเมืองเชียงใหม่เดินทางไปตามลำดับ ถึงเมืองเชียงแสนเมื่อวันที่อาทิตย์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๒๐ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๓๙๖

กองทัพหลวง กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ยกทัพออกไปจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่พฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๓๙๕ เดินทางขึ้นไปด้วยทางเรือ ถึงเมืองอุดรดิตถ์เมื่อวันที่จันทร์ เดือนอ้าย แรม ๑๐ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๓๙๕ รวมระยะเวลาเดินทางกองทัพหลวงแต่กรุงเทพฯ ขึ้นไปถึงเมืองอุดรดิตถ์ เป็นเวลา ๑๙ วัน

กรมหลวงวงษาธิราชสนิทและกองทัพหลวง พักรอแรมที่พลที่เดินทางตามขึ้นไปเข้ากองทัพกับรวบรวมเสบียงอาหารให้บริบูรณ์ พร้อมจะเดินทางขึ้นไปยังเมืองน่านและเมืองเชียงแสนโดยเสด็จประทับแรม และให้กองทัพพักอยู่ที่เมืองอุดรดิตถ์ เดือน ๑

พอถึงวันพฤหัสบดี แรม ๑๒ ค่ำ เดือนยี่ ตรงกับวันที่ ๖ มกราคม พุทธศักราช ๒๓๙๖ เวลาเช้า กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จนำกองทัพหลวง เดินทางออกไปจากเมืองอุดรดิตถ์ เดินทางและแรมทางไปได้ ๓ วัน

กองทัพหลวงถึงเมืองแพร่ เมื่อวันที่อาทิตย์ แรม ๑๕ ค่ำ เดือนยี่

ตรงกับวันที่ ๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๓๙๖ ประทับแรม และกองทัพพักอยู่ ณ เมืองแพร่ ๓ วัน

ครั้น วันศุกร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๓ ตรงกับวันที่ ๑๔ มกราคม พุทธศักราช ๒๓๙๖ เสด็จนำกองทัพยกออกไปจากเมืองแพร่ กองทัพเดินทางต่อไปอีก ๕ วัน ถึงเมืองน่าน เมื่อวันอังคาร ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๓ ตรงกับวันที่ ๑๔ มกราคม พุทธศักราช ๒๓๙๖ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทและกองทัพหลวง ประทับและพักอยู่ ณ เมืองน่าน ๑๒ วัน

กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จนำกองทัพหลวงเดินทางโดยทางบก จากเมืองอุดรดิตถ์ถึงเมืองน่านเป็นเวลา ๔ วัน พักแรมที่เมืองอุดรดิตถ์ ๑ เดือน พักแรมที่เมืองแพร่ ๓ วัน และพักแรมที่เมืองน่าน ๑๒ วัน รวมระยะเวลาเดินทางและพักแรมระหว่างเมืองอุดรดิตถ์ถึงเมืองน่าน เป็นเวลา ๗๒ วัน

พอถึงวันเสาร์ แรม ๕ ค่ำ เดือน ๓ ตรงกับวันที่ ๒๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๓๙๖ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เสด็จนำกองทัพหลวงออกไปจากเมืองน่าน เดินทางพักรอนแรมต่อมาอีก ๙ วันถึงเมืองเชียงของ พักแรมอยู่ที่นั่น ๔ คืน

ณ วันเสาร์ ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๔ ตรงกับวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๓๙๖ เสด็จนำกองทัพหลวงออกจากที่ประทับแรมเมืองเชียงของต่อไปยังเมืองเชียงแสน

กองทัพหลวงเดินทางต่อมาอีก ๓ วัน ถึงเมืองเชียงแสน เมื่อวันจันทร์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๔ ตรงกับวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๓๙๖

ระยะเวลาที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จนำกองทัพแต่กรุงเทพฯ ขึ้นไปจนถึงเมืองเชียงแสน เพื่อสนธิกำลังไพร่พลรอกองทัพหน้า กองทัพเจ้านาย ฝ่ายเหนือมาพร้อมกันนั้น เป็นระยะเวลาประมาณ ๑๒๐ วัน

กองทัพเจ้านายฝ่ายเหนือเข้าสมทบกองทัพสยาม

กองทัพสยามยกขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง เมื่อพุทธศักราช ๒๓๙๖ นั้น เมืองประเทศราชฝ่ายเหนือ คือ เมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมืองลำพูน เมืองแพร่ เมืองน่าน ต่างได้รับพระบรมราชโองการให้จัดไพร่พล ศาสตราวุธและ

เสียบึงเข้าสมทบกองทัพหน้าและกองทัพหลวงของสยามเพื่อช่วยรบสู้ตีเมือง
เชียงตุงให้ได้ เรื่องนี้ควรทราบได้จากสารตรา ถึงเมืองเชียงใหม่ฯ ดังความ
ต่อไปนี้

“๑ หนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึง พระยาเชียงใหม่ พระยานคร
พระยาลำพูน พระยาแพร่ พระยาน่าน ญาติพี่น้อง บุตรหลานแสนท้าว
พระยาลาว

ด้วยมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า มิตรขึ้นมาแล้ว
ก่อน ให้พระยาเชียงใหม่ พระยานคร พระยาลำพูน พระยาแพร่ พระยาน่าน
เกณฑ์ไพร่พล และสะสมเสบียงอาหาร ช้าง โคต่าง เครื่องศาสตราวุธไว้กับ
บ้านเมืองให้พร้อมสรรพ ถึงเดือน ๑๒ ปีชวด จัตวาศก จะโปรดเกล้าฯ ให้กองทัพ
กรุงฯ กองทัพหัวเมือง ยกขึ้นมารบรบกองทัพอเมืองเชียงใหม่ เมืองนคร
เมืองลำพูน เมืองแพร่ เมืองน่าน พร้อมกันไปตีเมืองเชียงตุงเอามาเป็นเมือง
ขึ้น เมืองประเทศราชให้จงได้”

ในตอนท้ายสารตราฉบับนี้ ยังมีความในตอนสั่งความกำชับเจ้านาย
ฝ่ายเหนือที่ต้องเกณฑ์จัดกองทัพเข้าร่วมรบสู้ตีเมืองเชียงตุงด้วยกันกับกองทัพ
สยาม ว่าไว้ดังนี้

“แล ครั้งนี้ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง
วงษาอิสรสิริ แลเจ้าพระยาอมราช คู่มือกองทัพกรุงฯ กองทัพหัวเมืองยกขึ้น
มาตีตราขการ แลให้พระยาเชียงใหม่ พระยานคร พระยาลำพูน พระยาแพร่
พระยาน่าน พร้อมมือกัน ยกไประดมตีเมืองเชียงตุง แลตีตราขการทางเมือง
เชียงรุ่งให้สำเร็จ จะได้เป็นบำเหน็จความชอบ ชื่อเสียงปรากฏอยู่ในแผ่นดินต่อ
ไป ชั่วบุตรหลานฯ”

กองทัพของเจ้านายฝ่ายเหนือแต่ละเมือง ๆ จัดเข้าสมทบกับกองทัพ
สยามไปตีเมืองเชียงตุงมีรายการต่อไปนี้

กองทัพเมืองเชียงใหม่

พระยาราชบุตร เป็นแม่ทัพ

นายน้อยมโนรด น้องพระยาราชบุตร

นายน้อยอินทยศ บุตรพระยาอุปราช

นายน้อยมหาอินท บุตรพระยาอุปราชา
คุมไพร่ ๔๐๐ นาย
นายอินทนนท์ บุตรพระยาราชวงษ์
คุมไพร่ ๖๐๐ นาย
พระยาบุรุษรัตน คุมไพร่ ๖๐๐ นาย
นายน้อยมหาพรหม บุตรพระยาเชียงใหม่
นายหนานสุริยวงษ์ บุตรพระยาเชียงใหม่
นายหนานไชยเทพ บุตรพระยาเชียงใหม่
คุมไพร่ ๑,๔๕๐ นาย
กองทัพเมืองลำพูน
พระยาบุรุษรัตน เป็นแม่ทัพ
คุมไพร่ ๙๐๐ นาย
นายหนานสองเมือง
คุมไพร่ ๕๐๐ นาย
นายน้อยดาวเรือง
คุมไพร่ ๕๐๐ นาย
นายน้อยบุญเพ็ง
คุมไพร่ ๕๐๐ นาย

กองทัพเมืองลำปาง
พระยาไชยสงคราม เป็นแม่ทัพ
คุมไพร่ ๗๐๐ นาย
นายใจแก้ว บุตรพระยานคร
คุมไพร่ ๗๐๐ นาย
พระยาราชบุตร
คุมไพร่ ๑,๐๐๐ นาย

กองทัพเมืองแพร่
พระยาแพร่
พระยาหอหน้า

พระยาราชวงษา
พระยาบุรีรัตน
คุมไพร่ ๑,๒๐๐ นาย

เมืองงาว
พระยาประเทศอุตรทิศ
คุมไพร่ ๕๐๐ นาย
พระยาอุปราช เมืองงาว
คุมไพร่ ๕๐๐ นาย
พระยาราชวงษ์ เมืองงาว
คุมไพร่ ๕๐๐ นาย

เมืองหล่มสักดี
พระยาสุริยวงษา
คุมไพร่ ๑,๓๐๐ นาย

เจ้านายฝ่ายเหนือและไพร่พลได้รับการจัดสรรสมทบไปในกองทัพ
หน้าบ้าง กองทัพหลวงบ้าง และแบ่งกำลังไพร่พลไปตีบ้านเล็กเมืองน้อย
รายทางที่จะไปยังเมืองเชียงตุงบ้าง ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

เมืองเชียงตุงกับการเตรียมรบสู้กองทัพสยาม

เมืองเชียงตุงเป็นเป้าหมายสำคัญในการสงคราม ซึ่งกองทัพสยาม
ยกขึ้นไปตี เมืองนี้เป็นเมืองใหญ่ ตั้งอยู่บนพื้นที่ภูเขา ทำกำแพงก่ออิฐมั่นคง
ล้อมบริเวณเมืองทุกด้าน ภายในตัวเมืองมีภูเขาสูงสำหรับขึ้นไปสังเกตการณ์
นอกเมืองได้โดยรอบ จึงเป็นที่ชัยภูมิ และได้เปรียบสำหรับการตั้งรับรบสู้ข้าศึก
ที่มาล้อมเมือง

เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่ง
กรุงรัตนโกสินทร์ โปรดฯ ให้เจ้านายเจ้าเมืองในล้านนาหลายเมืองยกกองทัพ
ขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง เมื่อพุทธศักราช ๒๓๙๒ แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ติไม่ได้
เมืองเชียงตุง

ครั้นเมื่อต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อพุทธศักราช ๒๓๔๕ โปรดฯ ให้จัดกองทัพสยามและเกณฑ์กองทัพหัว
เมืองใหญ่ในล้านนาสมทบกันขึ้นไปตีเมืองเชียงตุงอีกครั้งคราวหนึ่ง

เมืองเชียงตุงนั้น เคยผจญกับการรบสู้กับกองทัพของเจ้านายฝ่าย
เหนือมาคราวหนึ่งและทราบเจตนาได้ว่า สยามคงจะไม่เลิกการทัพศึกที่จะ
ตีเมืองเชียงตุงให้สำเร็จต่อไป ฉะนั้นฝ่ายเมืองเชียงตุงคงจะต้องคอยสดับรับฟัง
ข่าวการทัพการศึกที่จะมีขึ้นในกาลข้างหน้าเนื่อง ๆ

เมื่อกองทัพสยามทั้งทัพหน้าและทัพหลวงยกขึ้นไปทางเหนือ กับ
เกณฑ์กองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือเข้าสมทบเป็นทัพใหญ่จะขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง
นั้น เป็นการเอิกเกริกย่อมเป็นข่าวล่งรู้ไปถึงเมืองเชียงตุงได้

ฝ่ายเมืองเชียงตุง เมื่อได้ทราบข่าวว่ากองทัพสยามจะยกกันขึ้นไป
รบสู้ตีเอาเมืองเชียงตุงก็ย่อมจะต้องจัดการบ้านเมืองให้มั่นคงพร้อมป้องกัน
เมือง ไว้ให้ได้ก่อนที่กองทัพสยามจะยกไปถึงเมือง

กองทัพสยามเมื่อจะยกล่องออกไปนอกราชอาณาจักร เข้าสู่แดนข้าศึก
นั้น ต้องเสียเวลารวบรวมไพร่พล เสบียงอาหาร อาวุธยุทโธปกรณ์ จัดกองทัพ
และวางแผนการเดินทางทัพ แยกย้ายกันไปตีบ้านตีเมืองต่าง ๆ ปลายทางขึ้นไปใน
แดนข้าศึกอยู่ ณ เมืองเชียงแสน เป็นเวลานานกว่าเดือนหนึ่ง

เวลาที่ทอดน่านออกไปสำหรับกองทัพสยามนี้ เป็นโอกาสของฝ่าย
เมืองเชียงตุง ได้อาศัยเวลาช่วงก่อนกองทัพสยามจะยกล่องแดนเข้าไป เตรียม
การรับมือกองทัพสยามและสามารถก่อความเสียหายแก่ฝ่ายที่ยกขึ้นไป
ตีเมืองเชียงตุงได้มิใช่น้อย

พวกเมืองเชียงตุงเตรียมการต่อต้านกองทัพสยามอย่างไรบ้าง พึง
ทราบได้ ต่อไปนี้

“ครั้น ณ วัน ๓ ค่ำ (ตรงกับวันจันทร์ที่ ๓๑ มกราคม พุทธ
ศักราช ๒๓๔๖) น้อยเดชา อ้ายพัน ซึ่งแต่งให้ไปสืบราชการกลับมาถึงให้การ
ว่า... น้อยเดชา อ้ายพัน ปลอมลูกคำเงี้ยว บ่าวยางแดง ช้ามแม่น้ำคง เข้าไป
ถึงเมืองกันตู่ ไปเมืองหมอกใหม่ ไปถึงเมืองนาย

ณ วัน ๙ ๓ ค่ำ (ตรงกับวันจันทร์ที่ ๒๙ มกราคม พุทธศักราช ๒๓๙๖) เห็นไปพม่า ดูแลจัดค่ายเมืองนาย ป่าวร้องราษฎรดำดินดำสำหรับไว้คนละซัง แลหล่อกระสุนไว้คนละ ๕๐ เหมือนกันทุกเมือง จะยกไปรักษาเมืองเชียงตุง

น้อยเดชา อ้ายพันไปถึงเมืองจิก ไปจากเมืองนายทาง ๒ วัน ก็เห็นเงี้ยวดำดินดำ หล่อลูกปืนว่าจะยกไปรักษาเมืองเชียงตุง ว่าเหมือนกัน

น้อยเดชา อ้ายพัน อยู่เมืองจิก ๓ วัน มหาชนานเมืองเชียงตุงมีหนังสือไปถึงพม่าเมืองนายว่า ซึ่งจะยกกองทัพไปรักษาเมืองเชียงตุงนั้น ขอให้ตั้งก่อน ชัดด้วยเสบียงอาหารจะเลี้ยงกัน ถ้ากองทัพเมืองเชียงใหม่ ยกขึ้นมาล้อมเมืองเชียงตุงจริง แต่เดือนหนึ่ง จะด้านทางไปก่อน ถ้าหนักแน่นมาประการใด จะมีหนังสือมาขอกองทัพไปช่วยต่อทีหลัง

ทางเมืองเชียงตุง นอกจากตระเตรียมยุทธโศปกรณ์ดังกล่าว ก็ยังรวบรวมผู้คนเข้าเป็นกำลังรบสู้กองทัพสยาม ณ เมืองเชียงตุงด้วย ตั้งความต่อไปนี้

“เมืองพยากมีเรือนประมาณ ๒๐๐ เมืองคิงลังสาตมีเรือนประมาณ ๔๐ เมืองกายมีเรือนประมาณ ๒๐๐ เมืองนายมีเรือนประมาณ ๔๐ เมืองโลมีเรือนประมาณ ๕๐ เมืองลังมีเรือนประมาณ ๔๐๐ เมืองปัตมีเรือนประมาณ ๑๗๐ เมืองซอนมีเรือนประมาณ ๒๕๐ เมืองเซมมีเรือนประมาณ ๓๕๐ เมืองยองมีเรือนประมาณ ๔๐๐ สิบเมืองชายฉกรรจ์ประมาณสองพันเศษสามพัน คนแต่ฉกรรจ์นั้นแตกไป แล้วไปรักษาเมืองเชียงตุงบ้าง รักษาครัวบ้าง”

การเตรียมรบสู้และด้านทานกองทัพสยามซึ่งจะเดินทัพไปเมืองเชียงตุง พวกเมืองเชียงตุงยังได้ทำการรบสู้และต่อต้านไปตลอดทาง ดังจะทราบได้โดยความต่อไปนี้

“พวกเมืองเชียงตุงกวาดครัวเข้าในหุบเขาทั้งสิ้น ให้แต่พวกฉกรรจ์ออกสู้รบ ปักขวาก จันท้าว ตั้งค่าย ขุดสนามเพลาะไว้ที่ช่องแคบ ค่ายตั้งโอบไหล่เขาหน้าเดียวทุกตำบล มีคนรักษาค่าย ๆ ละ ๕๐ คน ๖๐ คน กองทัพยกขึ้นไปต้องตีค่าย ตัดไม้ ถอนขวากทุกตำบล”

อนึ่ง การเตรียมการรบสู้และต่อต้านกองทัพสยามของพวกเมือง

เชียงตุง ยังทราบเพิ่มเติมได้จากรายงานกองทัพหน้าของสยามเมื่อตีเมืองพยาก
ได้ โดยความต่อไปนี้

“ณ วัน ๑ ๔ ค่ำ (ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๒๔ กุมภาพันธ์
พุทธศักราช ๒๓๙๖) กองทัพเจ้าพระยายมราช นายทัพ นายกอง ยกจาก
เมืองเชียงแสนไปทางเมืองพยาก ตีเมืองพยากแตก จับได้จีนฮ่อมาถาม ได้
ความว่า ราชบุตรเมืองเชียงรุ่งมาขอกองทัพเมืองเชียงตุงไปช่วยรบมหาไชย
มหายานาจนัดกองทัพให้ไปช่วยเมืองเชียงรุ่ง ๕๐๐๐ คน แต่ครั้นที่เมืองพยาก
นั้น พระยาไชยแสน ท้าวมหาวงษ์ผู้รักษาเมืองไล่เข้าป่า หุบเขา ให้แต่ชาย
ฉกรรจ์มาตัดไม้ทับทาง ทำค่าย ปักขวาก กองทัพเอาปืนยิงค่ายแตก พระยา
ไชยแสน ท้าวมหาวงษ์หนีขึ้นไปเมืองเชียง ได้หนังสือเขียนใส่ปล้องไม้ไผ่ ๒
ฉบับ ๆ หนึ่งว่า ในเทศกาลแล้งนี้ ให้พระยาไชยแสน ท้าวมหาวงษ์ เกณฑ์
ไพร่ไปรักษาเขตแดน ตั้งค่าย ชุตสนามเพลาะ ปักขวากให้มั่นคง แล้วให้สืบดู
ข้าศึกยกมาแล้วให้เร่งบอกไปในวันเดียว ถ้าบ้านเมืองเสียแก่ข้าศึก จะเอา
โทษเป็นมหันตโทษ”

edn

ศึกเชียงตุง

กองทัพสยามเดินทางสู่เมืองเชียงตุง

กองทัพหน้า

เจ้าพระยายมราช นำกองทัพหน้าและเจ้านายเจ้าเมืองเหนือพากองทัพ
สมทบขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง โดยพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิทโปรด
เกล้าฯ ให้ยกกองทัพออกไปจากเมืองเชียงแสน เมื่อ ณ วัน ๕ ๑ ๔ ค่ำ (ตรงกับ
วันพฤหัสบดีที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๓๙๕) เวลาเช้า กองทัพหน้ายก
เข้าแดนนอกราชอาณาจักร ตามหลักการทางพุทธศาสตร์ กำหนดไว้ว่า เป็นการ
เดินทัพในแดนศัตรู ซึ่งจะมีภัยอันตรายต่อกองทัพได้ตลอดเวลา

เจ้าพระยายมราช นำกองทัพเดินทางมุ่งไปสู่เมืองพยาก ถึงเมืองพยาก
เมื่อวัน ๑ ๔ ค่ำ (ตรงกับวันพุธที่ ๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๙๖)

เมื่อเจ้าพระยายมราชขึ้นไปถึงเมืองพยากนั้น มีรายงานทัพตอนหนึ่ง
ว่า

“กองทัพเจ้าพระยามรราช กองทัพเมืองเชียงใหม่ กองทัพเมืองนคร กองทัพเมืองลำพูนไปถึงเมืองพญาทหาเห็นผู้คนไม่ นายทัพนายกองสืบจับได้ ฮ่อ ๑ ลี้อาย ๕ ลี้อหญิง ๙ รวม ๑๕ คน ส่งมาถวายพระเจ้าน้องยาเธอฯ ”

กองทัพหน้าของสยามเมื่อตีได้เมืองพญาทหา ยังมีรายงานการรบอีกฉบับ ทราบได้ต่อไปนี้

“กองทัพเจ้าพระยามรราช นายทัพนายกองยกจากเมืองเชียงแสนไปทางเมืองพญาทหาเมืองพญาทหาแตก จับได้จีนฮ่อมาถาม ได้ความว่า ราชบุตรเมืองเชียงรุ่งมาขอกองทัพเมืองเชียงตุงไปช่วยรบมหาไชย มหาดานาจัดกองทัพให้ไปช่วยเมืองเชียงรุ่ง ๕๐๐๐ คน แต่ครั้นที่เมืองพญาทหา นั้น พระยาไชยแสน ท้าวมหาวงษ์ ผู้รักษาเมือง ได้เข้าป่า หุบเขา”

เจ้าพระยามรราชพักกองทัพอยู่ ณ เมืองพญาทหาช่วงเวลาหนึ่งเพื่อปลุกสร้างค่ายและที่ประทับสำหรับรับพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิทจะเสด็จตามขึ้นไป แล้วจัดวางแผนการเดินทางทัพขึ้นไปตีเมืองเชียง โดยจัดให้กองทัพเมืองเชียงใหม่เป็นกองทัพนำกองทัพหน้าของเจ้าพระยามรราชไปทางด่านผาช้าง ซึ่งเป็นปากทางสำคัญไปสู่เมืองเชียงตุง จัดให้กองทัพเมืองลำปางกับเมืองแพร่ยกไปตีเมืองยองทางหนึ่ง กับให้กองทัพเมืองลำพูนยกไปตีเมืองง้ออีกทางหนึ่ง โดยประสงค์มิให้เมืองทั้งสองยกมาโจมตีตัดกำลังกองทัพสยามที่เดินทัพไปเมืองเชียงตุง

เจ้าพระยามรราช นำกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง พร้อมกับกองทัพเมืองเชียงใหม่เมื่อวันที่ ๕ ค่ำ (ตรงกับวันศุกร์ที่ ๒๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๙๖) ใช้เวลาเดินทางจากเมืองพญาทหาไปถึงเมืองเชียงตุง ๖ วัน โดยหักวันพักทำค่ายรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิทที่เมืองพญาทหาประมาณ ๓ วัน

เมื่อกองทัพหน้าและกองทัพเมืองเชียงใหม่ไปถึงเมืองเชียงตุงพร้อมกันแล้ว ก็แยกย้ายกันตั้งค่ายรายไปเป็นลำดับทางทิศตะวันออกหน้าเมืองเชียงตุงออกมา

กองทัพเจ้าพระยามรราช บัญชาการให้ตั้งค่ายขึ้นทางทิศตะวันออก

เฉียงใต้ พักไพรพลอยู่ได้ไม่นาน เกิดขัดสนด้วยน้ำไม่พอให้คน ช้างและวัวต่างกิน จึงให้ย้ายไพรพลขึ้นไปตั้งค่ายขึ้นใหม่ทางด้านทิศเหนือ

ส่วนกองทัพเมืองเชียงใหม่ ยกนำกองทัพหน้าของสยาม ขึ้นไปถึงเมืองเชียงได้ก่อนเลือกได้ที่มีน้ำบริบูรณ์ แล้วตั้งค่ายลงบริเวณทิศตะวันออกเฉียงใต้หน้าเมืองเชียงตุง

กองทัพหน้าและกองทัพเมืองเชียงใหม่กับกองทัพเมืองลำปาง กองทัพเมืองลำพูน ซึ่งยกตามขึ้นมาสมทบได้จัดการตั้งค่ายเตรียมการรบสู้เมืองเชียงตุง รายกันหลายค่าย ค่ายหนึ่ง ๆ ห่างกัน ๕ เส้นบ้าง ๖ เส้นบ้าง เฉพาะค่ายเจ้าพระยายมราชตั้งทางด้านเหนือ ไร่ระยะห่างจากกำแพงเมืองเชียงตุงประมาณ ๓๐ เส้น ๔๐ เส้น (๑,๖๐๐ เมตร) ๕๐ เส้น (๒,๐๐๐ เมตร) บ้างจำนวน ๑๒ ค่าย

กองทัพหลวง

พระเจ้ามังยาเธอกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เมื่อเสด็จขึ้นไปถึงเมืองเชียงแสนนั้น โปรดฯ ให้ตั้งค่ายหลวงเป็นที่เสด็จประทับและไพร่พลได้อาศัยพักแรม “ค่ายนั้นยาว ๗ เส้น กว้าง ๕ เส้น ๑๐ วา มีปึกกา หอรบ สนามเพลาะ มีขวากกระจับ ขวากเขากวาง วางรายรอบค่าย มีเชิงเทินดินตามชนบโดยตำรับพิไชยสงคราม

กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จประทับแรม ณ เมืองเชียงแสน ๒๓ วัน พอเจ้าพระยายมราชยกกองทัพขึ้นมาถึงเมืองเชียงแสน จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยายมราชเรียกกองทัพขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง

เมื่อกรมหลวงวงษาธิราชสนิทจะเสด็จฯ นำกองทัพยาตราเข้าไปตีเมืองเชียงตุงนั้น โปรดเกล้าฯ ให้จัดกองทัพเป็นกระบวนพยุหยาตราตามตำรับพิไชยสงครามและโบราณราชประเพณีการทำสงคราม ดังนี้

พระยาสุริยวงศ์ เป็นผู้บัญชาการทัพหน้า คู่มือไพร่ ๓,๐๐๐ คน และกำกับพระยานานคู่มือไพร่ ๓,๐๐๐ คนสมทบไปด้วย

พระยารัษฎนครักษ์ คู่มือคนไปแต่กรุงฯ ๒๖๐ คน กับกำกับพระยาแพะ คู่มือไพร่สมทบไปด้วย ๑,๐๐๐ คน เป็นกองทัพหน้า

พระยารามคำแหงคุมคนไปแต่กรุงฯ ๒๐๐ คน กับกำกับไพร่เมือง
พระบาง ๑,๐๐๐ คน ร่วมไปด้วย เป็นปึกขวาชองกองทัพลวง

พระยาพิไชยสงคราม คุมคนไปแต่กรุงฯ ๒๐๐ คน กับควบคุมไพร่
เมืองหลวงพระบาง ๑,๐๐๐ คน ร่วมไปเป็นปึกซ้าย ชองกองทัพลวง

กรมหลวงวงษาธิราชสนิท คุมคนไปแต่กรุงฯ กับไพร่หัวเมือง ๒,๐๐๐
คน เป็นทัพลวง

เจ้าอุปราชเมืองหลวงพระบาง คุมไพร่ ๑,๐๐๐ คน เป็นทัพหลัง
ตามกองทัพลวง

กองทัพลวง ในความควบคุมของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวง
วงษาธิราชสนิทยกออกไปแต่เมืองเชียงแสน ณ วัน ๕ ๕ ค่ำ (ตรงกับวัน
พฤหัสบดีที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๙๖)

ครั้นวัน ๒ ๕ ค่ำ (ตรงกับวันจันทร์ที่ ๑๔ มีนาคม พุทธศักราช
๒๓๙๖) เสด็จถึงเมืองพญาทพุดพิกทัพ ประทับแรม ณ ค่ายที่เจ้าพระยา
ยมราชจัดสร้างขึ้นรับเสด็จคืน ๑

วัน ๓ ๕ ค่ำ (ตรงกับวันอังคารที่ ๑๕ มีนาคม พุทธศักราช
๒๓๙๖) เสด็จนำกองทัพลูกไปจากเมืองพญา เดินทัพอนแรมเป็นลำดับต่อ
ไปประมาณ ๕ วัน ถึงแขวงเมืองซอน ประทับแรมอยู่ ๒ วัน

รุ่งขึ้น ณ วัน ๔ ๕ ค่ำ (ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๒๐ มีนาคม พุทธศักราช
๒๓๙๖) เสด็จนำกองทัพออกจากเมืองซอน ต่อไปจนใกล้เที่ยงวัน ก็ประสมกับ
พวกเมืองเชียงตุงปลอมพลยกกันมารบสู้ต่อด้านกองทัพสยามซึ่งยกขึ้นไป
เหตุการณ์วันนั้น มีในรายงานทัพต่อไปนี้

“เพลายี่ง โกลเมืองเชียงตุงทางครึ่งวัน พวกเมืองเชียงตุงไท่
ศีระคำแดง ปลอมเป็นพวกเมืองเชียงใหม่ ประมาณ ๒๐๐ คน ๓๐๐ คน
ราย ๆ กันอยู่ กองหน้าสำคัญว่าเมืองเชียงใหม่ก็เลยไป ครั้นช้างพระที่นั่ง
กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จไปถึง พวกเมืองเชียงตุงออกยิงเอา กรมหลวง
วงษาธิราชสนิทก็รอช้างที่นั่งอยู่ที่นั่น เอาปืนยิงไล่เข้าไป มันก็แตกหนีไปขึ้น
เขา เสด็จประทับแรมอยู่ที่นั่น”

เหตุการณ์กองทัพหลวงถูกลอบโจมตี ชัดขวางการเดินทางทัพคราวนั้น มีพระอริยาบถของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงแสดงไว้ในหนังสือ เรื่องไทยรบพม่า ตอนตีเมืองเชียงตุงครั้งแรกรัชกาลที่ ๔ ว่า

“ฝ่ายกองทัพกรมหลวงวงษาฯ ซึ่งยกตามกองทัพเจ้าพระยายมราช ขึ้นไป ยกไปไม่ช้าเท่าใด ความลำบากข้อสำคัญก็ปรากฏแก่พระทัยกรมหลวงวงษาฯ คือ หนทางล้นเป็นห้วยเขา จะลำเลียงเสบียงอาหารส่งกองทัพได้ โดยยากประการหนึ่ง และในเดือน ๕ เวลาที่ยกกองทัพขึ้นไปนั้นกำลังแล้งจัด จะหาหญ้าฟางเลี้ยงช้างม้า พาหนะมีใครได้ด้วยอย่างหนึ่ง แต่ยั้งหวังพระทัยว่าจะตีเมืองเชียงตุงได้ก่อนถึงกองทัพัดคัต จึงเสด็จขึ้นไปเมืองเชียงตุงตามที่ ได้กำหนดไว้

กองทัพหลวงยกไปถึงเมืองซอน เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ยังห่างเมืองเชียงตุงระยะทางเดินครึ่งวัน พวกเมืองเชียงตุงแต่งกองโจร ประมาณ ๒๐๐ คน ให้เอาผ้าแดงโพกศีรษะเหมือนอย่างเครื่องแต่งตัวของ พวกกองทัพเชียงใหม่ มารายกันรุ่มอยู่กลางทาง พวกกระบวนทัพที่ไปข้าง หน้าสำคัญว่าเป็นชาวเชียงใหม่ เพราะพวกเชียงตุงก็พูดภาษาไทยเหมือนกับ ชาวเชียงใหม่จึงมิได้สงสัย ต่างพวกต่างผ่านเลยไป จนช้างพระที่นั่งกรมหลวงวงษาฯ ทรงไปถึง พวกกองโจรเมืองเชียงตุงก็ออกกระดมยิง แต่เศษระบฏถูกช้าง บังพระองค์หาถูกปืนไม่ แต่ต้องรอกกระบวนทัพอยู่ที่เมืองซอน ให้เหยี่ยวไล่จับ พวกกองโจรเมืองเชียงตุงอยู่วันหนึ่ง”

ครั้น ณ วัน ๓^๑ ๕ ค่ำ (ตรงกับวันอังคารที่ ๒๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๙๖) กรมหลวงวงษาราชสนิท เสด็จถึงเมืองเชียงตุง

ลำดับเหตุการณ์รบสู้ตีเมืองเชียงตุง

เหตุการณ์รบสู้ตีเมืองเชียงตุง ตั้งแต่วัน “ ๕ ค่ำ ตรงกับวัน พุทธศักราชที่ ๑๗ มีนาคม ถึงวัน “ ๕ ค่ำ ตรงกับวันพุธที่ ๒๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๙๖ รวมเวลา ๗ วัน มีรายงานการรบสู้ปรากฏในจดหมายเหตุรายงานทัพ พอจะลำดับเหตุการณ์ให้ทราบได้ ต่อไปนี้

กองทัพเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเจ้าพระยายมราชจัดให้เป็นกองทัพเดิน

นำทางกองทัพหน้าของเจ้าพระยายมราช ไปถึงเมืองเชียงตุงก่อน “กองทัพเมืองเชียงใหม่ยกเข้าไปถึงเมืองเชียงตุง ตั้งค่ายอยู่ด้านใต้เฉียงตะวันออก ใกล้เคียงได้ ครั้นถึงวัน ๕ ค่ำ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๑๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๙๖ เวลาเช้าเจ้าพระยายมราช ได้ยินเสียงปืนยิงสู้รบกันทางค่ายเมืองเชียงใหม่ ซึ่งอยู่ทางเหนือค่ายเจ้าพระยายมราช ควรจะขึ้นไปสมทบช่วยกันรบสู้ ประการหนึ่งบริเวณที่เจ้าพระยายมราชตั้งค่ายอยู่นั้นแลอูเป็นที่ยกคันน้ำไม่พอสำหรับไพร่พล ช้างและโคต่าง ๆ ได้กิน จึงยกกองทัพขึ้นไปหาที่ตั้งค่ายขึ้นใหม่ทางเหนือค่ายเมืองเชียงตุง ระหว่างกองทัพเจ้าพระยายมราชเคลื่อนไพร่พลไปนั้น เดินฝ่าไประหว่างค่ายเมืองเชียงใหม่ฟากหนึ่ง กับหน้าเมืองเชียงตุงฟากหนึ่ง เหตุการณ์ตอนนี้มีความในจดหมายเหตุรายงานทัพว่า

“พวกเมืองเชียงตุง ยิงปืนใหญ่ ปืนเล็กบนกำแพงเมือง เอาปืนคาบศิลายิงตามสนามพลและตามชายเมืองตลอดขึ้นไป ทัพฝ่ายเราฝ่าขึ้นไปตลอดตามทางพวกมันถูกปืนตายบ้าง ป่วยเจ็บบ้าง พวกฝ่ายเราป่วยเจ็บหลายคน”

วันต่อมา เมื่อกองทัพเมืองลำปาง กองทัพเมืองลำพูน เป็นกองทัพหน้า นำกองทัพกรมหลวงวงษาธิราชสนิทขึ้นไปถึงเมืองเชียงตุง ยังไม่ทันลงหลักปักค่าย หมายจะอาศัยค่ายเก่าที่เจ้าพระยายมราชทำไว้ อยู่ข้างใต้ค่ายกองทัพเมืองเชียงใหม่ “อ้ายพวกเมืองเชียงตุง ก็ยกมาล้อมกองทัพเมืองนครเมืองลำพูน ให้อั้วพวกเมืองเชียงตุงเห็นกองทัพฝ่ายเรายกหนุนขึ้นไปมันก็ถอยเข้าในเมือง แล้วมันเผาค่ายเก่าเสีย”

ระหว่างวันที่กองทัพกรมหลวงวงษาธิราชสนิทยังขึ้นไปไม่ถึงเมืองเชียงตุง กองทัพหน้าของเจ้าพระยายมราช กองทัพเมืองเชียงใหม่ กองทัพเมืองลำปาง และกองทัพเมืองลำพูน ได้ทำการรบสู้พวกเมืองเชียงตุง เป็นเหตุการณ์ควรทราบ ดังนี้

“พวกเมืองเชียงตุงเอาปืนใหญ่ตั้งยิงบนเชิงเทิน กระสุนตกข้าม

ค่ายไป

ฝ่ายเราเอาปืนใหญ่ยิงเข้าไปในเมืองมีใครจะถึง ด้วยค่ายเมืองเชียงตุงตั้งอยู่บนเนินเขาสูง กระสุนตกเพียงเชิงเขาบ้าง ถูกใบเสมาบ้าง

ฝ่ายเราตีแย่งเอาค่ายบนเขาจอมศรีได้ เอาปืนใหญ่ตั้งยิงโต้ตอบกัน ทั้งกลางวัน กลางคืน เผลาเข้าบ้าง เย็นบ้าง มันออกมารบห่างเมืองแต่ ๙ เส้น ๑๐ เส้น พวกเรานุกกรุกเข้าไป มันกลับเข้าไปเสียในสนามเพละ”

ครั้นมาถึงวัน ๓๑ ๕ ค่ำ ตรงกับวันอังคารที่ ๒๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๙๖ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เสด็จนำกองทัพมาถึงเมืองเชียงตุง เวลาเช้า พวกเมืองเชียงตุงออกคอยก้วสัดยิงกองทัพหลวงเวลาที่เดินทางผ่าน ค่ายเก่าของเจ้าพระยามรราชได้รับสู้ติดพันกัน ครั้นเดินทัพผ่านหน้าเมืองเชียงตุงขึ้นไป ถึงหน้าประตูย่านกลางเมือง พวกเชียงตุงก็ออกมาตีคัดท้ายกองทัพจะแย่งชิงเอาช้างในกระบวน กรมหลวงวงษาธิราชสนิทจึงให้รอช้างพระที่นั่ง ตรัสบัญชาการให้แบ่งคนให้ลงไปรบสู้ด้านทานพวกเมืองเชียงตุงมิให้ชิงได้ช้างไปแล้วตอนช้างบรรทุกเสียบกับบุทโธปกรณ์ให้พันพวกเมืองเชียงตุง ตามเสด็จผ่านหน้าเมืองขึ้นไปทางทิศเหนือเมืองเชียงตุง ไปตั้งค่ายหลวงอยู่ ณ ที่นั้น

กองทัพสยามและกองทัพของเจ้านายฝ่ายเหนือ เมื่อขึ้นไปถึงเมืองเชียงตุงแล้ว ไม่อาจตั้งค่ายรายรอบล้อมเมืองไว้ได้ทุกด้าน คงตั้งค่ายทำการรบสู้เมืองเชียงตุงได้เฉพาะพื้นที่หน้าเมืองทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือกับด้านทิศตะวันออกเท่านั้น

เมืองเชียงตุงตั้งเมืองบนเนินเขา เป็นที่ชัยภูมิตั้งกล่าวบ้างแล้วข้างต้น กับภูมิสถานภายในกำแพงเมือง ยังมีหนองน้ำ เป็นที่อาศัยสำหรับชาวเมืองได้นาน ๆ วัน กับมีลูกเนินสูง ๆ สำหรับขึ้นไปสังเกตการณ์ภายนอกได้รอบเมืองได้ด้วย ดังเมื่อกรมหลวงวงษาธิราชสนิทโปรดฯ ให้เอากล้องฝรั่งสำหรับส่องดูไกล ๆ ขึ้นไปที่ภูเขาจอมศรีนอกเมือง ส่องไปดูภายในเมืองเชียงตุง “เห็นในเมืองมีเรือนโรง ๑๔ หมู่ ๑๕ หมู่ ๆ ละ ๒๐ หลัง ๓๐ หลัง มีคนรักษาบนเชิงเนินรอบเมือง มีหนองน้ำ ๔ หนอง นอกนั้นเป็นเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ เป็นป่าไม้ไผ่บ้าง”

เมื่อกองทัพสยามตั้งประจันหน้าเมืองเชียงตุงอยู่นั้น พอเวลาค่ำ ก็

โปรดฯ ให้เอาปืนใหญ่ระดมยิงเข้าไปในเมือง พวกชาวเมืองเชียงตุงก็ยิงปืนใหญ่โต้ตอบออกมาบ้าง

การรบสู้เพื่อจะตีเมืองเชียงตุงให้ได้ ล่วงเวลามาได้ ๗ วัน มีคนฝ่ายสยามบาดเจ็บและเจ็บป่วยลง จะให้พักอยู่ในค่ายต่อไปไม่สมควร จึงเมื่อวัน “ ๕ ” ค่ำ ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๒๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๙๖ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท มีรับสั่งให้กองทัพเมืองเชียงใหม่ ๒๐๐ คน ขึ้นมาหามข้าหลวงและคนป่วยเจ็บพาออกไปพักอยู่ที่ค่าย ณ เมืองพยาก กระนั้น พวกเมืองเชียงตุงทราบข่าวก็พากันออกก่าวสักระดึญสู้ไพร่พลกองทัพเชียงใหม่ที่พาคนป่วยเจ็บ ได้รับสู้ติดพันจนกระทั่งพลบค่ำ พวกเมืองเชียงตุงจึงพากันกลับไปในเมือง

การรบสู้เพื่อตีเมืองเชียงตุงระหว่างเวลา ๗ วันนั้น ควรสังเกตได้ว่า กองทัพสยามทำการได้แต่ล่าพั้งตั้งค่ายประจันหน้าต่อเมืองเชียงตุง กับยิงปืนใหญ่เป็นคราว ๆ มิได้คุมกำลังผู้คนออกไปรบสู้ถึงตัวพวกเมืองเชียงตุง หรือคิดกันจะเข้าปล้นเอาเมืองมิได้เลย ทั้งนี้จะเป็นด้วยการบังคับบัญชาการรบสู้มีปัญญา กรณีนี้ พึงทราบได้ในลายพระหัตถ์กรมหลวงวงษาธิราชสนิทมีลงมากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า

“เมื่อถึงเมืองที่รบนั้น จะเอาใครยได้ก็แต่คนกรุง ค่อยกล่าวลว่าลาวสักหน้อยหนึ่ง ก็น้อยนัก นายหนึ่งมีไพร่ ๑๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง ต้องให้อยู่รักษาข้างบ้าง รักษาเสียบ้าง ออกไปรบกับนายนั้น ถือสัปทน ถือหอก ถือดาบ อยู่รักษานายบ้าง จะมีคนถือปืนเข้ารบ นายหนึ่งสักสี่ห้าคนเท่านั้น พวกลาวนายหนึ่งคุมไพร่ร้อยหนึ่งสองร้อยก็จริง ก็แต่ว่าซี้ซลาดนัก ได้ยินเสียงปืนหนาไม่ได้ หลีกเสียงหลบหล้อมไป ครั้นพวกไทยหลวมตัวเข้าไป พวกลาวก็ไม่ช่วย ครั้นจะให้พวกไทยกดพวกลาวเข้าไป ก็น้อยตัว กล่าวลาวเหลือที่จะควบคุมแล”

ปัญหาเรื่องการบังคับบัญชาการรบสู้ตีเมืองเชียงตุงนี้ ยังมีความตอนหนึ่งในสารตราเจ้าพระยาจักรีฯ มีขึ้นไปยังเจ้าพระยาอมราชโดยอ้างพระบรมราชโองการ และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยการบังคับบัญชาการรบสู้ ความตอนหนึ่งว่า

“โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยายมราช เปนกองนำ คู่มือกองทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน ยกไปตีเมืองเชียงตุง ก็ไม่ไว้สง่าผ่าเผยให้สมเกียรติยศ ให้ลาวเห็นสติปัญญา แลเห็นเครื่องศาสตราวุธเสกกว่าของลาวบ้าง กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กับเจ้าพระยายมราช เมื่อเข้าไปตั้งค่ายล้อมเมืองเชียงตุง ได้ทอดพระเนตรแผนที่ค่าย ก็ตั้งเป็นหมู่ ๆ เป็นหย่อม ๆ ใครจะตั้งที่ไหนก็ตั้งตามชอบใจ ดูเหมือนไม่ได้บังคับบัญชา จัดแจงการสิ่งใดเลย เป็นแต่บุลลาให้เข้านำ ตามลาวเข้า ตามลาวออกอย่างเดียว พระยา พระหลวง ซึ่งขึ้นมาในกองทัพ ก็เคยทำศึกสงครามมีอยู่หลายนาย ก็ไม่จัดแจงให้ออกกำกับทัพ แยกย้ายให้ต้องตามกระบวนศึกสงคราม ยกเข้าไปสู้รบกับพวกเชียงตุงก็แต่ ๗ วัน พวกกันเล็กทัพกลับมา ทำให้ลาวประเทศราชฝ่ายเรา แลลาวเมืองเชียงตุงซึ่งเป็นข้าศึกคิดินหมิ่นประมาทได้”

กองทัพสยามตั้งค่ายประจันหน้า รับสู้ต่อพวกเมืองเชียงตุงได้ ๗ วัน กรมหลวงวงษาธิราชสนิทจึงมีรับสั่งว่า “ครั้นจะสู้รบต่อไป หามิหญาจะให้ข้างกินไม่ ช่างม้าก็ขวดไขว่ลงทุกวัน เห็นเสียเปรียบข้าศึกฝ่ายเดียว กระสุนดินดำก็น้อยลง จึงให้ถอยทัพลงมาตั้งอยู่ที่เมืองเชียงแสน”

การศึกสงครามคราวกองทัพสยามยกขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง ครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช ๒๓๙๕ ต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยุติลง

ยุทธศาสตร์การรบสู้ฝ่ายเมืองเชียงตุง

ยุทธศาสตร์หรือความรู้สำหรับการรบสู้เพื่อป้องกันภัยไม่ให้เป็นอันตรายแก่ผู้คนและบ้านเมืองอย่างหนึ่ง เพื่อการรบบุกเข้าศึกชิงเอาได้ชัยชนะอย่างหนึ่ง เพื่อขัดขวาง ทำลายกำลังคน เสบียง สัตว์พาหนะให้ลำบาก ขัดสน และล้มตายเสียกำลังจะต่อสู้ เป็นต้น ยุทธศาสตร์เหล่านี้ มีผลดีแก่ผู้ควบคุมกองทัพหรือผู้รักษาป้องกันเมือง ถ้ารู้จักใช้ยุทธศาสตร์เป็นอย่างดี

ยุทธศาสตร์ ซึ่งพวกเมืองเชียงตุงได้ใช้สู้รบต่อกองทัพสยาม อันเป็นเหตุให้กองทัพสยามจำเป็นต้องถอนกองทัพ ถอยกลับออกไปจากเมืองเชียงตุง อาจประมวลขึ้นให้พอทราบได้โดยลำดับต่อไปนี้

๑. เมืองเชียงตุงใช้ยุทธการลักษณะการตั้งรับฝ่ายที่ยกกองทัพมารบสู้จะตีเอาบ้านเมือง โดยใช้เมืองที่มีกำแพงก่ออิฐมั่นคงแข็งแรงล้อมรอบอาณาบริเวณตัวเมือง เป็นเครื่องป้องกันเมือง กับตัวเมืองยังตั้งอยู่บนเนินสูงเป็นชัยภูมิที่ได้เปรียบข้าศึก ชาวเมืองเชียงตุงอาจยิงปืนจากที่สูง ทำลายฝ่ายข้าศึกที่จะเข้ามารบสู้ใกล้กำแพงเมืองได้ดี พวกเมืองเชียงตุงยังขุดสนามเพลาะคือ คูแห่ง รายไปตามหน้าเมือง ซึ่งคาดว่าศัตรูจะต้องบุกรุกเข้าตีเอาเมือง และเอาคนถือปืนลงประจำสนามเพลาะคอยยิงฝ่ายที่จะรุกรบเข้าไป และหน้าสนามเพลาะยังปักขวากขั้วซ้อนเป็นเครื่องกีดขวางมิให้ฝ่ายตรงข้ามบุกเข้าไป อนึ่ง ในเมืองเชียงตุงยังมีลูกเนินสูง ๆ อาจใช้เป็นที่ขึ้นไปสังเกตการเคลื่อนไหวนอกเมืองได้ตลอด

๒. พวกเมืองเชียงตุงใช้วิธีการประวิงเวลาการเดินทางของฝ่ายตรงข้ามให้เนิ่นวันด้วยการตัดไม้ทับถมทางที่กองทัพจะต้องใช้เป็นทางเดิน ทำให้เปลืองเวลาไปกับการตัด รื้อถอน ขำระต้นไม้ให้พันทางอย่าง อย่างหนึ่ง ทำขวาก ทำจันท้าว เป็นเครื่องกีดขวางและเป็นอันตรายแก่คนที่จะเดินผ่านไป ทำให้ช้าและเสียเวลาหรือเสียชีวิตได้อย่างหนึ่ง กับทำค่ายหน้าเดียวกันขวางทางเดินระหว่างช่องเขา หุบเขา แล้ววางคนจำนวนหนึ่งให้รบสู้หน่วงเวลาไว้ระยะหนึ่ง จึงถอนตัวหลบหนีเข้าไป ยุทธวิธีที่พวกเมืองเชียงตุงใช้แก่กองทัพสยามดังนี้ เป็นเหตุให้เสียเวลาในการเดินทาง เสียกำลังคนในการรบสู้และรื้อถอนเครื่องกีดขวาง กับสิ้นเปลืองเสบียงอาหารเพิ่มขึ้น ระหว่างหยุดการเดินทางเพื่อรบสู้และทำลายเครื่องกีดขวาง

๓. พวกเมืองเชียงตุงรู้จักภูมิประเทศในเขตแดนของตัวดีกว่าฝ่ายตรงข้าม จึงออกหมู่เป็นกองโจรสลัดก่อกองสำเลียงเสบียงอาหารสำหรับลำเลียงไปเลี้ยงกองทัพสยาม ทำให้การขนส่งเสบียงอาหารไปได้ไม่ทันเวลา เป็นเหตุให้กองทัพสยามขัดสนอาหารการกิน

๔. พวกเมืองเชียงตุงใช้กลลวงด้วยการปลอมตัวเป็นชาวเหนืออย่างพวกกองทัพเชียงใหม่ พูดยาฆ่าล้านนา เป็นเหตุให้คนสยามเข้าใจสับสน จึงถูกพวกชาวเมืองเชียงตุงข่มขู่โจมตีโดยรบสู้ได้ไม่ทันการ

๕. พวกเมืองเชียงตุงใช้ยุทธวิธีด้วยการหน่วงเวลาให้ฝ่ายตรงข้ามขัดสนเสบียงอาหารและผู้คนในกองทัพเจ็บป่วย เหนื่อยหน่าย ย่อนก้าง โดยชาวเมืองพากันออกมารบส่อห่างเชิงกำแพงเมืองประมาณ ๑๐ เส้น หรือ

๔๐๐ เมตร พอพวกกองทัพสยามจะรุกเข้ารบ ชาวเมืองก็พากันหลบลงสนาม
เพลาะ แล้วยิงปืนสาธตออกมาถูกพลรบฝ่ายสยามบาดเจ็บล้มตาย คนที่จะรุก
เข้าไปต้องถอยกลับออกให้พ้นระยะปืนยิง ชาวเมืองเชียงตุงใช้ยุทธวิธีเช่นนี้
เนือง ๆ ย่อมทำให้การรบสู้ไม่อาจบุกเข้าถึงเชิงกำแพงเมืองเชียงตุงสักครั้งเดียว

ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีที่พวกเมืองเชียงตุงใช้รักษาและป้องกัน
เมืองโดยสังเขป ก็ดังนี้

ปัญหายุทธการกองทัพสยามตีเมืองเชียงตุง

เมื่อกองทัพหน้า กองทัพหลวงและกองทัพเมืองเหนือ ยกกันไปตีเมือง
เชียงตุง เพื่อเข้าตีเมืองเชียงตุงนั้น แต่ไม่อาจตีเมืองได้ น่าจะมีปัญหาทางยุทธ
การเป็นเหตุ ปัญหาแต่ละประเด็น ๆ ควรตั้งเป็นข้อสังเกตโดยลำดับต่อไปนี้

๑. เนื่องจากผู้บังคับบัญชาการกองทัพไม่รู้จักภูมิประเทศ ที่ตั้ง
เมืองเชียงตุงและอาณาบริเวณรอบ ๆ เมือง กองทัพสยามอาจตั้งค่ายได้
หลาย ๆ ค่าย แต่ไม่เป็นไปตามกระบวนศึกสงคราม ดังพระราชวิจารณ์ใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

“เมื่อเข้าไปตั้งค่ายล้อมเมืองเชียงตุง ได้ทรงทอดพระเนตรแผนที่ค่าย
ก็ตั้งเป็นหมู่ ๆ เป็นหย่อม ๆ ใครจะตั้งที่ไหนก็ตั้งตามชอบใจ ดูเหมือนไม่ได้บังคับ
บัญชาจัดแจงการสิ่งใดเลย”

การจัดตั้งค่ายสำหรับกองทัพสยาม อาจเป็นดังพระราชวิจารณ์อย่าง
หนึ่ง อย่างหนึ่งพื้นที่ซึ่งกองทัพสยามจะตั้งค่ายได้นั้น มีพื้นที่ราบต่อออกมาทาง
ทิศตะวันออกตรงหน้าเมืองเชียงตุงเป็นแปลงใหญ่เท่านั้น พื้นที่นอกเมืองเชียงตุง
ทางทิศใต้ ทิศตะวันตกและทิศเหนือ เป็นเนินสูง ๆ ไม่เหมาะแก่การตั้งค่าย
หรืออาจจะเนื่องมาแต่ปัญหาจำนวนคนสำหรับกองทัพไม่มากพอจะแบ่งออกไป
ตั้งค่ายรายล้อมให้รอบเมืองเชียงตุง ชาวเมืองจึงผ่อนคนรักษาการตามกำแพง
เมืองด้านอื่น มาสมทบรบสู้ประจันหน้ากองทัพสยามเฉพาะทางทิศตะวันออก
ตรงหน้าเมืองเพียงด้านเดียว

๒. ยุทธโยปกรณ์ โดยเฉพาะปืนใหญ่ ซึ่งขนขึ้นไปแต่กรุงเทพฯ ล้วน
เป็นปืนใหญ่ขนาดกลางวิธิการยิงได้ไกล ๔๐ เส้น หรือ ๑,๖๐๐ เมตร เป็น

กระสุนลูกโดด มีกำลังทำลายไม่สูงส่ง ดังในรายงานทัพว่า “พวกเราเอาปืนใหญ่
ยิงเข้าไปในเมืองไม่มีใครจะถึง ด้วยเมืองเชียงตุงตั้งอยู่บนเนินเขาสูง กระสุนตก
เพียงเชิงเขาบ้าง ตกใบเสมาบ้าง” กองทัพสยามยังเอาลูกปืนชนิดลูกแตก ยิงไป
ตกแล้วระเบิดสามารถทำลายเป้าหมายได้มาก จนขึ้นไปจำนวนไม่น้อย แต่เป็น
ยุทธโศปกรณ์อย่างใหม่ มีผู้ชำนาญการยิงปืนลูกแตกไปในกองทัพน้อยตัว จึงไม่
อาจใช้ปืนใหญ่ชนิดยิงลูกแตกได้ผลเท่าที่ควร

อนึ่ง กองทัพสยามพยายามตั้งค่ายให้ระยะห่างจากวิถีการยิงปืน
ใหญ่จากในเมืองออกมาประมาณ ๓๐ เส้น หรือ ๑,๒๐๐ เมตรบ้าง ๔๐ เส้น
หรือ ๑,๖๐๐ เมตรบ้าง ฉะนั้น เมื่อกองทัพสยามเอาปืนใหญ่ออกตั้งหน้าค่าย
ยิงเข้าไปในเมืองเชียงตุง ก็คงเป็นผลดังรายงานทัพ แต่พวกในเมืองยิงปืน
ใหญ่มาจากที่สูงกระสุนยังตกข้ามค่ายกองทัพสยามเนื่อง ๆ

ปืนใหญ่ซึ่งกองทัพสยามขนย้ายขึ้นไปนั้น ยังมีรายงานว่า ชำรุดเสีย
หายใช้ทำการรบไม่ได้ก็มี หรือกระบอกปืนเกิดร้าวขึ้นระหว่างการยิงรบผู้ต้อง
จำหน่ายก็มี จำนวนปืนใหญ่อาจไม่พอแก่การทำการรบก็ได้

๓. คนที่รวบรวมกันไปในกองทัพถึงมีจำนวนมากก็ดี แต่แบ่งเป็นคน
กองลำเลียงเสบียงอาหารและขนส่งยุทธโศปกรณ์จำนวนมากกว่าคนพวกทำการรบ
และคนซึ่งเข้าทำการรบก็ต้องจัดแบ่งไปรักษาป้องกันนายทัพ นายกอง อีกจำนวน
หนึ่ง ตามขนบนิยมการทำสงครามอย่างโบราณราชประเพณีดังในลายพระหัตถ์
กรมหลวงวงษาธิราชสนิทว่า

“นายหนึ่ง มีไพร่ ๑๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง... ออกไปรบกับนาย
นั้น ถือสัปทน ถือหอก ถือดาบ อยู่รักษานายบ้าง จะมีคนถือปืนเข้ารบ นาย
หนึ่งสักสี่ห้าคนเท่านั้น”

นอกจากคนในกองทัพพวกที่กล่าวถึงนี้ ยังมีคนพวกทำหน้าที่ดูแล
เลี้ยงช้าง ม้า โคต่าง ๆ พวกรับใช้แม่ทัพ นายกอง พวกหุงหาอาหารเลี้ยงดู
คนในกองทัพ พวกอยู่รักษาค่ายรายทาง รักษาเสบียงอาหารที่จะส่งขึ้นไป
เลี้ยงกองทัพ ฉะนั้น เมื่อขึ้นไปถึงเมืองเชียงตุง จึงมีคนจำนวนไม่พอจะตั้ง
ค่ายรายล้อมให้ได้รอบเมือง

๔. ปัญหาเนื่องกับความร่วมมือในกองทัพระหว่างคนกรุงเทพฯ

กับคนเมืองฝ่ายเหนือปัญหาประการนี้ พึงทราบได้จากความตอนหนึ่งในลายพระหัตถ์กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ดังนี้

“เมื่อถึงเมืองที่รบนั้น จะอาไศรยได้ก็แต่คนกรุงค่อยกลักว่าลาวสักหน่อยหนึ่ง ก็น้อยนัก... พวกลาวนายหนึ่งคุมไพร่ร้อยหนึ่งสองร้อยก็จริง แต่ก็ชั่วฉลาดนัก ได้ยินเสียงปืนหนาไม่ได้ หลีกเสียงหลบหลือมไป ครั้นพวกไทยหลวมตัวเข้าไป พวกลาวก็ไม่ช่วย ครั้นจะให้พวกไทยกดพวกลาวเข้าไป ก็น้อยตัว กลัวลาวเหลือที่จะควบคุมแล”

อนึ่ง ปัญหาเนื่องด้วยความร่วมมือในระหว่างกองทัพนี้ ยังมีกรณีควรสังเกตประการหนึ่ง ในลายพระหัตถ์กรมหลวงวงษาธิราชสนิท บางความว่า

“เกณฑ์กองทัพขึ้นมารั้งนี้ ก็หาได้ครบถ้วนตามจำนวนไม่ ได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมว่า ถ้าผู้ใดไม่มาก็เสียเงินให้แก่เจ้านาย คนจึงเบาบางไป จะขอรับพระราชทานผู้ใหญ่ที่กล้า ๆ ไม่พาลาวชั่วฉลาด ให้อวด ๆ สักหน่อย ไม่เห็นแก่เล็กแก่น้อย ไม่หาผลประโยชน์ของตัวก่อนราชการ แข็งแรงกว่าเจ้าพระยายมราช”

กรณีดังแสดงไว้นี้ น่าจะเป็นปัญหาควรพิจารณา

๕. ปัญหาสำคัญที่ควรพิจารณาอีกบางกรณี ดังเช่น

สภาพลมฟ้าอากาศเป็นช่วงฤดูร้อน อากาศตอนกลางวันร้อน โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่มีภูเขาล้อมรอบเมืองเชียงตุง อาจเป็นพื้นที่อับลม อบอ้าว เวลากลางวันอากาศเย็น เป็นเหตุให้คนที่ไม่คุ้นเคยสภาพอากาศเช่นนั้นเกิดการเจ็บไข้ได้ง่าย

สภาพเสบียงอาหาร แหล่งน้ำไม่พอเพียงและขัดสนสำหรับคนในกองทัพใช้กินใช้ดื่ม กับความขัดสนหญ้า ฟางและน้ำสำหรับเลี้ยงดู ช้าง ม้า วัวต่าง ๆ เป็นเหตุให้ทั้งคนและสัตว์อ่อนระโหยโรยแรง อาจถึงสิ้นกำลังลงได้

สภาพคนซึ่งได้รับเกณฑ์เข้ากองทัพ ที่เป็นไพร่พลจำนวนมาก ต้องเดินไปด้วยเท้า ต่างกับแม่ทัพ นายกอง ซึ่งนั่งไปบนหลังช้าง ชีม้าหรือนั่งคานหามมีไพร่แบกพาไป จำพวกไพร่ต้องเดินทางรอนแรมไปนาน ๆ วัน ย่อมเหน็ดเหนื่อยเป็นธรรมดา น่าจะไม่สู้มีกำลังใจรบสู้ ถ้าถูกบังคับให้ออกไปรบ

ก็คงจำใจร่วมกันไปด้วยถูกบังคับ ไม่รับสู้ฝ่ายตรงข้ามอย่างแข็งแรง จึงไม่ปรากฏการต้อนไพร่พลจำนวนมาก ๆ เข้าปล้นเอาเมืองเชียงตุง หรือยกไพร่พลบุกเข้าดอนขวาถนนเข้ายึดสนามเพลาะไล่ตีพวกเมืองเชียงตุงไปได้จนถึงขานกำแพงหน้าเมืองสักครั้งเดียว

สภาพการพักแรมของกองทหารในค่ายแต่ละค่าย ระหว่างกลางวัน และเวลากลางคืนได้ยินแต่เสียงปืนใหญ่ ทั้งฝ่ายกองทัพสยามยังได้ตอบกับฝ่ายเมืองเชียงตุงตลอดกลางวัน กลางคืน ทั้งเวลาเช้าและเวลาเย็น ฝ่ายกองทัพยิงปืนใหญ่ไปไม่ถึงศัตรู ฝ่ายเมืองเชียงตุงยังได้ออกมากกระสุนตกรั้วค่ายบ้าง ตกในค่ายบ้าง เสียงปืนใหญ่ดังสะท้อนตลอดเวลา กับกระสุนฝ่ายตรงข้ามมาตกใส่ค่ายเมือง ๆ ก็เป็นเหตุให้คนในกองทัพเสียชีวิตและกำลังใจไปได้

สภาพการณ์ดังยกขึ้นมาเป็นอุทาหรณ์ให้พิจารณาเห็นปัญหายุทธการ กองทัพสยามตีเมืองเชียงตุง ไม่เป็นไปอย่างที่คิดว่าจะตีได้เมืองเชียงตุง

บทสรุป

การสงครามครั้งตีเมืองเชียงตุง

เมื่อต้นแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พุทธศักราช ๒๓๙๖

บทสรุปการทำสงครามครั้งตีเมืองเชียงตุงครั้งแรก เมื่อพุทธศักราช ๒๓๙๖ ซึ่งทำการตีเมืองเชียงตุงไม่ได้นั้น ควรคัดความจากลายพระหัตถ์กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงไว้ตอนหนึ่ง ซึ่งเห็นว่าน่าจะเป็นบทสรุปได้ประการหนึ่ง ดังนี้

“หัวเมืองลาวเหล่านี้ ถ้าจะเอาไว้เป็นเมืองประเทศราช เอาแต่ไม่โหล้ของถวายประจำปีบ้างเล็กน้อยเช่นแต่ก่อน ทั้งไว้แบบนี้ก็ได้ ถ้าจะเอาไว้ใช้ไพร่พลไปตีสงคราม ต้องขอรับพระราชทานท่านข้าหลวงที่แข็งแรงเปนผู้ใหญ่ ๆ ขึ้นไปประจำอยู่ที่ทุกเมือง ๆ ชำระบาปบุญซึ่งสั่งกัณฑ์ให้มั่นคง

ภายหลังจะได้เรียกเอาส่วยสาอากร เมื่อไหนไปทัพเสียเท่าใด จะหักส่วยสาอากรให้ โหน ๆ ก็ได้เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเหมือนกันหมดทั้งพุงขาว พุงดำ ถ้าจะทิ้งไว้อย่างนี้แล้ว ก็มีแต่จะละเลยเพิกเฉยไปทุกปี เหมือนเมื่อครั้งเกณฑ์ทัพไปเวียงจันทน์ ต่อรู้ว่ากองทัพพวกเมืองเวียงจันทน์แตกแล้ว กองทัพพุงดำจึงยกออกจากบ้านเมือง ครั้นจะปล่อยให้กองทัพไปตามใจไม่มีใครดขี่ให้แข็งแรง เอาโทษฆ่าฟันกันเสียบ้างแล้ว ก็เห็นไม่พริ้งพร้อมกันได้ ก็จะไม่สำเร็จเหมือนครั้งนี้เป็นแน่ กองทัพจะเข้าไปประชิด อยู่แต่ทัพหนึ่งสองทัพคอยทำกันเดือนหนึ่งเดือนครึ่ง จึงจะพริ้งพร้อมกัน ไม่พอที่จะแตกก็แตกมา ถ้าไม่แตกมา ช้างม้าผู้คนก็จะอดอยากเพราะกำลังข้าศึกมากกว่า กองทัพออกหารับพระราชทานไม่ได้”

การสงครามตีไม่ได้เมืองเชียงตุง เมื่อพุทธศักราช ๒๓๙๖ ยังมีพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราพระนามาภิไธย ทรงอธิบายเหตุที่ตีไม่ได้เมืองเชียงตุง ด้วยความต่อไปนี้

“การที่จะตีเอาเมืองเชียงตุงในครั้งนั้น ไม่มีทางที่จะสำเร็จได้ เพราะเหตุหลายประการคือ

ประการที่ ๑ กระบวนทัพที่ยกขึ้นไป ถึงจำนวนพลมากก็จริง แต่ที่เป็นพลรบนั้นน้อยนักเพราะต้องให้เป็นคนหาบหาม ลำเลียงเสบียงอาหาร และสิ่งของเสียโดยมาก ทั้งคนที่ไปในกองทัพ จะไว้อใจให้รบพุ่งได้จริง ก็แต่ไทยที่เปนชาวเมืองได้ ส่วนพวกชาวลาณา ไม่กล้าหาญในการรบพุ่ง เพราะฉะนั้นกำลังวีรพลไม่พอที่จะตีเอาเมืองเชียงตุงประการหนึ่ง

ประการที่ ๒ เมืองเชียงตุงเป็นเมืองที่มีป้อมปราการตั้งอยู่บนเขา จึงต้องใช้ปืนใหญ่เป็นกำลังที่จะตีเอาเมือง ปืนใหญ่ที่มีไปในกองทัพยังน้อยนัก และขนาดปืนก็เล็กไป ทางปืนที่ข้าศึกรักษาเมืองยังได้ไกลกว่า ทั้งกระสุนดินดำที่ขนเอาไปไม่พอจะรบพุ่งได้นานวัน เพราะฉะนั้นกำลังเครื่องศาสตราวุธยังไม่พอที่จะตีเอาเมืองเชียงตุงได้ อีกประการหนึ่ง

ประการที่ ๓ เสบียงอาหารสำหรับผู้คนในกองทัพ ตลอดจนหนุ่ญาฟาง ที่จะเลี้ยงช้างม้าพาหนะ ก็อัดคัดด้วยประการหนึ่ง”

อนึ่ง สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาตำราพระนามาภิไธย ยังทรงสรุปเรื่องการทำสงครามตีเมืองเชียงตุง ด้วยความอันเป็นสาระสำคัญ ดังนี้

๑๗๗
ศึกเชียงตุง

“การตีเมืองเชียงตุง จึงเป็นอันไม่สำเร็จ ถ้าคิดดูเพราะเหตุใด เห็นว่า เพราะไปทำสงครามในดินแดนของข้าศึก ซึ่งไทยไม่รู้เบาะแสภูมิลำเนา เสียเปรียบศัตรู อยู่โดยธรรมชาติอย่าง ๑ เพราะฝ่ายไทยประมาท ไม่ชวนชวายเป็นการสืบสวน ให้สมกับกระบวนพิชัยสงครามอย่าง ๑ เป็นข้อสำคัญ แต่ถึงตีเมืองเชียงตุงได้ ก็คงรักษาไว้ไม่ได้ ด้วยอยู่ใกล้แดนพม่ากว่าแดนไทย”

อาวุธของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทในศึกเชียงตุง
ถ่ายโดย ภีม โชติกะทุกกณะ มิถุนายน ๒๕๕๒

พุทธศักราช ๒๓๙๖

ภาคผนวก

สงครามคราวตีเมืองเชียงตุงครั้งหลัง
คัดจาก “ไทยรบพม่า”

พระนิพนธ์ของ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ตอนที่ ๕

ตีเมืองเชียงตุงครั้งที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๔

เมื่อกองทัพไทยถอยมาจากเมืองเชียงตุงแล้ว มีจดหมายเหตุปรากฏว่า มีท้องตราขึ้นไปจากกรุงเทพฯ ดิฉันแม่ทัพที่ไม่ทำการไม่สำเร็จ ให้เชิญเสด็จกรมหลวงวงษา กลับลงมากรุงเทพฯ มาปรึกษาการศึกษาที่จะทำต่อไป ทางโน้นให้เจ้าพระยามรราชบพิธฯ อนุชากรมหลวงวงษา ให้ไปตั้งบัญชาการอยู่ที่เมืองอุตรดิตถ์ กรมหลวงวงษา ตอบลงมาว่า ถ้าจะโปรดให้เสด็จกลับลงมากรุงเทพฯ ขอให้ผู้อื่นไปเป็นแม่ทัพใหญ่เปลี่ยนพระองค์ให้ขาดจากตำแหน่งเสียทีเดียว ถ้าจะโปรดให้พระองค์ทำการสงครามต่อไป ขอพักค้างฤดูฝนอยู่ข้างเหนือจะจัดการตีเมืองเชียงตุงในฤดูแล้งปลายปีฉลูอีกครั้งหนึ่ง ขอพระดำริของกรมหลวงวงษาที่จะทรงจัดการใหม่นั้น ปรากฏในจดหมายเหตุว่า

๑. ขอคำสั่งคนหัวเมืองขึ้นในเพิ่มเติมขึ้นไปอีก ให้มากกว่าเก่าอีกสักเท่าหนึ่ง

๒. ขอบินใหญ่ขนาดเรือเพิ่มเติมขึ้นไป ทั้งกระสุนแตกและดินดำให้พอการ

๓. ขอให้เกณฑ์พวกลาวพุงขาว ตั้งแต่เมืองอุบลขึ้นไปจนถึงเมืองหลวงพระบางเพิ่มเติมมา (ใช้เป็นพวกหาบหาม)

๔. จะเปลี่ยนที่ประชุมทัพมาตั้งที่เมืองเชียงรายได้แล้วสะสมเสบียงอาหารไว้ให้พอใช้ราชการทัพแล้วจึงจะยกขึ้นไป

๕. พอเดือน ๓ ปีฉลู จะยกกลับขึ้นไปตีเมืองเชียงตุงให้ได้มีเวลารบพุ่งในฤดูแล้งนานกว่าคราวก่อน

๑๑๗
ศึกเชียงตุง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรึกษากับเสนาบดีเห็น
ว่า ควรให้กรมหลวงวงษาฯ ทรงบัญชาการต่อไป จึงโปรดให้เสด็จลงมาพักค้าง
ฤดูฝนอยู่ที่เมืองอุดรดิตถ์ แล้วโปรดให้เจ้าพระยาสุริยวงศ์ ที่สมุหพระกลาโหม
ขึ้นไปปรึกษาหารือราชการทัพบกกรมหลวงวงษาฯ ที่เมืองอุดรดิตถ์ ส่วน
เจ้าพระยายมราชนั้นปรากฏว่ามารดาป่วยหนัก โปรดให้กลับลงมากรุงเทพฯ มา
รักษาพยาบาลมารดาคราวหนึ่ง พอฤดูแล้งจึงกลับขึ้นไปอีก

เรื่องราวที่กรมหลวงวงษาฯ เสด็จขึ้นไปตีเมืองเชียงตุงครั้งที่ ๑
เมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๔๖ ราชการจะอย่างไรยังไม่พบสำเนาใบบอกและท้องตรา
เหมือนเรื่องที่ยกไปเมื่อคราวแรกในพิชิต แต่ได้ความในจดหมายเหตุเรื่องอื่น
พอทราบเรื่องราวเป็นเค้าเงื่อนได้ว่า ข้อที่กรมหลวงวงษาฯ ทรงขอผู้คนและ
เครื่องคัสดราวุธเพิ่มเติมไปจากกรุงเทพฯ นั้น ได้รับผู้คนหัวเมืองชั้นใน กับทั้ง
ปืนใหญ่และปืนครก และกระสุนดินดำ ส่งเพิ่มเติมขึ้นไป แต่เห็นจะไม่ได้เท่า
จำนวนที่ขอ ข้อที่จะขอเกณฑ์คนตั้งแต่เมืองอุบลจนถึงเมืองหลวงพระบางมาใช้
นั้นไม่โปรดอนุญาต แต่เมืองเชียงรุ่งรับอาสาจะส่งเสบียงอาหารมาให้ถึงแดน
เมืองเชียงตุงอีกทางหนึ่ง กำลังผู้คนและพาหนะต้องเกณฑ์ในมณฑลพายัพเป็น
พื้นเหมือนเมื่อคราวก่อน

พอสิ้นฤดูฝน กรมหลวงวงษาฯ ก็เสด็จขึ้นไปจากเมืองอุดรดิตถ์ไปจัด
กองทัพที่เมืองน่าน เจ้าพระยายมราชก็กลับขึ้นไปจัดกองทัพที่เมืองเชียงใหม่
กำหนดจะขึ้นไปประชุมทัพพร้อมกันที่เมืองเชียงรายได้ในเดือน ๓ แต่การ
เกณฑ์ทัพคราวนี้เกิดขัดข้องมากไม่สะดวกเหมือนคราวก่อน ท่านองจะเป็น
เพราะผู้คนเคยไปล่าบากมาแล้ว ครั้นมาถูกเกณฑ์ซ้ำเป็นคราวที่สองก็เบื่อหน่าย
พากันหลีกเลี่ยงมิใคร่จะได้ตัวคน กองทัพกรมหลวงวงษาฯ ได้ยกจากเมืองน่าน
เมื่อวันจันทร์ เดือนยี่ แรม ๖ ค่ำ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๔๖ เดินทาง ๒๑ วันจึงไปถึง
เมืองเชียงรายได้ กองทัพหลวงไปถึงเมืองเชียงรายได้แล้ว เเสบียงพาหนะและผู้คนซึ่ง
เกณฑ์ทางอื่นก็ยังไม่ได้พร้อมตามเกณฑ์ เจ้าพระยายมราชก็ยังเร่งรัดผู้คนอยู่ที่
เมืองเชียงใหม่ กรมหลวงวงษาฯ จึงต้องประทับรออยู่ที่เมืองเชียงรายได้เสียเวลา
ตอนนี้ถึงเดือนหนึ่ง เพราะฉะนั้นข้อที่หมายว่าจะได้มีเวลาทำการสงครามนาน
กว่าครั้งก่อน ก็เป็นอันไม่สำเร็จเสียแต่ต้น กว่ากองทัพจะพร้อมกันที่เมือง
เชียงรายได้ เวลาล่วงเข้าไปจนถึงเดือน ๔ จึงได้ยกออกจากเมืองเชียงรายได้
เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๔๖

กองทัพยกไปตีเมืองเชียงตุงคราวปีฉลูนี้ จะเป็นเพราะเหตุใดหาปรากฏไม่ แยกกันยกขึ้นไปเป็น ๒ ทาง กองทัพเจ้าพระยายมราชยกขึ้นไปทางเมืองหัวโป่งทางหนึ่ง กรมหลวงวงษาฯ เสด็จไปทางเมืองยองทางหนึ่ง พอยกไปก็ลำบากไปแต่ต้นด้วยกันทั้ง ๒ ทัพ เพราะเตรียมจะขนเสบียงอาหารไปให้มากมิให้อึดคัดเหมือนเมื่อคราวก่อน ทั้งเครื่องคัสตราวุธยุทธภัณฑ์ มีปืนใหญ่เป็นต้น ก็มีไปมากกว่าคราวก่อน แต่ส่วนช้างม้าพาหนะสำหรับจะบรรทุกตลอดจนคนสำหรับจะหาหนามคราวนี้มีน้อยกว่าคราวก่อน เพราะช้างม้าไปเสียยลล้มตายเสียเมื่อคราวก่อน หาแทนใหม่ไม่ได้ทัน ทั้งคนในพื้นที่เมืองก็กะเกณฑ์ไม่ได้เต็มตามจำนวน กองทัพที่ยกไปจึงต้องเป็นห่วงด้วยเสบียงอาหารและเครื่องคัสตราวุธขนตามไม่ทัน ต้องวิ่งรอกไปทุกระยะ

ฝ่ายข้าเมืองเชียงตุงสืบสวนรู้ความแต่ในฤดูฝนว่า ไทยจะยกกองทัพขึ้นไปอีกในฤดูแล้งปลายปีฉลู และในปีฉลูนั้นพระเจ้ามินดงได้ราชสมบัติเมืองพม่า เลิกการสงครามกับอังกฤษแล้ว เจ้าเมืองเชียงตุงบอกไปขอกองทัพพม่ามาช่วย พระเจ้ามินดงจึงให้กองทัพพม่าจำนวนพล ๓,๐๐๐ แต่ผู้ใดจะเป็นนายทัพหาปรากฏชื่อไม่ มาเกณฑ์กองทัพพวกไทยใหญ่เข้าสมทบอีก ๖,๐๐๐ ยกมาช่วยเมืองเชียงตุง ส่วนเมืองเชียงตุงเองมีจำนวนพล ๗,๐๐๐ รวมทั้งสิ้นเป็นจำนวนข้าศึกที่คอยต่อสู้กองทัพไทยที่ยกขึ้นไปคราวนี้ประมาณ ๑๖,๐๐๐ จึงกล้าออกมาตั้งรักษาตามหัวเมืองหลายแห่ง

กองทัพกรมหลวงวงษาฯ ยกขึ้นไปพอเข้าแดนเมืองเชียงตุงก็ได้รับกับข้าศึกไปทุกระยะ คราวนี้ที่ได้รับกับพม่า แต่พวกพม่าสู้ไทยไม่ได้ถอยหนีไปโดยลำดับ ถึงกระนั้นก็พอเป็นเหตุหน่วงเวลากองทัพไทย จนถึงเดือน ๖ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๗ กองทัพกรมหลวงวงษาฯ จึงยกขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง เมื่อณ วันพุธ เดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ กองทัพหน้าเข้าไปตั้งถึงธานีเมืองเหมือนคราวก่อน ส่วนกองทัพหลวงตั้งอยู่ที่เมืองเหล็ก ห่างเมืองเชียงตุงออกมาประมาณ ๑๒๐ เส้น รอกองทัพเจ้าพระยายมราชซึ่งยกขึ้นไปทางเมืองหัวโป่ง แต่ทางนั้นเป็นทางกันดารยิ่งกว่าทางที่กรมหลวงวงษาฯ เสด็จไป หนทางเป็นแต่ภูเขาทั้งผู้คนช้างม้าพาหนะต้องเดินเรียงตัวกันไป เสบียงอาหารยังขนส่งยาก กองทัพเจ้าพระยายมราชยกไปไม่ได้เท่าใดก็เกิดอึดคัด ต้องหยุดคอยเสบียงอาหารเสียเวลาร่ำไป จึงไปไม่ถึงเมืองเชียงตุงทันกำหนด

ฝ่ายกองทัพกรมหลวงวงษาฯ ยกขึ้นไปถึงเมืองเชียงตุงในเดือน ๖ พอเข้าฤดูฝน กองทัพไปตั้งอยู่ได้ไม่กี่วันฝนตกหนักลงมา พวกเมืองเชียงตุงยกออกมารบหลายครั้ง กองทัพไทยมีอาวุธดีกว่าก็ตีพม่าถอยกลับเข้าเมืองไปทุกที แต่ฝ่ายกองทัพไทยก็ไม่สามารถจะบุกรุกติดตามเข้าไปตีเมืองเชียงตุงได้ด้วยตั้งแต่นั้นตกกลาง ผู้คนในกองทัพพากันเจ็บป่วยชุกชุมเป็นไข้จับไข้ เป็นบิดเป็นตายวันละหลาย ๆ คนไม่ขาด ที่เจ็บป่วยอยู่มาก ช้ำช้ำและโคต่างพาหนะ กองทัพก็เกิดโรคระบาดล้มตายลงด้วย การล่าเลี้ยงเสบียงอาหารก็เลยติดขัด ส่วนกองทัพเจ้าพระยามรราชก็ไปติดฝนอยู่กลางทาง ตามขึ้นไปยังไม่ถึง กรมหลวงวงษาฯ ตั้งล้อมเมืองเชียงตุงอยู่ได้ ๒๑ วัน ทรงพระดำริเห็นว่าถ้ากองทัพตั้งรั้งรออยู่ที่เมืองเชียงตุงต่อไปเห็นจะเสียที่ข้าศึก ด้วยกองทัพอ่อนกำลังทั้งขัดสนเสบียงและพาหนะ จะถอยกลับได้ด้วยยาก จึงมีรับสั่งให้ถอยกองทัพมาจากเมืองเชียงตุง เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๗ กองทัพกรมหลวงวงษาฯ ถอยลงมาคราวนี้ลำบากมาก ด้วยกำลังเป็นฤดูฝนทั้งผู้คนและพาหนะก็ป่วยเจ็บทรุดโทรม ต้องเสียทรัพย์สินสิ่งของแก่ข้าศึกหลายอย่าง ฝ่ายกองทัพเจ้าพระยามรราชยกขึ้นไปได้สักครึ่งทาง ทราบว่ากองทัพกรมหลวงวงษาฯ ถอยลงมาแล้ว เจ้าพระยามรราชก็ถอยกลับตามลงมา เป็นเสร็จเรื่องรบพม่าที่เมืองเชียงตุงเพียงเท่านี้

หนังสือที่ใช้อ้างอิง

๑. “จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง” ฉบับพิมพ์ครั้งแรก, พ.ศ. ๒๔๕๙
๒. “ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก” เล่ม ๑๑, พ.ศ. ๒๕๓๙
๓. ไทยรบพม่า, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พ.ศ. ๒๕๑๔
๔. ความทรงจำ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พ.ศ. ๒๕๒๖
๕. ข้อมูลประวัติศาสตร์บางเรื่อง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กรมศิลปากร, พ.ศ. ๒๕๒๔
๖. ปฏิทิน ๒๒๐ ปี, ร.อ. ทองคำ ยิ้มก้าน, พ.ศ. ๒๕๒๓
๗. ตำราปืนใหญ่, พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปล, พ.ศ. ๒๔๗๖
๘. THE TRANS – SALWIN SHAN STATE OF KING TUNG , G.J. YOUNGHUSBAND, SILKWORM MOOK, 2005
๙. WEAPONS, AN INTERNATIONAL ENCYCLOPEDIA FROM 5000 BC TO 2000 AD, 1991

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท
กับพระกรณียกิจด้านการสงคราม

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กับพระกรณียกิจด้านการสงคราม*

ทิพย์พาพร อินคัม**

ในการศึกษาพระประวัติของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทำให้ทราบว่าพระองค์ทรงเชี่ยวชาญในด้านการแพทย์ การศึกษา รวมถึงด้านภาษาและวรรณกรรมเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม ในด้านการบริหารราชการแผ่นดิน พระองค์ทรงมีบทบาทสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน โดยทรงปฏิบัติพระกรณียกิจหนึ่งที่น่าทึ่งถือเป็นครั้งแรกและครั้งเดียวที่ต่างออกไปจากความถนัดส่วนพระองค์ นั่นคือการที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งแม่ทัพหลวงในสงครามเชียงตุงสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งนอกจากจะมีความสำคัญทางการเมืองแล้ว ยังมีความสำคัญต่อพระองค์เองด้วย เพราะแสดงให้เห็นถึงความไว้วางพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ที่ทรงมีต่อพระเจ้าน้องยาเฮอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท (พระอิสริยยศในขณะนั้น) ว่าทรงเป็นพระอนุชาที่ทรงใกล้ชิดซิดเป็นการส่วนพระองค์และมีพระอุปนิสัยที่พร้อมจะสนองเบื้องพระยุคลบาทได้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้รับพระภารกิจในการคุมกองทัพหลวงไปทำสงครามกับเมืองเชียงตุงในเวลานั้น

ก่อนที่จะศึกษาถึงเหตุการณ์สงครามระหว่างไทยกับเชียงตุงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น จะขอกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเมืองเชียงตุงโดยสังเขป เพื่อให้ทราบและเข้าใจถึงสถานะของเมืองเชียงตุงรวมไปถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อกันระหว่างไทยกับเมืองเชียงตุงก่อนเกิดสงครามเชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ ๔

เมืองเชียงตุง : ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์ของเชียงตุงถือเป็นประวัติศาสตร์ที่เต็มไปด้วยเรื่องราวของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อยู่รวมกันมานานหลายร้อยปี กลุ่มชนที่มีบทบาทมากในช่วงเริ่มต้นคือ ละว้า ที่ได้ตั้งถิ่นฐานมาเป็นเวลาช้านานและมีจำนวนมากกว่าชนกลุ่มอื่น โดยหลังจากราชวงศ์มังรายสร้างและปกครองเมืองเชียงตุงแล้วได้ให้การยอมรับว่าละว้าเป็นชาวพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ก่อนสร้างเมืองเชียงตุง

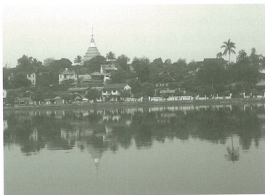

ส่วนชาวเมืองเชียงตุงนั้นจะเป็นคนเชื้อชาติ “จีน หรือ เขิน” ซึ่งแต่เดิมอยู่ทางใต้เมืองเชียงตุงและได้เข้ามาอยู่ที่เชียงตุงตั้งแต่สมัยสร้างเมือง โดยชื่อของชนกลุ่มนี้มีที่มาจากชื่อแม่น้ำสายสำคัญที่เกิดจากดอยด้านตะวันตกไหลไปทางด้านเหนือซึ่งต่ำกว่า ทำให้เกิดความรู้สึกว่าจีน จึงเรียกว่า น้ำจีน หรือ จีน นั่นเอง*

ที่มาของชื่อเมืองเชียงตุงนั้น ตามตำนานในพงศาวดารเมืองเชียงตุง (The Jengtung State Chronicle) หรือที่ชาวเมืองเชียงตุงเรียกว่า “หนังสือพื้นเมือง” นั้นกล่าวว่า แต่เดิมได้เกิดเหตุการณ์น้ำท่วมครั้งใหญ่ขึ้น ณ ริมฝั่งลำน้ำจีน แต่ได้มีฤาษีตนหนึ่งนามว่า จันทลิขขตุจหรือตุงคฤาษี ได้มีการระบายน้ำออกไปและอธิษฐานขอให้บริเวณนั้นกลายเป็บ้านเมืองขึ้น เมื่อน้ำไหลออกไปแล้วยังคงเหลือเป็นหนองน้ำใหญ่อยู่ ณ ใจกลางสถานที่แห่งนั้น จึงให้ชื่อว่า “หนองตุง” และเมื่อสร้างเมืองขึ้นมาแล้วจึงเรียกชื่อเมืองว่า “เชียงตุง” ตามนามของตุงคฤาษี

นอกจากนี้ เชียงตุงยังมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “เขมรัฐ” แต่ไม่ปรากฏที่มาที่แน่ชัด คงปรากฏในประวัติศาสตร์เชียงตุงเพียงว่า ในแผ่นดินเจ้าแก้วบุญนำฯ ซึ่งครองเมืองเชียงตุงเมื่อจุลศักราช ๙๒๓ (พ.ศ. ๒๑๐๔) ขณะอายุได้

๒๐๙
ศึกเชียงตุง

หนองตุง หนองน้ำใหญ่ ณ ใจกลางเมืองเชียงตุง

๒๕ ปี พระเจ้าแผ่นดินพม่าในเวลานั้นคือ มังทรทงซา (บุเรงนอง) ได้แต่งตั้งให้เป็น “พระยารัตนภูมิรัตนินทรา เชมาธิปติราชา” ซึ่งมีความหมายว่าเป็นเจ้าผู้ครองนครเชมรัฐนับเป็นองค์แรก และเจ้าผู้ครองนครเชียงตุงต่อมาจะมีคำว่า “เชมาธิปติราชา” ต่อท้ายทุกองค์” อีกทางหนึ่งสันนิษฐานได้ว่า อาจเนื่องมาจากแต่เดิมเมืองเชียงตุงมีโรคภัยไข้เจ็บชุกชุมมากไม่มีผู้ใดที่มาครองเมืองอยู่ได้นาน จึงต้องนำเมืองถวายให้พระสงฆ์และเปลี่ยนชื่อเมืองเสียใหม่ว่า “เชมรัฐ” ซึ่งแปลว่าแผ่นดินหรือประเทศที่เกษมสำราญ

ในพงศาวดารเมืองเชียงตุงได้บันทึกไว้ว่า พวกละว้าได้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณเมืองเชียงตุงตั้งแต่จุลศักราช ๔๙๖ (พ.ศ. ๑๖๗๗) เมื่อพญามังรายได้เมืองเชียงตุงแล้ว ได้ให้มางคุมครองเมืองเชียงตุง แต่ครองได้เพียง ๔ ปี ก็สิ้นชีวิต จึงให้มางเคียนครองเมืองต่อมา จากนั้นอีก ๖ ปี มางเคียนได้สิ้นชีวิตไปอีกคน พญามังรายจึงให้บุตรที่ชื่อ เจ้าน้ำท่วม มาครองเมืองแทนเมื่อจุลศักราช ๖๑๕ (พ.ศ. ๑๗๔๖) แต่ครองเมืองอยู่ได้ไม่นานนเพียงแค่ ๑๑ ปีก็สิ้นชีวิต แม้จะมีผู้มาครองเมืองต่อมาอีกหลายคน แต่ก็ครองได้ไม่นานนัก จนถึงจุลศักราช ๗๐๔ (พ.ศ. ๑๑๔๕) เมื่อเจ้าสายน่านครองเมืองแทนได้ ๑๔ ปีก็สิ้นชีวิต นับแต่นั้นมาจึงไม่มีผู้ใดมาเป็นเจ้าผู้ครองนคร จนทำให้บ้านเมืองแทบจะกลายเป็นเมืองร้าง

ดังนั้น เมื่อเจ้าผาฮูซึ่งสืบเชื้อสายราชวงศ์มังรายองค์ต่อมาได้ทราบความดังกล่าวนี้จึงให้หมอไทร ๒ คนมาทำนาย คนหนึ่งชื่อคำเรือง เป็นคนชาวบิง” อีกคนชื่อบุญเรือง เป็นชาวไต” ให้มาพิจารณาดูชะตาเมือง ไทรทั้งสองได้พิจารณาดูแล้วจึงมารายงานว่า เมืองนี้เป็นเมืองนามจันทร” น้ำไหลไปทางทิศเหนือเป็นน้ำตัวผู้ ผู้หญิงครองเมืองจึงจะดี แต่ถ้าจะให้ผู้ชายครองเมืองจะต้องทำพิธีตั้งเสาเจนนเมือง” และผู้ตั้งเสาพิธีจะต้องเป็นขุนนางมีสมบัติตั้งแต่ ๕๐๐ นาขึ้นไป

เมื่อทราบเหตุดังนั้นแล้ว เจ้าผาฮูจึงสั่งให้แต่งเครื่องทรงสำหรับเจ้านาย ๕ ประการและให้สร้างหอคำเป็นคุ่มมีประตู ๔ ทิศ พร้อมทั้งหมอช้าง หมอม้า หมอไทร หมอไก่” หมอยา พ่อครัวน้อย พ่อครัวหลวง คหบดี และพ่อค้า รวมถึง ๔ นายร้อย” ซึ่งมีร้อยวี (Rôyî) เป็นหัวหน้า ร้อยคม (Rôyghôm) ร้อยเลา (Rôyrau) ร้อยฟ้า (Rôyfâ) กับไพร่ฟ้าข้าคนในจำนวนตามแต่ความพอใจ พร้อมด้วยหมื่นเงิน (Hmün Nón) หมื่นคำใหญ่ (Hmün Ghamyai)

หมื่นอ้ายนารายณ์ (Hmün Āynārāy) และแสนมอน (Saen Môn)^{๓๓} เป็นอัครมหาเสนา พร้อมด้วยทรัพย์สมบัติกับพระพุทธรูป ๔ องค์คือ พระแก้ว พระงา พระหิน และพระธาตุ รวมทั้งพระไตรปิฎกและมหาเถระ ๔ รูป มีพระมหาหงษาดี (Mahā Hamsāvatī) เป็นหัวหน้า พระทศปฎิญาณ (Dasapanno) พระธรรมลังกา (Dhammalankā) พระธรรมไตรโลก (Dhammatrailōk) พร้อมลูกศิษย์อีก ๔ รูป รวมทั้งหมดเป็น ๑๒ รูป

เจ้าพญาได้เสด็จออกจากเมืองเชียงใหม่มากระบวนไปหยุดลงที่วัดเชียงแล แล้วทำพิธีกรวดน้ำใส่ฝ่ามือพระเถระทั้ง ๔ เป็นการถวายเมืองแก่สงฆ์และได้ประกาศว่า ต่อไปถ้าใครมาครองเมืองให้ถวายเงินหมื่นหนึ่งกับทองคำพันหนึ่งแก่พระสงฆ์ และในคราวนี้ได้แต่งตั้งให้บุตรชายคือ เจ้าเจ็ดพันตุ มาครองเมือง และได้ขอให้พระสงฆ์ตรikirครองและสั่งสอนธรรมะทั้งมวลแก่ผู้ที่มาครองเมือง^{๓๔} ต่อมาเจ้าเจ็ดพันตุได้สร้างวัด ๔ แห่งให้เป็นที่พักพระพุทธรูปวัดละองค์ และให้พระมหาเถระทั้ง ๔ รูปอยู่ โดยสร้างวัดพระแก้วให้พระธรรมลังกา สร้างวัดหัวขวงให้พระธรรมไตรโลก สร้างวัดฟ้ากางให้พระทศปฎิญาณ และสร้างวัดจอมทองให้พระมหาหงษาดี ส่วนคัมภีร์พระไตรปิฎกได้มอบให้พระมหาหงษาดีเป็นผู้รักษาไว้ใช้ในการบวชเรียนและสั่งสอนศาสนาฝ่ายบุพพารามสวนดอกในทุกหนทุกแห่ง^{๓๕}

นับตั้งแต่พญามังรายตีเมืองเชียงตุงได้จากละว้าแล้ว ได้มีมังคุดมวงเขียน พระยาน้ำท่วม จนถึงเจ้าสายน่านเป็นผู้ครองเมือง แต่เป็นการปกครองในช่วงเวลาสั้น ๆ ไม่ต่อเนื่องกัน กระทั่งในจุลศักราช ๗๑๒ จึงมีผู้ครองเมืองติดต่อกันมาจนถึงสมัยสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ. ๒๔๘๔ ตามที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารเมืองเชียงตุง รวม ๓๓ คน^{๓๖} โดยสิ้นสุดที่สมัยของเจ้าชายหลวง บุตรเจ้ากองไท ซึ่งครองเมืองเชียงตุงตั้งแต่จุลศักราช ๑๒๙๙ (พ.ศ. ๒๔๘๐) จนถึงจุลศักราช ๑๓๐๔ (พ.ศ. ๒๔๘๕) เมื่อทหารไทยได้เข้ายึดเมืองเชียงตุงในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเชียงตุง (ก่อนสงครามเชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ ๔)

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเชียงตุง นับจากที่พญามังรายสร้างเมืองเชียงตุงเพื่อเป็นเมืองหน้าด่านทางด้านเหนือของล้านนา พญามังรายได้ส่ง

เชื้อพระวงศ์ไปปกครองเมืองเชียงตุง ผู้ปกครองเชียงตุงจึงเป็นเชื้อสายราชวงศ์มังรายสืบมาจนกระทั่งถูกรัฐบาลทหารพม่ายกเลิกระบบกษัตริย์ลงใน พ.ศ. ๒๕๐๕ (ค.ศ. ๑๙๖๒)^{๔๔} ดังนั้น เมืองเชียงตุงจึงมีฐานะเป็น “บ้านที่เมืองน้อง” กับเชียงใหม่ โดยในช่วงที่เชียงตุงและเชียงใหม่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นนั้นอยู่ในสมัยที่ล้านนามีการปกครองที่เข้มแข็ง เช่น ในสมัยพญามังรายจนถึงสมัยพญาเกือนาครั้นในสมัยพญาแสนเมืองมาและพญาสามฝั่งแกน สันนิษฐานว่าเมืองเชียงตุงกลับเฟื่องฟูอีกครั้ง โดยเฉพาะด้านพระพุทธศาสนาและวรรณกรรมที่เผยแพร่จากเชียงใหม่ไปเติบโตที่เชียงตุง และเมื่อล้านนาอ่อนแอ ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า เชียงตุงก็ตกอยู่ในฐานะเมืองขึ้นของพม่าเช่นกัน^{๔๕}

เมืองเชียงตุงถูกเกลี้ยกล่อมให้มาสวามิภักดิ์ต่อล้านนาอีกครั้งในสมัยพระเจ้ากาวิละ ซึ่งเป็นช่วงหลังสงครามขับไล่พม่าออกจากเมืองเชียงแสน ใน พ.ศ. ๒๓๔๗^{๔๖} เจ้ามหาสิริชัยสารัมพะยะ (ศิริชัยโชติสารัมพะยะ) เจ้าเมืองเชียงตุงยอมสวามิภักดิ์ พระยาอุปราชมลลังกาจึงมิได้ยกเข้าตีเมือง แต่ใช้วิธีเกลี้ยกล่อมให้เจ้าเมืองที่บ้านเมืองโดยอพยพผู้คนเมืองเชียงตุงมาไว้ในเมืองเชียงใหม่ การอพยพของชาวเขินเมืองเชียงตุงเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านห้วยยาจึงยกมาทั้งระบบ คือ มาพร้อมกันทั้งเจ้านายเชื้อพระวงศ์ ขุนนาง พระภิกษุและไพร่พลเมือง เจ้านายได้รับเกียรติให้ช่วยปกครองดูแลบ้านไพร่ของตนในลักษณะเช่นเดียวกันกับชุมชนชาวขอมในลำพูน การอพยพผู้คนมาทั้งเมืองดังกล่าวนี้ช่วยให้เชียงใหม่ฟื้นฟูบ้านเมืองได้รวดเร็ว ในขณะที่เมืองเชียงตุงกลายสภาพเป็นเมืองร้างไม่อาจรักษาเมืองไว้ได้ เนื่องจากขาดกำลังคน การปล่อยให้เมืองเชียงตุงกลายเป็นเมืองร้างก็เพื่อไม่ให้พม่าใช้เป็นฐานที่มั่นในการสะสมผู้คนและเสบียงเพื่อยกทัพมาตีล้านนาได้อีก^{๔๗}

อย่างไรก็ตาม เจ้านายเมืองเชียงตุงที่ไม่ยอมสวามิภักดิ์ยังคงมีอยู่ เช่น เจ้ามหาขานาน น้องของเจ้ามหาสิริชัยสารัมพะยะได้หนีกองทัพของล้านนาพาผู้คนไปตั้งมั่นที่เมืองยาง ฐานะของเจ้ามหาขานานที่เมืองยางนั้นเข้าใจว่าปกครองอย่างอิสระ และสามารถเป็นอิสระอยู่ได้ระยะหนึ่งจนถึง พ.ศ. ๒๓๔๕ จึงถูกข้าหลวงพม่าทำการยึดอำนาจได้ เจ้ามหาขานานแตกหนีพาครอบครัวไปอยู่เมืองกาง (หรือเมืองปาง-พาง) เมืองลอง แล้วขอกำลังจากเมืองเชียงใหม่ไปช่วยเหลือ “ตีมั่น” เมืองยาง พระเจ้ากาวิละได้แต่งตั้งกองทัพโดยให้เจ้าอุปราชมลลังกาเป็นแม่ทัพเกณฑ์ชาวเขินใหม่และลำพูนยกไปตี โดยนัดหมายกับ

กองทัพของเจ้าพุทธวงศ์และเจ้าสุริยวงศ์ซึ่งเกณฑ์ “กองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือ” มีเมืองยอง เมืองเชียงยาง เมืองเชียงแขง เมืองสิง กองทัพทั้งสองเข้าตีเมืองยางพร้อมกันแต่ไม่สำเร็จ ต้องถอยทัพกลับ ทำให้เจ้ามหาชนานเห็นว่าเชียงใหม่ไม่สามารถช่วยเหลือตนได้ ในขณะที่ฝ่ายพม่าเริ่มมีความเข้มแข็งมากขึ้น เจ้ามหาชนานจึงยอมรับอิทธิพลของพม่า ดังนั้น พม่าจึงสถาปนาให้เป็นเจ้าเมืองเชียงตุงลำดับที่ ๒๖ ในจุลศักราช ๑๑๗๕ (พ.ศ. ๒๓๕๖)^{๑๑}

หลังจากที่พมามีอิทธิพลในเชียงตุงนับตั้งแต่แต่งตั้งเจ้ามหาชนานเป็นเจ้าเมืองเชียงตุงแล้ว ทางฝ่ายไทยพยายามสร้างความเข้มแข็งให้แก่ล้านนาเป็นลำดับ ในที่สุดจึงสามารถตั้งเมืองเชียงราย พะเยา และงาว ขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๘๖^{๑๒} เมืองเหล่านี้มีฐานะเป็นเมืองหน้าด่าน โดยเฉพาะเมืองเชียงรายซึ่งมีความสำคัญยิ่งกว่าพะเยาและงาว เพราะเมืองเชียงรายอยู่ต่อแดนระหว่างเชียงใหม่กับเชียงตุง การตั้งเมืองเชียงรายขึ้นทำให้เจ้ามหาชนานเจ้าเมืองเชียงตุงมีความระแวงสงสัยในท่าทีของล้านนาว่าจะเข้าโจมตีเชียงตุง จึงระมัดระวังและส่งข่าวไปยังกษัตริย์พม่า กษัตริย์พม่าจึงได้สั่งให้เชียงตุงเตรียมป้องกันศึกสงคราม^{๑๓}

เมื่อไทยตั้งเมืองเชียงรายสำเร็จก็มีนโยบายก้าวต่อไปยังเชียงตุง วิธีการแรกที่ใช้คือ เกลี้ยกล่อมเจ้ามหาชนานเจ้าเมืองเชียงตุงให้เข้ามาสวามิภักดิ์แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ เจ้ามหาชนานยังพอใจอยู่ในอิทธิพลของพม่าต่อไป เหตุผลที่เจ้ามหาชนานไม่ยอมสวามิภักดิ์ เข้าใจว่าอาจเป็นเพราะพม่าไม่มีนโยบายกวาดต้อนผู้คน และในการปกครองยังให้อิสระพอสมควร ขณะที่ฝ่ายไทยมุ่งทำลายเมืองเชียงตุง ดังเช่นกรณีที่เจ้ามหาสิริชัยสวรม์ พระอัครมเหสีของพม่าให้ทั้งเมืองเชียงตุงพาผู้คนอพยพมาตั้งถิ่นฐานในเมืองเชียงใหม่ จนเชียงตุงกลายเป็นเมืองร้างระยะหนึ่ง รวมถึงเหตุผลในเรื่องที่เจ้ามหาชนานกลัวว่าหากต่อสู้ป้องกันบ้านเมืองไม่ได้แล้วอาจทำใหบุตรชาย ๒ คนของตนที่อยู่ในราชสำนักพม่าเวลานั้นต้องถูกพระเจ้าแผ่นดินพม่าฆ่า จึงทำให้เจ้ามหาชนานต้องใช้ความพยายามเพิ่มมากขึ้นในป้องกันเมืองเอาไว้^{๑๔}

หลังจากเกลี้ยกล่อมเจ้ามหาชนานไม่สำเร็จ ประกอบกับความพร้อมของสยามที่เข้มแข็งมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ รวมทั้งมีเจ้านายเมืองเชียงรุ่งได้หนีการจลาจลเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร และยินยอมสวามิภักดิ์ขอเป็นเมืองขึ้นของไทย จึงมีผลทำให้ไทยในฐานะที่เป็นรัฐใหญ่ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องในการแก้ปัญหาความวุ่นวายครั้งนี้ โดยเร่งให้ทางล้านนาในสมัยของพระเจ้า

มโหตรประเทศ (พระยามหาวงศ์)^{๓๓} เจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ที่ ๕ ซึ่งครองเมืองอยู่ในช่วง พ.ศ. ๒๓๙๐-๒๓๙๗ แต่งกองทัพมุ่งโจมตีเมืองเชียงตุงโดยเร็ว สงครามเชียงตุงระหว่างไทยกับเมืองเชียงตุงจึงเริ่มต้นขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๙๒ ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ และสืบเนื่องมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

จากสงครามเชียงตุงที่เกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๓ เหตุการณ์ครั้งนั้นมีสาเหตุเนื่องจากใน พ.ศ. ๒๓๙๒ ทางกรุงเทพฯ ได้รับใบบอกจากเมืองหลวงพระบาง ซึ่งเป็นเมืองชายแดนของไทยทางภาคเหนือว่า เจ้าอุปราชเมืองเชียงรุ่ง พร้อมด้วยนางปั่นแก้วผู้เป็นมารดากับน้องสาวและครอบครัวได้อพยพหนีมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารเพราะได้เกิดจลาจลขึ้นในเมืองเชียงรุ่ง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงทราบแล้วจึงโปรดให้ส่งเจ้าอุปราชกับคณะลงมายังกรุงเทพฯ^{๓๔}

เจ้าอุปราชเมืองเชียงรุ่งมาถึงกรุงเทพฯ แล้ว กราบบังคมทูลให้ทรงทราบว่า เหตุที่เกิดจลาจลขึ้นในเมืองเชียงรุ่งนั้น เป็นเพราะเจ้าสาละวัน ผู้เป็นเจ้าเมืองเชียงรุ่ง ได้เรียกริเงินราษฎรเพื่อเอาไปให้พม่ามากเกินสมควร ราษฎรได้รับความเดือดร้อนมากจึงก่อการจลาจลขึ้น พร้อมกันนั้นเจ้าอุปราชได้กราบบังคมทูลขอพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นที่พึ่ง และขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาต่อไป^{๓๕}

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า เมืองเชียงรุ่งและแคว้นแสนสิบสองพันนาเคยขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาและกรุงเทพฯ มาก่อน ตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่เนื่องจากเป็นหัวเมืองไกล มีเขตแดนใกล้ชิดกับจีนและพม่า ไทยจึงปล่อยให้เมืองเชียงรุ่งอยู่ตามลำพัง ในคราวนี้พวกเมืองเชียงรุ่งได้รับความเดือดร้อน อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ขอสมัครขึ้นอยู่กับไทย ถ้าหากจะปฏิเสธเสีย ก็เหมือนหนึ่งไทยเกรงกลัวพม่า แต่การที่ไทยจะรักษาย่านางไว้มิใช่เมืองเชียงรุ่งได้นั้น จำเป็นจะต้องตีเมืองเชียงตุงให้ได้เสียก่อน เพราะเป็นเมืองต้นทางที่พม่าจะแผ่อำนาจเข้าไปในเมืองเชียงรุ่งได้^{๓๖}

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่าจะเกณฑ์ทัพล้านนาไปตีเมืองเชียงตุง ทำให้พวกเจ้านายเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูนได้ทราบจึงทูลอาสาไปตีเมืองเชียงตุงมาถวาย ทั้งนี้เพราะมีเหตุขัดเคือง

พวกเจ้านายเชียงตุงอยู่ก่อนแล้วประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งสืบสวนได้ความ
ว่า พวกหัวเมืองไทยใหญ่กำลังกระด้างกระเดื่องต่อพม่า พม่าจะยกกองทัพช่วย
เมืองเชียงตุงไม่ได้แน่ และเมืองเชียงตุงมีกำลังน้อยกว่าเมืองเชียงใหม่ ฉะนั้น
ล้าหลังทัพเชียงใหม่ก็อาจตีเมืองเชียงตุงได้

ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์ทัพเชียงใหม่ไปตีเชียงตุง
เจ้าเมืองเชียงใหม่ทราบดีอยู่แล้ว จึงระดมพลเมืองเชียงใหม่ได้ ๕,๐๐๐ คน
เมืองลำปางได้ ๑,๐๐๐ คน เมืองลำพูน ๕๐๐ คน รวมทั้งหมดได้ประมาณ
๖,๕๐๐ คน^{๓๓} ได้ปรึกษากันให้พระยาอุปราชเมืองเชียงใหม่เป็นแม่ทัพใหญ่กอง
หนึ่ง พระยารัตนเมืองแก้ว (ภายหลังเป็นพระเจ้ากาวิโรรสสุริยวงศ์ เจ้าเมือง
เชียงใหม่องค์ที่ ๖) กองหนึ่ง นายหนานฮัมปัญญา (ภายหลังเป็นเจ้าอุปราช
เมืองเชียงใหม่) กองหนึ่ง นายน้อยดาวเรืองเมืองลำพูน (ภายหลังเป็นเจ้า
ดาราดิเรกรัตนไพโรจน์ เจ้านครลำพูน) กองหนึ่ง รวมเป็น ๔ กอง ยกขึ้นไป
ทางเมืองเชียงราย

อีกทัพหนึ่งให้พระยาราชบุตรเมืองเชียงใหม่เป็นนายทัพ มีนายกอง
อีก ๗ คน มีนายน้อยมหาพรหม บุตรพระยาเชียงใหม่มหาวงศ์เป็นคนสำคัญ
ยกขึ้นไปทางเมืองสาตอีกทัพหนึ่ง สองทัพนี้ได้มีกำหนดให้ไปถึงพร้อมกันที่
เชียงตุง ในเดือน ๔ ปีระกา พ.ศ. ๒๓๙๒^{๓๔}

การไปตีเชียงตุงครั้งนั้น กองทัพพระยาราชบุตรกับนายน้อยมหาพรหม
ขึ้นไปถึงเมืองเชียงตุงก่อน ก็ตรงเข้าตีเมืองเชียงตุงทันที เจ้ามหาหนานเจ้าเมือง
เชียงตุงยกพลออกมาสู้กับกองทัพล้านนาไม่ไหว แตกถอยกลับเข้าเมืองไป
พระยาราชบุตรกับนายน้อยมหาพรหมตีหักเข้าไปไม่ได้ เพราะกำลังไม่พอ จึง
ตั้งค่ายอยู่นอกเมืองเชียงตุง และให้คนลงมาเร่งกองทัพของพระยาอุปราชให้
ขึ้นไปช่วยโดยเร็ว ฝ่ายพระยาอุปราชเห็นว่าพระยาราชบุตรกับนายน้อยมหา
พรหมไม่ได้ทำตามแผนที่ตกลงกันไว้จึงไม่ได้ยกทัพขึ้นไปช่วย แต่ค่อย ๆ ตีหัว
เมืองรายทางเข้าไปเรื่อย ๆ ดังนั้น ทัพของพระยาราชบุตรที่คอยอีกทัพอยู่เป็น
เวลานานแล้วก็จำต้องถอยกลับลงมา เนื่องจากเสบียงอาหารและกระสุนดินดำ
หมดและทหารก็ลี้มเจ็บกันเป็นจำนวนมาก ซึ่งฝ่ายของพระยาอุปราชก็เป็นเช่น
เดียวกัน จึงจำเป็นต้องถอยกลับมา

จากการดำเนินการสงครามดังที่กล่าวมา จึงทำให้การยกทัพไปตีเชียงตุง
ในครั้งนั้นไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากทัพทั้งสองไม่ปรองดองกัน โดยที่หาก

มีการเข้าตีพร้อมๆ กันและประสานงานกันเป็นอันดีแล้ว อาจจะตีเชียงใหม่ได้อย่างเด็ดขาด เพราะกำลังในการป้องกันเมืองเชียงใหม่เวลานั้นอ่อนแอมาก เมื่อไม่สามารถตีเชียงใหม่ได้ เจ้าเมืองเชียงใหม่จึงมีใบบอกลงมายังกรุงเทพฯ ในปีจอ พ.ศ. ๒๓๙๓^{๖๖} กราบบังคมทูลสาเหตุให้ทรงทราบและฟ้องร้องกล่าวโทษพระยาอุปราชนพิตสารที่ไม่มาช่วยเหลือกองทัพของพระยาราชบุตร และได้แสดงความเสียใจที่ตีเชียงใหม่ไม่สำเร็จ ทั้งยังได้กราบทูลขอแก้ตัวใหม่ว่า เมื่อเข้าดูดูแลจะเข้าไปตีเมืองเชียงใหม่อีกครั้ง แต่ขอให้มิช้าหลวงขึ้นไปเกณฑ์กองทัพเมืองแพร่ เมืองน่าน เข้าสมทบด้วย^{๖๗} อย่างไรก็ตาม เวลานั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระประชวรอาการหนัก จึงไม่โปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการอย่างไรต่อไปอีก เรื่องตีเมืองเชียงใหม่จึงค้างมาจนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เมื่อวันพุธ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีกุน พ.ศ. ๒๓๙๔^{๖๘} และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงถวัลย์ครองราชสมบัติต่อมา^{๖๙}

จากที่กล่าวมา ได้แสดงให้เห็นถึงประวัติความเป็นมาของเมืองเชียงใหม่และความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเชียงใหม่ที่มีมาตั้งแต่สมัยเริ่มสร้างเมืองเชียงใหม่ โดยมีลักษณะของความเป็นบ้านพี่เมืองน้องกับอาณาจักรล้านนาของไทย อย่างไรก็ตาม เมื่อเจ้าเมืองเชียงใหม่ถูกเกลี้ยกล่อมให้มาสวามิภักดิ์ต่อล้านนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้ผู้ปกครองเมืองเชียงใหม่กลุ่มหนึ่งหันไปพึ่งพิงอำนาจจากฝ่ายพม่า ซึ่งมีอาณาเขตใกล้เคียงกัน เพื่อทานอำนาจของฝ่ายไทยที่ได้ขยายการปกครองมาจนถึงดินแดนล้านนาที่อยู่ใกล้เคียงกับเมืองเชียงใหม่ ทำให้ลักษณะความสัมพันธ์ที่ไทยกับเชียงใหม่มีต่อกันเปลี่ยนแปลงไปในทางขัดแย้งจนเกิดเป็นสงครามระหว่างกันในเวลาต่อมา

สงครามเชียงใหม่ ในรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

จากผลของสงครามเชียงใหม่ครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๓ ที่กองทัพล้านนาซึ่งเป็นกองทัพจากฝ่ายไทยไม่สามารถตีเชียงใหม่ได้สำเร็จ ทำให้เจ้าอุปราชเมืองเชียงใหม่และคณะยังต้องพักค้างอยู่ในกรุงเทพฯ ตามเดิม

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๙๕ มีทูตมาจากเมืองเชียงใหม่ คุมตันไม้เงินตันไม้ทอง เครื่องราชบรรณาการเข้ามากราบทูลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒๐๘

ศึกเชียงตุง

ทรงทราบว่ ในเวลานี้ เจ้าสาละวันได้กลับคืนเข้าครองเมืองเชียงรุ่งต่อไปตามเดิม และการจลาจลในเมืองเชียงรุ่งก็สงบเรียบร้อยดีแล้ว เจ้าสาละวันจึงใคร่ขอรับ พระราชทานเจ้าอุปราชและคณะพร้อมด้วยชาวเมืองเชียงรุ่งที่หนีภัยมาพึ่ง พระบรมโพธิสมภารอยู่ที่เมืองน่านและหลวงพระบางกลับคืนสู่เมืองเชียงรุ่ง โดยจะขอเข้ามาอยู่ในความปกครองของไทย และทุก ๆ ๓ ปีจะแต่งตั้งไม้ เงินต้นไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวายตามประเพณี

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงขัดข้องประการใดที่จะให้ เจ้าอุปราชกับคณะกลับไปยังเมืองเชียงรุ่ง แต่การที่เมืองเชียงรุ่งยินยอมจะขอเข้า อยู่ในความปกครองของไทย เช่นเดียวกับที่เจ้าอุปราชเมืองเชียงรุ่งเคยกราบทูล

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ นั่น ทรงมีพระราชดำริถือเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาเพื่อการตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่งว่า จะทำศึกกับเชียงตุงต่อไปหรือไม่ เพราะถ้าหากทางกรุงเทพฯ ยังไม่ได้เชียงตุงแล้ว การที่จะให้ความคุ้มครองแก่เชียงตุง ก็ไม่มีประโยชน์อะไร จึงโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีสมัยนั้นประชุมปรึกษากันดูว่าควรจะทำอย่างไร แล้วกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ^{๓๓}

คณะเสนาบดีได้ประชุมปรึกษาหารือกันแล้ว จึงลงมติพร้อมกันว่า ต้องรบกับเชียงตุงต่อไป โดยเห็นพ้องกันว่า การรบครั้งนั้น คงจะต้องมีชัยชนะ หากแต่แม้ทัพนายกองไม่ปรองดองกัน จึงต้องถอยทัพกลับมา ดังนั้นจึงเห็นควรให้มีกองทัพนายกกรุงเทพฯ เข้าร่วมในการรบด้วย เพื่อเป็นการฝึกหัดบรรดาข้าราชการให้มีความชำนาญในการศึกด้านการรบการสงครามมากยิ่งขึ้น และยังเป็นการควบคุมกองทัพในหัวเมืองฝ่ายเหนือไปด้วยในตัว^{๓๔} ด้วยเหตุนี้ในเวลาต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการเตรียมกองทัพฝ่ายไทยขึ้น

จากที่กล่าวมานั้น ได้แสดงให้เห็นว่าเมื่อล่วงมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระองค์ทรงรับนโยบายการปกป้องอาณาเขตสืบต่อมาและยังทรงเล็งเห็นถึงโอกาสในการขยายอำนาจสู่เมืองเชียงตุงอีกด้วย ส่วนสาเหตุของการทำสงครามมีส่วนที่คล้ายกับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ได้แก่

(๑.) การขอความช่วยเหลือจากฝ่ายไทยของเจ้านายเมืองเชียงตุง โดยเจ้าสาละวันเจ้าเมืองเชียงตุงได้ปราบกบฏเรียบร้อยแล้วและได้กลับมาปกครองบ้านเมืองตามเดิม ในการนี้เจ้าสาละวันยังได้เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อไทยพร้อมกับขอเจ้าอุปราชและมารดา กลับสู่เมืองเชียงตุง ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงดำริว่าเมืองเล็กมาขอพึ่งเมืองใหญ่จะไม่อนุเคราะห์ ก็จะไม่เป็นการสมควร ประกอบกับที่ฝ่ายเสนาบดีก็ได้ร่วมกันกราบทูลด้วยว่าจะต้องช่วยเมืองเชียงตุง เพื่อที่ “พระเกียรติยศจะปรากฏแผ่ไปในนานาประเทศ แล้วไพร่พลข้าราชการจะได้รู้จักการศึกสงครามให้ชำนาญไว้ถ้าจะช่วยเหลือแล้วจะต้องตีเมืองเชียงตุงเสียก่อน ถ้าตีเมืองเชียงตุงเสียให้ขาดระยะ พม่าจะยกทัพมาทำอันตรายแก่เมืองเชียงตุงหนทางก็ไกล เสบียงอาหารจะส่งกันก็กันดารถ้าทำได้ดังนี้จึงจะรักษาเมืองเชียงตุงไว้ได้”^{๓๕} ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีการส่งกองทัพจากกรุงเทพฯ ขึ้นไปทำสงครามกับเมืองเชียงตุงอีก

(๒.) ความอ่อนแอของพม่าที่เพิ่งแพ้สงครามกับอังกฤษใน พ.ศ.๒๓๔๕ ซึ่งมีสาเหตุจากพวกพ่อค้าชาวอังกฤษไม่พอใจนโยบายการผูกขาดการค้ากับต่างประเทศของกษัตริย์พม่า ทำให้อังกฤษเข้ายึดดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำอิรวดี และดินแดนพม่าตอนล่างทั้งหมดตลอดจนดินแดนชายทะเล จึงทำให้ฝ่ายไทยเห็นเป็นโอกาสดีที่จะรีบเข้าตีเมืองเชียงตุงในเวลานั้น เพราะทางฝ่ายพม่าจะไม่สามารถส่งกำลังทหารมาช่วยเมืองเชียงตุงได้ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ ๔ ถึงพระเจ้านั่งยาเฮอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ว่า “ที่จริงนั้นการครั้งนี้เป็นท่วงที่ช่องคราวที่ฝ่ายเราจะทำกับเมืองเชียงตุงเชียงรุ่ง เพราะมีการรบพุ่งช้างเมืองพม่าแลกระบดจีนเมืองยูนหนองหนองแสแดนย้อ แลพวก ๑๒ พันนา ก็ยังหยุดหยิกกันไม่ตั้งตัวติดในปิ่น”^{๑๖๖}

(๓.) แคว้นสิบสองพันนากำลังเกิดความยุ่งยากวุ่นวาย จากการแย่งชิงอำนาจกันเองของเจ้าเมืองภายในดินแดนแถบนั้น ด้วยเหตุที่ลักษณะโครงสร้างทางการเมืองภายในสิบสองพันนา เป็นการรวมตัวกันอย่างหลวมๆ และการควบคุมพันนาทำได้ไม่เต็มที่ ส่งผลให้มีบางเมืองพยายามตั้งตนขึ้นมามีอำนาจและไม่ยอมรับเมืองเชียงรุ่งให้เป็นศูนย์กลางการปกครอง ทำให้เจ้าเมืองเชียงรุ่งต้องขอความช่วยเหลือจากรัฐใหญ่ที่อยู่ใกล้เคียง เช่น จีนและพม่า รวมถึงไทยที่มีอำนาจ ปกครองล้านนาอยู่ในขณะนั้น ดังนั้น การที่เจ้าเมืองสิบสองพันนาเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารจากไทย จึงมีส่วนทำให้ไทยเข้าไปเกี่ยวข้องในการแก้ปัญหาความวุ่นวายภายในของแคว้นสิบสองพันนา^{๑๖๗}

(๔.) การรักษาพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ ๔ ที่ทรงมีถึงพระเจ้านั่งยาเฮอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท แม่ทัพใหญ่ ความว่า

ที่จริงการครั้งนี้เป็นช่วงที่ช่วงคราว ที่ฝ่ายเราจะทำการเชียงตุง เพราะมีการรบพุ่งช้างพม่าแลกระบดจีนเมืองยูนหนองหนองแสแดนย้อแลพวกสิบสองพันนา ก็ยังหยุดหยิกกันตั้งตัวไม่ติดในปิ่น แต่ว่าลาวไพร่พลเมืองญามั่นถึงลาวผู้ดีที่โหมมันจะรอบรู้การงานเมืองไกลมันก็ยังมีมถื่อว่าพม่าเป็นใหญ่ คงจะไล่อังกฤษไปเสียเร็วๆ แล้วมาเป็นทีที่แกเชียงตุงหรือกระไว้นั้น... แต่ฝ่ายเราครั้งนี้เหตุมีศึกพม่ากับอังกฤษ ดัง

lead
ศึกเชียงตุง

ว่านี่ การที่เราประสงค์จะเอาไชยชนะแก่เมืองเชียงตุงนั้น ก็เป็นการเข้าช่องแคบอยู่ในช่วงเวลาจำกัดเฉพาะปีนี้จริง ๆ จะรู้ที่ทำอะไรเพราะว่าเมืองเชียงตุงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านให้เอาเมืองเชียงใหม่ทำไว้ครั้งหนึ่งแล้วไม่เข้าพอสันแผ่นดินท่านลงมา เรามาได้แผ่นดินจะนั่งเสียไม่คิดอ่านต่อไปให้สำเร็จก็จะเสียเกียรติยศ นานาประเทศที่รู้ความแก่ก็จะสำคัญว่าเราฉลาด มีอำนาจน้อยกว่าท่าน ไม่ทำสงครามไม่ได้ ถ้าพม่าไม่เป็นความกับอังกฤษ หรือเป็นความก็ว่ากล่าวกันเสียไม่ร่อยหรอยยับเยิน เมื่อไทยมีกับเชียงตุงเขาก็ให้กองทัพมาช่วย การก็จะมากไปหน่อยหนึ่ง ถึงกระนั้นก็ควรเราจะทำได้ด้วยมานะรักษาเกียรติยศ...”

ดังที่กล่าวมานั้น จะเห็นว่าสาเหตุหลักของการทำสงครามเชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ ๓ กับสมัยรัชกาลที่ ๔ มีส่วนคล้ายคลึงกันในเรื่องการขอความช่วยเหลือจากฝ่ายไทยของเจ้าเมืองเชียงตุง โดยแสดงให้เห็นถึงภัยของการยอมรับอำนาจการปกครองของฝ่ายไทยในดินแดนล้านนา ซึ่งสามารถต่อรองและต้านทานกับอีกฝ่ายหนึ่งคือพม่าได้ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติของผู้นำไทยโดยเฉพาะผู้นำในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่จะทำสงครามกับพม่าหรือดินแดนที่อยู่ในอำนาจของพม่าด้วยสาเหตุพื้นฐานอื่นที่แตกต่างไปจากการแสดงแสนยานุภาพเพื่อประกาศพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช ดังเช่นการแก้แค้นในสิ่งที่พม่าทำไว้ในสงครามคราวเสียกรุงศรีหลังหรือการผ่อนปรนเอาผู้คนที่ถูกพม่ากวาดต้อนไปในสงครามครั้งนั้นกลับคืนมา”

ขณะที่ในทางปฏิบัติ ผู้นำไทยสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ให้ความสำคัญต่อการผนวกเอาดินแดนในเขตลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะเขมรมาไว้ในฐานะรัฐบรรณาการ เพราะถือว่าดินแดนดังกล่าวอยู่ในปริมณฑลทางอำนาจส่วนการทำสงครามกับพม่าในฐานะฝ่ายรุกจะกระทำต่อเมื่อราชการสงครามกับเขมรและลาวสำเร็จลุส่งแล้ว และเมื่อพิจารณาให้ดีจะเห็นว่าตลอดสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ไทยจะทำสงครามกับพม่าในรูปแบบของการตั้งรับ (Defensive Warfare) มากกว่าที่จะเป็นฝ่ายรุก (Offensive Party) เพียงแต่

ยุทธศาสตร์การตั้งรับนั้นได้ถูกปรับให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นโดยอาศัยบทเรียนจากสงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๑๐ ทำให้ยุทธศาสตร์และยุทธวิธีการรบศึกในเขตหัวเมืองในยุคสมัยนี้ได้พัฒนามาจนถึงจุดสูงสุดของรัฐจารีตไทยต่อการทำสงครามกับพม่า และเป็นหนึ่งในข้อยืนยันสำคัญที่แสดงถึงทัศนคติของผู้นำไทยยุคจารีตว่าไม่ได้มีจุดมุ่งหมายหลักที่จะเปิดสงครามกับพม่าในเชิงรุกเพื่อขยายขอบเขตทางอำนาจหรือเป็นการแผ่ขยายแสนยานุภาพทางการเมืองและการทหารสู่ลุ่มน้ำอิระวดี แต่เป็นการ"ยกยอพระพุทธศาสนา" และ "ป้องกันขอบฉันทสีมา" จากการรุกรานของพม่า เป็นเหตุให้ผู้นำไทยสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นทรงดำรงฐานะของพระเจ้าจักรพรรดิผู้ปกป้อง (Defensive Cakravartin) เป็นสำคัญ^{๑๑}

ดังนั้น จากสาเหตุการทำสงครามกับเชียงตุงของทั้ง ๒ รัชสมัยจึงยังมีความแตกต่างที่มีผลต่อยุทธวิธีในการทำสงครามด้วย กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ฝ่ายพม่ากำลังขยายขอบเขตอำนาจมาปกครองดินแดนที่ใกล้เคียงกับล้านนาของไทย ทำให้ไทยเกรงว่าพม่าจะเข้ามาโจมตีดินแดนล้านนาและยึดกลับไปปกครองอีก จึงให้กองทัพล้านนายกทัพไปตีเชียงตุงเพื่อป้องกันขอบเขตทางอำนาจของไทยและสกัดกั้นอำนาจของพม่า

ขณะที่ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทางกรุงเทพฯ ได้เล็งเห็นแล้วว่า โอกาสที่จะได้รับชัยชนะมีมากกว่าในสมัยรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากพม่าเพิ่งแพ้สงครามกับอังกฤษ ดังนั้น รัชกาลที่ ๔ จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดกองทัพจากกรุงเทพฯ ไปร่วมกับกองทัพของล้านนาเพื่อทำสงครามกับเมืองเชียงตุง แสดงให้เห็นถึงยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหารที่เริ่มเปลี่ยนไปจากในยุคสมัยจารีต ในรูปแบบที่เรียกว่า "ยุทธวิธีการรับเชิงรุก"^{๑๒} โดยมีความมั่นใจว่าจะประสบชัยชนะดังจะเห็นได้จากสารตราถึงเมืองต่าง ๆ ในล้านนา ความว่า

ด้วยมีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า
มิตราขึ้นมาแต่ก่อนให้พระยาเชียงใหม่ พระยานคร พระยา
ลำพูน พระยาแพร่ พระยาน่าน เกณฑ์ไพร่พลแลสะสม
เสบียงอาหาร ช้าง โคต่างเครื่องศาสตราวุธไว้กับบ้านกับ
เมืองให้พร้อมสรรพ ถึงเดือน ๑๒ ปีชวดจัตวาศก จะโปรด
เกล้าฯ ให้กองทัพกรุงฯ กองทัพหัวเมือง ยกขึ้นมามารบ

กองทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนคร เมืองลำพูน เมืองแพร่ พร้อม
กันไปตีเมืองเชียงตุง คิดเอามาเป็นเมืองขึ้นเมืองประเทศราช
ให้จงได้ เพราะครั้งนี้สืบราชการได้ความมาเป็นอันแน่นว่า
พม่ากับอังกฤษเกิดวิวาทเป็นศึกใหญ่กันเป็นท่วงที มีการอัน
ควรที่ฝ่ายเราจะทำกับเมืองเชียงตุงเสียให้สำเร็จดังประสงค์
ซึ่งมีมาแต่ก่อน ...

อนึ่งที่กรุงเทพฯ ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้แต่งกอง
ตระเวนพลัดเปลี่ยนกันออกไปสืบฟังราชการ... ก็ได้ความมา
เป็นนัยรวมกันว่า ครั้นนี้อังกฤษยกกองทัพไปตีเมืองขึ้นเมือง
อังวะได้อีกหลายเมือง กองทัพพม่า กองทัพอังกฤษ ยังจะสู้
รบติดพันกันอยู่ในแฉ่งป็นต่อไป จึงทรงพระราชดำริว่า เมือง
เชียงตุงพึ่งเมืองอังวะๆ ก็ทำศึกสงครามสู้รบกับอังกฤษ เห็น
พม่าจะพะว้าพะวังถอยกำลังลง... การครั้งนี้เป็นท่วงทีที่นักหนา
ติกว่าครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว... ถ้า
มั่นกองทัพกรุงยกขึ้นไปประจบกับกองทัพเมืองเชียงใหม่
เมืองนคร เมืองลำพูน เมืองแพร่ เมืองน่าน พร้อมใจลงในราช
การแผ่นดินด้วยกันยกไประดมตีเมืองเชียงตุงก็เห็นจะสำเร็จ
โดยสะดวกแล้วก็จะได้คิดราชการทางเมืองเชียงรุ่งต่อไปด้วย...^{๕๖}

ในส่วนของการดำเนินการสงครามเชียงตุงครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษา
ธิราชสนิท เป็นแม่ทัพหลวง และเจ้าพระยาอมราช (นุช บุญยรัตพันธุ์ ภาย
หลังเป็นเจ้าพระยาภูธราภัย สมุหนายก) เป็นแม่ทัพหน้า โดยมีการระดมพล
ในพระนครทั้งสองทัพได้ ๖,๔๔๔ คน กับหัวเมืองต่างๆ อีกรวมเบ็ดเสร็จ
ประมาณ ๑๐,๐๐๐ คน^{๕๗} และมีกำหนดที่จะประชุมทัพพร้อมกันที่เมือง
เชียงแสน^{๕๘}

สำหรับการโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราช
สนิท ทรงดำรงตำแหน่งแม่ทัพหลวงเสด็จไปรบในสงครามเชียงตุงนี้ เป็นที่
น่าสังเกตว่า เป็นเรื่องที่ “ผิดธรรมดา” เนื่องจากโดยปรกตินั้นแม่ทัพส่วน

ใหญ่จะต้องมีคุณสมบัติในการเป็นผู้มีความรู้ความสามารถด้านการทหารและการศึกสงครามเป็นอย่างดี ในขณะที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงมีความสามารถทางการแพทย์ในฐานะแพทย์หลวงที่ทำหน้าที่รับผิดชอบในการกำกับราชการกรมหมอตลอดมา ทั้งยังไม่เคยทรงมีประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการทำศึกสงครามมาก่อนแต่อย่างใด ดังนั้นการที่ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญในฐานะแม่ทัพหลวงครั้งนี้จึงนับว่าเป็นการปฏิบัติพระกรณียกิจครั้งแรกตามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบหมายให้ โดยเป็นการเปลี่ยนบทบาทจากการเป็น “แพทย์หลวง” มาสู่การเป็น “แม่ทัพหลวง” อย่างที่ไม่มีผู้ใดคาดคิดมาก่อน^{๔๔}

ในข้อสังเกตเรื่องนี้ หากพิจารณาจากรูปแบบการทำสงครามตามธรรมเนียมไทยสมัยจารีตจะเห็นได้ว่าในเวลาเกิดสงคราม ชายไทยไม่ว่าเป็นทหารหรือพลเรือนก็ต้องออกทำศึกสงครามด้วยกันทั้งนั้น^{๔๕} แต่การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระราชหฤทัยโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงดำรงตำแหน่งแม่ทัพหลวงในสงครามเชียงตุงนั้น อาจพิจารณาถึงเหตุผลสำคัญที่ทำให้พระองค์ทรงได้รับเลือกให้ปฏิบัติพระกรณียกิจในตำแหน่งสำคัญดังกล่าว คือ

(๑) การตระหนักถึงภัยจากจักรวรรดินิยมตะวันตกที่กำลังขยายอิทธิพลเข้ามาใกล้กับหัวเมืองทางฝ่ายเหนือของไทยมากขึ้นทุกทีในช่วงต้นรัชกาลที่อังกฤษกำลังทำสงครามสู้รบกับพม่า ครั้งที่ ๒ ใน พ.ศ.๒๓๙๔ ซึ่งอาจส่งผลต่อเสถียรภาพของไทยในเวลาต่อมาก็เป็นได้ ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ความว่า

แต่ฝ่ายเราครั้งนี้เหตุมีศึกพม่ากับอังกฤษ ดังว่านี่ การที่เราประสงค์จะเอาไชยชนะแก่เมืองเชียงตุงนั้น ก็เป็นการเข้าช่องแคบอยู่ในช่วงเวลาจำกัดเฉพาะป็นีจริง ๆ... ก็ถ้าพม่าได้ต้องรบกับอังกฤษมาจนร่อยหรอเสียรีพลแลเซตรแดนแล้วจึงเสร็จความกัน เมื่อเป็นฉนั้นการก็เป็นที่ข้างเรามากขึ้น... จะผิดการว่าต่อไปว่า ดังเธอว่าแกฉนั้นครั้งหนึ่ง ที่นั่นไม่ได้เป็นแน่ เพราะถ้าอังกฤษเขาได้เซตรพม่าชิดเชียงตุงเข้ามาทางเหนือแล้ว เราจะยกไปตีเชียงตุงที่หลัง พวก

ลาวเชียงตุงก็จะหวังเข้าพึ่งอังกฤษ ฝ่ายอังกฤษก็ไว้ตัวเป็นคนดี... ถ้ารับเอาฐานะเชียงตุง มีหนังสือเข้ามาต่อว่าได้ถามแลห้ามปรามฝ่ายเราไม่ให้ทำกับเชียงตุง... การของเราก็จะขัดข้องเสีย...”

(๒.) ความเหมาะสมของตัวบุคคล เมื่อพิจารณาถึงผู้ที่มีบทบาทสำคัญในทางการเมืองการปกครองของไทยในช่วงต้นรัชสมัยของพระบาท

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

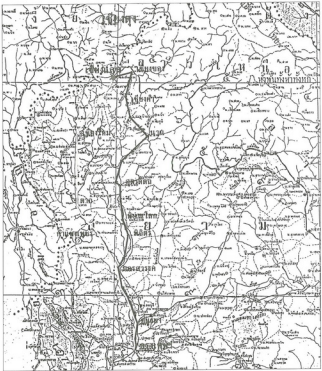
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีข้อสังเกตว่า ยังมีผู้ที่สามารถสนองเบื้องพระยุคลบาทในด้านการศึกสงครามได้ดีกว่าคือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ว่าที่สมุหพระกลาโหมในสมัยนั้น

โดยเป็นที่ทราบกันดีว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำความชอบในราชการมาตั้งแต่ครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงบังคับบัญชาราชการหลายหน้าที่ ทั้งการกำกับกรมทหารปืนใหญ่ กรมกองแก้วจินดา กรมทหารแม่ปืนหน้า แม่ปืนหลัง ญวนอาสารบ แหกอสาจาม นอกจากนี้ ยังทรงพัฒนากิจการทหารในด้านกองทัพบก กองทัพเรือ ตามแบบอย่างของประเทศตะวันตกที่เจริญแล้ว^{๔๔} แต่อย่างไรก็ตาม เป็นที่ทราบกันในกลุ่มชาวตะวันตกด้วยว่า หลังจากที่ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว พระองค์ก็ไม่ทรงเกี่ยวข้องกับกิจการบ้านเมืองเลย ซึ่งเหตุผลแท้จริงที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเกี่ยวข้องกับราชการแผ่นดินนั้น ไม่มีบันทึกไว้เป็นหลักฐาน ณ ที่ใด แต่สันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะทรงทราบถึงความหวาดระแวงของวังหลวงและความรู้สึกของคนทั่วไปไม่ได้ดี จึงทรงไม่มีการประสงคืที่จะเกี่ยวข้องกับทางการเมืองเพื่อทรงหลีกเลี่ยงความยุ่งยากที่อาจเกิดขึ้นตามมาได้^{๔๕} ประกอบกับการที่โดยส่วนพระองค์แล้ว อาจจะทรงเชี่ยวชาญในการรบทางน้ำหรือทางทะเลมากกว่า ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงได้รับแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพเรือไปรบกับญวนเมื่อครั้งสงคราม “อันนัมสยามยุทธ” ใน พ.ศ. ๒๓๔๓ ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น อาจเป็นสาเหตุส่วนหนึ่งที่ทำให้พระองค์มิได้ทรงรับเลือกให้ไปปฏิบัติพระภารกิจในสงครามเชียงตุง

ส่วนทางด้านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) จากงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับแนวความคิดทางการเมืองของสมเด็จพระยาบรมมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) พบว่าท่านเป็นกำลังสำคัญที่สุดที่ช่วยรัชกาลที่ ๔ ในการปกครองและทำนุบำรุงบ้านเมืองและได้รับมอบหมายให้ขึ้นไปปรึกษาราชการทัพบกพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเมื่อครั้งที่ทรงพักทัพอยู่ที่บ้านท่าอิฐ แขวงเมืองอุตรดิตถ์ หลังจากถอยทัพกลับจากการที่ไม่สามารถตีเมืองเชียงตุงได้สำเร็จในการทำสงครามช่วงแรก

(๓.) ความใกล้ชิดเป็นการส่วนพระองค์ โดยจากพระประวัติของพระเจ้านรเมศวร์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทำให้ทราบว่าพระมารดาของ

รูปที่ ๑ แผนที่แสดงเส้นทางเดินทัพจากกรุงเทพฯ ไปสงครามเชียงตุงในสมัยรัชกาลที่ ๔
ที่มา : ปรับปรุงจาก จดหมายเหตุนครเชียงใหม่ กรุงเทพฯ : สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๒.

พระองค์คือ เจ้าจอมมารดาปรางใหญ่ เป็นผู้เคยถวายการอภิบาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ และทั้ง ๓ พระองค์ได้ทรงเจริญวัยใกล้ชิดสนิทสนมกันมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ จึงอาจมีส่วนทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำริว่า พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเป็นพระอนุชาที่มีความสนิทสนมพร้อมทั้งมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดี รวมทั้งอาจทรงเห็นถึงพระอุปนิสัยส่วนพระองค์ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ที่เป็นผู้ประนีประนอมและโอนอ่อนผ่อนตาม พร้อมทั้งจะสนองพระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการปฏิบัติพระภารกิจสำคัญซึ่งเป็นเสมือนผู้แทนพระองค์ในการไปทำสงครามเชียงตุงอันถือได้ว่าเป็นสงครามครั้งเดียวที่เกิดขึ้นในสมัยของพระองค์ด้วย

จากข้อสังเกตที่กล่าวมา อาจเป็นสาเหตุที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินใจเลือกพระราชอนุชาพระองค์นี้ให้ทรงรับหน้าที่หลักในพระภารกิจครั้งนี้

ในการเดินทางไปเชียงตุงนั้น ทางฝ่ายเจ้าพระยาอมรรต ยกทัพหน้าออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันพฤหัสบดี แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีชวด พ.ศ. ๒๓๙๕^๕ ยกไปทางเมืองกำแพงเพชร ตาก และเชียงใหม่ ถัดจากนั้นอีก ๒๐ วัน กองทัพของกรมหลวงวงษาธิราชสนิทจึงยกออกจากกรุงเทพฯ โดยทางเรือเสด็จไปทางเมืองพิษณุโลก อุดรดิตถ์ น่าน และเชียงของ ซึ่งในจดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง ได้กล่าวถึงระยะทางที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จยกกองทัพไปตีเมืองเชียงตุงไว้อย่างละเอียด โดยในวันพฤหัสบดี ขึ้น ๗ ค่ำ เดือนอ้าย ปีชวด จัตวาศก จ.ศ. ๑๒๑๔ พ.ศ. ๒๓๙๕ พระองค์ทรงพระดำเนินทางชลมารคออกจากกรุงเทพฯ มาประทับคอยรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จพระราชดำเนินมาส่ง ณ วัดเฉลิมพระเกียรติ นนทบุรีด้วย^๖ ครั้นเสด็จพระราชดำเนินกลับแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท จึงยกทัพออกจากวัดเฉลิมพระเกียรติ ไปประทับพักแรมที่วัดตำหนัก เมืองปทุมธานี ๑ คืน

กล่าวได้ว่า เส้นทางที่พระองค์ทรงเสด็จไปในการศึกครั้งนี้แบ่งได้เป็น ๒ รูปแบบคือ ทางน้ำกับทางบก โดยในส่วนของเส้นทางทางน้ำนั้น ทรงเรือขึ้นไปตามเส้นทางแม่น้ำเจ้าพระยาและลำน้ำสาขา จากวัดตำหนัก เมือง

ปทุมธานี ทรงผ่านและประทับแรมที่พะเนียดกรุงเก่า เมืองอ่างทอง เมือง
พรหม วัดดอกไม้แขวงเมืองอินทร์ วัดเขาพระธรรมาวุธแขวงเมืองชัยนาท
ท่าฉนวนแขวงเมืองมโนรมย์ เมืองนครสวรรค์ ริมศาลเจ้าปากน้ำเกยไชย
หาดแดงโมแขวงเมืองภูมิ ท่าพ้อแขวงเมืองพิจิตร บ้านราษฎร์จอมขวัญแขวง
เมืองพิจิตร เมืองพิษณุโลก เมืองศรีภิรมย์พรหมพิราม เมืองพิไชย ค่ายท่า
อิฐแขวงเมืองอุตรดิตถ์ รวมระยะเวลาในเส้นทางช่วงนี้ใช้เวลาราวเดือนเศษ

ส่วนเส้นทางทางบกนั้น จากค่ายท่าอิฐ ทรงเริ่มเสด็จเมื่อวัน
พฤหัสบดี แรม ๑๒ ค่ำ เดือนยี่ ไปประทับที่ห้วยน้ำพุทธิแขวงเมืองลับแล
ทรงผ่านและประทับแรมที่เขাপางฮ้อแขวงเมืองลับแล บ้านด่านเมืองแพร่
ค่ายริมแม่น้ำยมเมืองแพร่ บ้านฮ้อยแขวงเมืองแพร่ พุ่งยาวแขวงเมืองน่าน
ค่ายหน้าเมืองน่าน บ้านน้ำโค้งและห้วยลับมิดแขวงเมืองน่าน ปางม่วงแขวง
เมืองสาด บ้านท่าฟ้าแขวงเมืองบง บ้านท่าน้ำโค้งแขวงเมืองสะเลา เมือง
สะเลา ปางค้อริมแม่น้ำอิงแขวงเมืองเทิง ห้วยแม่กะด้าแขวงเมืองเชียงของ
บ้านแอบแขวงเมืองเชียงของ บ้านด่านเมืองเชียงแสน จากนั้นกองทัพของ
พระเจ้ามังฆวนยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เดินทางไปถึงเมืองเชียงแสน
เมื่อวันจันทร์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๔^{๔๔} ใช้เวลาเดินทางรวมทั้งสิ้นประมาณ ๓
เดือนเศษ โดยกองทัพของเจ้าพระยายมราชตามมาสมทบหลังจากนั้น ๓ วัน
เนื่องจากไปรอเร่งเสบียงอาหารที่เชียงใหม่ใช้เวลาอยู่ถึงกว่าเดือนเศษ^{๔๕}

ในขณะที่กองทัพของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับ
กองทัพของเจ้าพระยายมราชกำลังเดินทางไปรวมพลกันที่เมืองเชียงแสนนั้น
ทางฝ่ายเมืองเชียงใหม่ได้มีใบบอกเกี่ยวกับการส่งคนไปสืบราชการทางเมือง
เชียงตุง ส่งมาถึงกรุงเทพฯ ว่า

ด้วยข้าพเจ้าทั้งปวงไม่ไวใจแก่ราชการ ณ วันแรม
๑๐ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีชวดจัตวาศก ได้แต่งให้น้อยขุนณะ
น้อยเตชา อ้ายพัน ๓ คน ให้ปลอมลูกค้าเงี้ยว ซึ่งเป็นข่าว
ยางแดงเข้าไปสืบราชการทางเมืองเงี้ยว น้อยขุนณะ น้อย
เตชา อ้ายพัน ยังไม่กลับมา...

ครั้น ณ วันแรม ๗ ค่ำ เดือน ๓ น้อยเตชา อ้ายพัน...กลับมาถึงให้การว่า น้อยกุนณะ น้อยเตชา อ้ายพัน ไปถึงเมืองชะมาตซึ่งเป็นด่านเมืองเชียงใหม่ น้อยกุนณะป่วยไปไม่ได้ แต่น้อยเตชา อ้ายพัน ปลอมลูกค้าเงี้ยวว่าอย่างแดงข้ามแม่น้ำคง (สลวิน) เข้าไปถึงเมืองกันตูปะเมืองหมอกใหม่ไปถึงเมืองนาย ณ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ เห็นไปพม่าดูแลจัดค่ายเมืองนาย ป่าวร้องราษฎรดำดินดำสำหรับไว้คนละซัง แลหล่อกระสุนไว้คนละ ๕๐ เหมือนกันทุกเมืองจะยกไปรักษามืองเชียงตุง น้อยเตชา อ้ายพันอยู่เมืองจิก ๓ วัน ก็เห็นเงี้ยวเมืองจิกดำดินดำหล่อลูกปืนว่าจะยกไปรักษามืองเชียงตุง ว่าเหมือนกัน มหาวานานเมืองเชียงตุงมีหนังสือไปถึงไปพม่าเมืองนายว่า ซึ่งจะยกกองทัพไปรักษามืองเชียงตุงนั้นขอให้ตกก่อน ชัดด้วยเสบียงอาหารที่จะเลี้ยงกัน ถ้ากองทัพเมืองเชียงใหม่มยกขึ้นมาล้อมเมืองเชียงตุงจริง แต่เดือนหนึ่งจะด้านทานไปก่อน ถ้าหนักแน่นมาประการใดจะมีหนังสือมาชอกกองทัพไปช่วยต่อทีหลัง...^{๕๖}

select

ศึกเชียงตุง

จากใบบอกของเมืองเชียงใหม่ได้แสดงให้เห็นว่า ทางฝ่ายพม่าก็มี การเตรียมกำลังทหารมาช่วยเมืองเชียงตุงจากการเข้าโจมตีของฝ่ายไทยด้วย แต่ทางเมืองเชียงตุงมีปัญหาในเรื่องการหาเสบียงอาหารเพิ่มเติมสำหรับมาเลี้ยงกองทัพพม่าที่จะมาช่วย จึงทำให้ทางฝ่ายพม่าต้องงดการเคลื่อนกำลังไปเมืองเชียงตุงไว้ก่อน

เมื่อทัพทั้งสองมาพร้อมกันที่เมืองเชียงแสนแล้ว ได้พักกองทัพอยู่ ๗ วัน พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท แม่ทัพหลวง จึงทรงมีพระบัญชาให้เจ้าพระยายมราชเดินทัพเข้าสู่เขตแดนเมืองเชียงตุง เมื่อวันพฤหัสบดี แรม ๒ ค่ำ เดือน ๔^{๕๗}

ทัพของเจ้าพระยายมราชเมื่อเคลื่อนเข้าสู่เขตแดนเมืองเชียงตุง ได้ผ่านเมืองต่างๆ ไปโดยลำดับ ไปถึงบ้านเมืองใดก็พบแต่บ้านเมืองร้างทุกแห่ง เนื่องจากเมื่อราษฎรรู้ว่าทัพกรุงเทพฯ ยกมาก็หนีเข้าป่าหนวด เหลือแต่ชายฉกรรจ์ที่คอยอยู่สู้รบ โดยมีการตั้งค่ายขุดสนามเพลาะและปักขวากไว้ที่ช่องแคบตาม

เส้นทางที่ข้าศึกจะยกทัพมา และให้มีคนรักษาค่ายๆ ละ ๕๐ -๖๐ คน ท้า
ไทยที่ยกขึ้นไปจึงต้องเข้าตีและตัดไม้ถอนขวากไปทุกค่าย โดยเจ้าพระยา
ยมราชใช้เวลาเดินทัพประมาณ ๒๒ วัน จึงถึงเมืองเชียงตุง^{๔๔}

กองทัพเจ้าพระยายมราชเข้าประชิดเมืองเชียงตุง เมื่อวันศุกร์ ขึ้น ๙
ค่ำ เดือน ๕^{๔๕} เนื่องจากไม่รู้จักภูมิประเทศแถบนั้นดี จึงไปตั้งค่ายอยู่ด้านใต้
เฉียงไปทางตะวันออก ซึ่งเป็นที่อัดคัคน้ำ เจ้ามหาชนานเห็นทัพไทยตั้งผิด
ยุทธศาสตร์เช่นนั้น จึงยกพลออกมายึดที่มั่นด้านเหนือ ซึ่งไม่อัดคัคน้ำและมี
ทหารไทยอยู่น้อย เจ้าพระยายมราชเห็นการว่าจะเสียที จึงยกพลบุกขึ้นไป
ทางด้านเหนือ ต้องเสียกำลังเป็นอันมากจึงสามารถยึดชัยภูมิด้านเหนือไว้ได้
ทัพเชียงตุงเผาค่ายของตนแล้ว เข้าไปสู้รบอยู่ในเมืองเอาปืนใหญ่ยิงออกมา
ทัพไทยเอาปืนใหญ่ยิงโต้ตอบเข้าบ้าง แต่ไม่ค่อยได้ผล เพราะค่ายเมือง
เชียงตุงตั้งอยู่ในที่สูง ต้องตีหักขึ้นไปแย่งค่ายบนเขาจอมศรีให้ได้ การยิงจึง
จะได้ผลขึ้นบ้าง ระหว่างนั้น กองโจรของเชียงตุงออกมารบกวนทัพไทยมิให้
ได้พักผ่อนอยู่เรื่อยๆ ทำให้ทัพไทยไม่สามารถบุกเข้าเมืองเชียงตุงได้ เพราะ
ทางฝ่ายเชียงตุงต่อสู้อย่างเข้มแข็ง^{๔๖}

ฝ่ายกองทัพของพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทนั้น
เคลื่อนตามกองทัพเจ้าพระยายมราชเข้าไปเรื่อย ๆ เมื่อทัพเจ้าพระยายมราช
เข้าตีเมืองเชียงตุงได้ ๒ วัน ทัพของพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราช
สนิทยกขึ้นไปถึงเมืองซอน ซึ่งไกลจากเมืองเชียงตุงเป็นระยะทางครึ่งวัน ณ
ที่นั่น พวกเมืองเชียงตุงประมาณ ๒๐๐ - ๓๐๐ คน ปลอมเป็นพวกเมือง
เชียงใหม่ด้วยการโหมค้ำด้วยผ้าแดงเข้าโจมตีจนถึงที่ประทับของพระองค์
เนื่องจากกองหน้าเห็นว่าเป็นพวกเมืองเชียงใหม่จึงเดินทัพผ่านไป จนกระทั่ง
ข้างพระที่นั่งพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเสด็จไปถึง พวก
เมืองเชียงตุงเข้าโจมตีและเกือบยิงถูกแม่ทัพใหญ่ของไทย แต่เคราะห์ดีที่ถูก
ข้างบังพระองค์ไว้ จึงไม่ถูกปืน แต่ก็ต้องเสียเวลายิงโต้ตอบและปราบพวก
เชียงตุงอยู่หนึ่งวัน จึงเคลื่อนทัพต่อไปได้ และต้องรบกับพวกเมืองเชียงตุงไป
ตลอดทาง จนกระทั่งในวันอังคาร ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๕^{๔๗} จึงไปถึงและเข้า
ตั้งค่ายอยู่ทางด้านเหนือของเมืองเชียงตุงอีกค่ายหนึ่ง^{๔๘}

พระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ได้เสด็จถึงเมืองเชียงตุง
ทรงทอดพระเนตรเห็นภูมิประเทศ และกระบวนทัพที่ตั้งสู้กันอยู่ในเวลานั้น

แล้ว ทรงพระดำริเห็นว่า ท้าพไทยเสียเปรียบหลายประการ หากต่อสู้ต่อไปก็ไม่มีประโยชน์อะไร ดังที่มีรับสั่งว่า “...ครั้นจะสู้รบต่อไป หามิหนึ่จะให้ช้ำกันไม่ ช้างม้าก็ชวดโชลงทุกวัน เห็นเสียเปรียบข้าศึกฝ่ายเดียว กระสุนดินดำก็น้อยลง...”^{๓๖๓} ประจวบกับเวลานั้นเข้าใกล้ฤดูฝนมากแล้ว จึงมีรับสั่งให้ถอยทัพทั้งหมดกลับจากเชียงตุงโดยเร็ว วันต่อมาทัพไทยจึงเริ่มถอยทัพ โดยลำเลียงคนเจ็บลงมาก่อน ต่อจากนั้นอีก ๔ วัน ทัพทั้งหมดก็เริ่มถอย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท แม่ทัพใหญ่ได้ถอยมาตั้งอยู่เมืองน่าน ส่วนเจ้าพระยาอมรราช แม่ทัพหน้าถอยลงมาตั้งอยู่ที่เมืองตาก^{๓๖๔}

ด้วยเหตุที่ฝ่ายไทยไม่สามารถเข้าโจมตีและยึดเมืองเชียงตุงได้ในครั้งนั้น ทำให้เมื่อกองทัพไทยถอยจากเมืองเชียงตุงแล้ว ปรากฏว่ามีสารตราขึ้นไปตีเตือนแม่ทัพทั้งสองที่ไปทำการไม่สำเร็จ ความว่า

...ด้วยมีพระบรมราชโองการมานพระบัณพูรสุรสิงหนาท
ตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาอมรราชเป็นกอง
นำคุมกองทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองลำพูน
ยกไปตีเมืองเชียงตุง ก็มิไว้ส่งฟ้าเผยให้สมเกียรติยศให้ลาว
เห็นสติปัญญาแลเห็นเครื่องสาตราวุธวิเศษกว่าของลาวบ้าง
กรมหลวงวงษาธิราชสนิทกับเจ้าพระยาอมรราช เมื่อเข้าไปตั้ง
ค่ายล้อมเมืองเชียงตุง ได้ทรงทอดพระเนตรแผนที่ค่าย ก็ตั้ง
เป็นหมู่ ๆ เป็นหย่อม ๆ ใครจะตั้งที่ไหนก็ตั้งตามชอบใจ ดู
เหมือนไม่ได้บังคับบัญชาจัดแจงการสิ่งใดเลย เปนแต่ยูลาว
ให้เข้านำ ตามลาวเข้าตามลาวออกอย่างเดียว พระยาพระ
หลวงนายทัพนายกองซึ่งขึ้นมาในกองทัพ ก็เคยทำศึกสงครามมี
อยู่หลายนาย ก็มิจัดแจงให้ออกก่อกำกับทัพแยกย้ายให้ต้องตาม
กระบวนศึกสงคราม ยกเข้าไปสู้รบกับพวกเมืองเชียงตุงก็แต่
๗ วัน พวกกันเล็กทัพกลับมา ทำให้ลาวประเทศราชฝ่ายเราแล
ลาวเมืองเชียงตุง ซึ่งเป็นข้าศึกติดฉันทินประมาทได้ ครั้นเล็ก
กองทัพกลับมาถึงเมืองเชียงใหม่แล้ว จะปฤกษหาหารือกับพระยา
เชียงใหม่ แลจัดแจงการสืบสวนประการใดก็หาบอกกล่าวลงไป
ไม่ พวกกันลงมาตั้งอยู่ ณ เมืองตาก ที่เมืองตากราชการสิ่งใดที่จะ

๒๒๐๓
ศึกเชียงตุง

สืบสวนทั้งชาวคราวก็ไม่มี เจ้าพระยายมราชทำดังนี้หาสมควร
กับที่เปนแสนาบตีผู้ใหญ่ไม่ แลนโศกการทัพศึกได้จับทำเข้าแล้ว
ก็จะต้องกระทำให้สำเร็จ...^{๔๔}

จากสารตราดังกล่าว โปรดเกล้าฯ ให้เชิญเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหลวงวงษาธิราชสนิทกลับกรุงเทพฯ เพื่อปรีกษาราชการ แต่พระเจ้าน้อง
ยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงมีหนังสือกราบทูลลงมาว่า "...ในระหว่าง
นี้เปนฤดูฝน ไพร่พลในกองทัพป่วยเจ็บมาก ถ้าจะให้ลงไปรับราชการ ณ
กรุงเทพฯ แล้ว ขอย่านผู้ใหญ่ขึ้นไปเปลี่ยนจึงจะไม่เสียราชการ ด้วยราชการยัง
ติดพันกันอยู่ ถ้ากองทัพใหญ่กลับมาเสียแล้ว จะให้แต่พระยาสิทธิราชฤทธิไกร
บัญชาการเห็นจะไม่ได้ ถ้าฝนเหือดลงแล้ว จะให้พระยาสิทธิราชฤทธิไกรไปคิด
ราชการทางเมืองเชียงใหม่ต่อไป"^{๔๕}

จากหนังสือกราบบังคมทูลของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราช
สนิทฉบับดังกล่าว ประกอบกับลายพระหัตถ์ที่พระองค์ทรงส่งไปก่อนหน้านี้ ซึ่งมี
ใจความกล่าวถึงสถานการณ์และสาเหตุที่ทำให้ต้องทรงถอยกองทัพจากเมืองเชียง
ตุงทั้งที่ยังไม่สามารถยึดได้^{๔๖} ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
รับพระราชดำริที่จะให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทลงมา
กรุงเทพฯ คงให้เป็นแม่ทัพหลวงต่อไป และโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จลงมาพักค้าง
ฤดูฝนอยู่ที่บ้านท่าอิฐ แขวงเมืองอุดรดิตถ์ แล้วทรงส่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
(ช่วง บุนนาค) ว่าที่สมุหพระกลาโหมขึ้นไปปรีกษาราชการทัพกับพระเจ้าน้อง
ยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ส่วนเจ้าพระยายมราชนั้น ต่อมามารดาป่วย
หนัก จึงโปรดเกล้าฯ ให้กลับมารักษาพยาบาลมารดาคราวหนึ่ง พอฤดูแล้ง จึง
ให้กลับขึ้นไปอีก^{๔๗}

การเตรียมการไปตีเชียงตุงครั้งที่ ๒ ในรัชกาลนี้ ถือว่าได้มีการตระเตรียม
กันอย่างมาก โดยโปรดเกล้าฯ ให้มีท้องตราถึงหัวเมืองต่างๆ ทางภาคเหนือให้
ช่วยเหลือกองทัพอย่างเต็มที่^{๔๘} นอกจากนี้ ทรงมีพระบรมราชโองการที่แสดงถึง
วิเทโศบายในการจงใจให้เจ้าเมืองล้านนาทั้งหลายเร่งจัดบุตรหลานญาติพี่น้อง
และทหารรีบไปสมทบกับกองทัพกรุงเทพฯ เพื่อตีเมืองเชียงตุงให้ได้ ด้วยการ
โปรดเกล้าฯ เลื่อนบรรดาศักดิ์เจ้าเมืองเชียงใหม่เป็น พระเจ้ามโหตรประเทศ^{๔๙}

ส่วนพระเจ้าน้องยาเฮอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ก็ทรงคิดตระเตรียมการทัพเพื่อเข้าตีเชียงตุงอีกครั้งอย่างแข็งขัน ข้อพระดำรินั้นมีปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุว่า จะขอกำลังคนหัวเมืองขึ้นในเพิ่มเติมให้มากกว่าเก่าอีก ๑ เท่า จะขอปืนใหญ่ขนาดเขื่องเพิ่มเติม และกระสุนดินดำให้พอใช้การ จะขอให้เกณฑ์ราษฎรตั้งแต่เมืองอุบลขึ้นไปถึงเมืองหลวงพระบางเพิ่มเติมไว้ใช้ทาบหาม จะเปลี่ยนที่ประชุมทัพมาตั้งที่เชียงราย สะสมเสบียงอาหารที่นั่นให้เพียงพอแล้ว จึงจะยกขึ้นไปกะว่าจะยกทัพไปตีเชียงตุงได้ในเดือน ๓ คือในเดือนกุมภาพันธ์ เพื่อจะได้มีเวลารบพุ่งได้นานกว่าคราวก่อน”

ข้อพระดำริของพระเจ้าน้องยาเฮอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทที่ทรงขอผู้คนและอาวุธเพิ่มเติมนั้น ได้รับพระราชทานเพิ่มเติม แต่ไม่ได้เท่าจำนวนที่ขอ ส่วนข้อที่ขอเกณฑ์ราษฎรตั้งแต่เมืองอุบล จนถึงเมืองหลวงพระบางมาใช้นั้น ไม่โปรดเกล้าฯ อนุญาต โดยอาจจะทรงเห็นว่า เป็นทางให้ชาวเมืองทางตอนเหนือที่เคยไปทัพคราวก่อนเสียใจได้ ประกอบกับทางเมืองเชียงรุ่งรับอาสาจะส่งเสบียงอาหารให้จนถึงแดนเชียงตุงด้วย จึงโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์คนในหัวเมืองภาคพายัพ เหมือนคราวก่อนอีก” ข้อนี้คงทำให้พระเจ้าน้องยาเฮอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเกิดความหนักพระทัย เพราะทรงมีความคิดเห็นว่าชาวเมืองแถบนั้น ไม่ทรทอดทนพอที่จะผจญกับงานหนักๆ ได้ เห็นได้จากข้อความในลายพระหัตถ์ของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๔ ความว่า

...เมื่อข้าพระพุทธเจ้าขึ้นไปเมืองเชียงตุงครั้งนี้ พวกหัวเมืองลาวประเทศราชซึ่งยกส่งขึ้นไปก่อนนั้น เดินทางวันหนึ่ง เดินแต่ ๒ ชั่วโมงบ้าง ๓ ชั่วโมงบ้าง ทางไหนทัพใหญ่หนุนขึ้นไปก็ได้เดินเต็มวัน แต่ก่อนนั้นก็ต้องกดขี่เข็นว่ากล่าวกันเต็มที่ เมื่อถึงเมืองที่รับนั้น จะเอาใครได้ก็แต่คนกรุง ค่อยกลักว่าลาวสักหน่อยหนึ่งก็น้อยนัก...นี้โดยลาว...โดยธรรมดาประเพณีบ้านเมือง ถึงจะทำไว่นานสิ่งใด ถ้าแต่ร่อนเข้าต้องหยุดก่อน ต่อเย็นๆ จึงจะทำ เดินทางสายสักหน่อยหนึ่งก็ถึงหยุด เย็นๆ จึงจะไป ไม่เคยได้ความลำบากเลย...”

แม้ว่าสิ่งที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงกราบทูล
ขอรับพระราชทานจะไม่ได้ตามพระประสงค์ทั้งหมด แต่พระองค์ก็ทรงมีพระ
บัญชาให้กองทัพหลวงยกออกจากเมืองน่านเมื่อวันจันทร์ แรม ๖ ค่ำ ปีมลู พ.ศ.
๒๓๙๖^{๖๖} และเดินทางมาเป็นเวลา ๒๑ วันจึงถึงเมืองเชียงรายได้ด้วยเหตุ
เพราะเกณฑ์คน เสบียงอาหาร และพาหนะได้ไม่พอแก่ความต้องการ ฉะนั้น
ความตั้งใจที่จะยกทัพไปตีเชียงตุงในต้นเดือน ๓ จึงเป็นอันต้องล่าช้าไป ดังนั้น
กว่ากองทัพจะพร้อมกันที่เมืองเชียงรายได้เวลาก็กว้างเข้าเดือน ๔ ทัพไทยเริ่ม
เคลื่อนเข้าสู่ดินแดนไทยใหญ่เมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๔ ปีมลู พ.ศ.
๒๓๙๖^{๖๖} โดยแยกกันไป ๒ ทาง ทัพของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษา
ธิราชสนิทยกไปทางเมืองยอง ส่วนของเจ้าพระยายมราชยกไปทางเมืองหัว
โป่งหรือหัวโง

ด้วยเหตุที่เหตุการณ์ทางเมืองเชียงตุงคราวนี้ ได้เปลี่ยนแปลงไปมาก
เนื่องจากพม่าเลิกสงครามกับอังกฤษแล้ว เมื่อทราบข่าว ทัพไทยจะยกไปตีเชียงตุง
พม่าจึงส่งทหาร ๙,๐๐๐ คน มารักษาเมืองเชียงตุง และออกมาตั้งรักษาตามเมือง
รายทางหลายแห่ง ทัพของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทยกขึ้นไป
ก่อนต้องปะทะกับพม่าตลอดทาง จนกระทั่งถึงเมืองเชียงตุงเมื่อวันพุธ ขึ้น ๕
ค่ำ เดือน ๖^{๖๖} กองทัพหน้าเข้าไปตั้งถึงชานเมืองเช่นคราวก่อน ส่วนกองทัพ
หลวงตั้งอยู่ที่เมืองเล็ก ห่างจากเมืองเชียงตุงประมาณ ๕ กิโลเมตร

ทัพไทยตั้งอยู่นอกเมืองเชียงตุง รบกับพม่าอยู่ไม่กี่วัน ฝนก็ตกหนักเกิด
ความเจ็บไข้ขึ้นในกองทัพอย่างรุนแรง ผู้คนช้ำมัว สัตว์พาหนะเกิดโรคระบาด
ล้มตายเป็นจำนวนมาก การลำเลียงเสบียงอาหารก็ติดขัด พระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงพยายามระดมกำลังตีเมืองเชียงตุงหลายครั้ง
แต่ก็ตีเข้าไปไม่ได้ เพราะข้าศึกด้านทานไว้อย่างเข้มแข็งมาก ทรงพยายามอยู่
ได้ ๒๑ วัน จึงทรงพระดำริเห็นว่า ถ้าหากตั้งรอกอยู่ในป่านอกเมืองเชียงตุงเช่น
นี้ต่อไป เห็นจะไม่ได้การ เพราะกำลังทัพนับวันมีแต่จะอ่อนแอลงไปทุกวันทุก
เวลา จึงทรงตัดสินใจพระทัย ดอยทัพกลับจากเชียงตุงเป็นครั้งที่ ๒ การดอยทัพ
ครั้งนี้ ต้องเสียผู้คนและเสบียงอาหารอาวุธยุทโธปกรณ์อย่างมาก และต้องรีบ
ดอยทัพกลับอย่างเร็วที่สุดด้วย

ฝ่ายกองทัพเจ้าพระยายมราช ที่ยกขึ้นไปทางเมืองหัวโป่งนั้นต้องผ่าน
ทางที่กันดาร ยิ่งกว่าทางที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทยก

ผ่านไป เนื่องจากหนทางเป็นแต่ภูเขาและทางแคบ ผู้คนช้างม้าสัตว์พาหนะต้องเดินเรียงตัวกันไป เสบียงอาหาร ก็ยิ่งขนส่งได้ยาก ยกไปได้ไม่เท่าไร ก็เกิดอึดอัด ต้องหยุดคอยเสบียงเสียเวลาอยู่ตลอด จึงตามทัพพระเจ้าเมืองยาเอน กรมหลวงวงษาธิราชสนิทไม่ทัน ยกไปได้สักครึ่งทาง ก็ได้ทราบว่า พระเจ้าน้องยาเอน กรมหลวงวงษาธิราชสนิทถอยกลับลงมาแล้ว เจ้าพระยาบวรราชนายกจึงถอยกลับตามลงมาด้วย^{๙๙} หลังจากนั้น พระเจ้าน้องยาเอน กรมหลวงวงษาธิราชสนิทและเจ้าพระยาบวรราชนายกได้มาพักการอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ และมีหนังสือรายงานมาที่กรุงเทพฯ เมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงทราบข้อราชการจากรายงานนั้นแล้ว ทรงพระราชดำริเห็นว่า

ทางเมืองเชียงตุงเป็นทางกันดารยิ่งนัก ต้องขึ้นภูเขาสูงเป็นทางคับขันช่องแคบก็มี จะส่งเสบียงอาหารกระสุนดินดำก็ลำบาก จะทำทัพเป็นการปิดก็เห็นจะไม่ได้ จะทำได้อยู่ก็เป็นการจู่โจมเหมือนทัพโจรเท่านั้น เดียวนี้พม่ารู้ตัวแต่งกองทัพนาวะวังรักษาอยู่ ทัพฝ่ายเราไปตีก็ถึง ๒ ครั้งแล้วก็ไม่สำเร็จ จะให้ทำต่อไปอีกไพร่พลในกองทัพอึดโรยรอบเข้ามาถึง ๒ ฤดูแล้ว จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีตราหากองทัพกลับลงมา ณ กรุงเทพมหานคร^{๑๐๐}

ฉะนั้น การรบในสงครามเชียงตุงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ รวมทั้ง ๒ ครั้ง จึงไม่เป็นผลสำเร็จแต่ประการใด

สรุปสงครามเชียงตุงในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

สงครามเชียงตุงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ นี้ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระเจ้าน้องยาเอน กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นแม่ทัพใหญ่ นำกำลังจากกรุงเทพฯ และหัวเมืองฝ่ายเหนือ ยกไปทางเมืองน่าน และโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เจ้าพระยาบวรราช (บุษ บุนนาคพันธุ์) เป็นแม่ทัพหน้า นำกำลังจากกรุงเทพฯ แล้วเกณฑ์ผู้คนจากสระบุรี ชัยนาท กำแพงเพชร ตาก สุวรรณภูมิและเดินยกไปทางเมืองเชียงใหม่เพื่อเกณฑ์

กองทัพล้านนาเข้าสมทบ สงครามครั้งนี้จึงมีขนาดใหญ่ เพราะได้เกณฑ์คนเป็นจำนวนมากว่าหมื่นคนเข้ามาเป็นกองทัพหลวง กองทัพล้านนา และกองทัพหลวงพระบาง จึงแตกต่างกับสงครามเชียงตุงที่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ที่เกณฑ์ทัพจากเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และเจ้านายล้านนากระทำสงครามกันตามลำพัง

สำหรับเส้นทางเดินทัพ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ทางฝ่ายเจ้าเมืองล้านนาได้แบ่งทัพยกไปเป็น ๒ ทาง คือ ทางเมืองเชียงราย กับทางเมืองสาต แล้ววางแผนรวมทัพที่เมืองเชียงตุงเพื่อเข้าตีพร้อมกัน ส่วนกองทัพของไทยจากกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ก็แยกย้ายกันเดินทัพเป็น ๒ ทางเช่นกัน แต่นัดหมายรวมกำลังกันที่เมืองเชียงแสนเพื่อเข้าตีเมืองเชียงตุงพร้อมกัน กองทัพเชียงใหม่และกองทัพของเจ้าพระยาอมราชได้เข้าล้อมเชียงตุงก่อน โดยฝ่ายไทยเสียเปรียบในเรื่องของที่ตั้งอยู่ในที่ลุ่มต่ำและขาดเสบียงอาหาร เมื่อกองทัพหลวงยกตามไปถึงเมืองเชียงตุงก็ได้ข่าวว่าพม่ายกกองทัพมาช่วยเมืองเชียงตุง จึงสั่งให้ถอยทัพกลับมา^{๖๖}

สาเหตุที่ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ตีเมืองเชียงตุงไม่สำเร็จนั้น นอกจากเหตุผลที่คล้ายกับในสมัยรัชกาลที่ ๓ คือเรื่องที่ตั้งของเมืองเชียงตุงซึ่งอยู่ในที่สูงและหนทางไกลแล้ว ยังมีสาเหตุมาจากเรื่องของอาวุธปืนใหญ่ที่ใช้ไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ นอกจากนี้ ยังมีเรื่องการขาดแคลนเสบียงอาหารที่เกณฑ์มาจากล้านนาอย่างมาก เพราะในปีนั้นล้านนาเก็บเกี่ยวไม่ได้ผล จนมีส่วนทำให้เชียงใหม่เกิดความไม่เต็มใจที่จะทำสงครามด้วย

แม้ว่าสงครามเชียงตุงครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๔ จะไม่สำเร็จ แต่รัชกาลที่ ๔ ยังทรงมีพระราชดำริว่า ไทยควรทำสงครามเชียงตุงต่อไปอีก เพราะรู้ช่องทางจากครั้งก่อนและศึกอังกฤษกับพม่าก็ยังไม่สงบ ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทตอนหนึ่งมีความว่า “ราชการที่เมืองเชียงรุ่ง เชียงตุง ยังติดพันอยู่ การได้จับเข้าแล้วก็ต้องรีบกระทำให้สำเร็จ จะใคร่ให้คิดทำแก้ตัวใหม่ให้การสำเร็จจงได้ เพราะเห็นช่องเป็นช่วงที่ช้างเมืองพม่าก็ยังมีศึกกับอังกฤษไม่สงบ ถ้าไม่เอาเมืองเชียงตุงเสียให้จงได้ พวกเชียงตุงก็จะประมาทฝีมือไทยเสีย จะเอาความไปพูดกับพม่า”^{๖๗}

ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงโปรดเกล้าฯ

ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าที่สมุหพระกลาโหมนำทหารและอาวุธที่ทันสมัยไปส่งให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เพื่อแก้ไขปัญหามิใหญ่ที่ไม่มีประสิทธิภาพ

อย่างไรก็ตาม สงครามเชียงตุงครั้งหลังนี้ก็ประสบกับปัญหาต่าง ๆ มากมาย เพราะจัดเป็นกองทัพที่ใหญ่กว่าทุกครั้ง จึงใช้เวลานานในการเกณฑ์คน รวมทั้งมีการหนีเกณฑ์กันมากด้วย ทำให้กว่าจะจัดเตรียมทัพได้พร้อม เวลาที่ล่วงเลยเข้าสู่ฤดูฝน ซึ่งฝนตกชุกจนไม่สามารถลำเลียงเสบียงอาหารได้และทำให้ไพร่พลเจ็บป่วยลงไปอีกด้วย เมื่อจะยกทัพไปก็ทำได้ช้าเพราะเป็นกองทัพใหญ่และยังถูกกองทัพพม่าโจมตีระหว่างทาง ครั้นไปถึงเขตเมืองเชียงตุงก็ทราบข่าวทางฝ่ายพม่าได้มาช่วยรักษาเมืองอยู่เป็นจำนวนมากและออกมาตั้งค่ายรับอยู่นอกเมือง กองทัพของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทได้สู้รบกับพม่าอยู่ ๒๑ วัน จนกระสุนดินดำและเสบียงอาหารหมดจึงต้องถอยทัพกลับ^{๕๑} ส่วนกองทัพของเจ้าพระยาอมราชเพียงยกไปได้ครึ่งทาง เมื่อทราบข่าวว่ากองทัพของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทถอยกลับลงมา กองทัพเจ้าพระยาอมราชจึงถอยทัพกลับมายังเมืองเชียงใหม่^{๕๒}

หลังจากพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทและเจ้าพระยาอมราชถอยทัพมาพักที่เมืองเชียงใหม่ ได้กราบบังคมทูลขอราชการลงมายังกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้กองทัพหลวงกลับมา โดยยุติการทำสงครามเชียงตุงด้วยเหตุผลที่ทรงมีพระราชดำริเห็นว่า “ทางเมืองเชียงตุงเป็นทางกันดารยิ่งนัก ต้องขึ้นภูเขาสูงเป็นทางคับขันช่องแคบก็มี จะส่งเสบียงอาหารกระสุนดินดำก็ลำบาก จะทำทัพเป็นการบิก็เห็นจะไม่ได้...เดี๋ยวนี้พม่ารู้ตัวแต่งกองทัพมาระวังรักษาอยู่ ทัพฝ่ายเราไปตีก็ถึง ๒ ครั้ง แล้วก็ไม่สำเร็จ...”^{๕๓}

ส่วนสาเหตุหลักที่ตีเมืองเชียงตุงครั้งที่ ๒ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่สำเร็จทั้ง ๆ ที่มีอาวุธทันสมัยกว่าทุกครั้งนั้น มีหลายประการ ได้แก่

๑) สภาพอากาศและฤดูกาล เนื่องจากฝนตกชุกจึงไม่สะดวกในการเดินทัพและการขนส่งเสบียงอาหาร จะเห็นได้จากการที่ได้ด่าบรรทุกเสบียงข้ามลำห้วยไม่ได้^{๕๔}

๒) การเกณฑ์คนและเสบียงเข้ากองทัพได้ไม่ครบ โดยจำนวนคนที่

เกณฑ์จากเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ๑๐,๕๐๐ คน แต่ได้มาเพียง ๖,๑๕๐ คน^{๔๔} ส่วนเสบียงอาหารก็ไม่ได้ตามเกณฑ์ เพราะปีนั้นล้านนาเก็บเกี่ยวไม่ได้ผล

๓) การขาดความพร้อมเพรียงกัน เนื่องจากเกิดความไม่เข้าใจกัน ระหว่างแม่ทัพจากกรุงเทพฯ กับเจ้านายเมืองเชียงใหม่ ดังนั้น การยกกองทัพไปจึงไม่ประสานกัน ผลสุดท้ายมีแต่กองทัพของพระเจ้ามังฆวนยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทเท่านั้นที่เข้าโจมตีเมืองเชียงตุง ขณะที่ทัพอื่น ๆ ตกค้างอยู่ตามเมืองรายทาง

๔) ความไม่เต็มใจเข้าร่วมทำสงครามของเจ้าเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ดังจะเห็นได้ว่า ขณะที่กองทัพหลวงเตรียมจะยกทัพไป พระเจ้าเชียงใหม่ พระยาลำปางและพระยาลำพูนกลับขอให้งดทัพไว้ ขอมลัดเป็นปีต่อไป โดยอ้างว่าขาดแคลนเสบียงอาหาร ซึ่งฝ่ายกองทัพหลวงก็ไม่ยอม ให้เร่งทำสงคราม เมื่อปฏิญ์ไม่สำเร็จทางเชียงใหม่จึงจำเป็นต้องยกทัพไป สภาพที่กองทัพเชียงใหม่ไม่เต็มใจทำสงคราม มีปรากฏอยู่ในรายงานของเจ้าพระยาสุเรนราชเสนาต่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ความว่า

การทัพครั้งนี้บุตรพระเจ้าเชียงใหม่ไม่เข้ากระบวนทัพหลวง ไปเสียทางเมืองบุ เมืองสาค เกณฑ์แต่บุตรเขยกับพี่น้องห่าง ๆ ไปก็ไม่ครบตามเกณฑ์ ครั้นเร่งรัดหาตัวทัพพญามาต่อสู้ แต่ต่อหน้าใช้แต่ปดแต่ลวง สืบหลังชอบใจอย่างไรก็ทำอย่างนั้น ยกทัพไปกลางวัน แต่พอเห็นเพลากลางคืนกลับมามันเสีย จะเอากำลังเมืองเชียงใหม่ เมืองลคอร เมืองลำพูน ไปตีเมืองเชียงตุง เหนไม่เปนราชการเปนแน่^{๔๕}

สำหรับเหตุผลที่เจ้าเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ไม่เต็มใจทำสงครามเชียงตุงนั้น ตามการสันนิษฐานของสร้อยดี อ่องสกุล ได้ให้ความเห็นว่าน่าจะเกิดจากการขาดแคลนเสบียงอาหารและการทำสงครามเชียงตุงได้ต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้เกิดความเดือดร้อนต่อชาวเมืองในล้านนา รวมทั้งทางล้านนาอาจไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องทุ่มเททำสงครามกับเมืองเชียงตุงที่อยู่ใกล้เคียงอันเปรียบเสมือนบ้านที่เมืองน่องกันด้วยก็เป็นได้^{๔๖}

๕) ปัญหาการแตกความสามัคคีของผู้นำในกองทัพฝ่ายไทย ด้วยเหตุที่พระเจ้านันทราชา กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในฐานะที่ทรงดำรงตำแหน่งแม่ทัพหลวง พระองค์ทรงไม่สามารถควบคุมดูแลกองทัพไทยและกองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือให้อยู่ภายใต้อำนาจของพระองค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ อาจเนื่องมาจากการที่แต่เดิมพระองค์ทรงมีฐานะเป็นแพทย์หลวงที่ไม่เคยมีประสบการณ์ในด้านการรบมาก่อน จึงส่งผลให้เกิดความไม่เชื่อมั่นและไม่ยอมรับฐานะแม่ทัพหลวงของพระองค์ในกองทัพฝ่ายไทยเอง^{๕๕}

นอกจากนี้ จากผลของสงครามเชียงตุงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๓ ถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่ฝ่ายไทยไม่สามารถเข้ายึดครองเมืองเชียงตุงได้นั้น ยังก่อให้เกิดผลกระทบทั้งต่อฝ่ายไทยและฝ่ายเชียงตุงซึ่งแม้จะไม่ได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่ออำนาจการปกครองของไทยในบริเวณหัวเมืองล้านนา แต่ส่งผลกระทบทางอ้อมในด้านจิตใจของเจ้าเมืองล้านนาที่มีต่อรัฐไทย ซึ่งอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในการปกครองหัวเมืองล้านนาของไทย ดังจะเห็นได้จากความไม่เต็มใจเข้าร่วมทำสงครามของเจ้าเมืองเชียงใหม่ เจ้าเมืองลำปาง และเจ้าเมืองลำพูน โดยขอให้กองทัพหลวงจากกรุงเทพฯ ระวังการเตรียมที่จะยกทัพมาไว้ก่อน ด้วยเหตุผลในเรื่องการขาดแคลนเสบียงอาหาร แต่ทางกองทัพหลวงไม่ยอม และให้ทางฝ่ายหัวเมืองล้านนาเร่งเข้าทำสงครามกับเชียงตุง เมื่อไม่สามารถปฏิเสธได้ ทางเชียงใหม่จึงจำเป็นต้องยกทัพไป ซึ่งปรากฏหลักฐานในรายงานของเจ้าพระยาสุเรนทรฯ ต่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่า

การทัพครั้งนี้บุตรพระเจ้าเชียงใหม่ไม่เข้ากระบวนทัพหลวง ไปเสียทางเมืองปู้ เมืองสาด เกณฑ์แต่บุตรเขยกับพี่น้องต่าง ๆ ไปก็ไม่ครบตามเกณฑ์ ครั้นเร่งรัดหาตัวท้าวพญา มาดู แต่ต่อหน้าใช้แต่ปดแต่ลวง ลับหลังชอบใจอย่างไรก็ทำอย่างนั้น ยกทัพไปกลางวัน แต่พอเห็นเพลากลางคืนกลับมามบ้านเสีย จะเอากำลังเมืองเชียงใหม่ เมืองลคอร เมืองลำพูนไปตีเมืองเชียงตุงเห็นไม่เป็นราชการเป็นแน่^{๕๖}

จากที่กล่าวมา เมื่อพิจารณาถึงนโยบายของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ จะเห็นว่าเป็นการป้องกันอาณาเขตโดยการออกไปทำสงครามถึงเมืองเชียงตุง ซึ่งเป็นดินแดนที่อยู่ใกล้เคียงกับล้านนาของไทย โดยใช้ยุทธวิธีทางการทหารในทางรับเชิงรุกสำหรับการทำสงครามกับเมืองเชียงตุง แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเมืองเชียงตุงในการเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญของดินแดนบริเวณนั้น ซึ่งไทยไม่สามารถมองข้ามหรือเพิกเฉยได้ตั้งแต่ก่อน อย่างไรก็ตาม จากการที่ไทยไม่สามารถมีชัยชนะเหนือเมืองเชียงตุงได้เลยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทำให้เกิดความคิดเห็นประการหนึ่งว่า รัฐไทยน่าจะมีความเหมาะสมกับการปกครองดินแดนในบริเวณที่ราบลุ่มริมแม่น้ำ มากกว่าการปกครองดินแดนที่เป็นภูเขาสูงและมีการคมนาคมที่ลำบาก ทุกรกันดารอย่างบริเวณรัฐฉานหรือสิบสองพันนา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กับพระกรณียกิจด้านการสงคราม

ด้วยเหตุที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติพระกรณียกิจในตำแหน่งแม่ทัพหลวงในสงครามเชียงตุงเป็นครั้งแรก ดังนั้นการทำสงครามครั้งนั้นนอกจากจะมีความสำคัญในทางการเมืองของไทยแล้ว ยังมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อพระองค์เองด้วย ในฐานะที่ทรงเป็นผู้รับสนองพระบรมราโชบายในการดำรงรักษาไว้ซึ่งพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยแม้ว่าจะจะเป็นพระกรณียกิจที่พระองค์ไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน แต่ก็ทรงทุ่มเทพระองค์ด้วยความวิริยะอุตสาหะอย่างสุดความสามารถเพื่อประสพชัยชนะในการทำสงคราม แต่ด้วยข้อจำกัดหลายด้านทั้งในเรื่องส่วนพระองค์ที่ไม่ชำนาญในเรื่องศึกสงคราม รวมทั้งความยากลำบากของเส้นทางและการขาดแคลนกำลังพล เสบียงอาหาร เป็นต้น จึงทำให้ความพยายามครั้งนี้ของพระองค์ไม่ประสบผลสำเร็จดังที่ทรงมุ่งหวังไว้

อย่างไรก็ตาม จากความพยายามของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทในการปฏิบัติพระภารกิจในด้านนี้ ทรงแสดงให้เห็นถึงพระอุปนิสัยของพระองค์ที่นอกจากจะทรงเป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์และยึดมั่นใน

ความจงรักภักดีพร้อมที่จะสนองเบื้องพระยุคลบาทในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นที่สุดพระองค์หนึ่งแล้ว ยังทรงแสดงให้เห็นถึงความ
เป็นนักสู้ ไม่ย่อท้อหรือยอมแพ้ต่อปัญหาและอุปสรรคทั้งปวง โดยทรง
พยายามที่จะหาหนทางแก้ไขสถานการณ์ต่างๆ ให้ดีขึ้น ดังจะเห็นได้จากการที่
ทรงมีนโยบายที่จะแก้ไขปัญหาด้านการเกณฑ์กำลังคนและการจัดหาอาวุธ
ยุทโธปกรณ์เพิ่มขึ้นจากเดิม เนื่องจากทรงหวังว่าจะเป็นหนทางที่ทำให้
กองทัพฝ่ายไทยมีความแข็งแกร่งและสามารถเข้าโจมตีเมืองเชียงตุงได้เป็นผล
สำเร็จ

และแม้ว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทจะทรง
พยายามดำเนินการแก้ไขสถานการณ์ทางการรบให้ดีขึ้นตามแนวพระราชดำริ
ดังกล่าวมาแล้วก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถตีเมืองเชียงตุงไม่สำเร็จสมดังที่ทรง
ตั้งพระทัยไว้ได้ด้วยอุปสรรคนานาประการทั้งในด้านการขาดแคลนเสบียง
อาหาร ความไม่ชำนาญในเส้นทางเดินทัพ ตลอดจนการแตกสามัคคีกัน
ของกองทัพฝ่ายไทย ประกอบกับการที่พม่ายกกำลังมาช่วยเมืองเชียงตุงในการ
สู้รบ จึงยังเป็นการยากที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทจะทรง
ปฏิบัติพระภารกิจในการศึกครั้งนี้ได้สำเร็จ

* บทความนี้แก้ไขปรับปรุงจากเรื่อง พระกรณียกิจด้านการสงคราม ในงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท : ปราชญ์และกวีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์” พ.ศ. ๒๕๕๒ สนับสนุนโดยคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือและของที่ระลึกงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท และกระทรวงวัฒนธรรม

** นิสิตปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* อีรภาพ โสहितกุล, *กว่าจะรู้คำ...คนไทในอุษาคเนย์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาส์น, ๒๕๔๔), หน้า ๕๕ - ๖๐.

* *The Padang Chronicle and the Jengtung State Chronicle Translated*, translated by Sao Sōimōng Mangrōi, (The University of Michigan : Center for South and Southeast Asian Studies, 1981), pp. 213-215.

* บ. บุญคำ, *เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน*, (พิษณุโลก : โรงพิมพ์รัตนสุพรรณ, ๒๔๙๙), หน้า ๔.

๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

๕ ทวี สว่างปัญญางกูร, *เรียบเรียง, พงศาวดารเมืองเชียงตุง* หนังสือแจกเป็นบัตรปลีงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าแม่ทิพวรรณ ณ เชียงตุง ณ วัดสวนดอก วันที่ ๒๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๓, [ม.ป.ท.], หน้า ๓๓.

* คนอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำปิง คือคนเชียงใหม่

** คนอุษยยา

๔ คำว่า เจน ในภาษาไทยเขมหมายถึง ปกป้อง รักษา

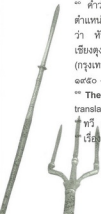
๕ คือ หมอทำนายด้วยการดูกระดูกไก่

** คำว่า นายร้อย เป็นคำเรียกในระบบการปกครองในเขตตัวเมืองเชียงตุง โดยมีตำแหน่งรองจากพญา ทำหน้าที่ปกครองคน ๑๐๐ คนและรับคำสั่งจากเจ้าฟ้า อาจเรียกว่า หัวร้อยหรือหัวฮ้อย ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในหัวข้อเรื่องระบบการปกครองของเชียงตุง ใน รัตนพร เศรษฐกุล, “เชียงตุง” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๙๕๐ - ๑๙๕๑.

** *The Padang Chronicle and the Jengtung State Chronicle Translated*, translated by Sao Sōimōng Mangrōi, paragraph 102 p.235.

* ทวี สว่างปัญญางกูร, *เรียบเรียง, พงศาวดารเมืองเชียงตุง*, หน้า ๓๔.

๕ เรื่องเดียวกัน.

^{๙๔} ในพงศาวดารเมืองเชียงตุงฉบับของเจ้าสายเมืองมั่งราย ปรากฏข้อความถึงเพียงสมัยของเจ้าก้อนแก้วอินแถลง ซึ่งเป็นเจ้าเมืองเชียงตุงในลำดับที่ ๓๑ ข้อความต่อจากนั้นเก็บความจากบันทึกของท่านสิทธิ เจ้าอาวาสวัดเชียงยืน เมืองเชียงตุง อย่างใน บ. บุญคำ, **เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน**, หน้า ๑๑๔ - ๑๒๒.

^{๙๕} ทวี สว่างปัญญางกูร, **ปริวรรต, คำานเมืองเชียงตุง**, เชียงใหม่ : แผนกอนุรักษ์และเผยแพร่วรรณกรรมล้านนา ธรรมสถาน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ๒๕๒๗ อัดสำเนา หน้า ๔๔ - ๕๑ อย่างใน สวัสดิ์ อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพ ฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๓๙).

^{๙๖} สวัสดิ์ อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพ ฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๙), หน้า ๓๑๓.

^{๙๗} อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, "การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับโบราณในภาคเหนือ" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐, หน้า ๔๐.

^{๙๘} สวัสดิ์ อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, หน้า ๓๑๓ - ๓๑๔.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๕.

^{๑๐๐} สห., **ว.๓ จ.ศ. ๑๒๐๕ เลขที่ ๒๑ บัญชีเครื่องยศเมืองต่างๆ**

^{๑๐๑} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๐๒} บ. บุญคำ, **เที่ยวเมืองเชียงตุงและแคว้นสาละวิน**, หน้า ๑๖๕.

^{๑๐๓} เจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ที่ ๕ หลังการปกครองของพม่านี้ มีนามเดิมว่า เจ้าหนานมหาวงศ์ เป็นบุตรคนที่ ๒ ในจำนวน ๑๖ คน และเป็นบุตรชายคนแรกในจำนวน ๕ คนของพระยาธัมมลังกา (เจ้าช้างเผือกธรรมลังกา) ซึ่งเป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ที่ ๒

^{๑๐๔} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า**, (กรุงเทพ ฯ : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๗๔๓.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔๔.

^{๑๐๖} สังข์ พัดโนทัย, **ศึกไทยในร้อยปี ๒๓๔๕ - ๒๔๔๕**, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเซม, ๒๔๔๕), หน้า ๓๐. (พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก ถุ่ม พิษยนทรโยธิน ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๕).

^{๑๐๗} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า**, หน้า ๗๔๔.

^{๑๐๘} ตรงกับวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๓ ในสมัยปัจจุบัน.

^{๑๐๙} ตรงกับวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๓ ในสมัยปัจจุบัน.

^{๑๑๐} สวัสดิ์ อ่องสกุล, **ประวัติศาสตร์ล้านนา**, หน้า ๓๑๙.

^{๑๖} ตรงกับวันที่ ๒ เมษายน พ.ศ.๒๓๙๔ ในสมัยปัจจุบัน.

^{๑๗} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, (พระนคร : องค์การดำรงของครูสภา, ๒๕๐๔), หน้า ๙๗ - ๙๙.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

^{๑๙} สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ หม่อมเจ้าจงจิตรถนอม ตีศกุล พระธิดา, ๒๕๓๐), หน้า ๔๕.

^{๒๐} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๙๔ - ๙๙.

^{๒๑} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในงานฉลองครบรอบ ๔๔ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ๑-๕ ตุลาคม ๒๕๒๑, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๕๔.

^{๒๒} ณัฏฐา เลหาศิริวินา, สิบสองพันนา : วัฏจักรชีวิต, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๔๒ - ๔๙.

^{๒๓} สทท., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๔ เลขที่ ๗๖ (ก) พระบรมราชโองการถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เรื่องราชการทัพเมืองเชียงตุง

^{๒๔} สุเนตร ชุตินธรานนท์, พม่ารบไทย ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒๖ - ๑๒๗.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗ - ๑๒๘.

^{๒๖} คือ ลักษณะของการนำกองทัพออกไปยังข้าศึกก่อนที่จะเข้าศึกจะเดินทัพเข้ามาถึงเมืองหลวงและสามารถผลักดันข้าศึกออกจากพระราชอาณาเขตได้สำเร็จ ซึ่งถือเป็นการวางแผนทางยุทธศาสตร์ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน ชาญชัย วรณวงศ์, "การศึกษาวิเคราะห์สงครามไทยรบพม่าเฉพาะเรื่องยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหาร พ.ศ.๒๓๑๐ -๒๓๙๗" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

^{๒๗} สทท., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๔ (พ.ศ.๒๓๙๔) เลขที่ ๓๔ ๒. ร่างสารตราถึงเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน เรื่องตั้งกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นแม่ทัพหลวง ตั้งให้เจ้าพระยามรราชเป็นแม่ทัพหน้า ยกไปตีเมืองเชียงตุง

^{๒๘} สทท., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๔ (พ.ศ.๒๓๙๔) เลขที่ ๑๓ เรื่องบัญชาคืนหัวเมืองต่างๆ ซึ่งเกณฑ์ไปราชการทัพเชียงตุง

^{๒๙} สทท., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๔ (พ.ศ.๒๓๙๔) เลขที่ ๓๔ ๒. ร่างสารตรา

ถึงเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน เรื่องตั้งกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นแม่ทัพหลวง ตั้งให้เจ้าพระยาบรมราชเป็นแม่ทัพหน้า ยกไปตีเมืองเชียงตุง.

^{๔๕} อรรถพร ทรัพย์พลอย, “บทบาทและความสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการบริหารราชการแผ่นดิน” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕, หน้า ๗๑.

^{๔๖} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ” ประวัติศาสตร์และการเมือง, (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๔), หน้า ๑๓.

^{๔๗} พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท” ใน พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า ๕๗ - ๕๘.

^{๔๘} ดอนม นพวรรณ, “พระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ในด้านความมั่นคงแห่งชาติไทย” ใน หนังสือที่ระลึกวันตรงกับเสด็จสวรรคตในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ๗ มกราคม ๒๕๓๓, หน้า ๑.

^{๔๙} สมบัติ พลายน้อย, พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว กษัตริย์วังหน้า, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๕.

^{๕๐} ปิยนาด บุณนาค, “แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ ถึงสมัยรัชกาลที่ ๕” วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓, หน้า ๒๓๗.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

^{๕๒} ตรงกับวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๙๕ ในสมัยปัจจุบัน.

^{๕๓} สห., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๕ (พ.ศ.๒๓๙๖) เลขที่ ๔ เรื่องระยะทางยกทัพของกรมหลวงวงษา ยกไปจากกรุงเทพฯ ตลอดถึงเชียงตุง

^{๕๔} ตรงกับวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๖ ในสมัยปัจจุบัน.

^{๕๕} สังข์ พัดโนทัย, ลีกลไทยในร้อยปี ๒๓๔๕ - ๒๔๔๕, หน้า ๓๖ - ๓๗.

^{๕๖} สห., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๔ (พ.ศ.๒๓๙๕) เลขที่ ๓๕ เรื่องสำเนาแปลใบบอกเมืองเชียงใหม่ ว่าด้วยเรื่องราชการทัพเมืองเชียงตุง

^{๕๗} ตรงกับวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๙๖ ในสมัยปัจจุบัน.

^{๕๘} “ใบบอกพระยาสิทธิพรฤทธิไกร บอกรายงานการรบ,” ใน จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุงเนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ นายพลเรือตรี พระยานาวาพลยุทธภักดิ์ (หม่อมหลวงพิน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา) ปิมโรงยัฐศก พ.ศ. ๒๔๕๙, (พระนคร : โรงพิมพ์

ไทย, ๒๔๕๙), หน้า ๔๕ - ๕๒.

^{๔๙} ตรงกับวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ ในสมัยปัจจุบัน.

^{๕๐} "ใบบอกพระยาสิทธิราชฤทธิไกร บอกรายงานการรบ", ใน จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, หน้า ๔๙ - ๕๐.

^{๕๑} ตรงกับวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๖ ในสมัยปัจจุบัน.

^{๕๒} "ใบบอกพระยาสิทธิราชฤทธิไกร บอกรายงานการรบ", ใน จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, หน้า ๕๐ - ๕๑.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

^{๕๔} สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารไทยรบพม่า, หน้า ๗๕๒ - ๗๕๕.

^{๕๕} "สารตราถึงเจ้าพระยาหมื่นราช เวียงราชการทัพ", ใน จดหมายเหตุเรื่องทัพเชียงตุง, หน้า ๑๓๐ - ๑๓๑.

^{๕๖} สห., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๕ (พ.ศ.๒๓๙๖) เล่มที่ ๓๔ (หนังสือ) คัดบอก
ของกรมหลวงวงษา แม่ทัพหลวง ว่าด้วยข้อราชการทางเมืองเชียงตุง

^{๕๗} สห., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๕ (พ.ศ.๒๓๙๖) เล่มที่ ๑๑ สำเนา
พระหัตถ์กรมหลวงวงษา กรณถวายบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

^{๕๘} สห., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๖ (พ.ศ.๒๓๙๗) เล่มที่ ๖๗ ร่างตรา ๑. ถึง
เจ้าพระยาหมื่นราช มารดาป่วยมากให้กลับลงไปรักษามารดา

^{๕๙} "สารตราถึงพระยานครลำปาง พระยาสาธุชน เรื่องราชการทัพ", ใน จดหมายเหตุ
เรื่องทัพเชียงตุง, หน้า ๑๓๔ - ๑๓๗.

^{๖๐} "สารตราตั้งพระยาเชียงใหม่เป็นพระเจ้านครประเทศ", ใน จดหมายเหตุเรื่องทัพ
เชียงตุง, หน้า ๑๓๗ - ๑๓๙.

^{๖๑} สห., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๕ (พ.ศ.๒๓๙๖) เล่มที่ ๑๑ สำเนา
พระหัตถ์กรมหลวงวงษา กรณถวายบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

^{๖๒} สังข์ พัดโนทัย, สิกไทยในร้อยปี ๒๓๔๕ - ๒๔๔๕, หน้า ๔๔.

^{๖๓} สห., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ.๑๒๑๕ (พ.ศ.๒๓๙๖) เล่มที่ ๑๑ สำเนา
พระหัตถ์กรมหลวงวงษา กรณถวายบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

^{๖๔} ตรงกับวันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๓๙๗ ในสมัยปัจจุบัน.

^{๖๕} ตรงกับวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๙๗ ในสมัยปัจจุบัน.

^{๖๖} ตรงกับวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๙๗ ในสมัยปัจจุบัน.

^{๖๗} สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พงศาวดารไทยรบพม่า, หน้า ๗๖๐ - ๗๖๑.

^{๖๘} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า
๑๒๑ - ๑๒๒.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

^{๑๐๐} สหช., ๖.๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ เลขที่ ๗ พระราชดำรัสรัชกาลที่ ๔ ถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เรื่องเมืองเชียงตุง

^{๑๐๑} สหช., ๖. ๔ จ.ศ. ๑๒๑๖ เลขที่ ๑๑๕ จดหมายเหตุพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทยกทัพไปเชียงตุง

^{๑๐๒} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๑๔- ๑๑๕.

^{๑๐๓} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๒๑ - ๑๒๒.

^{๑๐๔} สหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๖ (พ.ศ.๒๓๕๗) เลขที่ ๕๕ ร่างตราถึงเมืองเชียงใหม่

^{๑๐๕} สหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๖ เลขที่ ๕๔ ร่างศุภอักษรถึงนครเชียงใหม่ และ เลขที่ ๖๗ ร่างตราถึงเจ้าพระยายมราช

^{๑๐๖} สหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๖ เลขที่ ๗๐ ร่างสารตราถึงพระยาสิทธิราชฤทธิไกร

^{๑๐๗} สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, หน้า ๓๒๖.

^{๑๐๘} อรวรรณ หริย์พลอย, “บทบาทและความสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการบริหารราชการแผ่นดิน”, หน้า ๗๓ - ๗๔.

^{๑๐๙} สหช., จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๖ เลขที่ ๗๐ ร่างสารตราถึงพระยาสิทธิราชฤทธิไกร

ขอขอบคุณ

หอสมุดแห่งชาติ
 หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
 คณะวัฒนธรรมเมืองเชียงตุง
 โรงเรียนสายปัญญา ในพระบรมราชินูปถัมภ์

คำสั่งกระทรวงวัฒนธรรม

ที่ ๕๒/๒๕๕๑

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายต่าง ๆ
งานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

ตามคำสั่งกระทรวงวัฒนธรรมที่ ๔๙/๒๕๕๐ ลงวันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๕๐ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทและคำสั่งกระทรวงวัฒนธรรมที่ ๕๐๑/๒๕๕๐ ลงวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๐ เรื่อง แต่งตั้งเพิ่มเติมคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทนั้น

เนื่องจาก นางสุโรจนา เศรษฐบุตร ได้ขอลาออกจากการเป็นกรรมการ เมื่อวันที่ ๓๐ มกราคม ๒๕๕๑ และกองการสัมพันธ์ต่างประเทศได้รับอนุมัติให้ปรับปรุงส่วนราชการและยกฐานะเป็นสำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ เมื่อวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๑

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๒๐ แห่งพระราชบัญญัติบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. ๒๕๓๔ และที่แก้ไขเพิ่มเติมมาตรา ๔๙ และมาตรา ๕๓ แห่งพระราชบัญญัติวิธีปฏิบัติราชการและการปกครอง พ.ศ. ๒๕๓๙ จึงยกเลิกคำสั่งกระทรวงวัฒนธรรมที่ ๔๙/๒๕๕๐ ลงวันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๕๐ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทและคำสั่งกระทรวงวัฒนธรรมที่ ๕๐๑/๒๕๕๐ ลงวันที่ ๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๐ เรื่อง แต่งตั้งเพิ่มเติมคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

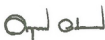
ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นไปตามกฎกระทรวงแบ่งส่วนราชการสำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๕๑ และเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุวัตถุประสงค์ จึงแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทและกิจการที่เกี่ยวข้องในวาระดังกล่าว โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ ดังนี้

เพื่อให้การดำเนินการจัดงานเฉลิมฉลองเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุวัตถุประสงค์ จึงให้มีการปรับปรุงคณะกรรมการอำนวยการฯ และแต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายต่าง ๆ จำนวน ๘ คณะ ดังนี้

๑. คณะอนุกรรมการฝ่ายพิธีการ
๒. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดนิทรรศการ
๓. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือและของที่ระลึก
๔. คณะอนุกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์
๕. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดการสัมมนาทางวิชาการ
 - ๕.๑ คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดการสัมมนาทางวิชาการด้านสมุนไพรไทย
 - ๕.๒ คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดการสัมมนาทางวิชาการด้านภาษาและวรรณกรรม
 - ๕.๓ คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดการสัมมนาทางวิชาการด้านสิทธิปัญญาและการต่างประเทศ
๖. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดงานย้อนยุครัตนโกสินทร์คอนตัน
๗. คณะอนุกรรมการฝ่ายดำเนินการและประสานงาน

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๑

(นายอนุสรณ์ วงศ์วรรณ)
รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม

คณะกรรมการอำนวยการ
งานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ

๑. อำนวยการ ควบคุมและกำกับดูแลการจัดงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทและกิจการอื่นที่เกี่ยวข้องในวาระดังกล่าว ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

๒. แต่งตั้งคณะกรรมการและ/หรือคณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติงานตามความจำเป็น

๓. ดำเนินงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทตามความเหมาะสม

องค์ประกอบ

๑. รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	ที่ปรึกษา
๒. ท่านผู้หญิงจรูญ ทิธิยากร ณ อยุธยา	ที่ปรึกษา
๓. หม่อมหลวงพร้อมศรี พิบูลสงคราม	ที่ปรึกษา
๔. ท่านผู้หญิงจรูญยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	ที่ปรึกษา
๕. พันเอกหญิง คร.คุณนิธอน สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	ที่ปรึกษา
๖. ท่านผู้หญิงบุตรี วีระไวทยะ	ที่ปรึกษา
๗. หม่อมหลวงดวงกมล สนิทวงศ์	ที่ปรึกษา
๘. ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	ประธานกรรมการ
๙. รองปลัดกระทรวงวัฒนธรรม
(ที่ได้รับมอบหมาย)	รองประธานกรรมการ
๑๐. ข้าราชการกรมศิลปากร หรือผู้แทน	กรรมการ
๑๑. ข้าราชการกรมการศาสนา หรือผู้แทน	กรรมการ
๑๒. เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑๓. เลขาธิการคณะกรรมการแห่งชาติ
ว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ
กระทรวงศึกษาธิการ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑๔. ข้าราชการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หรือผู้แทน	กรรมการ
๑๕. ข้าราชการมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง หรือผู้แทน	กรรมการ
๑๖. ข้าราชการกรมการพัฒนาการแพทย์แผนไทย
และการแพทย์ทางเลือก หรือผู้แทน	กรรมการ

๑๗.	อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑๘.	ผู้แทนบริษัท ไปรษณีย์ไทย จำกัด	กรรมการ
๑๙.	ผู้แทนกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา	กรรมการ
๒๐.	พลอากาศเอกอนุพันธ์ ศรีทองศรี ณ ชุมนยา	กรรมการ
๒๑.	นายวรพจน์ ศรีทองศรี ณ ชุมนยา	กรรมการ
๒๒.	นายสุพรรณ โชติกะทุกกณะ	กรรมการ
๒๓.	นางมนัรัตน์ มรรคทองแก้ว	กรรมการ
๒๔.	รองศาสตราจารย์นิเทศา โชติกะทุกกณะ	กรรมการ
๒๕.	ผู้ช่วยศาสตราจารย์วรลักษณ์ ศรีทองศรี ณ ชุมนยา	กรรมการ
๒๖.	ศาสตราจารย์ นายแพทย์วงศ์กุลพัทธ์ ศรีทองศรี ณ ชุมนยา	กรรมการ
๒๗.	พลตำรวจเอกอิสระพันธ์ ศรีทองศรี ณ ชุมนยา	กรรมการ
๒๘.	ผู้อำนวยการสำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	กรรมการและเลขานุการ
๒๙.	นางสาวคารุณี ธรรมโพธิ์คง สำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๓๐.	นางสาวอัญญะนิษฐ์ พุทธิมงคล สำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๓๑.	นางสาววันรัตน์ มรรคทองแก้ว	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๓๒.	นายศรีศักดิ์ ฤทธิ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

**คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือและของที่ระลึก
งานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท**

อำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบ

๑. อำนวยการ ควบคุมและกำกับดูแลการจัดทำสิ่งพิมพ์ อาทิ หนังสือที่ระลึก คู่มือประกอบพิธีกรรมนิทรรศการ สมุดประมวลภาพ งานเหรียญที่ระลึก และตราไปรษณียากรที่ระลึก เนื่องในงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย

๒. ดำเนินงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานฉลอง ๒๐๐ ปี วันคล้ายวันประสูติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิทตามความเหมาะสม

องค์ประกอบ

๑. ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนัด บุนนาค	ที่ปรึกษา
๒. ศาสตราจารย์ นายแพทย์วงศ์ฤกษ์พัทธ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ประธานอนุกรรมการ	
๓. รองศาสตราจารย์นิลนทา โชติะกฤษกุล	อนุกรรมการ
๔. นางสาวธาดา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	อนุกรรมการ
๕. ผู้แทนสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	อนุกรรมการ
๖. ผู้แทนสำนักกษัตริย์ กรมธนารักษ์	อนุกรรมการ
๗. นายกิม โชติะกฤษกุล	อนุกรรมการ
๘. นางสาวเสาวนีย์ ยโสธร	อนุกรรมการ
สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร	
๙. นางสาวอรพรรณ ทรัพย์พลอย	อนุกรรมการ
สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	
๑๐. นายวิมลวงษ์ สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	อนุกรรมการ
๑๑. นางสาวธัญนิมิตร์ พุทธิมงคล	อนุกรรมการและเลขานุการ
สำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ	
สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	
๑๒. นางชนิษฐ์ วรวัชร	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
สำนักความสัมพันธ์ต่างประเทศ	
สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	
๑๓. นางสาววันวิมล มรรคทองแก้ว	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๔. นางโซธิตา จันทร์จิโรจน์	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ประมวลภาพงานสัมมนา เชียงราย - เชียงตุง สหภาพพม่า

